

INDHOLDSFORTEGNELSE

(se også resumé af kapitel 2-16)

	Side
Kapitel 1: Indledning	7
I. Undersøgelsens formål og område	7
II. Kort historisk oversigt over kvindens retsstilling	9
III. Nugældende mere generelle bestemmelser om kønnenes ligestilling ...	10
 FØRSTE AFSNIT UNDER SAMLIVET 	
Kapitel 2: Ligestillingsproblematikken inden for forskellige områder	12
I. Familieretlige regler	12
II. Forskellige regler inden for andre retsområder	13
A. Navneretten	13
B. Skattelovgivningen	13
C. Politiske rettigheder	15
D. Forsorgslovgivningen	16
E. Problemer vedrørende ægtefæller af forskellig nationalitet	16
F. Forskellige regler	18
Kapitel 3: Rådighed, hæftelse og ansvar i økonomiske anliggender	19
I. Familie- og personretten	19
A. Myndighed	19
B. Råden	19
C. Hæften	20
D. Fuldmagsregler	20
II. Nogle regler om råden og hæften uden for familieretten	21
A. Folke- og invalidepension	21
B. Lovgivningen om personlige skatter	23
C. Bunden opsparing	28
III. Kan princippet om, at ægtefællerne er uafhængige og selvstændige in- divider altid gennemføres i praksis ?	29
Kapitel 4: Forholdet til børnene	33
I. Barnets personlige forhold	33
II. Barnets økonomiske anliggender	34
A. Ligestillingsgrundsætningen	34
B. Forvaltningen af pengeudgifter bestemt til barnets underhold	34
C. Barnets forsørgelse	35
Kapitel 5: Ansvar for familiens underhold efter familie- og forsorgs- lovgivningen	36
I. Hvem påhviler ansvaret for familiens underhold ?	36
II. Hvori består underholdsytelsen ?	37

Kapitel 6: Adgangen til at sikre forsørgerydelsen i kollektive forsikringsordninger m.v.	41
I. Hjemmearbejdende hustruer.	42
II. Heltidsarbejdende gifte kvinder, der ikke arbejder i mandens virksomhed.	43
III. Deltids- og korttidsarbejdende kvinder.	45
IV. Medhjælpende hustruer.	46
Kapitel 7: Andre bestemmelser, der berører hustruens arbejdsforhold	48
I. Ved ægteskabets indgåelse.	48
A. Bestemmelser i Funktionærloven.	48
B. Adgang til at ophæve lære- og medhjælperkontrakter.	48
C. Skattelettelse.	49
D. Udbetaling af kapitalpension.	50
II. Under ægteskabet.	50
A. Skatteregler.	50
B. Indkomstgrænseregler.	51
C. Deltidsarbejde.	52
Kapitel 8: Offentligretlige regler om forskelsbehandling af forsørgere og ikke-forsørgere.	53
I. Den offentlige rets klassiske forsørgerdefinition.	53
A. Tjenestemandsløvgivningen.	53
B. Arbejdsløshedslovgivningen.	54
C. Skatteløvgivningen.	55
II. Bestemmelser, der er afledt af den klassiske forsørgerdefinition. . . .	58
A. Tjenestemandsløvgivningen.	58
B. Arbejdsløshedslovgivningen.	59
C. Skatteløvgivningen.	59
Kapitel 9: Forsørgerdefinitionernes indhold: Sammenlignende undersøgelse af nogle typiske træk i offentligretlige forsørgerregler og beslægtede bestemmelser.	60
I. Samlevende ægtefællers retsstilling.	60
A. Tjenestemandsløven.	60
B. Arbejdsløshedslovgivningen.	61
C. Skatteløvgivningen.	62
D. Dagpenge for lønarbejdere.	62
E. Folke- og invalidepension.	62
II. Retsstillingen for forældre til mindreårige børn.	63
A. Gifte samlevende forældre.	63
B. Enlige forældre.	63
C. Enlige personer uden børn.	63
D. Børn som forsørgere af sig selv.	64

ANDET AFSNIT

FAKTISK SAMLIVSOPHÆVELSE, SEPARATION OG SKILSMISSE

Kapitel 10: Retlige problemer i forholdet mellem ægtefællerne.	65
I. Formueforholdet.	65
A. Familieretlige regler.	65
B. Fordelingen af ansvaret for skattens betaling.	65
II. Ægtefællernes indbyrdes underholdspligt.	66

	Side
A. Familieretlige regler.....	66
B. Forsørgelsespligten i forhold til det offentlige.....	69
III. Ydelser fra det offentlige til ægtefæller i anledning af samlivsophævelse, separation og skilsmisse.....	70
A. Udvidet hjælp til fraskilte og fraseparerede kvinder.....	70
B. Førtidspension i medfør af sociallovgivningen.....	71
C. Ydelser til enligblevne mænd.....	71
IV. Bevarelse af retten til enkepension.....	71
V. Lejlighed.....	71
Kapitel 11: Forholdet til børnene.....	73
I. Forældremyndighed.....	73
II. Forsørgelsespligten.....	73
III. Offentligretlige ydelser til børnene.....	74

TREDJE AFSNIT

EFTER DØDSFALD

Kapitel 12: Retsvirkninger af en ægtefælles dødsfald.....	77
I. Arve- og skifteret.....	77
A. Skifteretten.....	77
B. Arveretten.....	77
II. Anden lovgivning.....	77
A. Foranstaltninger til forbedring af en ægtefælles kår umiddelbart efter dødsfaldet.....	77
B. Forskellige bestemmelser.....	78
C. Erstatningsprægede ydelser.....	79
Kapitel 13: Regler om pensioner eller beslægtede ydelser til efterladte ægtefæller og børn (familiepensioner).....	83
I. Tjenestemandsløven og deraf afledede bestemmelser.....	84
A. Pension til efterladt ægtefælle.....	84
B. Børnepension.....	85
C. Indskrænkninger i samgite tjenestemænds pensionsrettigheder ...	85
D. Nogle synspunkter vedrørende tjenestemandspensionens retlige og praktiske problematik.....	85
II. Pensionsordninger, der står i forbindelse med private tjenesteforhold	
A. Pensionskasser under tilsyn af Forsikringsrådet.....	86
B. Kollektive pensionsforsikringsordninger efter overenskomst med forsikringsselskaber.....	87
C. Pensionsordninger, der giver ret til en kapitaludbetaling.....	87
III. Andre ydelser til efterladte, som står i forbindelse med afdødes erhvervsudøvelse.....	87
A. Enkepension efter biograf lovgivningen.....	87
B. Biblioteksafgift til forfatteres efterladte.....	87
IV. Rente- og pensionsydelser efter den sociale lovgivning.....	88
A. Enkepensionsloven af 1939.....	88
B. Folkepension.....	88
C. Ydelser til børn.....	88
V. Tillægspensionsordninger.....	88
A. ATP-loven.....	88
B. Pristalsreguleret aldersforsikring og aldersopsparing.....	89
Kapitel 14: Udenlandske familiepensionsbestemmelser.....	90
I. Svenske bestemmelser.....	90

	Side
A. Tjenestemandspension.....	90
B. Private pensionsordninger i forbindelse med tjenesteforhold.	90
C. Folke- og tillægspension.....	91
D. Forskellige udtalelser af betydning for pensioners retlige problematik m.v.....	92
II. Norske bestemmelser.....	92
A. Tjenestemandspension.....	92
B. Private pensionskasser og pensionsforsikringer.....	94
C. Familiepension efter sociallovgivningen.....	94
III. Engelske bestemmelser.....	95
A. Tjenestemandspension.....	95
B. Pension til andre offentligt ansatte.....	95
C. Familiepension efter sociallovgivningen.....	96
IV. Socialforsikringsbestemmelser i USA.....	96
V. Vesttysk domspraksis om kollektive pensionsordninger.....	97
A. Tjenestemandspension.....	97
B. Sociale forsikringer.....	98
 Kapitel 15: Afsluttende og sammenfattende diskussion af de retlige problemer i forbindelse med en ægtefælles død.....	 100
 Kapitel 16: Fordelingen af udgifter til ydelser i pensionsordninger og andre kollektive og sociale sikringsordninger.....	 106
 RESUMÉ AF FØRSTE, ANDET OG TREDJE AFSNIT (KAPITLERNE 2-16) ..	 110
 Kapitel 17: Afsluttende og sammenfattende bemærkninger.....	 114
I. Retsstilling og udviklingstendenser inden for familieret m.v.....	114
II. Lighedsgroundsætningen inden for andre områder og dens gennemførelse i praksis.....	115
III. Regler, der er udtryk for retlig forskelsbehandling.....	116
A. Manden som familiens overhoved og dens ene- eller hovedforsørger	116
B. Andre ligestillingsproblemer.....	122
IV. Lovregler angående betydningen af familiemæssig status.....	123
A. Bestemmelser, der angår gifte personer.....	123
B. Bestemmelser, der angår enlige personer med børn.....	124
V. Nogle problemer vedrørende gifte kvinders arbejdsforhold.....	125
A. Den hjemmearbejdende husmoder.....	126
B. Den erhvervsarbejdende gifte kvinde.....	126
VI. Sammenligning af retsstillingen inden for forskellige områder af retssystemet.....	127
VII. Afsluttende bemærkninger om ligestillingsproblematikken.....	128
 Bilag 1. Undersøgelse af egen- og familiepensionsregler i pensionskasser og pensionsforsikringsordninger.....	 130
Litteratur og forkortelser.....	137
Sagregister.....	140

Efter nedsættelsen af kommissionen vedrørende kvindernes stilling i samfundet opstod der på et tidligt tidspunkt af kommissionsarbejdet et ønske om en tværgående undersøgelse af forsørgerbegrebet i dansk ret - en undersøgelse, der på grund af sin særlige karakter vanskeligt kunne foretages under det almindelige udvalgsarbejde.

Kommissionen anmodede derfor i maj 1965 byretsdommer Inger Margrete Pedersen om at påtage sig opgaven, og man er byretsdommeren meget taknemmelig for, at hun i det korte tidsrum, der har været til rådighed for undersøgelsen, har formået at give en så omfattende og for kommissionens videre arbejde betydningsfuld redegørelse for forsørgerbegrebet.

De i redegørelsen omhandlede problemer vil nu blive taget op til behandling i de respektive udvalg under kommissionen, og redegørelsen vil her udgøre et værdifuldt og inspirerende udgangspunkt for kommissionens overvejelser vedrørende dette store problemkompleks.

Da redaktionen er sluttet den 15. september 1966, er der ikke taget hensyn til lovændringer m.v., der har fundet sted siden denne dato.

For det store arbejde, der er nedlagt i udarbejdelsen, takker jeg på kommissionens vegne byretsdommer Inger Margrete Pedersen, lige som jeg gerne vil bringe en tak til Københavns Byrets præsident, der ved sin imødekommenhed har muliggjort undersøgelsen.

København i december 1966.

Edel Saunte.

Kapitel 1.

INDLEDNING

1. Undersøgelsens formål og område.

I debatten om kvinde- og familiespørgsmål sker det jævnligt - ikke mindst i de senere år - at man støder på vendingen »forsørgerbegrebet«. Det hænder tilmed, at man gør det til et centralt punkt i argumentationen, undertiden uden at der gøres forsøg på fuldt ud at klarlægge, hvad man sigter til. Det er under disse omstændigheder ikke så mærkeligt, at der under behandlingen af skattelovsreformerne i Folketinget i foråret 1965 blev udtrykt ønske om, at spørgsmålet måtte blive behandlet af Kommissionen angående Kvindernes Stilling i Samfundet, og at denne kommission har ment, at en nærmere undersøgelse kunne være formålstjenlig.

Det er forbundet med mange problemer at afgrænse rammerne for en sådan undersøgelse, især fordi ordet anvendes på så forskellige måder, at det er vanskeligt at indordne alle dets betydninger i en fælles systematik. F. eks. taler man undertiden om forsørgerbegrebet i forbindelse med diskussionen om de underholdsproblemer, der opstår mellem ægtefæller i forbindelse med separation og skilsmisse. Nær beslægtet hermed er ordets anvendelse i diskussionen om, hvorvidt ægtefæller skal betragtes som forsørgere af hinanden, eller om man kun bør betragtes som forsørger i forhold til børn. Tidligere blev det formodentlig særlig hyppigt anvendt for at beskrive de regler om forskelsaf-lønning af tjenestemænd, der i varierende form gjaldt i tjenestemandsløvgivningen i tiden 1919-1958. Et hovedpunkt i disse regler var det, at gifte mænd - derimod ikke gifte kvinder - ubetinget ansås som forsørgere. Disse regler fandt vej bl. a. til skattelovgivningen og reglerne om arbejdsløshedsforsikring.

Men til trods for, at der inden for disse tre områder fandtes et stort set ensartet forsørger-

begreb, betød dette imidlertid ikke, at man stod over for ensartede retlige og praktiske problemer. I tjenestemandsløvgivningen medførte son-dringen mellem forsørgere og ikke-forsørgere bl. a., at gifte mænd fik højere løn end gifte kvinder. Inden for arbejdsløshedsforsikringen betød reglerne, at den gifte kvinde fik - og stadig får — en lavere arbejdsløshedsunderstøtelse end sin ægtefælle, med mindre hun har opnået en vis anciennitet. I skattelovgivningen derimod er den praktiske virkning af forsørgerreglerne, at indtægter indtjent af gifte mænd og gifte kvinder bliver beskattet efter en lavere skatteskala end indtægter indtjent af enlige uden børn. Den gifte kvindes indtægter bliver nemlig beskattet sammen med mandens, og dermed automatisk efter den mere gunstige forsørgerskala. Det må stærkt understreges, at de meget komplicerede og ofte diskuterede problemer, der på mange andre punkter opstår i forbindelse med beskattningen af den gifte kvindes indtægt, ikke står i forbindelse med son-dringen mellem forsørgere og ikke-forsørgere.

Et fælles element i de mere almindelige drøftelser om forsørgerbegrebet er interessen for forskellene i mænds og kvinders stilling i samfundet, og især for de problemer, der står i forbindelse med deres stilling som medlemmer af en familiegruppe, enten i deres egenskab af ægtefæller eller som personer med ansvar for børns opvækst og opdragelse.

Skal man forsøge at foretage en retlig analyse af de problemer, som folk mere eller mindre bevidst har i tankerne, når der tales om forsørgerbegrebet, falder det naturligt at tage den sidstnævnte problemstilling som udgangspunkt. I overensstemmelse hermed er det vigtigste formål med denne undersøgelse at beskrive de retsregler, der berører mænd og kvinder i deres egenskab af familiemedlemmer.

Også en lang række praktiske grunde taler for at anvende denne systematik. En af hovedårsagerne hertil er det, at der findes forholdsvis få retsregler, der gør forskel på mænd og kvinder uafhængigt af deres familieretlige stilling. Endvidere er det meget ofte sådan, at diskussionen om disse regler ville blive stærkest præget af politiske, sociale og andre faktorer, mens de rent juridiske aspekter ville være af ganske underordnet betydning. Det gælder f. eks. reglerne om værnepligt, der jo er vigtige, når man diskuterer mænds og kvinders indbyrdes forhold, fordi de bl. a. betyder, at mændene må tale en afbrydelse i deres uddannelse eller indtjenende virksomhed, som kvinderne ikke kender.

Den tyske forbundsforfatningsdomstol berører spørgsmålet i en dom af 20. december 1960 (B Verf GE 12. s. 52) hvor det øjensynlig ikke anses for givet, at man bør betragte mændenes værnepligt som en forskelsbehandling, der stiller dem dårligere end kvinderne (eine Benachteiligung).

I USA har man antaget, at indførelse af et generelt **grundlovsforbud** mod forskelsbehandling af kønnene ville medføre, at kvinder kunne indkaldes til militærtjeneste, uden at det dermed var afgjort, hvilken tjeneste de skulle udføre for militæret, se herom den amerikanske kvindekommisssions særbetænkning **Civil and Political Rights** (1963). s. 32.

Et andet praktisk vigtigt område, hvor der findes regler, som gælder for det ene køn, men ikke for det andet, er lovgivningen om beskyttelse af og særfordele for gravide kvinder. Men denne lovgivning har jo for det første klart sin oprindelse i den biologiske forskel mellem kønnene, og for det andet er det også her samfundsmæssige faktorer, der spiller den afgørende rolle for problemstillingen.

Ligelonsproblemet er særdeles betydningsfuldt.

Eksempler på forskelsbehandling af mænd og kvinder forekommer også inden for andre områder - f. eks. er der selv efter den sidste grundlovsændring ikke fuld ligestilling med hensyn til aneret til tronen.

En systematisk juridisk undersøgelse af sådanne regler ville imidlertid i det hele taget kun bidrage forholdsvis lidt til belysningen af mænds og kvinders indbyrdes stilling i samfundet.

Men mens bestemmelser af denne type er forholdsvis sjældne i lovgivningen, er det ikke ualmindeligt at finde forskelsbehandling i regler, der berører mænds og kvinders stilling som familiemedlemmer. Der tænkes hermed både på

mandens og hustruens indbyrdes forhold og deres forhold til børnene samt på gifte personers retsstilling set i forhold til enlige personers, hvad enten disse er ugifte, fraseparerede, fraskilte, enker eller enkemænd.

Også sådanne bestemmelser har naturligvis baggrund i sociale, politiske samt befolknings- og familiepolitiske hensyn og mange andre faktorer, der ligger uden for en juridisk undersøgelses direkte område og henhører under sociologien og en række andre samfundsvidenskaber. De rent juridiske problemer er imidlertid på disse punkter ofte af en sådan betydning, *at man ikke kan give et fuldstændigt billede af familiens stilling uden at forsøge en kortlægning af de retlige problemer*, selv om det er vigtigt at huske, at de ikke kan behandles tilbunds uden kendskab til de andre samfundsvidenskabers resultater, fordi det altid bør undersøges, om en eventuel forskelsbehandling mellem kønnene er begrundet i faktiske forskelle i deres livsforhold.

Forskelsbehandling på basis af kønnet alene uden hensyntagen til ægteskabelig stilling synes at have større betydning i USA, og var i høj grad genstand for den i 1961 nedsatte kvindekommisssions opmærksomhed, se således den foran nævnte særbetænkning **Civil and Political Rights** (1963). s. 31 ff. Det fremgår dog af denne betænkning adskillige steder, at der på en lang række punkter foreligger specielle problemer for *gifte* kvinder.

En kortlægning af familiens forhold som ovenfor skitseret må naturligvis først og fremmest omfatte selve familieretslovgivningen, hvis grundsynspunkt er, at gifte mænd og kvinder er selvstændige individer, der er ligestillede både med hensyn til rettigheder og pligter. Det er praktisk at tage disse regler som udgangspunkt for undersøgelsen og sammenligne ægtefællernes og familiens stilling inden for dette område med stillingen inden for andre vigtige retsområder som socialretten, arbejdsretten, tjenstemandslovgivningen o. s. v.

Det ville være meget vanskeligt at foretage en fuldstændig tilbundsgående undersøgelse af et så omfattende stof, og en begrænsning har derfor været tvingende nødvendig.

Som følge heraf er fremstillingen først og fremmest koncentreret om retsstillingen i dag og udviklingen i den nyeste tid.

Selv med hensyn til nutidens retsstilling er der imidlertid foretaget en væsentlig begrænsning, idet retsområder, der er indgående behandlet i den juridiske faglitteratur, som hoved-

regel vil blive omtalt meget summarisk, uanset områdets betydning for det samlede billede. Dette medfører bl. a., at fremstillingen af de familieretlige regler er koncentreret om et kortfattet referat af de grundlæggende hovedprincipper, herunder særlig ligestillingsprincippet, samt om de punkter, hvor der er diskussion om, hvorvidt en sådan ligestilling er gennemført. Et andet eksempel er reglerne om tab af forsøger, hvor der i vidt omfang henvises til den righoldige litteratur.

Men selv inden for områder, der ikke tidligere har været genstand for en lignende systematisk behandling, har det naturligvis været nødvendigt at begrænse stoffet. Der er særlig lagt vægt på at fremdrage de bestemmelser, som giver udtryk for en forskelsbehandling af ægtefæller, eller som angår familiens underhold og forsørgelse. Inden for dette område er fremstillingen først og fremmest koncentreret om de praktisk vigtigste bestemmelser og om bestemmelser, som illustrerer de problemer, der særlig har givet anledning til diskussion om forsørgerbegrebet. Fremstillingen giver derfor ikke nogen udtømmende beskrivelse af retsstillingen, men der er lagt vægt på i videst muligt omfang at samle et repræsentativt udsnit af de retsregler, der falder inden for undersøgelsens område.

Når der er medtaget en del udenlandsk stof, er det ud fra ønsket om dels at belyse andre landes offentlige debat om de spørgsmål, der har været genstand for diskussion i Danmark, dels at illustrere, hvorledes sådanne problemer rent teknisk er blevet løst i andre lande. Det ville selvfølgelig være umuligt at give en fuldstændig retssammenlignende beskrivelse., og noget sådant har slet ikke været tilsigtet.

II. Kort historisk oversigt over kvindens retsstilling.

Det er ikke tanken at give en dyberegående almindelig historisk fremstilling af de retlige familieproblemer, der behandles i nærværende undersøgelse, selv om det inden for enkelte retsområder vil være nødvendigt at gå nærmere ind på deres historiske forudsætninger. Det vil imidlertid ske i forbindelse med omtalen af de enkelte retsregler; formålet med dette afsnit er at give en kortfattet almindelig baggrund for fremstillingen i de efterfølgende afsnit. Det er her praktisk at tage udgangspunktet i en beskrivelse af kvindens stilling i familien og sam-

fundet i begyndelsen af det 19 århundrede. Der var da en betydelig forskel på mænds og kvinders retlige stilling. Mens mænd blev fuldmyndige, når de var 25 år, var *såvel gifte som ugifte kvinder umyndige*, således at de var ude af stand til at råde over formue eller forpligte sig ved aftaler eller lignende. Der var formuefællesskab mellem ægtefæller, men manden rådede over hele fællesboet under ægteskabet. Ved dettes ophør skete der lighedeling.

Kvindernes begyndende frigørelse i århundredets løb gav sig imidlertid udslag i en række vigtige lovændringer inden for familieretten og personretten, ændringer, der blev gennemført under betydelig diskussion både i offentligheden og Rigsdagen. Således opnåede den ugifte kvinde fuld myndighed i 1857, og samme år blev der indført lige arveret for mænd og kvinder.

Den gifte kvinde vedblev derimod at være umyndig med ægtemanden som værge. Det var også manden., der bestemte, hvor familien skulle bo, og som traf den endelige afgørelse i tilfælde af uenighed om udøvelse af forældremyndigheden. Disse mandens beføjelser og hans beføjelse til at råde over fællesboet sammenfattedes under betegnelsen *husbondmyndighed*.

Problemerne om den gifte kvindes retlige stilling blev jævnlige drøftet i sidste halvdel af det 19. århundrede. Blandt andet blev spørgsmålet om formueforholdet mellem ægtefællerne taget op til drøftelse på et almindeligt nordisk juristmøde i 1875. Her fremsatte den danske professor Goos de synspunkter, der blev grundlæggende for det videre nordiske samarbejde på dette område. Han fremhævede, hvor vigtigt det var, især af hensyn til hustruen, at man bevarede reglen om lighedeling af formuen i tilfælde af ægteskabets ophør, men han understregede også, at en sådan ordning meget vel kunne forenes med et system, hvorefter hver ægtefælle udadtil stod som den, der rådede for sin formue eller erhverv, mens ægteskabet bestod.

Ved lov af 7. maj 1880 fik gifte kvinder rådighed over deres selverhverv. Ved lov af 7 april 1899 opnåede de principielt myndighed, men da det også fremtidig var manden, der rådede over hele fællesboet, bortset fra hustruens selverhverv, blev billedet af familien som en enhed, repræsenteret af manden, i praksis ikke væsentligt forrykket. Det må her fremhæves, at det stadig var forholdsvis sjældent, at gifte kvinder havde erhvervsarbejde, bortset

fra den dårligst stillede del af befolkningen, hvor det fra gammel tid ofte havde været nødvendigt, at begge ægtefæller bidrog til indtjeningen af familiens indtægter.

Det var imidlertid ikke alene på familie- og personrettens område, at der var en udvikling igang. Eksempelvis kan nævnes, at kvinderne i 1875 havde fået adgang til Universitetet, og at de fik kommunal valgret i 1908 og valgret til Rigsdagen i 1915. Ved Tjenestemandsloven af 1919 opnåedes i princippet ligeløn, se dog om forsørgerbegrebet i tjenestemandslovgivningen nedenfor kapitel 8. I 1921 opnåede kvinderne lige adgang til offentlige embeder og hverv med ganske enkelte undtagelser.

Med hensyn til ægteskabslovgivningen var arbejdet blevet fortsat på fællesnordisk basis. Det resulterede i 1920'erne i en tilbundsående ændring af den familie- og personretlige lovgivning her i landet, først ved vedtagelsen af lov nr. 276 af 30. juni 1922 om ægteskabs indgåelse og opløsning (Ægteskabslov I) og af lov nr. 277 af samme dato om umyndighed og værgemål (Myndighedsloven). Først nogle år senere kom der nye regler om formueforholdet mellem ægtefæller, se lov nr. 56 af 18. marts 1925 om ægteskabets retsvirkninger (Ægteskabslov II). I nær tilknytning til disse love gennemførtes lov nr. 120 af 20. april 1926 om ægtefællers arveret og uskiftet bo.

Grundprincipperne i disse love er, at ægtefællerne er myndige personer med fuld retlig handleevne og med adgang til at optræde som selvstændige individer både i forhold til hinanden og i forhold til omverdenen. Med hensyn til rettigheder og pligter over for familien er der fuld ligestilling mellem mand og hustru.

Den formueretlige ordning bygger på den ovenfor nævnte, af Goos skitserede løsning. Man fastholdt således princippet om lighed af formuen i tilfælde af skifte. Det forhold, at det lykkedes de nordiske lande at forene dette princip med regler om ligestilling mellem ægtefællerne med hensyn til forvaltningen af deres ejendele, så længe samlivet mellem dem består, gav i mange år nordisk lovgivning en særstilling i forhold til andre lande på dette område, og vore regler herom har ofte været udgangspunkt for diskussion om reformlovgivning i andre lande.

Dette vigtige lovkompleks, der blev til efter et dybtgående fællesnordisk kommissionsarbejde og efter megen diskussion i offentligheden

og på Rigsdagen, bygger således på en gennemtænkt og konsekvent gennemført opfattelse af ægtefællernes stilling i forhold til hinanden, i forhold til børnene og i forhold til omverdenen. Det er ikke mindst på grund af dette forhold, at ægteskabslovgivningens regler i denne fremstilling er valgt som udgangspunkt for en beskrivelse af familiens retlige stilling, da der ikke findes noget andet felt, hvor de bestemmelser, der berører familiemedlemmernes retstilling, er gennemarbejdet og systematiseret på samme måde.

Der vil indledningsvis (under III) blive givet en kort oversigt over de vigtigste nugældende, mere generelle bestemmelser, der angår spørgsmålet om kønnenes ligestilling.

I øvrigt er fremstillingen af praktiske grunde opdelt i tre hovedafsnit, der behandler retsstillingen 1) under samlivet, 2) ved samlivsophævelse, separation og skilsmisse og endelig 3) i tilfælde af dødsfald. I det afsluttende kapitel foretages en sammenfatning og sammenligning af visse fælles træk.

Stoffet er i øvrigt søgt fremstillet således, at det skulle være muligt at læse kapitel 1, resuméet af de tre hovedafsnit samt det afsluttende kapitel uafhængigt af den øvrige tekst, der indeholder den detaljerede beskrivelse af de enkelte bestemmelser.

III. Nugældende mere generelle bestemmelser om kønnenes ligestilling.

Mens forslagene om reform af ægteskabslovgivningen i sin tid gav anledning til en livlig debat både i offentligheden og inden for juristernes kreds, er det formodentlig i dag i princippet almindelig accepteret, at der ikke bør ske forskelsbehandling af mænd og kvinder, hvis dette alene er begrundet i kønsforskellen og ikke i forskelle i deres leveforhold.

Dette har imidlertid ikke givet sig udslag i en grundlovsbestemmelse, der sikrer kønnenes ligestilling. Derimod har grundprincippet om ægtefællernes ligestilling fundet et almindeligt udtryk i Ægteskabslov II § 1: »Mand og hustru skal være hinanden til støtte og i fællesskab varetage familiens tarv.«

Såvel FN's verdenserklæring om menneskerettighederne af 1948 som den europæiske konvention af 1950 til beskyttelse af menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder (ratificeret af Danmark i 1953) indeholder visse regler, der forbyder forskelsbehandling

bl. a. på grund af køn, men ingen af dem er af samme almindelige karakter som den nedenfor nævnte tyske grundlovsbestemmelse, om end der i Menneskerettighedserklæringens indledning - dens programerklæring — ganske generelt tales om lige rettigheder for mænd og kvinder. I det af FN's kvindekommission i 1966 udarbejdede udkast til en erklæring om afskaffelse af forskelsbehandling af kvinder foreslås det i artikel 2, at grundsætningen om kønnenes ligestilling optages i forfatningerne. (Commission on the Status of Women, Report on the Nineteenth Session (1966), s. 104). I lande, hvor man — som i Danmark — i princippet antager, at grundlovsstridige love kan tilsidesættes af domstolene, ville en sådan bestemmelse kunne få praktisk betydning. Det er i der-ne forbindelse interessant at bemærke, at een amerikanske kvindekommission i sin foran s. 8 omtalte særbetænkning, Civil and Political Rights, s. 37, første afsnit, i en af sine indstillinger stærkt fremhæver betydningen af, at interesseorganisationer søger spørgsmål om forskelsbehandling indbragt for domstolene. Endvidere kan nævnes, at den i 1964 vedtagne amerikanske Borgerrettighedslov (Civil Rights Act 1964). der i sit afsnit om diskrimination i arbejdsforhold har et udtrykkeligt forbud mod forskelsbehandling på grund af køn, har lagt megen vægt på, at disse rettigheder har beskyttelse ved forbundsdomstolene og på anden måde.

En anden af Danmark tiltrådt konvention, der - om end kun på et mere begrænset område — giver udtryk for ligestillingsgrundsætningen, er den af den internationale arbejdskonference i Geneve i 1951 vedtagne konvention nr. 100 om lige løn til mandlige og kvindelige arbejdere for arbejde af samme værdi (ratificeret af Danmark i 1960).

Også på andre særområder har spørgsmålet om kvindernes ligestilling været gjort til genstand for internationale konventioner.

Om sådanne konventioners indflydelse på retsstillingen, se Max Sørensen: Spørgsmålet om den umiddelbare anvendelse af traktater som bestanddel af dansk ret, Nordisk administrativ Tidsskrift 1966, s. 107 ff.

I *Sverige* findes der i Giftermålsbalkens kapitel 5, § 1, en regel, der svarer til § 1 i Ægteskabslov II, mens der ikke i den *norske* lov om ægtefællers formueforhold findes en sådan generalklausul. Det betyder naturligvis ikke, at norsk ret tager afstand fra ligestillingsgrundsætningen. Norsk familieret bygger jo netop på samme grundsætninger som de andre nordiske landes.

Både *Frankrig* og *Tyskland* har i deres efter 2. verdenskrig vedtagne grundlove udtrykkelige forbud mod forskelsbehandling af de to køn og har bl. a. på baggrund heraf gennemført reformlovgivning inden for familieretten.

Den tyske grundlovs art. 3 lyder således: »Alle mennesker er lige for loven. Mænd og kvinder er ligeberettiget. Ingen må stilles dårligere eller bedre (benachteiligt oder bevorzugt werden) på grund af sit køn...«

Adskillige lovbestemmelser er med hjemmel i denne artikel blevet erklæret for grundlovsstridige, fordi de ikke opfyldte dens krav om ligestilling mellem kønnene.

Også i *Holland* har spørgsmålet om kønnenes ligestilling givet anledning til lovreformer efter 2. verdenskrig. Ved lov af 14. juni 1956 ændredes den almindelige borgerlige lovbog således, at der for fremtiden skulle være ligestilling mellem ægtefællerne med hensyn til rådighed og ansvar i økonomiske anliggender, men det udtaltes dog udtrykkeligt i loven (art. 159), at manden skulle være det ægteskabelige fællesskabs overhoved.

I *England* er udviklingen forløbet ganske anderledes. Det første radikale skridt mod kvindernes ligestilling blev foretaget på et meget tidligt tidspunkt, nemlig allerede ved Married Women's Property Act, 1882, der indførte fuldstændigt særeje og gav hustruen fuld rådighed over sin formue. Men selv om der er sket en vis videreudvikling siden da på andre områder, har manden dog fortsat pligt til at underholde hustruen, mens hun ikke har nogen tilsvarende pligt over for ham. Landet har ikke nogen skreven grundlov, og spørgsmålet om en grundlovsbestemmelse om kvinders retsstilling har derfor ikke kunnet opstå.

FØRSTE AFSNIT

UNDER SAMLIVET

Kapitel 2.

LIGESTILLINGSPROBLEMATIKKEN INDEN FOR FORSKELLIGE RETSOMRÅDER

Når man skal undersøge, om der er ligestilling mellem samlevende ægtefæller, er der en række punkter, hvor problemerne er så omfattende, at det er praktisk at udskille dem til særskilt behandling. Det gælder således ægtefællernes økonomiske pligter og rettigheder, herunder retsstillingen med hensyn til familiens forsørgelse, og ægtefællernes pligter og rettigheder i forhold til børnene, se kapitel 3 f f. I nærværende kapitel behandles en række andre mindre omfattende enkeltområder med det formål at undersøge, om mandens tidligere husbondsmyndighed, hans stilling som familieoverhoved, er fuldstændig afskaffet både i teori og praksis.

I. Familieretlige regler.

Med støtte i Ægteskabslov II § 1 antages det, at manden nu ikke længere ensidigt kan bestemme familiens bopæl. Hvilken reel betydning denne bestemmelse derudover har kan diskuteres .

Ernst Andersen (Ægteskabsret II, 1956, s. 9) finder det ikke rigtigt, at man fra nogle sider har karakteriseret bestemmelsen som en »tom« retsnorm. For det første har den som før nævnt betydning for spørgsmålet om domicilvalget. Endvidere fremhæver han, at den kan få betydning for fortolkningen af andre paragraffer i ægteskabsloven, og endelig understreger han, at det fra et retssammenlignende og historisk synspunkt synes at være noget forhastet at erklære den bestemmelse i den danske reformlovgivning om ægteskabet, hvorved man ophævede det, der var tilbage af den årtusindgamle retsregel om patriarkalsk familiestyre, for indholdsløs.

Såvel domstolene som de forvaltningsmyndigheder, der behandler familieretlige sager (Justitsministeriet og overøvrigheden), tager deres udgangspunkt i princippet om ægtefællernes

ligestilling og ville formentlig gøre dette også uden § 1.

I *Tyskland* er grundlovens ligestillingsparagraf på de fleste områder blevet taget særdeles bogstaveligt. Den blev således lagt til grund for ligeberettigelsesloven af 18. juni 1957. ved hvilken der principielt indførtes ligestilling mellem kønnene inden for den borgerlige lovogs område, bl. a. for så vidt angår formueforholdet mellem ægtefæller og andre familieretlige spørgsmål.

I *Frankrig* har man anlagt en noget anden fortolkning af grundlovsbestemmelsen om kønnenes ligestilling inden for familielovgivningen. Da regeringen i 1959 forelagde et lovforslag om modernisering af reglerne om formueforholdet mellem ægtefællerne, havde man bibeholdt princippet om, at manden skulle råde over hele fællesboet, bortset fra hustruens selverhverv. Lovforslaget måtte i første omgang opgives på grund af stærk kritik bl. a. fra kvindesaglig side. Men ved lov af 13 juli 1965 gennemførtes en ordning, der for formuefællesskabets vedkommende svarer til principperne i det i 1959 fremsatte forslag. Også efter lovændringen er manden familiens overhoved, han bestemmer familiens bopæl og hustruen er forpligtet til at bo sammen med ham (Code Civil art. 213 og 215). Under debatten i Nationalforsamlingen blev det gjort gældende, at det stred mod grundloven, at manden bevarede stillingen som familieoverhoved. Justitsministeren svarede hertil, at denne regel ikke stred mod lighedsprincippet. »Det ligger således, at hvad man end siger, hvad man end gør, og hvad man end ønsker, vil der altid i ægteskabet være en »arbejdsdeling«, der stemmer med sagens natur (voulue par la nature des choses)« (citeret efter månedsskriftet *Le Droit des Femmes*, juli-oktober 1965, s. 4). De gifte kvinder opnåede dog visse fordele, for det første ret til at oprette en selvstændig bankkonto, hvad de hidtil ikke havde kunnet uden mandens tilladelse, selv i tilfælde hvor hustruen var selvstændig erhvervsdrivende. De kan dog stadig ikke have bankboks uden tilladelse. Endvidere opnåede de ret til at have erhvervsarbejde uden mandens tilladelse.

Stillingen i *Holland*, hvor manden som før nævnt udtrykkelig er betegnet som familiens overhoved, kan illustreres ved en dom afsagt af Amsterdams appelret den 30. maj 1962. Den drejede sig om en advokat, der søgte sin hustru med påstand om, at hun kendtes uberettiget til at drive en skønhedssalon. Retten udtaler bl. a.: »... det ville være i strid med den selvstændige stilling, som loven nu har givet den gifte

kvinde ved mandens side uden videre at antage, at mandens opfattelse, i tilfælde hvor ægtefællerne ha: en forskellig mening, skulle være enerådende, og at hustruen som følge af ægteskabet skulle have pligt til at rette sig derefter.« Det udtales udtrykkeligt, at mandens stilling som familieoverhoved ikke betyder, at han ikke skal tage hensyn til hustruens ønsker, når disse ligger inden for rimelighedens grænser. Hustruen fik herefter lov til at fortsætte med skønhedssalonen.

II. Forskellige regler inden for andre retsområder.

A. Navneretten.

Det har meget længe været således, at hustruen ved ægteskabs indgåelse fik ret til at føre mandens familienavn, uden at dette dog — som i mange andre lande - medførte, at hustruen havde *pligt* til at opgive sit pigenavn. Ægtebørn erhvervede faderens familienavn. De ane retstilstand, der var et udslag af, at manden ansås som familiens overhoved, gav anledning til indgående diskussioner i betænkning nr. 254 om en ny lovgivning om personnavne (1960), og der blev gentagne gange givet udtryk for det ønskelige i også inden for dette område at realisere ligestillingen mellem kønnene. Man valgte imidlertid alligevel at gå ind for principper, der var en videreførelse af de hidtil gældende, og foreslog, at hustruen ved ægteskabets indgåelse automatisk skulle erhverve mandens familienavn, men have mulighed for at beholde sit eget navn, hvis hun midt ønskede det.

Om baggrunden for forslaget hedder det i betænkningen (s. 30): »Rent umiddelbart kan det måske synes bedst stemmende med kvindens ligeberettigelse, at hun beholder sit pigenavn som familienavn efter giftermålet. Udvalget har dog ment at burde foretrække den hovedregel, der må formodes normalt at falde sammen med den gifte kvindes ønske, og som derfor vil kræve de færreste anmeldelser.« Det er altså praktiske hensyn, der har ført til, at man opgav en teoretisk ligestilling, se iøvrigt også side 31, hvor udvalget anfører sine grunde til ikke at foreslå en regel, hvorefter ægteparret frit kan vælge, om de vil føre mandens eller hustruens familienavn som fælles familienavn, en ordning, der kendes i Rusland.

På F.N.s seminar i 1962 om kvindens familieretlige stilling i Asien og det fjerne Østen oplyste flertallet af deltagerne, at i deres lande stod ægtefællerne frit med hensyn til, om de ville vælge at føre mandens, hustruens eller begge navne efter ægteskabet (1962 Seminar on the Status of Women in Family Law, s. 15).

Med hensyn til børnene gik det danske navnelovsudvalg ind for at beholde den hidtidige

regel om, at de automatisk erhverver faderens familienavn, men som en nydannelse foreslog man, at der indførtes en adgang til i stedet at vælge moderens navn.

Det hedder herom i betænkningen (s. 28), at det hidtidige princip antagelig har været et udslag af den opfattelse, at manden måtte anses for familiens overhoved, og udvalget understregede herover for, at lovgivningen igennem de senere år i det store og hele har ligestillet mand og hustru i forhold til børnene, men fremhævede tillige, at det ideologiske ligestillingskrav langt fra var den eneste begrundelse for forslaget. S. 27 hedder det: »I arvebiologisk henseende og i social samhörighed står et barn forældrene lige nær. Det agnatiske principps hidtidige overvægt i dansk ret har på mange områder tilsløret barnets hyppigt ret stærke tilknytning til den mødrene slægt. . <

Udvalgets forslag er gennemført ved lov nr. 140 af 17. maj 1961 om personnavne.

I den tyske forbundsrepublik, hvor hustru og ægtebørn bærer mandens familienavn, har Forbundsforfatningsdomstolen i dom af 26. november 1963, B Verf GE 17, s. 168, antaget, at denne regel ikke strider mod Grundlovens ligestillingsprincip. Afgørelsen synes i nogen grad at være i modstrid med denne domstols iøvrigt meget stærke fremhæven af ligestillingsprincippet i en række domme vedrørende andre retsområder.

B. Skattelovgivningen.

Dette område indtager en central stilling i den offentlige diskussion om den gifte kvindes og familiens stilling. De problemer, der fremdrages: sambeskatningen, forsørgerproblemet, hustrufradraget etc., er yderst komplicerede og har i øvrigt mange aspekter, der ikke alle falder ind under en rent juridisk undersøgelse. I nærværende betænkning vil de enkelte skatteretlige problemer blive behandlet i sammenhæng med parallelle problemer inden for andre retsområder.

Det ligger naturligvis uden for betænkningens formål at give en samlet fremstilling af retsstillingen vedrørende ægtefællebeskatning. Se iøvrigt herom Thøgers Nielsens vigtige artikel Bodet, boslod og særeje i skatteretlig belysning, Festskrift til professor, dr. jur. O. A. Borum (1964), s. 329, samt flere steder i samme forfatters Indkomstbeskatning I (1965), af hvis indholdsfortegnelse det iøvrigt fremgår, at det bebudede bind II vil komme til at indeholde afsnit om centrale spørgsmål angående beskatning af ægtefæller.

I dette afsnit skal det blot fremhæves, at medens reglerne om ejendomsbeskatningen og afgiftslovgivningen betragter samfundsborgere som selvstændige individer uanset køn og ægteskabelig stilling, er lovgivningen om beskat-

ning af indkomst og formue og de regler, der lovtæknisk er knyttet dertil, i højere grad end noget andet af de mere betydningsfulde lovgivningsområder præget af den opfattelse, at hustruen er en biperson i ægteskabet. Selv om hun selv måtte have indtægter, beskattes disse hos manden, hun har intet ansvar for selvangivelsen og intet *personligt* ansvar for betalingen af den del af skatten, der beregnes af hendes indtægt, se nærmere herom kapitel 3, II B.

Det er manden, der er den skattepligtige, skatteyderen. I lovgivningen om skat af formue og indkomst til staten, der stadig bygger på den i årenes løb stærkt ændrede lov nr. 149 af 10. april 1922, betegnes manden således som familieoverhovedet, og selv i de i 1965 fremsatte lovforslag om henholdsvis ægtefællers beskatning og kildeskat anvender man stadig denne betegnelse, selv om disse forslag har tiltænkt hustruen en langt mere selvstændig stilling, end hun har i dag. I lovgivningen om personlig skat til kommunen, der bygger på den ligeledes ofte ændrede lov nr. 28 af 18. februar 1937, har man end ikke fundet det nødvendigt i hovedbestemmelsen om skattepligt over for kommunen udtrykkeligt at anføre, at den gifte kvinde ikke er direkte skattesubjekt. Lovens § 1 lyder: »Enhver, der for sig eller sin husstand har fast ophold i en kommune her i landet, er pligtig til svare personlig skat til denne kommune . . .«. Reglen har altid været fortolket således, at den gifte kvinde ikke falder ind under ordet »enhver«, men omfattes af ordet »husstand«, og det fremgår da også forudsætningsvis af sidste afsnit i paragraffens første stykke, at hustruen principielt er stillet på samme måde som efter statsskatte lovgivningen, hvilket også har fundet et tydeligt udtryk i § 5, stk. 6, om bortfald af kvinders skattepligt ved indgåelse af ægteskab. Det kan under disse omstændigheder ikke forbavse, at hustruen undertiden også udtrykkeligt omtales som biperson, se cirkulære af 23. december 1964 om sømandsskat § 6, 4. stk.: ». . . sam-beskattet biperson (hustru eller barn)«.

Det afgørende for ægtefællerne er normalt naturligvis indholdet af de enkeltregler, der giver direkte hjemmel for forskelsbehandling, mens det som oftest kun har teoretisk, ikke praktisk interesse for dem, om den ene af dem i offentlige regler betegnes som familieoverhoved, den anden som biperson. Denne retsstilling *kan* dog i sig selv komme til at resultere i praktiske følger.

Et eksempel herpå er spørgsmålet om kirkeskattens beregning i de tilfælde, hvor én af ægtefællerne er medlem af folkekirken, den anden ikke. Her har mandens stilling som familieoverhoved resulteret i, at man juridisk bedømmer hustruens indtægt, som om den var indtjent af manden, medens man ikke tillægger det nogen relevans, om hustruen er medlem af Folkekirken eller ej.

Om disse problemer er der i tidens løb forekommet en række afgørelser. Efter § 76, stk. 3, i den nuværende præstelønningslov (lov nr. 155 af 7. juni 1958) pålignes kirkeskat efter reglerne om udredelse af personlig kommuneskat. Tilsvarende regler fandtes i den tidligere lovgivning, og Indenrigsministeriet løste oprindeligt problemet ved i cirkulære nr. 146 af 4. juni 1923, afsnit III, stk. 13, at foreskrive, at der kun skulle pålignes halvdelen af det beløb, der skulle have været pålignet, hvis begge hørte til Folkekirken. Ved en fogedkendelse af 30. juni 1924 ophævedes imidlertid en udpantningsforretning foretaget af en sognefoged hos en mand, hvem der var pålignet halv kirkeskat, til trods for, at han ikke selv - men kun hustruen - var medlem af Folkekirken. Kendelsen henviste bl. a. til Grundlovens § 75 (den nuværende § 68), hvorefter ingen er pligtig til yde personlige bidrag til nogen anden gudsyndelse end den, som er hans egen. Derefter blev beløbet pålignet hustruen, men fogedretten bestemte ved kendelse, at der ikke var hjemmel hertil, da hustruen ikke var selvstændigt skattepligtig, se note 1 til dommen UFR 1936, s. 131.

Spørgsmålet kom nogle år senere frem for Vestre Landsret, der i dom af 4. november 1935 om et parallelt tilfælde fortolkede bestemmelserne i overensstemmelse med fogedrettens afgørelser, hvorefter kirkeskat overhovedet ikke kan pålignes, *når hustruen, men ikke manden*, er medlem af Folkekirken, se UFR 1936, s. 131, og VLT 1935, s. 334. Den sidstnævnte gengivelse af dommen er forsynet med en redaktionel fodnote, der tager stilling til den omvendte situation, hvor *manden alene* er medlem af Folkekirken. Det udtales, at manden i denne situation må anses kirkeskattepligtig af ægtefællernes fulde skattepligtige indtægt, formentlig også i den situation, hvor hele indtægten hidrører fra hustruen.

Disse synspunkter fastholdes stadig i praksis, se således Sognerådstidende 1962/63, s. 67.

Også i dag måtte man formentlig forvente, at domstolene fortsat ville følge dommen fra 1935 for så vidt angår den situation, at det er manden, der ikke er medlem af Folkekirken, selv om det er beklageligt, at Folkekirken derved går glip af indtægter fra nogle af sine medlemmer. Det er derimod et spørgsmål, om det ikke må anses for stridende mod Grundlovens § 68, at der, når kun manden er folkekirkemedlem, beregnes kirkeskat også af hustruens indtægter. Man må jo her erindre, at hustruen i medfør af Ægteskabslov II, § 2, er medansvarlig for familiens underhold, og at dette og grundsætningen i lovens § 1 normalt må indebære, at hun, selv om hun ikke personligt hæfter for skatter, på den ene eller den anden måde må holde manden skadesløs for den andel af dem, der pålignes i forhold til hendes indtægter. Dette forudsættes også i betænkning nr. 415 om Ægteskabets Retsvirkninger (1966), s. 21. En udtrykkelig regel om mandens retsstilling over for hustruens fandtes iverigt tidligere i den første statsskatte lov, lov nr. 104 af 15. maj 1903, § 7, stk. 2, hvorefter han kunne forlange, at hun godtgjorde ham den til hendes særindkomst svarende del af skatten.

Antager man, at denne pligt til at holde manden skadesløs for de skattebeløb, der pålignes i forhold til hustruindtægten, også gælder for kirkeskat beregnet af indtægter indtjent af en hustru, der ikke er folkekirkemedlem, står man i den situation, at man, ved at berøve en gruppe borgere - de gifte kvinder - selvstændig retlig eksistens i forhold til det offentlige, tillige unddrager dem Grundlovens beskyttelse. En sådan fortolkning vil være højst uheldig ud fra et retsbeskytelses synspunkt, jfr. iøvrigt også Menneskerettighedsserklæringens art. 6, hvorefter ethvert menneske har ret til overalt i verden at blive anerkendt som retssubjekt. Hvis man derimod antager, at hustruen kan afvise et »refusionskrav« fra mandens side, fordi hun ikke er folkekirkemedlem, er ordningen formodentlig ikke stridende mod Grundloven. Det er derimod i modstrid med det lighedsprincip, der almindeligvis lægges til grund for vor lovgivning, at en mand, blot fordi han er gift med en indtægtstjenende hustru, der ikke er medlem af Folkekirken, kommer til at betale højere kirkeskat end andre folkekirkemedlemmer med samme indtægt som han.

Selv om kirkeskatterne andrager ret lave beløb, har spørgsmålet dog praktisk betydning, og det giver da også ikke helt sjældent anledning til henvendelser til Sognerådstidende. Det må iøvrigt fremhæves, at det formentlig næppe kan være et større teknisk problem at beregne kirkeskatten alene af den ægtefælles indtægt, som er medlem af Folkekirken. I tilfælde af separation og skilsmisse foretager kommunerne efter begæring jævnligt opdeling af de samlede skatter på hver ægtefælle i forhold til deres indtægter, og dette giver ikke ret ofte anledning til vanskeligheder.

Om retsstillingen, såfremt den påtænkte delvis særskilte beskatning af gifte kvinder indføres, se bemærkningerne til det den 27. januar 1965 fremsatte forslag om ændringer i kommuneskatteoven, der ikke blev gennemført.

Den tyske Forbundsforfatningsdomstol har i en dom af 14. december 1965 (NJW 1966, s. 101) taget stilling til tilsvarende problemer. Det drejede sig om et tilfælde, hvor kun den ene ægtefælle var medlem af vedkommende kirkeskatteberettigede kirkesamfund, og hvor den pågældende gjorde gældende, at en forskrift om, at han skulle svare kirkeskat af halvdel af ægtefællernes samlede indtægt stred mod den tyske grundlovs art. 2, stk. 1, om personlighedens beskyttelse, der også omfatter beskyttelse af religionsfriheden. Domstolen gav sagsøgeren medhold, idet det bl. a. anførtes, at det naturlige beregningsgrundlag var kirkemedlemmets egen indtægt, og at lighedlingsreglen i mange tilfælde ville medføre, at et ikke-medlems indtægt delvis blev lagt til grund ved beregningen af skattens størrelse, med den følge, at den ville blive betragteligt højere. Se også dom af samme dato, NJW 1966, s. 103.

C. Politiske rettigheder.

En gift kvindes kommunalpolitiske rettigheder var indtil 1. januar 1966 i et vist omfang afhængig af mandens forhold.

Indtil 1953 var valgret og dermed valgbarhed til kommunale råd betinget af, at man ved valgets foretagelse var skatteyder til kommunen, og at man havde betalt forfaldne skatter såvel

for det løbende skatteår som for det umiddelbart foregående. Den gifte kvindes stilling var her - som en konsekvens af stillingen inden for skattelovgivningen — afhængig af ægtefællens.

De følgende sager illustrerer hustruens stilling som biperson:

Sognerådstidende 1946/47, s. 42: Fru A. var blevet forladt af sin mand i skatteåret 1944/45, hvorpå hun blev selvstændig skatteansat til kommunen for 1945/46 og behørigt overholdt sin betalingsforpligtelse. Manden var derimod i restance med noget af skatten for 1944/45. Indenrigsministeriet meddelte, at fru A. ville være at slette af valglisten, hvis ikke mandens skatte- restance var betalt inden valglisternes endelige berigtelse.

Købstdadsforeningens Tidsskrift 1950/51, s. 63: En gift mand var på grund af manglende indkomst ikke ansat til at svare kommunale skatter for det relevante skatteår, men hans hustru svarede ejendomsskat til kommunen af en fast ejendom. Han havde ikke valgret.

Som konsekvens af dette må man antage, at heller ikke hustruen havde valgret.

Ved successive lovændringer, senest ved lov nr. 278 af 9 december 1957, jfr. lovbekendtgørelse nr. 307 af samme dato, ophævedes såvel skatteansættelses- som skattevarelsesbetingelserne som betingelse for udøvelse af valgret. Men efter lovens § 33, stk. 1, kunne en person, der var indvalgt i en kommunalbestyrelse, ikke indtræde i denne, hvis han på valgdagen var i restance med skatter og folkepen-sionsbidrag, hvis sidste rettidige indbetalingsdag indtrådte mere end tre måneder forinden. Stk. 2 bestemte, at, i det omfang ægtefæller er sambeskattede, betragtedes ved bedømmelsen af hustruens forhold en manden påhvillende skatte- restance som også påhvillende hende. Dette gjaldt dog ikke i tilfælde af død, separation og skilsmisse.

Da et (kvindeligt) folketingsmedlem under lovens behandling fremkom med indvendinger mod denne bestemmelse, udtalte indenrigsministeren (Folketingstidende 1957/58, sp. 473): »Der står, så vidt jeg husker, noget i vielsesritualet om, at man må følges ad i medgang og modgang, og det kommer altså til at gælde her. Jeg kunne næsten have lyst til at sige, at hvis en hustru ikke har så megen indflydelse på sin mand, at hun kan få ham til at betale sin skat, når hun eventuelt skal opstilles ved kommunalvalget, er det vel ikke sandsynligt, at hun vil kunne gøre sin indflydelse stærkt gældende i en kommunalbestyrelse ... vi har altså strakt os så vidt, vi kunne, på dette område«.

Reglen har så sent som ved kommunevalget 1962 haft praktisk betydning for kvinder ind-

valgt i kommunalbestyrelser. § 33 ophævedes imidlertid helt ved lov nr. 446 af 21. december 1965, og dermed bortfaldt de gifte kvinders særlige problem automatisk. Hensynet til kvinderne — og de vælgere, der havde stemt på dem — nævnes ikke i lovens motiver.

D. Forsorgslovgivningen.

Forsorgslovens § 117 bestemmer, at retlig opholdskommune for hjælp, der er ydet til en hustru indtil samlivets ophævelse, er ægtemandens retlige opholdskommune, uanset om hun har fået hjælp før ægteskabet eller før genoptagelse af samlivet. Retlig opholdskommune for et ægtebarn, der samlever med begge forældre, er faderens retlige opholdskommune. Disse bestemmelser har ikke praktisk betydning for ægtefællerne selv, men for de kommuner, der har afholdt forsorgsudgifter for dem. Reglerne er - som skattereglerne — et udtryk for, at hustruen betragtes som en biperson. Dette har fået direkte udtryk i Københavns kommunes socialstatistik, se f. eks. beretningen for 1964/1965, s. 8, hvor de understøttede er opdelt i to grupper, dels »hovedpersoner«, der omfatter familieforsørgere og enlige personer, dels »bipersoner«, der omfatter hustruer og børn, hvad enten de er selvstændigt understøttet eller ej. Om andre problemer i forbindelse med forsorgslovgivningen, se nedenfor under afsnit E. 2.

E. Problemer vedrørende ægtefæller af forskellig nationalitet.

1. Indfødsretslovgivningen

Indtil vedtagelsen af lov nr. 42 af 19. marts 1898 om erhvervelse og fortabelse af indfødsret var det anerkendt, at der ikke gjaldt andre regler om erhvervelse og fortabelse for mænd end for kvinder, se blandt andet K. Berlin, Uf R 1918 B, s. 6 ff. 1898-loven indførte imidlertid regler, der betød, at den gifte kvinde fremtidig skulle følge manden, hvad der - i stigende grad efter anden verdenskrig — gav anledning til indsigelser fra kvindeorganisationerne. Ved lov nr. 252 af 27. maj 1950 gennemførtes det som grundprincip, at den gifte kvinde med hensyn til både fortabelse og erhvervelse af indfødsret er ganske uafhængig af manden. I forhold til børnene er manden derimod som oftest hovedpersonen, se således § 1, stk. 1, nr. 1 og 2, hvorefter barn af en udenlandsk fader og en dansk moder kun erhverver dansk indfødsret ved fødslen, hvis det fødes i

Danmark, og såfremt faderen er statsløs, eller barnet ikke ved fødslen erhverver faderens statsborgerret. Også efter § 2 (indgåelse af ægteskab mellem dansk mand og fremmed kvinde, der har børn sammen), efter § 5, stk. 1, 1. pkt. (erhvervelse af indfødsret i medfør af §§ 3 og 4) samt § 6 (naturalisation) er manden hovedpersonen. Efter reglen i § 7, nr. 3, der angår spørgsmål om indfødsrets fortabelse, er børnenes retsstilling derimod principielt lige så meget afhængig af moderens retsstilling som af faderens.

En ægtefælle kan have betydelig praktisk interesse i at erhverve den anden ægtefælles nationalitet, især hvis familien er bosat i dennes hjemland.

Se om hustruens problemer diskussionen mellem J. Trolle og K. Johnsen i UfR B 1950 s. 1 ff. og s. 57 ff. Jfr. iøvrigt også den ovennævnte artikel af Berlin, der behandler nogle af de praktiske problemer, der opstod i forbindelse med første verdenskrig.

Også manden kan imidlertid have interesse i at erhverve *hustruens* indfødsret, hvis man har valgt at bosætte sig i hendes hjemland, jfr. Betænkning med udkast til nye statsborgerretslove for Danmark, Norge og Sverige (1949), s. 23.

Vejledning om sædvanlig praksis i sager om meddelelse af indfødsret - der jo sker ved lov - findes i Indenrigsministeriets cirkulære nr. 51 af 24. marts 1952. Ifølge afsnit I skal udlændinge normalt have opholdt sig her i landet uafbrudt i mindst 10 år, skandinaver dog kun i 7 år (om denne gruppe se i øvrigt indfødsretslovens § 10). Efter cirkulærets afsnit II kan udenlandske kvinder, der er gift med danske mænd, i almindelighed forvente naturalisation, efter at de i $1\frac{1}{2}$ år her i landet har samlevet med deres danske mænd. Udenlandske mænd, der er gift med danske kvinder, er mindre gunstigt stillet. Ganske vist kan de ifølge cirkulærets afsnit I regne med at blive naturaliseret efter forløbet af en noget kortere tid end andre udlændinge, men der kræves dog normalt en ganske væsentlig længere opholdsperiode af dem end af de udenlandske kvinder gift med danske mænd. I praksis er udgangspunktet som oftest ca. 9 år.

I USA har både mænd og kvinder, hvis de er gift med en amerikansk statsborger, dels visse formelle lettelser i adgangen til at blive naturaliseret og dels den lempelse i de materielle vilkår, at naturalisation kan opnås allerede efter 3 års ophold i De forenede Stater, se den ovennævnte betænkning fra 1949, s. 19

Der er ikke i cirkulæret givet særlige ret-

ningslinjer vedrørende børn af danske kvinder og udenlandske mænd, men erhverver manden dansk indfødsret, mens ægteskabet består, vil barnet, hvis det er under 18 år, normalt også blive dansk, jfr. Indfødsretslovens § 6, stk. 2, jfr. § 5. Hvis barnet er født her i landet og vedblivende har haft sin bopæl her, har det en særlig adgang til at opnå dansk statsborgerret ved sit fyldte 21. år (i visse tilfælde det 18. år).

Med det stigende internationale samkvem frembyder de »blandede« ægteskaber et voksende problem i de fleste lande. For Vesttysklands vedkommende er spørgsmålet om børnenes retsstilling behandlet af E. Schefler i Zeitschrift für das gesamte Familienrecht 1965, s. 471 ff, hvor det fremhæves, at tyske kvinder gift med udenlandske mænd og bosat i Tyskland ha: en betydelig praktisk interesse i ikke at »sætte lutter små udlændinge i verden«. Det fremhæves endvidere på basis af tyske erfaringer, at dobbelt statsborgerskab næppe har så uheldige følger, som ofte antaget, at eventuelle ulemper i hvert fald i et vist omfang kan af bødes, og at en række lande (f. eks. Frankrig og Israel) har gennemført regler om børns erhvervelse af indfødsret, der ikke medfører nogen forskelsbehandling af ægtefællerne.

Dr. Schefler står formentlig ret ene med sit syn på spørgsmålet om ulemperne ved dobbelt statsborgerskab. Men hun har ganske givet ret i, at der opstår problemer, når en kvinde bliver boende i sit hjemland, hvis såvel hendes mand som hendes børn er udlændinge. Det er imidlertid et spørgsmål, om ikke en væsentlig del af disse ulemper vil kunne afhjælpes ved ændringer i social- og fremmedlovgivningen, se nedenfor.

2. Sociallovgivningen.

Under behandlingen af Indfødsretsloven af 1950 var man opmærksom på, at udenlandske kvinder, der giftede sig med danske mænd, fremtidig ville blive dårligere stillet efter en række sociale lovregler. For at afbøde dette blev der ved lov nr. 505 af 20. december 1950 foretaget ændringer særlig i Forsorgsloven, Folkeforsikringsloven og Ulykkesforsikringsloven med det formål at sidestille disse kvinder med danske statsborgere, i hvert fald når de tager ophold her i landet. Således har en herboende udenlandsk kvinde, som er eller senest har været i ægteskab med en dansk mand, forsørgelsesret i Danmark. Allerede under behandlingen af Indfødsretsloven blev det (Rigsdagstidende 1949/50, Folketingets forhandlinger sp. 5184-85) påpeget, at det var mangel på ligestilling mellem kønnene, at der ikke blev sikret udenlandske mænd, gift med danske statsborgere samme beskyttelse som udenlandske kvinder i den tilsvarende situation. F. eks. har en sådan mand ikke forsørgelsesret her i landet, jfr. Forsorgs-

lovens § 20, selv om han er bosat her og samlever her med sin danske hustru og deres eventuelle børn. Myndighederne tager dog hensyn til de familiemæssige problemer, og med den nuværende praksis er der næppe nogen reel forskel på mandens og kvindens stilling. Lignende hensyn vil formentlig også blive taget til de børn, der har deres faders udenlandske statsborgerret, jfr. i øvrigt Forsorgslovens § 82, nr. 1 og 2, og § 84, nr. 1 og 2.

Den udenlandske kvinde har også ret til folke- og invalidepension på lige fod med danske statsborgere, jfr. § 1 i Folkepensionsloven og Invalidepensionsloven. En tilsvarende ret har den udenlandske mand ikke, med mindre han kommer fra et af de lande, med hvilket Danmark har sluttet overenskomst, der sikrer dettes statsborgere samme rettigheder som danske statsborgere i henhold til den danske sociallovgivning.

Med hensyn til efterladteydelse efter Ulykkesforsikringsloven havde den udenlandske mand (samt børn, der ikke måtte have erhvervet den afdøde moders indfødsret) tidligere en dårligere retsstilling end den udenlandske kvinde, jfr. Ulykkesforsikringslovens § 40, der blev ophævet ved lov nr. 165 af 27. maj 1964.

Det i februar 1966 fremsatte forslag om lov om børnetilskud og andre familieydelser indeholder i § 11 en bestemmelse om, at der er ret til børnetilskud, blot *én af forældrene* har dansk indfødsret (eller af socialministeren sidestilles med en indfødt), jfr. også § 1 i bekendtgørelse nr. 134 af 17. april 1959 om vaccination mod børnelammelse, der er vederlagsfri, dels for personer med fast bopæl her i landet, men også for alle personer med dansk statsborgerret samt disses ægtefæller og børn.

De svenske og norske sociale pensionsordninger, herunder de til folkepensionen svarende ydelser, tilkommer personer med *bopæl* i de respektive lande.

3. Fremmedlovgivningen.

Af særlig interesse er her § 6, stk. 1, i Fremmedloven (Lovbekendtgørelse nr. 20 af 7. februar 1961 som ændret ved lov nr. 183 af 20. maj 1963). Efter denne kan der ske udvisning af en udlænding, der ikke har fornødne midler til sit underhold og ikke efter den sociale lovgivning eller bestemmelse i henhold til denne har adgang til forsørgelse her i landet. Dette betyder efter det under 2 om forsorgslovgiv-

ningen anførte, at den udlænding, der bor her i landet med en dansk ægtefælle, har en bedre retsbeskyttelse, når den pågældende er kvinde. Også de børn af blandede ægteskaber, der ikke får dansk statsborgerret, rammes af reglen. Bestemmelserne praktiseres imidlertid således af fremmedpolitiet og Justitsministeriet, at der ikke reelt er nogen forskel på mandens og kvindens retsstilling.

En anden bestemmelse af betydning for ægtefæller, der lever i blandede ægteskaber, er § 20 i Justitsministeriets bekendtgørelse nr. 220 af 23. juni 1964 om udlændinges adgang til og ophold i landet, hvorefter udenlandske, men dansk gifte kvinder, når de med opholdstilladelse i 5 år har haft og stadig har fast bopæl her i landet, er fritaget for at søge opholdstilladelse, så længe fast bopæl bevares.

I USA blev den sidste forskelsbehandling mellem kønnene fjernet ved Immigration and Nationality Act af 27. juni 1952. En vigtig følge heraf er det, at en udenlandsk mand gift med en amerikansk statsborger ikke behøver at blive optaget i sit lands kvota af indvandrere, men kan opnå indvandringstilladelse på de samme vilkår som udenlandske kvinder, der er gift med amerikanske statsborgere, se s. 5 i The Legal Status of Women in the United States of America (1956) udgivet af U.S. Department of Labor.

F. *Forskellige regler.*

1. *Folkeregisterloven.*

Lov nr. 57 af 14. marts 1924 om folkeregistre foreskriver i § 8, at det er husfaderen, der har ansvaret for, at de årlige folketællingsskemaer udfyldes og indsendes på behørig måde. I cirkulære nr. 98 af 9 juni 1956 § 1, jfr. § 2, betegnes manden i forbindelse med reglerne om folkeregistrenes førelse som hovedpersonen, og efter § 14 overføres hustruen ved ægteskabets indgåelse fra et selvstændigt hovedregisterkort til mandens kort. I lovens § 4 hedder det, at enhver, der flytter, er pligtig for sig og de medlemmer af hans

husstand, der flytter sammen med ham, at indgive anmeldelse til folkeregistret. Denne bestemmelse fortolkes - som den parallelle bestemmelse i kommuneskatteloven — således at hustruen falder ind under begrebet husstand.

2. *Knkelove*

Efter § 1 i lov nr. 88 af 15. maj 1903 om oprettelse af valgmenigheder, kan sådan menighed dannes, når det begæres af mindst 20 familiefædre, enker eller andre personer med egen husstand - den gifte kvindes tilslutning til en sådan begæring vil altså være uden retsvirkning. Andre regler, der ikke tillægger gifte kvinders erklæring nogen retsvirkning, er §§ 5, 13 og 14 i lov bekendtgørelse nr. 151 af 30. maj 1961 om kirkers brug m.v.

3. *Rang.*

Hustruen opnår ved ægteskabet mandens rang og stand og mister vist nok normalt sin egen højere stand, med mindre den er begrundet i, at hun er ansat i en stilling, der placerer hende i rangklasserne. Hun kan ikke overføre sin højere stand på manden, se i det hele Deuntzer: Den danske Familieret (1899), s. 111-112. Rettsstillingen er uforandret siden da.

Sammenfattende bemærkninger.

Den foranstående gennemgang af lovregler viser, at der uden for ægteskabslovgivningen stadig er en række områder, hvor forestillingen om manden som familiens overhoved mere eller mindre er bevaret eller først er afskaffet i allernyeste tid. Baggrunden for de enkelte bestemmelser er meget varierende. De praktisk vigtigste af reglerne vil blive diskuteret og kommenteret i det afsluttende og sammenfattende kapitel, men det kan formentlig forsvares allerede nu at fastslå, at det ikke inden for alle områder af den offentlige lovgivning føles lige så naturligt som i familieretten at tage udgangspunktet i grundsætningen om de to køns ligestilling.

Kapitel 3.

RÅDIGHED, HÆFTELSE OG ANSVAR I ØKONOMISKE ANLIGGENDER

I. Familie- og personretten.

Som i indledningen anført, var det ikke mindst på dette område, at man ved de store familieretsreformer i 1920'erne tilstræbte fuld ligestilling mellem ægtefællerne og forsøgte at understrege, at hver ægtefælle var en uafhængig og selvstændig person. Reglerne herom findes først og fremmest i Ægteskabslov II af 1925.

A. Myndighed.

At den gifte kvinde er personlig myndig under samme betingelser som manden er en så selvfølgelig ting, at det ikke er udtrykkelig fastslået hverken i Ægteskabslov II eller Myndighedsloven.

B. Raden.

Er der særeje mellem ægtefællerne — hvilket dog kun er tilfældet i et mindretal af ægteskaber — kan hver af dem råde over deres særeje, som om de var ugifte.

Det samme grundprincip gælder imidlertid også, selv om ægtefællerne lever i formuefællesskab, jfr. Ægteskabslov II § 16, hvorefter en ægtefælle har rådighed over, hvad han eller hun har indført i fællesboet, den såkaldte bodel, eller med et norsk udtryk: rådighedsdelen.

Længere går rådigheden heller ikke. Man får ikke *i kraft af selve ægteskabet* nogen adgang til at disponere over *sin ægtefælles bodel*.

Det må understreges, at disse regler ikke alene gælder formuen, men også ægtefællernes indtægter. Det sker undertiden - f. eks. under diskussioner om indførelse af beskatning efter splitting- eller todelingsprincippet - at der direkte eller indirekte gives udtryk for den opfattelse, at hver ægtefælle får ret til halvdelen

af ægteparrets samlede indtægter, når der er formuefællesskab mellem dem. Dette er altså ikke rigtigt. Da det i et stort antal ægteskaber stadig er manden, der alene har indtægter eller i hvert fald tjener væsentligt mere end hustruen, har manden derfor stadig som oftest flere værdier at råde over end hustruen. Ligestillingen mellem ægtefællerne er derfor mere en ligestilling med hensyn til *rettigheder* end en ligestilling med hensyn til omfanget af de økonomiske værdier, hver af ægtefællerne kan råde over.

Når der er formuefællesskab mellem ægtefællerne, har Ægteskabslov II dog pålagt ægtefællerne visse bånd, se §§ 17-19. § 17 indeholder et almindeligt pålæg om, at en ægtefælle er pligtig at råde over fællesejet, således at det ikke utilbørligt udsættes for at forringes til skade for den anden ægtefælle. §§ 18 og 19 indeholder regler, der giver en vis beskyttelse for familiens bolig med dertil hørende bohav, børnenes ejendele og i et vist omfang den anden ægtefælles erhverv, hvis det udøves på basis af den rådende ægtefælles faste ejendom eller løsøre. Den af reglerne, der har haft størst praktisk betydning, er bestemmelsen om samtykke til salg af fast ejendom, der tjener til familiens bolig.

§§ 17-19 gælder ikke, hvis ægtefællerne har særeje, men hvis man benytter sin ejendomsret over særeje med tilsidesættelse af rimelige hensyn til ægtefællen kan dette få betydning i en separations- og skilsmisssag med hensyn til afgørelsen af skyldspørgsmålet.

Justitsministeriets Ægteskabsudvalg har i sin betænkning nr. III (1966) foreslået bestemmelserne i §§ 18 og 19 udvidet til også at angå særeje, se s. 36 ff.

Efter anden verdenskrig ønskede Holland og Vesttyskland, der indtil da havde haft formuefællesskab med manden som eneberegtiget til at disponere over fællesboets midler, at modernisere disse regler. Udgangspunktet var som i Norden, at manden ikke burde bevare denne dominerende stilling. Man diskuterede, særlig i Holland, muligheden af at give hustruen ligestilling ved at lade ægtefællerne være fælles om at råde over de til formuefællesskabet hørende værdier - systemet med »to kaptajner på samme skib«, se Renard: *Le regime matrimonial de droit commun*, Bruxelles (1960), s. 234. Man valgte imidlertid i begge lande ordninger med »to kaptajner på to skibe«, dog med en vis pligt for ægtefællerne til at tage hensyn til hinanden. Også i disse lande har hver ægtefælle derfor ret til at råde over, hvad han eller hun ejer før ægteskabet eller erhverver under dette (den tyske ligeberettigelseslov af 18. juni 1957 og den hollandske lov af 14. juni 1956 om ændring af den almindelige borgerlige lovbog).

I Frankrig er retsstillingen som anført ovenfor, at manden selv efter den seneste lovændring (lov 13. juli 1965) har rådigheden over fællesboet, der dog hverken omfatter, hvad hustruen ejede før ægteskabets indgåelse, eller hvad hun under ægteskabet erhverver ved arv eller gave. Over disse ejendele, som manden tidligere forvaltede sammen med fællesboet, har hustruen nu fået rådigheden, ligesom hun har bevaret den ret til at råde over sit selverhverv, som hun erhvervede allerede i 1907, således at mandens ret til at råde over hustruens ejendele er ret begrænset.

I England er der, som anført s. 11, fuldstændigt særje, og de andre nordiske lande har regler svarende til de danske.

Alle disse regler har det fælles træk, at manden i det store flertal af ægteskaber *rent faktisk* har rådigheden over større økonomiske værdier end hustruen. Det var dette, man i Holland overvejede at råde bod på ved at lade ægtefællerne være fælles om rådigheden over formuefællesskabet. Sådanne regler findes i en række østeuropæiske lande, se Renards foroven citerede bog s. 242 ff. De giver den hjemmearbejdende hustru en mere begunstiget stilling end de vesteuropæiske love.

C. Hæft en.

Herom bestemmer Ægteskabslov II § 25, at enhver af ægtefællerne hæfter med den del af fællesboet, hvorover han råder, og med sit særje for de ham påhvilende forpligtelser, hvad enten de er opstået før eller under ægteskabet. Denne regel gælder både aftaler og erstatningsforpligtelser, og fastslår altså bl. a. det princip, at man ikke ved at indgå ægteskab påtager sig nogen garanti for, hvad ens ægtefælle måtte pådrage sig af gæld eller andre forpligtelser.

Dette stemmer med retsstillingen i de andre nordiske lande og i den tyske Forbundsrepublik. Den hollandske lov har derimod valgt et andet princip. Ganske vist har man ikke ønsket at gøre en mand eller hustru personlig ansvarlig for sin ægtefælles gæld, men ens andel i fællesboet hæfter for ægtefælless gæld, således at f. eks. en hustru, der af sine indtægter har

sparret penge op med henblik på børnenes uddannelse, må affinde sig med, at mandens kreditorer kan gøre udlæg i hele beløbet, og det endog i tilfælde, hvor gælden stammer fra en disposition, som hun udtrykkelig har frarådet eller modsat sig. Kreditorerne kan benytte sig af deres ret, mens ægteskabet består, og behøver ikke at afvente, at fællesboet skiftes i anledning af separation, skilsmisse eller død. Dette er i stærk modsætning til nordisk ret, hvor kreditorerne må afvente et eventuelt skifte og selv da kun kan holde sig til deres debtors andel i det beholdne fællesbo. Hollandske familieretsjurister synes imidlertid at anse det vidtgående fællesansvar som noget grundlæggende i den moderne form for formuefællesskab. Den nordiske tanke: at man ikke kan forpligte en anden person, blot fordi man er gift med den pågældende, forekommer dem i strid med princippet om, at ægtefæller bør dele både gode og onde dage, se I. M. Pedersen: *Modern Law Review* (1965), s. 144.

I Frankrig hæfter formuefællesskabet i et vist omfang for begge ægtefælless gæld, forudsat at den er opstået under ægteskabet. Mandens kreditorer er dog bedre stillet end hustruens, se Code Civil art. 1409-1420.

D. Fuldmagtsregler.

Man ville ikke få et fuldstændigt billede af ægtefællernes indbyrdes stilling og deres stilling i forhold til omverdenen, hvis man ikke fremhævede, at selve loven giver visse bestemmelser om ægtefælless ret til at optræde på hinandens vegne.

Der findes dels nogle meget specielle regler: Ægteskabslov II § 13, om den situation, der opstår, når en ægtefælle på grund af sygdom eller fravær er forhindret i at varetage sine anliggender, og § 14, der regulerer stillingen, når den ene ægtefælle overlader sit løsrøre til brug i den anden ægtefælless erhvervsvirksomhed. Den bestemmelse, der har størst praktisk betydning, er dog den meget benyttede § 11. Efter denne er hver ægtefælle under samlivet berettiget til på begges ansvar at indgå sådanne retshandler til fyldestgørelse af den daglige husholdnings eller børnenes fornødenheder, som sædvanlig foretages i dette øjemed. Samme ret har hustruen med hensyn til sædvanlige retshandler til fyldestgørelse af sit særlige behov.

Bestemmelsen fortolkes i mange måder ret restriktivt. Den giver alene adgang til at indgå aftaler om familiens løbende udgifter. Køb af tæpper, gardiner, støvsuger, køleskab etc. falder uden for, også selv om udgiften klart falder inden for familiens økonomiske evne, og selv om det er ting, som har betydning for den daglige husholdning.

Hustruens særlige ret til at erhverve ting til sit personlige forbrug, således at ikke alene hun selv, men også manden hæfter, er en fravigelse af det almindelige ligestillingsprincip, der er begrundet i, at hustruen ofte ikke har egne eller i hvert fald kun ret beskedne pengeindtægter.

I praksis vil indkøbene ikke alene være varer til husholdningen, men også tøj bliver ofte indkøbt på kredit (konto el. lign.), og hvis hustruen alene hæftede for disse indkøb, ville hun kunne blive vanskeligt stillet. Reglen må i øvrigt sammenholdes med Ægteskabslov II § 26, hvorefter krav mod hustruen af Jen i § 11 nævnte art forældes i løbet af 1 år, når til lige manden hæfter. Denne bestemmelse får ikke sjældent betydning i praksis. Inkassosager indledes meget hyppigt først efter udløbet af årsfristen, og når såvel mand som hustru er sagsøgt til betaling af varer, der falder ind under § 11, påser retten ex officio forældelsesfristen i de talrige sager, hvor de sagsøgte udebliver. I praksis fratager kreditor, i hvert fald i København, ikke sjældent sagen mod hustruen for at spare besværet ved en nærmere undersøgelse af, om kravet mod hende endnu består.

Derimod må dommeren ikke ex officio frifinde i en udeblivelses sag om effekter, der omfattes af beskrivelsen i § 11, blot fordi sagsøgte er en kvinde, og i stævningen betegnes som *fru NN*, se UfR 1959, s. 951.

Forældelsesreglen påberåbes også ofte, når ægtefællerne har ophævet samlivet, efter at købet har fundet sted. Med det stigende antal selverhvervende hustruer kan der opstå situationer, hvor det kan virke mindre rimeligt, at hustruen afviser at betale f. eks. en tandlægeregning og henviser til manden.

Flertallet i det af Justitsministeriet nedsatte ægteskabsudvalg har i den førnævnte tredje betænkning, se særlig s. 40 f f., foreslået § 11 ændret, således at mandens beføjelser bliver lige så vidtgående som hustruens. Fra norsk side er der fremsat tilsvarende forslag. I Sverige er der ingen særret for hustruen, og dette vil ikke blive søgt ændret.

Ved disse fuldmagtsregler har man reguleret visse typiske situationer, hvor interessefællesskabet mellem ægtefællerne skaber et praktisk behov for, at man på bestemte og begrænsede områder fraviger princippet om, at ægtefællerne i økonomisk henseende optræder som af hinanden uafhængige personer.

Disse bestemmelser, der gælder, uanset om der er fælleseje eller særeje, medfører en praktisk vigtig reduktion af princippet om særretten og særhæften. De forrykker dog ikke grundprincippet og har ikke vist sig uoverkommelige at administrere i praksis.

Ægtefællerne kan endvidere give hinanden fuldmagt efter lovgivningens almindelige regler, jfr. herved også Ægteskabslov II § 29.

II. Nogle regler om råden og hæften uden for familieretten.

Også uden for familierettens område er det den altovervejende hovedregel, at ægtefælder betragtes som selvstændige og myndige personer, der hæfter for de forpligtelser, som på-

hviler dem enten som følge af deres egne handlinger, i kraft af lovbestemmelser eller på anden måde. Deres retlige handleevne og deres retsstilling i det hele påvirkes ikke af, om de er mand eller kvinde, eller af deres ægteskabelige status. Det gælder, hvad enten det drejer sig om forholdet til det offentlige eller imellem privatpersoner. Ganske vist betragtes manden som tidligere nævnt som familieoverhovedet i lovgivningen om personlige skatter. Men ejendomsskatteregierne har et andet udgangspunkt. Her er det ejeren ifølge tingbogen, der hæfter uanset køn og ægteskabelig status. Heller ikke afgiftslovgivningen sætter den gifte kvinde i nogen særstilling. Driver hun en erhvervs virksomhed, er det hende, der hæfter for omsætningsafgift eller spiritusafgifter, og medbringer hun varer fra udlandet, er det hende og ikke ægtemanden, der må betale tolden. Begår hustruen en skadegørende eller strafbar handling, er det hende — og kun hende — der hæfter for den, med mindre manden direkte har medvirket eller på anden måde har pådraget sig et selvstændigt ansvar. Ingen af ægtefællerne kan i kraft af selve ægteskabet kvittere for ydelser, der tilkommer den anden. Noget andet er, at det nære livsfællesskab mellem ægtefællerne kan skabe særdeles komplicerede situationer. Disse problemer vil blive behandlet i afsnit III. Nærværende afsnit behandler derimod nogle praktisk vigtige områder, hvor lovgivning og/eller praksis i vidt omfang har forladt det udgangspunkt, der ellers er det almindelige i dansk ret, både i familieretten og på andre retsområder.

A. Folke- og invalidepension.

Ifølge Folkepensionslovens § 3 udbetales folkepension med nærmere angivne pristalsregulerede grundbeløb. Grundbeløbet til ægtefæller, der begge er berettigede til pension, udgør ca. 1 ½ gange grundbeløbet til en enlig. Tilsvarende regler findes i Invalidepensionslovens § 4, se også Folkepensionslovens §§ 16-17 om grundbeløbet for ægtepar, hvoraf den ene er berettiget til folkepension, den anden til invalidepension (kombinerede ægtepar). Om udbetalingen af pension er det alene fastsat, at den betales månedsvis forud af opholdskommunen, jfr. Folkepensionslovens § 21 og Invalidepensionslovens § 24.

Trykte afgørelser om udbetaling af pension til ægtepar er meget sjældne. Her skal særlig henvises til Sognerådstidende 1944/45, s. 494.

Sagen, der refereres mere indgående nedenfor s. 30, angik tilbagebetaling af udbetalt folke- og invalidepension til et »kombineret« ægtepar. Det hedder i Socialministeriets skrivelse af 5. september 1944: »I Praksis vil Forholdet som Regel være det, at et rentenydende Ægtepar betragtes som en Enhed, der i Fællesskab oppebærer et Rentebeløb, og hvor det i Reglen vil være den ene af Ægtefællerne — vel som Hoved-regel Manden - der optræder over for det offentlige, og som på den ene Side på begges Vegne modtager og kvitterer for Renten, og hvem det på den anden Side - ligeledes på begges Vegne — påhviler at give vedkommende Myndighed Underretning om de Forandringer . . . som kan formodes at medføre Ændring i Renten. Denne Betragtningssmåde er efter Ministeriets Opfattelse rimelig og må ses som en naturlig Følge af Ægtefællernes Adgang til at forpligte hinanden i Dagliglivets Rets-handler . . .«

Denne afgørelse citeres stadig i de nyeste kommenterede udgaver af pensionslovene.

Til yderligere belysning af praksis kan anføres:

1) Sognerådside 1954/55, s. 456, med følgende spørgsmål fra en sognerådsformand:

»Hos et ægtepar, som har fået aldersrente i flere år, er hustruen frivilligt flyttet fra manden til en datter i en anden kommune og har taget fast ophold der. Hun har senere anmodet om og fået sit flyttebevis tilsendt, og hendes nuværende kommune har begæret og fået tilsendt et beregningsskema for aldersrente; man har intet hørt hverken om separation eller skilsmisse. Kan man vedblive at udbetale rente til manden som hidtil (altså som ægtepar)?«

Det redaktionelle svar henviser ham blot til at orientere sig hos hustruens nye opholdskommune om, hvorvidt grundlaget for at udbetale den hidtidige rente stadig var til stede. Der tages ikke afstand fra, at hele grundbeløbet er udbetalt til manden i en situation, hvor hustruens fraflytning fra hjemmet er dokumenteret ved anmeldelse til folkeregistret, og hvor det derfor har formodningen imod sig, at han skulle have fuldmagt til at optræde på hendes vegne.

2) Sognerådside 1964/65, s. 48. Her gengives et spørgsmål fra et socialudvalg, hvoraf det fremgår, at udvalget efter hustruens begæring havde delt et folkepensionsbeløb, der oprindeligt var blevet udbetalt samlet. Manden fik halvdelen af grundbeløbet samt den del af ventetillægget, der svarer til det beløb, som gælder for ægtepar, hvor kun den ene ægtefælle får pension; hustruen fik den anden halvdel af grundbeløbet samt resten af ventetillægget. Manden klagede efter et årstid over fordelingen.

Redaktionen svarer, at der næppe vil kunne indvendes noget principielt imod den angivne fordelingsnorm. Man anbefalede dog, at der søgtes opnået en mindelig aftale under hensyntagen til de forpligtelser, der påhvilede eller overtoges af hver ægtefælle.

Indenrigsministeriet lægger ved inddrivelse af skatter til grund, at grundbeløbet bør henføres med halvdelen til hver af ægtefællerne, mens tillæg, der særligt er bevilget den ene af ægtefællerne, udelukkende bør henføres til denne, jfr. cirkulære af 13. februar 1964 om tilbageholdelse i invalide- og folkepension m. v. til dækning af skatterestance.

I Socialministeriets cirkulære nr. 275 af 22. december 1961 om kommunernes sociale regnskaber m. v. (afsnittet om invalide- og folkepension) hedder det, at for kombinerede ægtepar fordeles grundbeløbet samt eventuelle personlige tillæg med halvdelen til hver af ægtefællerne og konteres på de respektive konti. Ventetillæg og alderstillæg konteres som folkepension, invaliditetstillæg og bistands- og plejetillæg konteres som tilkommende den, der har fået tillægget tildelt. Børnetillæg konteres som tilkommende manden.

For at få udbetalingspraksis belyst, er der udsendt en forespørgsel til 20 kommuner: Københavns kommune, to hovedstadskommuner 4 købstadskommuner og 13 landkommuner.

16 kommuner oplyser, at de ikke (eller i hvert fald ikke normalt) udbetaler grundbeløbet delt. 2 kommuner (en købstad- og en landkommune) udbetaler det samlet, undtagen når det drejer sig om kombinerede ægtepar. En af de landkommuner, der nu udbetaler grundbeløbet samlet, oplyser, at man indtil 1. april 1966 delte det mellem ægtefællerne, men kun af regnskabsmæssige grunde.

Et spørgsmål om, hvorvidt det ved samlet personlig udbetaling er tilstrækkeligt, at én af ægtefællerne - det være sig mand eller hustru — kvitterer uden fuldmagt fra den anden ægtefælle, er besvaret bekræftende af alle kommuner undtagen fire, der ikke har taget stilling til dette spørgsmål, formentlig fordi udbetalingen foretages pr. post.

De pågældende kommuner er endvidere blevet spurgt om, til hvem postforsendelser af grundbeløb adresseres. Københavns kommune adresserer postforsendelser til ægteparret, én hovedstadskommune og én købstad adresserer dem til »hr. NN og frue«. To landkommuner oplyser, at de sender en check til hver. En landkommune adresserer forsendelsen til »hovedpersonen«. Tre landkommuner har ikke besvaret spørgsmålet, muligt fordi det ikke er aktuelt for dem. De resterende 11 kommuner adresserer postforsendelser eller udsteder checks til manden, én af kommunerne dog med den udtrykkelige begrundelse, at det skyldes praktiske grunde, da kommunens adressograf ikke kan rumme begge navne. En anden kommune svarer »som regel manden«.

Flertallet af kommuner - herunder samtlige landkommuner - har aldrig fået besvælinger over samlet udbetaling til én af ægtefællerne.

Med hensyn til behandlingen af klager oplyser én købstadskommune, at udvalget skønner i hvert enkelt tilfælde.

Københavns kommune udtaler, at pensionsmod-

tagende ægtepar normalt accepterer, at lovens grundsynspunkt er, at der til samlevende ægtefæller, der begge oppebærer pension, skal udbetales et fælles grundbeløb. Når der klages, forhandler man i øvrigt med ægtefællerne om sagen for at nå frem til tilfredsstillende forhold. Hvis dette ikke lykkes i de tilfælde, hvor klagen går ud på, at pensionen ikke anvendes til familiens underhold, vil samlivet sjældent blive opretholdt. Går klagen ud på, at én af ægtefællerne, f. eks. på grund af alderdomssvækkelse, ikke er i stand til at administrere beløbet, resulterer forhandlingerne i en del tilfælde i tilslutning til pensionens udbetaling til den administrationsdygtige ægtefælle. Går henvendelsen ud på et ønske om, at pensionen deles, er forholdet i nogle tilfælde blevet ordnet således, at der forlods afsættes beløb til de faste udgifter, hvilket beløb udbetales til den af ægtefællerne, der afholder disse udgifter. Restbeløbet deles herefter ligeligt mellem ægtefællerne. - I ganske enkelte tilfælde forekommer det, at folkepensionens mindstebeløb efter parternes ønske udbetales med halvdelen til hver af ægtefællerne.

Et spørgsmål om, hvorledes børnetillæg udbetales, besvares af de fleste kommuner med, at det sker sammen med pensionen. Den fremtalte købstadkommune, der deler grundbeløb til kombinerede ægtepar, deler også børnetillægget i denne situation. Denne kommune udbetaler andre tillæg til kombinerede ægtepar fuldt ud til den berettigede. Når der drejer sig om pensionistægtepar, der har ret til samme pensionsart, udbetales alderstillæg til manden.

Hvorledes retsstillingen er, hvis spørgsmålet om udbetaling af pension til ægtepar bliver sat på spidsen, er næppe helt utvivlsomt. Del: er dog givet, at der ikke hverken i pensionslovene eller i anden lovgivning er nogen støtte fot, at der *tilkommer manden en fortrinsstilling*. Der er heller ingen hjemmel for at udøve skønsmæssige administrative beføjelser således, at man generelt tilgodeser mændene fremfor hustruerne; det ville stride mod den almindelige lighedsgrundsætning, der antages at gælde i dansk forvaltningsret.

I det omfang klager angår besværinger over, at en pensionist misbruger adgangen til at råde over et pensionsbeløb, har de administrative myndigheder adgang til at gribe ind efter Folkepensionslovens § 22 og Invalidepensionslovens § 25. Denne sidste bestemmelse, der i alt væsentligt er enslydende med Folkepensionslovens tilsvarende bestemmelse, lyder således: »Bliver det sociale udvalg, f. eks. gennem meddelelser fra andre myndigheder, pensionistens pårørende eller andre private, opmærksom på, at en pensionist ikke bør have dispositionsret over pensionen efter loven, træffer udvalget bestemmelse om, på hvilken måde pensionen skal komme den pågældende til gode, idet det om fornødent drager omsorg for, at han umyndiggøres, eller at der gribes ind efter reglerne i lov om offentlig forsorg.« En tilsvarende bestemmelse findes f. eks. også i Ulykkesforsikringslovens § 35. I det 19. århundrede var forholdet mellem privatrettens strenge regler om umyndiggørelse (der nu findes i Myndighedsloven af 1922) og fattiglovgivningens indgreb i

de forsørgedes retlige status genstand for adskillig opmærksomhed, se Harald Jørgensen: Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede (1940), bl.a. s. 131 og s. 147-48. Det er for så vidt bemærkelsesværdigt, at dette spørgsmål ikke synes at have været genstand for en tilsvarende opmærksomhed i det 20. århundrede, til trods for, at udviklingen inden for forsorgslovgivningen har medført, at man i højere og højere grad har forladt skønspriippet til fordel for retsprincipippet og til trods for, at spørgsmålet om individets retsbeskyttelse inden for den offentlige ret har været et hovedpunkt i moderne forvaltningsret.

I *Sverige og Norge* er det, ligesom i Danmark, således, at ægtefæller, der begge er pensionsberettigede, ikke tilsammen opnår lige så meget i pension som to enlige personer.

I *Sverige* er stillingen den, at folkepensionen altid er blevet udbetalt delt, med samme beløb til hver ægtefælle. Hustrutillæg til mandens folkepension udbetales til hustruen.

I *Norge* har retsstillingen hidtil i høj grad mindet om den danske. Den nyligt vedtagne lov om Folketrygd medfører dog, at folkepension til ægtefæller fremtidig skal udbetales med halvdelen af grundbeløbet til hver ægtefælle.

Om baggrunden for den danske lovs formulering kan det oplyses, at fastsættelse af et grundbeløb for ægtepar i hvert fald går tilbage til lov nr. 348 af 7. august 1922, den lov, der først åbnede mulighed for, at en gift kvinde kunne få aldersrente, selv om manden ikke opfyldte betingelserne derfor. På dette tidspunkt var manden imidlertid efter ægteskabslovgivningen eneberettiget til at råde over fællesboet, og udbetaling af et fælles grundbeløb stemte derfor med ægtefællernes retsstilling med hensyn til rådigheden over deres andre indtægter. På dette punkt er forholdene jo radikalt ændret. Efter de seneste ændringer af pensionslovgivningen (indførelse af folkepension uden indtaigtsregulering) vil forholdet få betydning for flere og flere ægtepar, og det vil derfor få større og større praktisk betydning, at fremgangsmåden med hensyn til pensioners udbetaling hyppigt afviger fra ægteskabslovgivningens regler, de regler, der på andre områder er bestemmende for ægtefællers adgang til at råde over dem tilkommende ydelser.

B. Lovgivningen om personlige skatter.

Som anført s. 14 betragtes manden i statskattelovgivningen som familiens overhoved. Efter Statsskattelovens §§ 7 og 15 beskattes den gifte mand af den med ham samlevende hustru indtægt og formue. Han beskattes også af

hjemmeboende børns indtægt og formue, med mindre de pågældende er over 18 år eller i et vist omfang har selvstændige arbejdsindtægter, jfr. Ligningslovens § 26. Det er altså en husstandsbeskatning med manden som hovedperson.

I den københavnske indkomstskattelov af 19. februar 1861 og i den for finansårene 1870-72 gældende finanslov af 1. juli 1870 fandtes der ikke regler om sambeskatning af familiemedlemmer. Imidlertid blev ægtefællerne alligevel behandlet som en enhed i skattemæssig henseende, formentlig fordi dette under den da herskende ordning af formueforholdet mellem ægtefællerne blev anset som en selvfølge, idet manden jo rådede over hele fællesboet. »Skattelovgivningen har antagelig derfor slet ikke fået Øje på, at et Ægteskab i Virkeligheden omfatter to skattepligtige Personer, men er kommet til at opfatte Manden som Eneerpræsentant for de to Ægtefæller.« Se herom en artikel af pseudonymet S. i UfR 1918 B., s. 247: »Om Af- og Tilgang af Familiemedlemmer, der beskattes under ét af deres Indkomst«. De oven for anførte oplysninger om skattereglernes forhistorie stammer fra denne artikel.

Måske fordi særejeordninger efterhånden blev almindeligere, kom spørgsmålet om hustruens stilling til sidst frem for domstolene. Højesteret tilsidesatte i dommen UfR 1898, side 52, Københavns Overligningskommissions afgørelse i en sådan sag, og lagde til grund, at hustruen var selvstændig skatteyder for så vidt angår hendes særindtægt.

Spørgsmålet blev udtrykkeligt lovreguleret ved § 7 i den første permanente statsskattelov, lov nr. 104 af 15. maj 1903 om indkomst og formueskat til staten. Efter denne skulle familieoverhovedet beskattes af hele husstandens indtægt. Til husstanden henregnedes den med manden samlevende hustru, selv om hun havde særformue. Tilsvarende regler om formuebeskatningen fandtes i lovens § 15. Om hustruens stilling hed det i § 7, stk. 2, at såfremt hun havde særindtægt eller særformue, kunne det i fornødent fald forlanges, at hun af sine midler skulle udrede den til hendes særindkomst svarende del af skatten. Hvis manden havde udredt dette beløb, kunne han forlange, at hustruen skulle godtgøre ham dette. Denne bestemmelse er ikke gentaget i de senere skattelove, der har bevaret princippet om husstandsbeskatning.

Lovgivningen om personlige skatter til kommunerne følger samme princip som statsskattelovgivningen.

Denne grundsætning - at hustruens og de mindreårige børns indtægt lægges sammen med mandens og gøres til genstand for en samlet ligning - har naturligvis stor praktisk betydning, når man som her i landet har regler, hvorefter i hvert fald de højere indtægter beskattes efter progressive skatteskalaer. Dette spørgsmål er derfor ofte genstand for diskussioner og blev indgående behandlet i betænkning nr. 327 om ægtefællers beskatning (1963)

Det er selvfølgelig også et overordentlig vigtigt moment, når man skal *beskrive* de retsregler, der gælder for familien. Det vil blive nærmere behandlet neden for i kapitel 7, men det bør allerede her fremhæves, at en fælles ligning af mandens og hustruens indtægter udmærket kan forenes med et skattesystem, der på alle punkter giver fuld ligestilling mellem ægtefællerne.

Det er da også en anden faktor i husstandsbeskatningen, der skal gøres til genstand for behandling i nærværende afsnit, nemlig det forhold, at lovgivningen har fastholdt mandens stilling som overhoved i husstandsbeskatningssystemet i en sådan grad, at han - og *han alene* - personligt hæfter for det samlede pålignede skattebeløb, selv om det delvis (eller endog udelukkende) er pålignet på grundlag af hustruens eller børnenes indtægter. Det er først og fremmest ved denne regel, at det understreges, at hustruen rent skatteretligt er en biperson, og den er i stærk modstrid med familievalgningens grundsætning om, at ægtefæller hæfter for de forpligtelser, der har forbindelse med deres egen økonomiske sfære, og ikke hæfter for den anden ægtefælles forpligtelser.

En sådan ordning er som før nævnt ikke nogen logisk eller teknisk nødvendig følge af, at ægtefællers indtægter lignedes under ét. Spørgsmålet om hæftelsen for de pålignede skattebeløb er et selvstændigt problem, selv om man selvfølgelig, når det skal løses, både må diskutere ligningsregler og andre skattetekniske problemer. Disse hensyn kan dog ikke være eneafgørende. Således bør det særlig fremhæves, at der, siden principperne i de nugældende skattehæftelsesregler blev fastlagt i lovgivningen i 1903, er sket den ændring i den øvrige lovgivning, at manden har mistet rådigheden over hustruens andel i fællesboet, og at de personlige skatter nu udgør en ganske væsentlig større andel af familiens budget end i disse hensvundne tider.

Som oven for anført, hæfter hustruen ikke personligt for skatten. Det gælder, når den er beregnet alene på grundlag af mandens indtægt, men også når den er beregnet helt eller delvis på grundlag af hendes indtægt. Hvis udpantning forgæves er forsøgt hos manden, kan der dog gøres udpantning hos hustruen, Statsskattelovens § 38, stk. 2, og Kommuneskattelovens § 40. Det er imidlertid en forudsætning, at samlivet stadig består, UfR 1956, s. 776 (H). Siden 1957 har der også været

mulighed for lønindeholdelse i hustruens løn, når der forgæves har været forsøgt udpantning hos manden, jfr. Kommuneskattelovens § 42, stk. 4. Det er også her en forudsætning, at samlivet består, men ikke at skatterestancen vedrører skat pålignet i forhold til hustruens indtægt.

Efter § 42, stk. 1, kan der hos manden højst tilbageholdes 25 pct. af den ham tilkommende lønning. Hvis begge ægtefæller har fuld arbejdsindtægt, vil en sådan familie være væsentligt bedre stillet med hensyn til lønindeholdelse end den familie, hvor hele indtægten indtjenes af manden.

Indenrigsministeriet har i skrivelse af 9/3 1951 udtalt, at man er mest tilbøjelig til at tro, at der i tilfælde af skatterestance er hjemmel til i medfør af Kommuneskattelovens § 42, stk. 4, at afbryde gas- og elektricitetsforsyningen til en lejlighed, hvor skatteyderen bor sammen med sin hustru, der ifølge lejekontrakten er indehaver af lejligheden, og som sådan udreder huslejen af egen indkomst, se Købstadsforeningens Tidsskrift 1951-52, s. 124.

Reglerne om hæftelsen for skattens betaling har rent praktisk nær sammenhæng med reglerne om indgivelse af selvangivelse og ansvaret for urigtige oplysninger over for ligningsmyndighederne.

Det er manden alene, der har ansvaret for selvangivelsen. Ganske vist blev der under behandlingen af lov nr. 420 af 17. december 1952 indsat en bestemmelse i Ligningslovens § 29, der giver hustruen ret til at få selvangivelsen forevist, såvel af manden som af ligningsmyndighederne, ligesom hun har ret, men ikke pligt til ved underskrift på selvangivelsen at tilkendegive, at hun er blevet gjort bekendt med den. Det hedder imidlertid udtrykkeligt i loven, at denne underskrift ikke medfører et videregående ansvar for hende end det, der måtte kunne gøres gældende efter de nugældende regler herom.

Hustruen har ikke nogen ret til at klage til ligningsmyndighederne over ansættelsen, jfr. Landsskatteretslovens § 10, hvorefter påanke kan foretages af den skattepligtige.

Dette kan få praktisk betydning, hvis ligningsmyndighederne har tilsidesat oplysninger om hustruens økonomiske forhold. Der kan meget vel forekomme spørgsmål, som hustruen ønsker afgjort af principielle grunde, men hvor manden er af en anden mening, f. eks. fordi det ikke drejer sig om større beløb, eller han ikke ønsker at stå som part i en skattesag; det kan jo bl. a. skyldes, at det kan skade ham i hans stilling.

Det forhold, at manden alene står for selvangivelsen, frembyder ingen problemer, når hu-

struen hverken har indtægt eller formue. Men med det stigende antal erhvervsarbejdende hustruer giver det naturligvis praktiske problemer, når man pålægger manden alene ansvaret for, at der gives korrekt oplysning om samtlige familiens indtægter. Det er særlig klart, hvis hustruen driver en større selvstændig erhvervs virksomhed, da det her vil være ganske umuligt for manden at have nogen mulighed for virkelig indseende med dens økonomiske forhold. Men at det også er et problem med almindelige lønindtægter fremgår af den neden for gengivne landsretsdom, hvor to hustruer havde begået skattesvig uden deres mænds vidende. Disse spørgsmål er indgående behandlet i en af finansministeren til Rigsdagen den 24. april 1952 afgivet redegørelse, se særlig dennes s. 7 ff.

S. 7 udtales det således: »At den gældende ordning ikke er tilfredsstillende, vil formentlig ingen bestride. Hvor hustruen har et selverhverv, må det forekomme naturligt, at hun, under selvstændigt personligt ansvar, selv giver oplysninger herom til brug ved skatteligningen. En sådan ordning må også ud fra rent skattemæssige betragtninger anses for ønskelig.«

Den nugældende ordning medfører bl. a. den betydelige ulempe for manden, at en mistanke om, at der er givet urigtige oplysninger om hustruens indtægts- eller formuesforhold, først og fremmest må føre til en undersøgelse af, om og i hvilket omfang *han* har haft viden om sin hustrus økonomiske dispositioner. Dette vil være særlig belastende for ham, hvis han har et erhverv, hvor skattelovovertrædelser kommer ham direkte til skade, eventuelt endog kan medføre stillingens fortabelse, en situation, der udmærket kan forekomme i praksis. For hustruen medfører den den ulempe, at hun ikke, som selvstændige skatteydere, har nogen mulighed for at få en skattesag afgjort ved udenretligt forlig.

Spørgsmålet om omfanget af hustruens eget strafansvar for urigtige oplysninger om hendes økonomiske forhold har været forelagt domstolene i sagen UfR. 1961 s. 297, der angik et tilfælde, hvor to hustruer dels groft uagtsomt, dels bevidst havde givet urigtige oplysninger om deres lønindtægt til deres ægtefæller, der derefter havde indført dem på selvangivelsen. Hvis mændene havde været bekendt med forholdet, ville situationen have været klar, idet de så kunne have været straffet efter Skattekontrollovens § 13, stk. 1 og 2, om straf for den, der svigagtigt eller groft uagtsomt afgiver urigtige oplysninger til brug ved ansættelsen af sin egen eller en af ham repræsenteret skatteydere

indkomst eller formue. Hustruerne kunne da være blevet straffet for meddelagtighed i mændenes lovovertrædelse. Men i dette tilfælde var der intet grundlag for tiltale mod mændene.

Byretten frifandt de to hustruer for overtrædelse af § 13, da deres forhold ikke var omfattet af ordlyden af denne bestemmelse. De blev ligeledes frifundet for medvirken efter bestemmelsen i Skattekontrollovens § 14, stk. 2, under henvisning til, at denne bestemmelse efter sin udtrykkelige formulering kun omhandler medvirken til et forhold af den i § 13, stk. 1, nævnte art, og der under sagen intet var godtgjort om, at tiltalte mænd havde gjort sig skyldig i skattesvig. Landsrettens flertal, der var enig i, at hustruerne ikke kunne dømmes efter § 13, fandt imidlertid, at § 14, stk. 2, måtte kunne finde anvendelse, også selv om mændene intet strafbart havde begået. Denne bestemmelse har imidlertid en lavere strafferamme end § 13.

Spørgsmålet om ændring af reglerne om hustruens ansvar for selvangivelsen og hæftelsen for skatten har været genstand for drøftelse adskillige gange inden for de senere år.

Skattelovskommissionen af 1937 foreslog i sin betænkning af 1948 sambeskatningen - ligning under ét - af ægtefæller opretholdt, se særlig betænkningens I del, s. 66. Kommissionen foreslog imidlertid i § 10 i sit lovudkast, at gifte kvinder på selvangivelsen skulle skrive under til attestation for rigtigheden af oplysninger, der angik deres egne forhold. Man lagde her i betydelig grad vægt på den rent faktiske råden. Efter § 151 skulle sådanne hustruer endvidere kunne kræve forholdsmæssig fordeling af skatten og særskilt opkrævning.

I den førnævnte redegørelse af 1952 fra finansministeren til Rigsdagen kom man også ind på disse spørgsmål. Det påpeges (s. 15-16), at en opdeling i relation til selvangivelsen også må blive afgørende i andre relationer, særlig for spørgsmålet om en fordeling af skatten mellem ægtefællerne og om hæftelsen for skatten. S. 16 konkluderer der: »Det ses imidlertid ikke rettere, end at det principielt ikke vil være rigtigt, at en deling af hæftelsen for skatten sker på andet grundlag end det retlige rådighedsforhold. Grundsætningen i vor lovgivning om formueforholdet mellem ægtefæller er jo netop den, at hæftelsen følger den retlige rådighed, og der vil næppe kunne anføres en rationel begrundelse for i den her omhandlede henseende at gøre en undtagelse fra denne hovedgrundsætning og at lade fordelingen af hæftelsen for skatten afhænge af, hvorledes ægtefællerne indbyrdes rent faktisk ordner sig med hensyn til administrationen af deres midler. Det er som tidligere omtalt også på det retlige delingsgrundlag, at man i Norge og Sverige foretager fordelingen af hæftelsen for skatten.«

Et i marts 1953 fremsat skatteforslag (Martsforsla-

get) gav i § 118 hustruen adgang til at indgive selvstændig selvangivelse og henviste til rådighedsreglerne i Ægteskabslov II. Endvidere fik hun ret til at kræve forholdsmæssig fordeling og særskilt opkrævning. Når skattetilsvaret således var delt mellem ægtefællerne, påhvilede skatten dem hver for sin andel, jfr. § 169. Der var en subsidiær adgang til at inddrive beløbene hos den anden ægtefælle ved udpantning eller løninneholdelse. Efter § 161 i et i maj 1954 fremsat skattelovsforlag (Majforslaget) kunne *begge* ægtefæller kræve selvstændig selvangivelse, idet man med rette påpegede, at der her forelå et problem såvel for mand som for hustru, se bemærkningerne til § 161, hvor det hedder:

»Når det fra kvindeorganisationerne fremhæves, at hustruen bør have ret til at medvirke ved selvangivelsen, kan der med god grund her overfor anføres, at også manden har et rimeligt krav på, at hans hustru medvirker, således at hun, og hun alene, kommer til at stå med ansvaret for oplysningerne om hendes forhold.«

Grundprincipperne i Majforslagets regler om hæftelse og inddrivelse af skatten var de samme som i Martsforslaget.

Det i 1961 af finansministeren nedsatte udvalg, der skulle undersøge de gældende regler om ægtefællers beskatning, lagde i overvejende grad vægten på de økonomiske og sociale aspekter. I udvalgets betænkning - nr. 327 (1963) - er man dog i afsnittet om muligheden for særbeskatning i nogen grad inde på de oven for diskuterede spørgsmål. S. 67 udtales det efter et referat af hovedprincipperne i Ægteskabslov II: »Fællesskabet har altså en så vidtrækkende betydning, at meget også kunne tale for en fælles beskatning, altså en sambeskatning.

Under hensyn til at det er vanskeligt at bedømme, om særbeskatning eller sambeskatning har størst støtte i de nævnte regler, og til at det i det hele må anses for problematisk, hvorvidt sådanne rent civile retlige bestemmelser bør have indflydelse på principielle skatteregler, er det udvalgets opfattelse, at man ikke ud fra bestemmelserne i loven om ægteskabets retsvirkninger kan eller bør drage slutninger af betydning for ægtefællers beskatning.«

Man fremhæver senere i afsnittet, at særbeskatning vil medføre tekniske problemer, når indtægten skal opgøres for ægtefæller, der arbejder sammen i en virksomhed, og også med hensyn til formuen og dens afkast. Det er da også ganske givet, at der på adskillige punkter vil blive tekniske vanskeligheder. De er dog ikke altid så store, som udvalget mener. Det er således ikke rigtigt, når det s. 68 antages, at en hjemmearbejdende hustru vil kunne gøre gældende, at en del af en eventuel opsparring tilhører hendes bodel, fordi hun ved sin økonomiske husførelse har gjort opsparring af mandens pengeindtægter mulige.

De i 1965 fremsatte skattereformlove - forslag til lov om ægtefællers beskatning og forslag til lov om opkrævning af indkomst og formueskat for personer m. v. — har opgivet de tidligere reformforslags enkle henvisning til ægteskabsrettens regler. Det sidstnævnte forslags § 4 opretholder i stk. 1 reglen om, at den gifte mand beskattes af hele sin og den med ham samlevende hustrus indkomst og formue. Dog skal hustruen efter stk. 2 særskilt beskattes af en række nærmere angivne indtægter, først og fremmest indkomst ved selvstændig virksomhed og indkomst ved arbejde

for fremmede. Ifølge bemærkningerne til paragraffen har man ved afgrænsningen af de øvrige indtægter, der skal beskattes hos hustruen, lagt vægt på, om det drejer sig om indtægter, der træder i stedet for arbejdsindtægt. Derfor er f. eks. sygedagpenge og arbejdsløshedsunderstøttelse taget med. Også hustruens invalidepension beskattes hos hende, men hvis også manden får pension, beskattes hele beløbet hos ham. Folkepension beskattes altid hos manden, også hvis kun hustruen er pensionsberettiget.

Efter § 72, stk. 2, er det foreslået, at man, når udpanthning forgæves er forsøgt over for den skattepligtige selv, skal kunne foretage udpanthning hos den med ham samlevende ægtefælle. Efter stk. 4 er der i den samme situation også subsidiær adgang til lønindeholdelse hos den anden ægtefælle, for så vidt ikke særlige hensyn efter skattemyndighedens skøn taler derimod.

I forbindelse med forslaget om ændring af ægtefællebeskatningen, foreslog man også de nødvendige ændringer i kommuneskatte Lovgivningen. Heller ikke her foreslog man ligestilling mellem ægtefællerne. Forslagets grundtanke illustreres bedst ved følgende citat fra motiverne, jfr. Folketingstidende 1964/65 tillæg A sp. 1066:

»Som det *administrativt enkleste* (fremhævet her) foreslås i den nye bestemmelse i § 8 a, stk. 2, en ordning, hvorefter den særskilt ansatte hustru fortsat skal danne husstand for manden i relation til spørgsmålet om, til hvilken eller hvilke kommuner manden skal kunne ansættes til opholdskommuneskat, og hvorefter såvel mandens som hustruens skat for et bestemt tidsrum skal tilkomme *samme* kommune/r, nemlig den eller de kommuner, hvortil manden er opholdskommuneskattepligtig. Dette betyder eksempelvis, at der i tilfælde, hvor mandens skat efter hidtidig praksis fordeles mellem to kommuner med halvdelen til hver, fremtidig skal ske en lighed mellem samme kommuner af *såvel* mandens *som* hustruens skat, og det uanset om skattedelingens baggrund i det enkelte tilfælde måtte være den, at manden og hustruen har ophold i hver sin kommune. Det er ved bestemmelsens formulering forudsat, at såfremt manden på grund af iav indkomst eller som følge af eftergivelse af pålignet skat for et bestemt tidsrum ikke er pligtig at *betale* opholdskommuneskat, svares hustruens særskilt pålignede opholdskommuneskat til den eller de kommuner, der efter de almindelige regler ville være berettiget til mandens opholdskommuneskat.«

Norske skatteregler.

Udgangspunktet er, som i Danmark, sambeskatning, men det norske system adskiller sig fra det danske på det meget væsentlige punkt, at manden ikke retligt set behandles som familiens overhoved i forholdet mellem ægtefællerne. Skattelovene bestemmer, at ægtefæller lignedes under ét, og at de kan indgive fælles selvangivelse, samt at de i så fald er solidarisk ansvarlige for skattens betaling. En ægtefælle har dog intet ansvar for skattebetalingen, hvis den pågældende ikke har haft indtægter i vedkom-

mende indtægtsår, og heller ikke pr. 1. januar havde rådigheden over formuegenstande, som er taget med ved beregningen af skatten. Dette betyder i praksis, at den hjemmearbejdende hustru uden indtægt og formue hverken har et direkte eller subsidiært ansvar for skattens betaling.

Når ægtefællerne er lignet under ét, kan de ved at indsende hver sin selvangivelse få fordelt skatten mellem sig i forhold til størrelsen af den indtægt og formue, som hver af dem råder over efter ægteskabslovgivningens almindelige regler, der jo svarer til den danske familielovgivning. Denne fordeling ændrer intet ved den samlede skattebyrde, men medfører, at hver af ægtefællerne kun hæfter for den skat, der er pålignet i forhold til hans eller hendes indtægter. Det solidariske ansvar bortfalder altså. Denne ordning stemmer fuldt ud med ægteskabslovgivningens grundprincipper.

Dette system, hvis princip det er at behandle ægtefæller som selvstændige og ansvarlige individer, har i hovedtræk været gældende siden 1927, dog at det oprindeligt kun var hustruen, der havde ret til at kræve fordeling. Det har efter de foreliggende oplysninger ikke givet anledning til specielle vanskeligheder, bortset fra at det har været nødvendigt at give særregler om medhjælpende ægtefæller.

I 1959 indførtes der den vigtige nye regel, at ægtefæller efter begæring kunne blive særskilt lignet med den følge, at de kunne frigøre sig for sambeskatningseffekten i de tilfælde, hvor denne resulterede i en merbeskatning. Forudsætningen for anvendelsen af den nye regel er, at begge ægtefæller har indtægt ved arbejde eller lignende. I så fald kan hver af dem kræve, at den laveste indtægt af denne art undergives særskilt ligning. Har ægtefællen med den laveste arbejdsindtægt indkomster af anden art eller formue, lignedes dette hos ægtefællen med den højeste indtægt.

Det udvalg, hvis betænkning ligger til grund for lovændringen, havde foreslået fordeling af hæftelsen efter de regler, som anvendes ved sambeskatningsligning på grundlag af selvstændig selvangivelse for hver ægtefælle. Dette forslag blev imidlertid forkastet af ligningstekniske grunde, men kort tid efter modificeredes den nye lovregel, og det er nu således, at man i tilfælde af separation, skilsmisse og død fordelte skatten på de to ægtefæller i overensstemmelse med udvalgets forslag, d.v.s., at man i

denne situation lægger ægteskabslovgivningens rådighedsregler til grund.

Svenske skatteregler.

Indtil udgangen af 1965 skete skatteligningen af ægtefællers indtægter altid under ét (samtaxering), men der er nu ved en forordning af 21. maj 1965 skabt mulighed for særbeskatning af arbejdsindtægter.

Selv i de tilfælde, hvor der sker sambeskatning, fordeles ansvaret for skattens betaling dog på ægtefællerne i forhold til deres indkomster, og denne fremgangsmåde har været anvendt i hvert fald siden 1920. Der er normalt ikke som i Norge solidarisk hæftelse, og ægtefællerne skal altid indgive hver sin selvangivelse. Når det skal afgøres, hvilken ægtefælle indkomsten tilhører, anvender man ægteskabslovgivningens almindelige regler, hvilket ikke har givet anledning til praktiske problemer. Også indkomst, som hidrører fra en virksomhed, der drives af ægtefællerne i fællesskab, kan fordeles mellem dem.

Hvis ægtefællerne ønsker særskilt beskatning, bliver deres respektive arbejdsindkomster beskattet hver for sig efter skatteskalaen for enlige. Skatten af ægtefællernes andre indkomster (sideindkomster) beregnes derimod, som om alle ægtefællernes indkomster blev beskattet under ét og efter skalaen for gifte. Derved opnår man, at sideindkomsterne rammes af samme progression, som hvis ægtefællerne havde valgt almindelig sambeskatning af deres fulde indkomster, idet sideindkomsterne beskattes, som om de lå på toppen af de sammenlagte indkomster.

Ægtefællerne hæfter hver for sig for skatten på arbejdsindtægterne. Med hensyn til skatten på sideindkomsterne anvender man det samme fordelingsprincip som ved samtaxering, hvilket betyder, at skatten fordeles mellem ægtefællerne i forhold til størrelsen af hver parts sideindtægt. *Også i denne situation tager man altså sit udgangspunkt i ægteskabslovgivningens regler.* Man venter ikke, at dette vil give anledning til tekniske vanskeligheder.

Arbejdet med yderligere reform af ægtefællebeskatningen er genstand for fortsat udvalgsbehandling.

Et barns indtægt beskattes aldrig hos forældrene. Derimod skal dets formue i visse tilfælde

sambeskattes med forældrenes. Disse kan i så fald vælge, hvem barnet skal sambeskattes med.

Man har altså i Sverige en skattelovgivning, hvis hæftelses- og ansvarsregler følger familierettens system, og i Norge regler, der ligger tæt op ad de familieretlige regler, og disse ordninger har i grundtræk været gældende, lige siden familielovgivningen ændredes i 1920'erne efter samme grundprincipper som den danske.

C. Bunden opsparing.

Bestemmelserne herom står i nøje forbindelse med skattelovgivningen, og det kan derfor ikke undre, at man her finder samme principper som i denne.

De nugældende regler findes i lov nr. 94 af 20. marts 1963 om bunden opsparing for skatteåret 1963/64, som ændret ved lov nr. 364 af 26. oktober 1963. Pligten til at betale påhvilede kun fuldt skattepligtige personer, altså ikke den gifte kvinde. Manden skulle derimod svare bunden opsparing af sin fulde skattepligtige skalaindkomst (lovens § 2), derunder altså også eventuel hustruindtægt. Da maksimum for opsparing for familieforsørgere var 1800 kr., har indtægtstjenende hustruer naturligvis ikke sjældent direkte bidraget til beløbets indbetaling og måtte formentlig også efter familieretlige grundsætninger være pligtig til at gøre dette, enten direkte eller indirekte. Den fulde rådighed over opsparingsbeløbet er imidlertid hos manden. Ved indløsning, jfr. Finansministeriets cirkulære af 6. april 1965, afsnit I B. nr. 3, må hustruen i princippet medbringe fuldmagt fra manden. End ikke overenskomst mellem ægtefællerne kan ændre disse forhold. Kun i tilfælde af separation og skilsmisse åbnes der mulighed for overførelse i hustruens navn, jfr. afsnit IV i det nævnte cirkulære. I henhold til dette kan Finansministeriet efter anmodning tillade en deling af opsparingsbeviset eller en overførsel til hustruen, hvis dette er i overensstemmelse med separations- og skilsmissemønstrene. Såfremt der ikke kan opnås enighed mellem ægtefællerne, må den bundne opsparing indgå i skiftet på sædvanlig vis. Det vil i så fald normalt blive udlagt til manden og, i hvert fald i en del skifteretter, på grund af båndet til et lavere beløb end det pålydende (Ernst Andersen: Ægteskabsret II (1956) s. 164). Tilsvarende problemer kommer frem ved sparebeviser i henhold til lov nr. 43 af 14. marts 1955, hvor man også administrativt tillader deling mellem ægtefæller i tilfælde af skifte, jfr. Finansministeriets cirkulære nr. 158 af 29 juni 1962.

Til sammenligning kan det anføres, at hustruens stilling er væsentlig anderledes, når det drejer sig om indekskontrakter på opsparingsbasis, jfr. lovbekendtgørelse nr. 61 af 6. marts 1964, og kapitalbindingskonti, jfr. senest lov nr. 240 af 8. juni 1966, særlig dennes § 1. Disse kontrakter og konti kan oprettes såvel på hustruens som på mandens navn inden for de pågældende loves rammer. Hustruen har da sædvanlig rådighed over dem, kun begrænset af de bånd, som følger af den pågældende lovgivning, men der kan ske fradrag i mandens skattepligtige indtægt efter bestemmelserne i § 1 i lovbekendtgørelse nr. 263 af 23. juni 1965 om beskatning af renteforsikringer ni. v.

III. Kan princippet om, at ægtefællerne er uafhængige og selvstændige individer altid gennemføres i praksis?

De foregående afsnit har behandlet de almindelige grundsætninger i familieretten og inden for andre områder. Det er af disse fremgået, at man både inden for ægteskabsretten og som hovedregel også inden for andre områder tager som udgangspunkt, at ægtefæller er ligeberettigede og selvstændige personer. Her over for står især lovgivningen om de personlige skatter, hvor betragtningen er den diametralt modsatte, nemlig at hustruen som regel betragtes som en biperson.

Det kan imidlertid ikke overraske, at der rejser sig mange problemer både for lovgivningen og for de udøvende myndigheder, når man skal gennemføre hovedudgangspunktet: at ægtefællerne er ligestillede individer, der begge har evne til i retslivet at optræde som selvstændige retssubjekter. Den kendsgerning, at ægtefællernes økonomi i vidt omfang er sammenblandet, må i et stort antal tilfælde føre til konflikter med grundprincippet. Disse problemer er navnlig behandlet af M. Munch i Formueforholdet mellem ægtefæller (1955), hvor han har foretaget en særdeles indgående gennemgang af de mange praktiske og retlige spørgsmål, der opstår i forbindelse med denne problemstilling. Inden for skatteretten skal særlig henvises til Thøger Niensens afhandling: Bodel, boslod og særeje i skatteretlig belysning, se: Festskrift til Professor, dr. juris O. A. Borum (1964), s. 329 ff.

Munch udtaler i ovennævnte værk s. 170: »Man ordner sig efter hvert ægtepars egen indstilling, og efter, hvad der er mest praktisk. Det har naturligvis ej heller været ægteskabslovens tanke, at det skulle være anderledes. Den tager sigte på krisesituationer, enten uoverensstemmelser mellem ægtefællerne... eller den ene ægtefælles manglende evne til at betale sine kreditorer. Bortset fra disse tilfælde (samt opløsning ved død) har ægteskabsloven ingen videre betydning. Den må derfor netop indrettes med kriserne for øje«.

Thøger Nielsen påpeger s. 330, at bodelen aldrig er blevet et begreb, der virkelig er indgået i dansk retsliv, jfr. herved også Munch, s. 59.

Livsfællesskabet mellem ægtefællerne og sammenblandingen af deres økonomi kan føre til praktiske problemer på mange områder. Der opstår ofte spørgsmål om, hvem en ting tilhører; det kan være vanskeligt at afgøre, om en ægtefælle har handlet alene, på egne vegne,

som fuldmægtig på den anden ægtefælles vegne eller måske under sådanne omstændigheder, at begge bliver forpligtet. Det er naturligvis især, når ægtefællerne har fælles interesser i en konflikt med omverdenen, at der kan opstå særdeles komplicerede tilfælde, over for hvilke lovens teknisk klare regler kommer til kort. Dette forhold skaber problemer både inden for familieretten og inden for andre retsområder.

Den omstændighed, at ægtefæller kan blive *bemyndiget eller legitimeret til at optræde på hinandens vegne* efter lovgivningens almindelige regler, kan skabe yderst indviklede situationer. Dommen i VLT 1954, s. 242, kan tjene til illustration heraf. I denne sag havde hustruen erhvervet en ejendom som særeje, der tjente til familiens bolig. Manden bestilte dels et antenne- og hustelefonanlæg, dels lamper til ophängning i stuerne. Hustruen hæftede for antenne- og telefonanlægget, men ikke for lamperne.

I øvrigt er det formentlig, når der skal gøres *udlæg hos gifte personer*, at retsmyndighederne særlig hyppigt kommer til at tage stilling til de spørgsmål, der rejser sig på grund af ægtefællernes nære interessefællesskab. Det ligger ganske vist klart, at der ikke kan gøres udlæg i én ægtefælles effekter for den anden ægtefælles gæld. Men der foreligger imidlertid jævnligt bevisstvivl om tilhørsforholdet. De problemer, der opstår under kreditorforfølgning, er behandlet af Munch i det ovennævnte værk, s. 70-90. Han anfører bl. a. (s. 74) under sin diskussion af bevisbyrdeproblemerne, at det i fremmed ret, herunder i de øvrige skandinaviske lande, er almindeligt at lade bevisbyrdefordelingen virke til fordel for kreditor, selv om det må erkendes, at en sådan bevisbyrdefordeling i væsentlig grad mindsker betydningen af bestemmelsen i Ægteskabslov II § 25 om ægtefædleres *særhæften*. Han henviser her med rette til, at kreditor, hvis man ikke anlagde en sådan betragtning, ville være ret hjælpeløs over for en uhæderlig skyldner.

Se i øvrigt Munchs gennemgang af fogedretspraksis, der formentlig stadig i hovedtræk er den samme.

Af domspraksis fra de senere år kan f. eks. nævnes UfR 1961 s. 1097: Manden, der drev en købmandsforretning, var gået konkurs. Hustruen lånte 2.500 kr. og påbegyndte en forretning, hvor begge arbejdede. Der blev indkøbt en bil, der blev brugt både i forret-

ningen og til privatkørsel. Til trods for, at den var indregistreret i hustruens navn, blev der gjort udlæg for mandens gæld i den.

Denne dom repræsenterer en type sager, der er ret fyldigt repræsenteret i domssamlingerne, nemlig dem, hvor der er et vist fællesskab mellem ægtefællerne om driften af en forretning.

I UfR 1962 s. 161 H, ville en kreditor gøre udlæg hos en gift kvinde. Hendes mand hævdede imidlertid, at de ting, hun anviste til udlæg, tilhørte ham. Fogden fandt, at sagen var for indviklet til den summariske fogedretsprocedure. Højesteret hjemviste imidlertid sagen til fogedretten og fremhævede i præmisserne, at det af de foreliggende oplysninger fremgik, at i hvert fald hovedparten af effekterne var købt af hustruen, og at hun drev erhvervsvirksomhed.

I Vesttyskland har man i den borgerlige lovbogs art. 1362 en regel, der stiller kreditor meget fordelagtigt, idet det er bestemt, at der til gunst for begge ægtefællers kreditorer gælder en formodning for, at løsøre, der befinder sig hos en af ægtefællerne eller dem begge i fællesskab, tilhører debitorægtefællen. Fast ejendom og værdipapirer, der er noteret på navn, omfattes ikke af bestemmelsen.

Den hollandske formueordning medfører, at der, også mens ægteskabet består, kan gøres udlæg i genstande, der er fælleseje, uanset om den ægtefælle, der har indbragt den pågældende ting i boet, hæfter personligt for gælden.

Som af Munch i Formueforholdet mellem ægtefæller s. 121 anført, er det som hovedregel anerkendt i retspraksis, at grundlaget for et eventuelt *erstatningsansvar over for tredjemand* må bedømmes selvstændigt i forhold til hver af ægtefællerne. Som et eksempel herpå citerer han dommen i UfR 1940, s. 869, der angår et krav om tilbagebetaling af urigtigt udbetalt forsorgshjælp. Tilsvarende spørgsmål har også været fremme i senere domspraksis og i administrativ praksis.

Dommen fra 1940 drejede sig om et tilfælde, hvor hjælpen var blevet udbetalt med urette, da hustruen i understøttelsesperioden havde fået udbetalt en arv. Det er ikke i sagen oplyst, hvem af ægtefællerne der har rettet henvendelse til kommunen, eller til hvem hjælpen faktisk var udbetalt. Manden blev frifundet, da det ansås for godtgjort, at han intet havde kendt til arven, for næsten hele udbetalingsperioden var forløbet, mens hustruen blev dømt til at tilbagebetale de beløb, der var udbetalt, efter at hun ved udbetalingen af arven blev klar over, at der tilkom hende et kontantbeløb.

Til sammenligning hermed kan nævnes den i UfR 1948 s. 309 omtalte sag, der drejer sig om en mand, der havde oppebåret for høj aldersrente, idet han havde undladt at oplyse kommunen om, at hustruen havde en ikke ubetydelig formue (særeje). Socialudvalget

krævede begge ægtefæller for tilbagebetaling af beløbet. De fik ved den i ugeskriftet gengivne deldom medhold i, at domstolene var berettiget til at afgøre, om der var handlet »mod bedre vidende«, (Folkeforsikringslovens § 56, stk. 5). Ved den endelige dom i sagen (utrykt Østre Landsrets dom af 5. januar 1948) blev manden dømt til at betale, idet renten var ydet i henhold til af ham opgivne bevidst urigtige oplysninger om hans og hustruens økonomiske forhold. Hustruen blev dømt under henvisning til, at hun havde måttet være klar over, at manden efter deres formueforhold ikke havde krav på aldersrente, og den udbetalte rente også var kommet hende til gode.

Lignende spørgsmål har også været fremme i administrativ praksis, se den også ovenfor side 22 omtalte afgørelse, Sognerådstidende 1944/45, s. 494: Manden havde fået aldersrente siden februar 1940, hustruen invaliderente siden maj 1940, (hvilket også efter den dagældende lovgivning betød, at der blev udbetalt et fælles grundbeløb). Manden havde opgivet for ringe indtægt fra sin klasselotterikollektion. Hustruen forklarede, at manden til hende havde sagt, at han havde givet formøden besked om sine ekstraindtægter, og kommunen, der var af den opfattelse, at hun havde været uvidende om det af manden udviste retsstridige forhold, indstillede, at kun halvdelen af det for meget udbetalte beløb blev krævet tilbagebetalt. Socialministeriet - der ikke direkte forkastede kommunens bedømmelse af hustruens forhold - resolverede imidlertid, at hele beløbet skulle betales tilbage, og at halvdelen skulle konteres på aldersrentekontoen, halvdelen på invaliderentekontoen. Det udtales, at man som hovedregel må komme til det resultat, at det fulde uretmæssigt oppebårne beløb kan kræves tilbage af pensionsnydende ægtepar, blot en af ægtefællerne har været i ond tro. Det hedder videre i skrivelsen: »For denne Antagelse taler yderligere, at man derved undgår de erfaringsmæssigt meget vanskelige Undersøgelser af hver enkelt Ægtefælles gode Tro, at en modsat Antagelse let vil kunne forlede den ene Ægtefælle til at hævde sit Ukendskab til den anden Ægtefælles lovstridige Handlemåde for derved at formindske Tilbagebetalingskravets Omfang, samt at begge Ægtefællerne har lukreret ved — og såfremt en Nedsættelse af Tilbagebetalingskravet statueres i disse Tilfælde - fortsat vil lukrere ved, at kun den ene Ægtefælle har handlet lovstridigt, hvilket synes så meget mindre rimeligt, som den »uskyldige« ægtefælle må være nærmere til at bære Følgerne af den andens lovstridige Handlemåde end det offentlige. Endelig synes Lovordene »mod bedre Vidende« ikke at tale imod et sådant Resultat, når man som anført betragter et rentenydende Ægtepar som en Enhed med Ret for Ægtefællerne til gensidigt at forpligte hinanden«.

Domspraksis har altså fulgt den af Munch beskrevne hovedregel og bedømt hver ægtefælles forhold for sig, medens den administrative sag - der stadig citeres som ledende afgørelse i de nyeste lovkommentarer - indtager det modsatte standpunkt.

Også inden for *forsikringsområdet* kan det nære forhold mellem ægtefællerne give proble-

mer. Jo større økonomiske værdier, der er på spil, og jo vanskeligere de bevis tekniske spørgsmål er, des mere grund kan der være til at give særregler. Det vigtigste eksempel herpå er § 85 i lov nr. 129 af 15. april 1930 om forsikringsaftaler, der bestemmer, at lovens regler om bortfald eller begrænsning af selskabets ansvar, når den sikrede har fremkaldt forsikringsbegivenheden med forsæt eller grov uagtsomhed, ved brandforsikring også gælder, når forsikringsbegivenheden er fremkaldt af den sikredes med ham samlevende ægtefælle.

Se UfR 1954 s. 895, om et tilfælde, hvor et forsikrings selskab procederede på, at § 85 skulle finde analog anvendelse på automobilforsikring.

Når det drejer sig om *straf*, er det indlysende, at hver ægtefælles forhold her må bedømmes særskilt, både for så vidt angår de subjektive og de objektive momenter.

Når det forhold, som tiltalen angår, vedrører erhvervsforhold, opstår der en række bevisproblemer, der er stærkt beslægtede med de ovenfor nævnte problemer angående kreditorfølgning.

Således kan nævnes UfR 1952, s. 297 H: En hustru havde, efter at hendes mand på grund af en ham idømt straf havde mistet sit næringsbrev, pr. 1. januar 1943 overtaget hans vognmandsforretning, som hidtil havde udført kørsel for den tyske besættelsesmagt, og som efter hendes overtagelse fortsattes uforandret under mandens tekniske ledelse. Begge ægtefæller blev sat under tiltale bl. a. for overtrædelse af lov nr. 406 af 28. februar 1945 § 2. Manden blev dømt ved en upåanket underrettsdom, medens hustruen blev frifundet.

Inden for *skatteretten* opstår der mange tekniske spørgsmål og tvister om konkrete sager, fordi det kan være vanskeligt at skille ægtefælles økonomiske forhold ud fra hinanden. En lovregel, der i udpræget grad er bygget på dette praktiske problem, er Ligningslovens § 23, hvorefter kun mænd, hvis hustruer har selvstændig virksomhed eller arbejder for fremmede, kan opnå det såkaldte hustrufradrag, der udgør halvdelen af hustruens indkomst ved den nævnte virksomhed, dog højst 2.000 kr. Hvis hustruen arbejder i mandens virksomhed, kan sådant fradrag ikke opnås (derimod nok, hvis manden arbejder i hustruens virksomhed), se M. Glistrup: Skatteret (1957), s. 299.

Den vesttyske forbundsforfatningsdomstol har derimod i flere domme fastslået, at arbejdsaftaler mellem

ægtefæller, der ikke er indgået pro forma, og som også rent faktisk gennemføres, fuldt ud må anerkendes, bl. a. også således at manden kan fradrage det med hustruen aftalte vederlag som omkostning i virksomheden, se B Verf GE 13, s. 290 (dom af 24. januar 1962) og B Verf GE 16, s. 241 og 243 (domme af 8. juli 1963).

Om stillingen inden for skatteretten, se i øvrigt den ovenfor s. 29 nævnte afhandling af Thøger Nielsen.

Sammenfattende bemærkninger.

Også i dette kapitel har gennemgangen af retsreglerne tydelig vist, at der er adskillig forskel mellem grundtankerne i familieretten og de principper, der råder inden for visse andre områder. Thøger Nielsen, der i sin ovenfor omtalte artikel, s. 331, fremhæver ægteskabslovgivningens forsøg på at skabe plads for individuel råden og indbyrdes uafhængighed, samt i kontrast hertil det forhold, at skattelovgivningen er blevet ubøjelet stående ved den tidligere ordning, kommenterer dette således: »Det synes næsten karakteristisk for vort århundrede at betragte individualismen som et forhold inter partes og ikke som noget, der skulle have betydning for kravene fra det offentlige.« Om end det ikke er inden for alle områder af den offentligtretlige lovgivning, man har udvist en sådan ubøjelighed, er det ubestrideligt af den største betydning, når man finder denne holdning inden for skattelovgivningen, der jo berører alle ægtepar, og når praksis med hensyn til udbetaling af folke- og invalidepensioner i vidt omfang stadig stiller manden gunstigere end hustruen.

Det må i øvrigt understreges, at man her ikke alene står over for et administrativt og teknisk problem. Bestemmelserne kan også efter omstændighederne få indflydelse på forholdet mellem parterne, ofte således at de praktiske problemer særlig kommer frem, når der er uoverensstemmelser mellem ægtefællerne. Udbetales folke- eller invalidepension til manden, og han ikke opfylder sin underholdspligt, har hustruen ikke nogen klar og entydig administrativ praksis at henholde sig til, og spørgsmålet om skattens fordeling mellem ægtefællerne kan, som det senere vil blive påvist, blive et sandeles alvorligt spørgsmål i tilfælde af separation eller skilsmisse, hvor manden kan komme til at stå i den situation, at han af sin egen løn skal betale skat på lignet i forhold til to indtægter. Det er altså ikke alene ægteskabslovgivning

gen, men også den offentligretlige lovgivning, der kan få betydning i ægteskabelige krisesituationer.

Det er interessant at bemærke, at man i Sverige på disse to vigtige områder - skattelovgivningen og reglerne om udbetaling af socialpen-

sioner — aldrig har næret nogen betænkelighed ved fuldt ud at følge ægteskabslovgivningens principper med hensyn til ægtefællers rådighed og hæftelse, og at også den norske skattelovgivning længe har bygget på ligestillingsprincippet. Dette princip er nu også indført med hensyn til den til folkepensionen svarende ydelse.

Kapitel 4.

FORHOLDET TIL BØRNENE

Før Myndighedsloven af 1922 gav ægtemandens husbondmyndighed og stilling som familiens overhoved ham en fortrinsstilling ved afgørelser om børnenes forhold. Moderen havde dog en vis andel i forældremagten, se Deuntaer: Den danske Familieret (1899), s. 283. Dette spørgsmål indgik naturligvis også i de nordiske familieretskommissioners overvejelser.

1. Barnets personlige forhold.

På dette område indførtes der allerede i 1922 i overensstemmelse med den danske familieretskommissions indstilling fuld ligestilling, jfr. Myndighedslovens § 21, hvorefter forældremyndigheden over ægtebørn tilkommer forældrene i forening. Det betyder efter § 19, at de i fællesskab har pligt til at sørge for barnets person og beføjelse til at træffe bestemmelse om dets personlige forhold. I denne forbindelse skal også nævnes § 13 i Børneloven af 1960, hvorefter forældrene hver for sig er forpligtet til at forsørge barnet. Det skal i øvrigt forsørges, opdrages og uddannes under hensyn til forældrenes livsvilkår og sit eget tarv.

Hvis forældrene ikke kan enes, har de ikke mulighed for at indbringe tvisten for nogen offentlig myndighed. Problemer vedrørende behandlingen af børnene og vedrørende deres opdragelse kan dog være af betydning for bedømmelsen af skyldspørgsmålet i tilfælde af separation og skilsmisse.

Ligestillingen mellem forældrene er imidlertid ikke gennemført på alle punkter. Efter Børnelovens § 5, stk. 2, skal en ægtemand, der ønsker at anlægge sag efter lovens paragraffer 2-3 med påstand om, at barnet ikke er avlet af ham, rejse sagen inden 1 år, efter at han er kommet til kundskab om de omstændigheder, der antages at kunne begrunde en fralæggelse af fader-

skabet og senest inden 5 år efter barnets fødsel. Der gælder ingen tilsvarende tidsfrist for moderen, der kan anlægge sag når som helst, og i øvrigt også har visse processuelle fordele, jfr. Retsplejelovens § 456 a, stk. 2. At denne regel kan give anledning til problemer, viser de to domme UfR 1964 s. 543 og UfR 1965 s. 204, hvor mødrene mod ægtemændenes protest søgte at anfægte børnenes status som ægtebørn, efter at mændene havde fået forældremyndigheden i forbindelse med skilsmisse. Afgørelserne gik begge mødre imod, i 1965-sagen endog til trods for, at en blodprøve viste, at ægtemanden ikke kunne være den biologiske fader. Retten fandt ikke, at den af barnet erhvervede familieretlige status, der ikke var bestredet under skilsmissen, nu vilkårligt kunne berøves det.

I Københavns byret er der for nylig inden for kort tid forekommet to sager, rejst af gifte kvinder mod mændenes ønske for at få tredjemænd dømt som fader. I det ene tilfælde ønskede moderen efter en separation ikke, at manden skulle have samkøvsret, og i den anden sag var moderens stillingtagen begrundet i hendes personlige forhold, forhold, der ikke direkte havde noget med barnet at gøre; hun samlevede fortsat med ægtefællen.

Begge sager blev hævet af mødrene.

I sager om børn født udenfor ægteskab, hvor der gælder en tidsfrist for genoptagelse af faderskabssagen for faderen, men ikke for moderen, sker det nu og da, at faderen ved at rette henvendelse til moderen og opnå hendes tilslutning til et andragende om genoptagelse undgår at måtte søge landsrettens tilladelse til genoptagelse efter udløbet af fristerne.

Det er formentlig et spørgsmål, om der er tilstrækkelig grund til på dette punkt at give moderen en særstilling. Det må herved erindres, at også barnet eller en for barnet beskikket værge kan rejse sag. Der gælder ikke her nogen tidsfrist.

II. Barnets økonomiske anliggender.

A *Ligestillings grundsætningen.*

På dette punkt fraveg Myndighedsloven oprindelig den almindelige ligestillingsgrundsætning, som man ellers tilstræbte at føre ud i livet. Den danske familieretskommission udtalte, at dobbeltværgemål måtte anses for u hensigtsmæssigt under hensyn til, at værgen skal optræde i retlige forhold, se Udkast til Lov om Umyndighed og Værgemål (1921), s. 29. Man foreslog derfor faderen som enevæрге under hensyn til, at han som regel ville være både den mest forretningskyndige og den ældste af ægtefællerne. Dette blev lovens regel.

Som en konsekvens af, at faderen var enevæрге, var han også eneberegtiget til at møde for barnet i retssager, jfr. Retsplejelovens § 2>7

Ved lov nr. 17 af 6. februar 1957 ændredes Myndighedslovens § 6, og ægtefællerne er nu i forening født væрге. Efter § 50 a, stk. 2, kan enhver af forældrene med virkning overfor tredjemand modtage og kvittere for ydelser, der lovligt kan erlægges til en væрге, medmindre den anden til vedkommende tredjemand har anmeldt, at han ønsker at medvirke. Denne bestemmelse er bl. a. indsat for at lette overfor mynderiets ekspedition ved udbetaling af renter og andre periodiske ydelser. Er forældrene uenige om værgemålets udøvelse, kan de indbringe spørgsmålet for overvrigheden, jfr. nu lovens § 52. I tilfælde af misbrug fra én af forældrenes side kan værgemålet fratages i medfør af lovens § 17, stk. 3.

Det er imidlertid ikke alene for de udbetalende myndigheder, at reglen betyder en fordel. Det er naturligvis også for forældrene særdeles praktisk, at ydelserne kan afhentes af den af dem, der i det enkelte tilfælde vil have lettest ved at indfinde sig på pågældende kontor m. v. Der er næppe heller nogen tvivl om, at en sådan ordning stemmer godt med forældrenes ønsker i det store flertal af tilfælde, og at de stiller sig noget uforstående, når den ene eller den anden af dem afvises, hvis der ikke mødes med skriftlig fuldmagt fra den anden. Det kan i denne forbindelse også nævnes, at det før ændringen af Myndighedsloven var ret almindeligt, at moderen mødte op sammen med barnet, f. eks. i politisager, uden at have fuldmagt fra faderen. Forældrene gik øjensynlig i vidt omfang ud fra, at de begge kunne repræsentere barnet. Dette blev rent faktisk accepteret af domstolene, og det ville sikkert også have forekommet sagens parter ret uforståeligt, hvis man i disse tilfælde havde meddelt moderen, at hun var uberettiget til at optræde for barnet.

Retsplejeloven blev ved lov nr. 16 af 6. februar 1957 bragt i overensstemmelse med Myn-

dighedsloven, og § 257 bestemmer nu, at hvis værgemålet udøves af forældre i forening, og den ene af forældrene udebliver i et retsmøde, medens den anden møder, optræder den mødte på den umyndiges vegne under retsmødet.

Også Norge og Sverige ligestiller samlevende forældre både med hensyn til forældremyndighed og værgemål.

Den tyske forbundsforfatningsdomstol har i en dom af 29. juli 1959 (B Verf GE 10 s. 59) tilsidesat § 1628 i den borgerlige lovbog som grundlovsstridig. Efter denne bestemmelse havde forældrene forældremyndigheden i forening, men hvis de ikke kunne blive enige, var faderen berettiget til at træffe den endelige afgørelse, dog under hensyntagen til moderens ønsker. Ved samme dom tilsidesattes § 1628, hvorefter faderen var enevæрге.

B. *Forvaltningen af pengeydelse bestemt til barnets underhold.*

Forældrenes stilling som værger medfører, at de bestyrer barnets eventuelle formue og handler på dets vegne i retsforhold vedrørende formuen og forvalter dets indtægter. Disse indtægter vil i den foreliggende situation, hvor barnet opholder sig hos samlevende forældre, normalt ikke være privatretlige underholdsbidrag. Der kan dog alligevel være grund til at understrege, at efter Børnelovens § 18 tilfalder underholdsbidrag *barnet selv*, hvilket altså betyder, at det skal bestyres af den eller dem, der er barnets væрге(r).

I den offentlige ret er det hovedreglen, at ydelser til børns underhold tilfalder en af forældrene. Folke- og invalidepensionslovene bestemmer således (lovenes §§ 12 og 13), at børnetillæg, når flere pensionister har forsørgelses- eller bidragspligt til samme barn, udbetales **til** den, der helt eller overvejende underholder barnet.

Efter Tjenestemandslovens § 66, stk. 1, ydes beløb, der er beregnet til børnenes forsørgelse, som et tillæg til den pensionsberettigede, både når det drejer sig om egenpension og om enkepension.

Med hensyn til det almindelige offentlige børnetilskud findes reglerne i Udskrivningslovens § 13 ff., idet det så vidt muligt udbetales ved modregning i de personlige skatter. Efter § 13 tilfalder tilskudet personer, der i det pågældende skatteår er fuldt skattepligtige til staten eller kommunen. Dette medfører bl. a., at den gifte mand, hvis hustru har et særbarn, får

tilskudet for barnet udbetalt ved modregning i den ham pålignede skat. Det er i det hele taget - i dette og i andre tilfælde - kun, når børnetilskudet overstiger skatten, at hustruer har nogen adgang til at få udbetalt børnetilskudet, jfr. § 15, stk. 3. Derimod kan moderen ikke få nogen del heraf udbetalt, hvis skatten, hvad der er normalt, overstiger børnetilskudet. Selv hvis manden er en forsømmelig forsørger, har hun ikke noget retsmiddel.

Ved et i foråret 1966 fremsat forslag til lov om børnetilskud og andre familieydelse har man i § 14 foreslået, at børnetilskud udbetales kvartalsvis forud til barnets moder. Værnet mod misbrug ligger i § 16, hvorefter det sociale udvalg kan træffe bestemmelse om, at børnetilskud udbetales for kortere tidsrum end et kvartal, når det skønnes nødvendigt af hensyn til barnets tarv.

Hvis barnet ikke er hos moderen, eller hvis hun ikke lever, udbetales børnetilskudet til den, der forsørger barnet. Faderen er altså slet ikke direkte omtalt i loven.

I Norge og Sverige udbetales børnetilskud til moderen.

I Norge kan Trygdekassens styre bestemme, at det skal udbetales til faderen eller en anden person.

Efter den engelske Family Allowances Act, 1945, § 4, tilhører børnetilskudet moderen, når forældrene samlever, men begge forældre har ret til at kvittere for beløbet.

Nogle danske kvindeorganisationer har rejst spørgsmål om den foreslåede regel om børnetilskudets udbetaling til moderen. De problemer, der i denne forbindelse må overvejes, er, hvorvidt der er tilstrækkelig anledning til at diskriminere mellem samlevende ægtefæller på dette punkt, og om man ikke kunne opnå en hensigtsmæssig løsning ved at tillægge tilskudet til barnet selv. Herved ville myndighedslovens regler komme til anvendelse, og forældrene ville blive lige-stillet med hensyn til beløbets forvaltning.

Det må jo også erindres, at *faderen* indtil 1957 forvaltede barnets indtægter alene, og når det drejede sig om mindre indtægter ganske uden regnskabspligt over for det offentlige. Ændringen af myndighedsloven skyldtes ønsket om at ligestille forældrene i overensstemmelse med familierettens almindelige grundsætninger. Den var ikke begrundet i klager over misbrug fra fædrenes side.

C. *Barnets forsørgelse.*

Dette spørgsmål behandles i forbindelse med de øvrige spørgsmål om familiens underhold, se kapitel 5.

Sammenfattende bemærkninger.

Også inden for dette område har familieretten søgt at finde frem til en ordening, der i princippet ligestiller forældrene, men som samtidig tilfredsstiller det praktiske livs krav og i øvrigt også understreger, at barnet er selvstændigt retssubjekt, ikke mindst i økonomiske anliggender. En lignende klar tendens findes ikke inden for den offentlige ret.

Kapitel 5.

ANSVARET FOR FAMILIENS UNDERHOLD EFTER FAMILIE- OG FORSORGSLOVGIVNINGEN

I nærværende kapitel og i de to efterfølgende kapitler behandles en række spørgsmål, der alle har det til fælles, at de angår regler, der direkte eller indirekte — tilsigtet eller utilsigtet — berører familiemedlemmernes afgørelse af, hvilken indsats de kan og bør yde, for at familien kan bevare den ønskede levestandard, eller regler, som på anden måde påvirker familiens valg af økonomisk livsmønster.

De regler, der mest direkte angår disse problemer, er familie- og forsorgslovgivningens bestemmelser om ansvaret for familiens forsørgelse.

I. Hvem påhviler ansvaret for familiens underhold?

Indtil 1925 var ordningen i familieretten i overensstemmelse med det herskende patriarkalske princip, at manden havde en ubetinget forsørgelsespligt over for hustruen og børnene, mens hun kun havde en begrænset forsørgelsespligt, der bl. a. var betinget af, om hun havde særlige midler eller selverhverv, se Deutzer: Den danske Familieret (1899), s. 116-118. Heller ikke i forsorgslovgivningen var der fuld ligestilling. Den blev først indført ved Socialreformen af 1933. Ved dette lovkompleks første behandling i 1930 fremhævedes det i motiverne til § 2 i forslaget til lov om offentlig forsorg, at denne paragraf indførte noget nyt, nemlig at hustruen overfor det offentlige skulle forsørge sig selv og tilmed i et vist omfang også manden. Det udtaltes endvidere, at den tidligere ordning ikke kunne blive bestående »efter de nu baade i Teori og Praksis knæsatte Principper om Kvindens Ligestilling med Manden«, se Rigsdagstidende 1930/31, tillæg A. sp. 3053. Der henvistes i denne forbindelse

til de familieretlige regler i Ægteskabslov II af 1925

Denne lovs § 2 bestemmer, at såvel mand som hustru har pligt til efter evne at bidrage til familiens underhold, herunder til børnenes, jfr. herved også Børnelovens § 13. Tilsvarende regler findes i de andre nordiske landes familieretlige lovgivning. Efter Forsorgslovens § 25 er enhver mand og kvinde over for det offentlige forpligtet til at forsørge sin ægtefælle og sine børn under 18 år.

Man kan imidlertid spørge, om ligestillings-synspunktet — der jo trods alt kun har få årtiers historie bag sig — også er blevet accepteret i praksis på dette område.

Dette spørgsmål behandles bl. a. af Munch i Formueforholdet mellem ægtefæller (1955), s. 60, note 2, hvor han anfører, at det vist nok ikke er ualmindeligt, at en selverhvervende hustru endog ikke mener sig forpligtet til at bidrage til den fælles husholdning.

Hvis en sådan indstilling findes, er det dog nok som oftest kun, når hustruen har mindre indtægter. Hvis hun har heldagsarbejde, må det formentlig være undtagelsen, at man træffer denne opfattelse. Fra ægteskabsager får man det indtryk, at især yngre ægtepar forsøger en vis fælles budgetlægning og fordeling af indtægterne i de tilfælde, hvor begge har indtægter, og selvom denne fordeling langt fra altid foregår i den største harmoni, er den dog udtryk for, at ægtefællerne accepterer et fællesansvar for familiens underhold.

Et eksempel, der kan belyse *myndighedernes* syn på ægtefællernes ansvar for familiens forsørgelse, er den terminologi, som Københavns kommunes sociale forvaltning anvender i sin statistik, se således s. 8 i beretningen for 1964/65:

»*Hovedpersoner* er enten familieforsørgere eller enlige personer.

Til familieforsørgere er henført understøttede mænd, der lever sammen med deres familie (hustruer, børn) og forsørger den eller understøttes sammen med den, samt understøttede kvinder (med undtagelse af de forannævnte hustruer), der på samme måde lever sammen med deres børn. Familieforsørgere, som har måttet

indtages til forsorg i hospitaler og anstalter, er i tilfælde, hvor samlivet med familien kun er blevet afbrudt som følge heraf, ligeledes henregnet hertil.

Bipersoner er hustruer, hvis samliv med deres mænd hverken virkeligt eller retligt er ophævet, samt understøttede børn under 18 år. De er henført til to grupper, nemlig selvstændigt og ikke-selvstændigt understøttede bipersoner . . .«

I denne terminologi er der ikke spor tilbage af Forsorgslovens ligestilling af ægtefællerne med hensyn til forsørgelsespligten, end ikke i de tilfælde, hvor hustruen har måttet understøttes selvstændigt, og hvor det er særlig klart, at »familieforsørgeren« ikke har kunnet eller villet underholde sin familie.

Man skal dog næppe af sådan terminologisk forskelsbehandling, der formentlig støtter sig på Forsorgslovens § 117, se oven for s. 16, slutte sig til, at hustruens ansvar over for det offentlige er uden realiteter, se således Sognerådstidende 1964/65, s. 90: En hustru søgte om invalidepension. Medens ansøgningen behandledes, udbetaltes der socialhjælp, der kontrederes i mandens navn. Da der senere bevilgedes hende invalidepension med tilbagevirkende kraft til ansøgningens dato, antoges det, at hun havde tilbagebetalingspligt for forsorgshjælp ydet *til familien* i tiden efter denne dato.

I fremmed ret findes der stærkt varierende regler om ægtefællernes ansvar for familiens underhold.

Svensk og norsk familieret følger samme principper som den danske.

Reglerne om ægtefællers ansvar for familiens underhold efter forsorgslovgivningen findes i § 3 i den norske lov om social omsorg af 5. juni 1964. Der er fuld ligestilling mellem ægtefællerne. I Sverige findes de tilsvarende regler i § 35 om socialhjælp af 4. januar 1956. Også der er der ligestilling mellem ægtefællerne.

I England har hustruen efter familieretlige regler ret til at blive underholdt af manden, se Webb and Bevan: Source Book of Family Law (1964), s. 264. Efter forsorgslovgivningen er der derimod fuld ligestilling mellem ægtefællerne, der begge overfor det offentlige har ansvar for den anden ægtefælles og børnenes underhold, National Assistance Act 1948, § 42, se anførte værk s. 281-282.

Om stillingen i U.S.A., se den amerikanske kvindekommissions delbetænkning: Civil and Political Rights (1963), s. 22-23, og hovedbetænkningen s. 48, hvor det indstilles, at manden fortsat bør bære *horedansvaret* for hustruens og mindreårige børns underhold, men at der også, i modsætning til hvad der nu er tilfældet i flere delstater, bør pålægges hustruen et vist ansvar for sit eget og børnenes underhold i det omfang, hun har midler hertil. Derimod tog kvindekommissionen ikke stilling til, om hustruen også skulle være ansvarlig for mandens underhold i de tilfælde, hvor han er i stand til at forsørge sig selv.

Stillingen er naturligvis fundamentalt forskellig i de områder, hvor der hersker et *matriarkalsk* system. En af deltagerne i FN-seminaret i 1962 om kvindens familieretlige stilling i Asien og det fjerne Østen fremhævede, at hustruens forsørgerpligt over for manden fremmede tendensen til polygami, fordi manden

ved at have flere hustruer opnåede en bedre forsørgelse for sig og børnene (1962 Seminar on the Status of Women in Family Law, s. 19).

II. Hvori består underholdsydelsen?

På dette punkt er dansk familieretslovgivning ganske neutral over for familiens valg af livsmønster. Efter Ægteskabslov II § 2 kan underholdet ydes gennem pengeydelse, gennem virksomhed i hjemmet eller på anden måde. Loven tager dog i et vist omfang hensyn til, at hustruer rent faktisk ofte enten ikke har pengeindtægter eller i hvert fald lavere pengeindtægter end manden, se herved særlig den tidligere omtalte bestemmelse i Ægteskabslov II § 11 om hustruens adgang til at forpligte manden, når hun foretager indkøb til sit særlige behov. Ægteskabslovgivningen er således så smidig, at den passer både til den familie, hvor begge ægtefællier er udearbejdende, og til den, hvor hustruen er hjemmearbejdende.

Det er ægtefællerne selv, der, under hensyntagen til hinanden, må finde frem til deres livsform. Der kan i denne forbindelse opstå mange problemer, f. eks. hvis hustruen ønsker at fortsætte med erhvervsarbejde mod mandens ønske, hvis hun omvendt ikke ønsker at bidrage til familiens pengeindtægt, selvom han ønsker det, eller hvis der opstår spørgsmål om, at manden skal færdiggøre en uddannelse hurtigst muligt, medens hustruen tjener det fornødne til familiens underhold osv. I forbindelse hermed kommer der også spørgsmålene om fordelingen af arbejdet i hjemmet og om børnenes opdragelse.

Ægtefællerne kan ikke under samlivet få myndighedernes bistand til at afgøre stridigheder om sådanne og lignende spørgsmål, men problemerne kan komme frem til bedømmelse i en ægteskabs sag, dels når der skal tages stilling til skyldspørgsmålet, dels også når der skal træffes afgørelse om underholdsbidrag og forældremyndighed. De vil dog sjældent eller aldrig foreligge rent, men indgå i en samlet bedømmelse af uoverensstemmelserne mellem parterne. Hertil kommer, at momenter som parternes helbred, eventuelle børns forhold osv. vil spille en afgørende rolle ved retssagens afgørelse. Det er derfor umuligt at sige noget generelt. Men under nutidens forhold ville en domstol formentlig være tilbøjelig til at tage sit udgangspunkt i, at en erhvervsdygtig hustru, der ikke er hindret af børnepasning eller dårligt helbred, efter evne bør bidrage til familiens pengeindtægter, i hvert fald hvis der af en eller anden grund opstår økonomiske vanskeligheder, ligesom manden, i hvert fald hvis begge har udearbejde, bør tage sin del af pligterne i hjemmet.

Heller ikke Forsorgslovens § 25 tager stilling til spørgsmålet om, på hvilken måde underholdspligten skal opfyldes. Hvis manden ikke efter evne skaffer sig indtægter ved arbejde, og han og familien derfor falder det offent-

lige til byrde, vil han kunne blive betragtet som forsømmelig forsørger, jfr. Forsorgslovens kap. 3. Det samme gælder principielt kvinder, da lovbestemmelsen ikke gør nogen forskel på de to køn.

De praktiske problemer, der på dette punkt opstår med hensyn til gifte kvinders stilling særlig med hensyn til, hvorvidt de skal forsørge sig selv og børnene, når manden ikke har indtægter, illustreres udmærket ved den rigsholdige praksis om understøttelse til værnepligtiges hustruer, der jo normalt er unge arbejdsdygtige kvinder, men som har krav på hjælp efter et mildere trangskriterium end det, der gælder for almindelig forsorghjælp, se Forsorgslovens § 54, jfr. § 53, stk. 1, hvor det blandt andet fremhæves som et hovedsynspunkt, at man skal tilstræbe at søge familiens levevilkår opretholdt inden for rimelige grænser.

De nærmere forskrifter findes i Socialministeriets cirkulære nr. 89 af 11. juni 1954, jfr. cirkulære nr. 143 af 13. august 1957. Om underholdshjælp til ægtefælle og børn, se særlig afsnit IV, samt afsnit II om værnepligtige, der indkaldes efter ansøgt udsættelse, hvor det siges: »Han vil f. eks. ofte være gift, og har han været i stand til at forsørge sin hustru i så lang tid inden indkaldelsen, at hun vil have vanskeligt ved at genoptage et erhverv, bør hjælp i givet fald ydes, selvom der ikke er børn«.

Af de trykte afgørelser kan nævnes: (Forkortelser: Kbstf.T.: Købstadsforeningens Tidsskrift. SRT :Sogne-rådstidende)

1. Hustruer uden børn.

Kbstf.T. 1951/52, s. 396: Ægteskabet havde været i adskillige år, før M. blev cand jur. og nogle måneder derefter blev indkaldt som soldat. H., der havde haft erhvervsarbejde under ægteskabet, også efter at hun på grund af migræne var blevet frarådet dette, opgav arbejdet kort efter M.'s eksamen, der før øvrigt medførte, at familien flyttede. Underholdshjælp blev nægtet. Blandt andre momenter blev der lagt vægt på, at M. til det sociale udvalg havde udtalt, at han ikke ønskede, at H. længere skulle arbejde for fremmede, og at hun iøvrigt skulle passe hans moder, der var svækket af sygdom.

SRT 1956/57, s. 113: Afslag på underholdshjælp til en studine, der godt et år før var blevet gift med en studiekammerat, som efter bestået universitetseksamen blev indkaldt. Kommunen begrundede sit afslag med, at ægtefællerne ikke havde kunnet angive nogen særlig anledning til ægteskabets indgåelse, udover at de på dette tidspunkt kunne få to møblerede værelser på et studenterkollegium. Socialministeriet var enigt i, at »den her påberåbte begrundelse for ægteskabets indgåelse ikke kan anses for tilstrækkelig fyldestgørende med hensyn til ydelse af hjælp til opfyldelse af de forsørgerpligter. Deres mand ved ægteskabet har pådraget sig overfor Dem«. Der henvises herved bl. a. til, at det efter loven er en forudsætning, at den værnepligtige har haft rimelig grund til ikke at vente med at påtage

sig de forpligtelser, til hvilke han søger hjælp, indtil efter afteningen af den normale værnepligt.

SRT 1966/67, s. 34: En måned før indkaldelsen blev den værnepligtige gift med en lærling med en ugentlig indtægt på 50 kr., idet de kort forinden havde fået lejlighed. Socialministeriet fandt ikke, at der havde foreligget tilstrækkelig begrundelse for på det angivne tidspunkt at leje lejlighed og indgå ægteskab med de deraf følgende forpligtelser for den værnepligtige.

2. Hustruer med børn.

Kbstf.T. 1948/49, s. 264: Ægteskab indgået nogle måneder før værnepligtens begyndelse og mere end et år efter fællesbarnets fødsel. H., der havde arbejdet 3/4 år efter barnets fødsel, opgav sit erhvervsarbejde ganske kort tid før militærtjenestens begyndelse, fordi hendes moder, der hidtil havde passet barnet, blev syg. H. afslog kommunens tilbud om børnehaven, idet hun ikke ønskede at lade barnet passe af fremmede. Underholdshjælp blev afslået, men hun fik et mindre tilskud til boligudgifter.

Kbstf.T. 1951/52, s. 191: Ægteskab indgået få dage før værnepligtens begyndelse. Hustruen, der var 16 år, havde fået et barn et par måneder før. Hun boede først hos sine forældre, men havde, til trods for, at hun var arbejdsdygtig, ikke arbejde, fordi hun skulle passe barnet. Hun fik underholdshjælp, men kun i tiden efter at ægteparret havde fået egen lejlighed.

Kbstf.T. 1953/54, s. 56: En kommune havde nægtet to soldaterhustruer underholdshjælp under henvisning til, at de kunne tage arbejde, da børnene var henholdsvis over et år og over halvandet år. Den ene havde fået tilbudt arbejde på en tidligere arbejdsplads, hvor barnet kunne blive passet. - Ministeriet tillod udbetaling af underholdshjælp under henvisning til, at *de pågældende hustruer ikke siden børnenes fødsel havde haft indtægts giv ende arbejde.*

SRT 1956/57, s. 574: En soldaterhustru genoptog sit erhvervsarbejde efter barnets fødsel. Derpå blev hun syg, men genoptog ikke arbejdet efter raskmeldingen. Ministeriet fandt, at hun på uberettiget måde havde undladt at tage arbejde, efter at hun var blevet rask.

Herved kan sammenlignes en afgørelse efter Revalideringsloven, SRT 1965/66, s. 233. Her tillod Socialministeriet, at der ydedes hjælp til underhold af revaliderens hustru, der gik på seminarium, idet man lagde vægt på, at hun havde opgivet sit erhvervsarbejde, før revalideringen var påbegyndt. Der kunne dog ikke ydes hjælp til udgifter, der fulgte direkte af studiet, herunder til pasning af børn.

Udgangspunktet synes altså at være, at når det drejer sig om hjælp, der skal ydes efter mindre strenge trangskriterier end sædvanlig forsorghjælp, ser man ikke isoleret på hustruens erhvervssevne, men giver familierne adgang til at bevare deres hidtidige livsmønstre, jfr. herved også den ovenfor citerede udtrykkelige forskrift i cirkulæret om støtte til værnepligtige.

Det må formodentlig antages, at de sociale udvalg, når det drejer sig om forsorghjælp til familier efter de almindelige trangskriterier, normalt vil stille strengere krav om, at hustruen

tager arbejde for at bidrage til familiens forsørgelse. Momenter som hustruens alder, erhvervsevne, antallet af børn, muligheden for deres pasning m. v. vil naturligvis indgå i den samlede bedømmelse.

I en svensk afgørelse fra 1956 fandt man ikke, at der forelå behov for fattighjælp til en 61-årig hustru, da det ikke var påvist, at hun på grund af sygdom eller anden årsag var forhindret i at tage erhvervsarbejde, se Wahlberg m. fl.: Socialhjælpslagen, 3. udgave (1965), s. 40.

Såvel i Norge som i Sverige findes også særregler om støtte til værnepligtige. Efter det norske Tjenestereglement for forsvaret udbetales der hustrutillæg, også selv om hustruen har egen arbejdsindtægt, se anmærkning til Fredsregulativ Del I, A 3. I Sverige tages der ved udbetaling af bidrag til familiemedlemmer hensyn også til vedkommendes eventuelle indtægt, se § 7 i forordning af 29. april 1960.

Medens dansk ret med hensyn til underholdspligtens opfyldelse ikke er gået særlig i detaljer med hensyn til ægtefællernes ret og pligt til erhvervsarbejde eller husligt arbejde, ligger det anderledes i fremmed ret.

I *Vesttyskland* diskuteres disse problemer særdeles indgående i den familieretlige litteratur. Udgangspunktet er her § 1360 i den borgerlige lovbog, hvorefter hustruen som regel kan opfylde sin pligt til at bidrage til familiens underhold ved sit arbejde med at passe husholdningen, og hun kun er forpligtet til at have erhvervsarbejde, hvis mandens arbejdsindtægt og familiens øvrige indtægter ikke er tilstrækkelige til dens underhold. Denne bestemmelse må ses i sammenhæng med § 1356, hvor det bestemmes, at hustruen kun er berettiget til at tage erhvervsarbejde, hvis dette er foreneligt med hendes pligter i familien og ægteskabet. Dette synspunkt fastholdes stærkt i litteraturen og fremhæves også i mange domme. Et eksempel herpå er Forbundsforfatningsdomstolens dom af 24. juli 1963 angående spørgsmålet om pensioner til enkemænd efter en kollektiv social forsikringsordning. Til støtte for enkerens fortrinsstilling med hensyn til pensioner anføres det: »Dertil kommer, at almenheden har en interesse i ikke at se hustruen og moderen tvunget: til erhvervsarbejde uden for hjemmet. Derfor er det af største betydning, at man ved enkeforsørgelsen giver hustruen sikkerhed for, at hun i tilfælde af mandens død kan hellige sig familien. Et lignende socialpolitiske hensyn mangler forsåvidt angår manden.«

Senere i samme dom gives der udtryk for, at det stemmer med etiske og samfundsmæssige synspunkter, at hustruen kun har en meget subsidiær pligt til erhvervsarbejde, medens manden har en generel pligt til at bidrage til familiens underhold ved erhvervsarbejde. (B Verf GE 17, s. 25 og s. 55).

Også i litteraturen gives der jævnligt udtryk for tilsvarende synspunkter, se om et særlig yderliggående eksempel G. Eisser i *Zeitschrift für das gesamte Familienrecht* 1959, s. 180: »Loven viser meget tydeligt hustruen, at pligterne i familien og ægteskabet må vurderes højere end hendes erhvervsarbejde, og bestræber

sig på at føre den selverhvervende hustru tilbage til hjemmet.« Forfatteren betegner dette som lovens edukationseffekt.

Man vil dog ikke få noget fuldstændigt billede af tysk rets stilling, hvis man ikke samtidig meget kraftigt understreger, at der parallelt med denne indstilling om, at hustruens »uregentligste« arbejde er i hjemmet, findes en overordentlig stærk fremhæven af, at hendes indsats i hjemmet ikke alene har en betydelig etisk værdi, men også en meget høj økonomisk værdi. Dette kom frem allerede under forarbejderne til grundloven af 1949, hvor det i det parlamentariske råd i kraftig reaktion mod Hitler-tidens undervurdering af kvinden fra adskillige sider udtaltes, at grundlovens ligestillingsgrundsætning også betød, at en husmoders arbejde måtte sidestilles med en udearbejdende hustrus arbejde (se B Verf GE 17, s. 13, og NJW 1965, s. 1711, noten). At dette synspunkt ikke blot er »grå teori« vil blive påvist i senere afsnit, bl. a. under behandlingen af domspraksis om erstatning for tab af forsøger, hvor de tyske domstole har en ganske anden indstilling til enkemandens krav om erstatning i tilfælde af hustruens død end de nordiske domstole.

På ét punkt har hustruen dog en vis arbejdspligt, nemlig i medfør af den borgerlige lovbogs § 1356 om ægtefællers pligt til at hjælpe i den anden ægtefælles virksomhed i det omfang, det er sædvanligt efter ægtefællernes livsforhold. Indtil lovændringen i 1957 gjaldt denne pligt kun for hustruen, men selv efter denne ændring har den i alt væsentligt kun betydning for hustruen, idet manden kan afvise hustruens krav om, at han skal arbejde i hendes virksomhed, hvis han kan tjene mere ved arbejde for en fremmed arbejdsgiver, eller hvis han skal udføre underordnet arbejde (Palandt: *Bürgerliches Gesetzbuch*, 25. udgave (1966) s. 1099).

Manden kan efter omstændighederne have pligt til at hjælpe med i huset, jfr. herved den borgerlige lovbogs § 1353, hvorefter ægtefællerne overfor hinanden er forpligtet til ægteskabeligt livsfællesskab, se Beitzke: *Familienrecht*, 12. udgave (1964), s. 49, Palandt: ovennævnte værk, s. 1105, og Müller-Freienfels: *Ehe und Recht* (1962), s. 104, der fremhæver, at hustruens særlige ansvar for husholdningen ikke stemmer særlig godt hverken med en formel ligestillingsbetragtning eller den kendsgerning, at begge ægtefæller i et stigende antal ægteskaber har erhvervsarbejde uden for hjemmet, jfr. også samme forfatter *Juristenzeitung*, 1960, s. 372 ff. Også domstolene har med ægte tysk grundighed - taget stilling til dette spørgsmål, se således en dom fra Berlins Kammeret af 4. februar 1963 (VRS bd. 24, 332), hvori det antoges, at en pensionist i begyndelsen af halvfjerdserne med en jævnaldrende hustru skulle udføre 30 pct. af husarbejdet stigende til halvdelen, efterhånden som de kom op i firserne.

Også den tyske forsorgslov har taget stilling til spørgsmålet om den gifte kvindes erhvervsarbejde. Efter lovens § 18 skal personer, der søger hjælp, sætte deres arbejdskraft ind på at skaffe underholdet til sig selv og de personer, som de har underholdspligt overfor. Kvinder skal dog ikke tilskyndes til erhvervsarbejde, hvis børnenes opdragelse bliver bragt i fare derved. Der skal også tages hensyn til kvinders pligter med hensyn til husholdningen og ved pleje af pårørende.

Denne regel betyder dog ikke, at kvinderne har et ubetinget krav på at kunne blive i hjemmet og passe

børnene. Der må bl. a. lægges vægt på, om børnene kan blive passet i børnehaver eller af slægtninge (Knopp og Biederbick: *Bundessozialhilfegesetz* von 30. juni 1961 (1962), s. 56).

I *England* har hustruen som tidligere anført ikke nogen underholdspligt over for manden. Domspraksis har alligevel taget stilling til værdien og betydningen af husmoderens arbejde, nemlig når manden sagsøger en skadevolder til erstatning for tab lidt ved, at hustruens arbejdsevne i husholdningen har været nedsat, f. eks. som følge af en trafikulykke. Det var tilfældet i en helt ny dom (1966) 1 All E.R., s. 575, hvor ægtemanden fik £ 40 i erstatning, fordi han i en periode af 2½ år i vidt omfang havde måttet overtage husarbejde og madlavning. Dommeren bemærker udtrykkeligt, at der udmærket i andre sager kunne blive tale om en langt højere erstatning, men antyder, at

han havde en vis mistanke om, at manden allerede før trafikulykken havde været temmelig huslig.

I *Frankrig*, hvor begge ægtefæller er ansvarlige for familiens underhold, dog at manden bærer hovedansvaret (Code Civil art 214), har det vigtigste retlige problem vedrørende hustruens erhvervsarbejde været spørgsmålet om mandens ret til at forbyde hende at have sådant arbejde. Efter lovændringen 13. juli 1965 er hun frit stillet, art. 223. Ved samme lov blev det udtrykkelig bestemt, at hustruen kan opfylde sin underholdspligt ved arbejde i hjemmet. A. Ponsard: *La Reforme des Regimes Matrimoniaux* (1966), s. 8, udtrykker en vis betænkelighed ved reglen, som han mener undertiden kan medføre, at hustruen forholdsvis let kan slippe fra sin underholdspligt og kan gøre det muligt for hende at beholde eventuelle særejeindtægter til sit personlige forbrug.

Kapitel 6.

ADGANGEN TIL AT SIKRE FORSØRGERYDELSEN I KOLLEKTIVE FORSIKRINGSORDNINGER M.V.

Sociale og kollektive sikringsordninger spiller en større og større rolle i vor tid. Både borgerne selv og de offentlige myndigheder tilstræber i videre og videre omfang, at der på denne måde skabes beskyttelse mod nød eller sikkerhed for bevarelsen af en vis levestandard. For personer, der har forsørgerpligter overfor andre, har denne adgang til sikring naturligvis en særlig interesse, dels den personlige interesse, som man normalt har i familiens velfærd, dels interessen i ikke overfor det offentlige at komme til at stå som en forsømmelig forsørger og i det hele at opfylde de pligter, som er omtalt i foregående kapitel.

Det er på denne baggrund, at det i nærværende afsnit skal undersøges, om der inden for disse områder sker forskelsbehandling af mænd og kvinder, og endvidere ganske særligt hvilke problemer de frembyder for gifte kvinder.

Af praktiske grunde foretages undersøgelsen som en gennemgang af retsstillingen for gifte kvinder, opdelt efter om de er hjemmearbejdende eller udearbejdende. De deltidsarbejdende og medhjælpende hustruers forhold omtales særskilt. I forbindelse hermed omtales også i et vist omfang regler, der resulterer i forskelsbehandling mellem andre grupper (enlige/gifte og mænd/kvinder).

Undersøgelsen omfatter dels dagpengeydelse og andre ydelser i tilfælde af sygdom m. v., dels pensioner og pensionslignende ydelser, der udbetales i anledning af uarbejdsdygtighed på grund af alder eller sygdom.

Indledningsvis bør det dog nævnes, at Svgeforsikringsloven af 1960 pålægger alle personer over 16 år, der bor her i landet, at være enten nydende eller bidragydende medlemmer af en sygekasse med ret for de bidragydende til lægehjælp og sygehusbehandling m. v. efter nær-

mere angivne regler. Pligten til at være medlem omfatter også ikke-erhvervsarbejdende personer, herunder hjemmearbejdende husmødre. Mand og hustru er selvstændige medlemmer og hæfter hver for sit medlemskontingent. Børn under 16 år omfattes af såvel faderens som af moderens sygeforsikring uden kontingentforhøjelse.

Også i Sverige er ægtefæller selvstændigt sygeforsikrede, og der skal som i Danmark betales kontingent for begge.

I Norge er man *selvstændigt* medlem af sygeforsikringen - syketrygden — når man er fyldt 18 år. Undtaget herfra er dog forsørget ægtefælle, der ikke har en arbejdsindtægt, som svarer til over 1000 kr. om året (fra 1. januar 1967 2000 kr.). Sådanne forsørgede ægtefæller er forsikret *som familiemedlemmer* i kraft af den anden ægtefælles forsikring. Det samme gælder børn under 18 år, som ikke har en arbejdsindtægt på over 1000 (2000 kr.) årlig.

Efter den norske lov vil en gift mand uden indtægter, der forsørges af sin erhvervsarbejdende hustru, således være forsikret i kraft af hendes forsikring, men det har naturligvis langt større praktisk betydning, at bestemmelserne medfører, at hjemmearbejdende husmødre er dækket af deres mænds forsikringer.

Som anført sygeforsikres ægtefæller i Danmark hver for sig. En fortsættelsessygekasse har imidlertid i 1966 efter rationalisering af forretningsgangen i sit medlemsblad givet nye direktiver for indbetaling m. v.. Det hedder: »For ægtepar er desuden på girokortet (med mindre tal) anført hustruens medlemsnummer, men ved henvendelser . . . angående refusion er det normalt ægtemandens medlemsnummer, der skal anføres.«

Hustruens formelt selvstændige stilling har altså måttet vige af hensyn til kontorteknikken, jfr. også foran s. 22 om udbetaling af folke- og invalidepension.

Dagpenge- og pensionsordninger:

I. *Hjemmearbejdende hustruer.*

I. *Sikring i sygdomstilfælde.*

Giftede kvinder, der ikke har arbejde uden for hjemmet, kan frivilligt tegne dagpengeforsikring efter Sygeforsikringslovens afsnit I, kap. V. Efter § 27 kan husmødre uden selvstændigt erhverv kun forsikre sig for et maksimumbeløb, der for tiden udgør 13 kr., medens andre forsikrede kan opnå dagpenge på indtil 33 kr. En gift mand, der passer husholdningen, men ikke har erhvervsindtægt, kan overhovedet ikke tegne dagpengeforsikring.

Under sygeforsikringslovens behandling i Folketinget kritiseredes husmoderreglen fra flere sider som en ufortjent deklassering af husmødrene, og det fremhævedes, at hvis de ønskede højere dagpenge og ville betale herfor, burde de ligestilles med andre medlemmer, se bl.a. Folketingstidende 1959/60, sp. 1385. Socialministeren anførte heroverfor, at maksimumbeløbet var fastsat af forsikringsmæssige grunde, se sp. 1423.

Selv om det må erkendes, at forsikringen på dette punkt frembyder visse tekniske problemer, er det dog vel et spørgsmål, om ikke der er tilstrækkeligt værn mod eventuelle misbrug ved, at der skal betales et ikke helt lille bidrag, der står i forhold til dagpengenes størrelse. Reglen synes i sin nuværende formulering ikke at stå helt i overensstemmelse med vurderingen af hustruens arbejde, som man finder den i den familieretlige litteratur.

Et eksempel herpå er O. A. Borum, der udtaler, at i det overvejende antal tilfælde, hvor mandens indtægt ikke overstiger udgiften ved et beskedent forbrug, yder hustruen, der på egen hånd passer hjem og børn, en indsats, der fuldt ud modsvares mandens, se Familie retten II (1946) s. 167.

I tilfælde af barsel ydes samme dagpenge som under sygdom, dog kun i to uger. I det i 1966 fremsatte forslag til lov om børnetilskud og andre familiedydelser er denne periode foreslået forlænget til 4 uger.

Staten yder tilskud til den frivillige dagpengeforsikring med 25 pct.

2-3. *Arbejdsløshedsforsikring og ulykkesforsikring.*

Disse ordninger omfatter kun erhvervsarbejdende personer.

4. *Invaliddepension.*

Retten til at opnå denne ydelse står også åben for den hjemmearbejdende husmoder. Det er dog normalt en betingelse, at hendes sygdom bevirker, at hun ikke eller kun i ganske ringe omfang kan udføre det huslige arbejde i hjemmet, jfr. Socialministeriets cirkulære nr. 226 af II. november 1965, afsnit I nr. 1.

Blume uddyber dette i Lov om Invalide- og Folkepension m. v. 1965), s. 35, hvor han udtaler »Er familiens økonomiske status ringe, således at hustruen normalt ville have udeerhverv eller medvirke i bedriften, må hun sammenholdes med den selverhvervende kvinde.«

Ydelserne efter invalidepensionsloven er principielt ens for mænd og kvinder, hvilket de har været siden 1946, jfr. § 1 i lov nr. 360 af 4. juli 1946.

5. *Folkepension.*

Giftede kvinder har siden 1922 haft en selvstændig ret til folkepension (tidligere aldersrente), også når manden ikke var berettiget dertil. Siden 1946 er satserne ens for mænd og kvinder, jfr. den under 4 citerede lovbestemmelse.

Medens aldersgrænsen for enlige kvinder nu er 62 år, er den for mænd og for giftede kvinder 67 år. Kvinder i alderen 62-67 år, hvis ægtefæller oppebærer invalidepension eller indtægtsbestemt folkepension, har dog ret til folkepension. En tilsvarende ret gælder ikke for den giftede mand, hvis hustru får invalide- eller folkepension. Han kan imidlertid, når han er fyldt 60 år, søge om førtidspension efter Folkepensionslovens § 2, stk. 3, men det er en betingelse, at svigtende helbred eller andre ganske særlige omstændigheder taler derfor.

Indtil 1946 var aldersbetingelserne ens for mænd og kvinder. Begrundelsen for, at man ved lovændringen i 1946 gav enlige kvinder en fortrinsstilling, var, at man antog, at der i en rum tid fremover ville være særlige vanskeligheder for disse med hensyn til at opnå lønnet arbejde, særlig når de havde mistet deres forsørger i en senere alder.

Det foran anførte gælder kun den *indtægtsregulerede* folkepension. Med hensyn til folkepensionens *mindstebeløb* gælder en aldersgrænse på 67 år for alle uanset køn og ægteskabelig status.

6. *Arbejdsmarkedets Tillægspension (ATP)*

Denne ordning, der blev indført ved ATP-loven af 1964, er en pensionsordning, der kun omfatter lønarbejdere, men uanset køn og ægteskabelig status.

Det må understreges, at den giftede kvinde, der i perioder er hjemmearbejdende, i perioder udearbejdende, ikke mister sin ved erhvervsarbejdet oparbejdede anciennitet i ATP ordning.

gen, fordi hun i perioder opgiver lønarbejde, sammenlign det nedenfor under II, 2 om arbejdsløshedsforsikring anførte.

7-8. Tjenestemandspension. Private kollektive pensionsordninger.

Også disse ordninger er begrænset til erhvervsarbejdende, og hjemmearbejdende husmødre kan derfor ikke være personlige deltagere i disse ordninger.

Det må dog fremhæves, at både ATP loven, tjenestemandsløven og private pensionsforsikringer har regler om enkepension, således at hjemmearbejdende hustruer, der er gift med mænd, som er tilsluttet disse ordninger, derved som alt overvejende hovedregel bliver berettiget til enkepension efter mandens død, jfr. nedenfor kapitel 13.

II. *Heltidsarbejdende gifte kvinder, der ikke arbejder i mandens virksomhed.*

1. Sikring i sygdomstilfælde.

a. Lønarbejdere.

Hvis kvinden er funktionær eller tjenestemand eller i en anden stilling, hvor der er ret til løn under sygdom, er hendes stilling nøjagtig som enhver anden arbejdstagers, d.v.s. hun oppebærer sin fulde løn under sygdom, og der er regler om ydelser under graviditet. Hvis hun derimod ikke har ret til sådan løn, omfattes hun af Sygeforsikringslovens afsnit II om dagpenge til lønarbejdere i tilfælde af sygdom og fødsel. Dette betyder, at hun vel er berettiget til dagpenge, men normalt kun med samme beløb som barnløse enlige mænd og kvinder, for tiden 26 kr. Gifte mænd får ligesom enlige forsørgere af børn 33 kr. om dagen, se herom nærmere kapitel 9. Før Sygeforsikringsloven af 1960 fandtes der en sygelønsordning baseret på overenskomst. Efter denne fik mænd højere dagpenge end kvinder uanset ægteskabelig status.

I Norge og Sverige følger man derimod i socialforsikringsordninger som hovedregel det princip, at man graduerer både bidrag og dagpenge efter arbejdsindtægten. Med hensyn til børnetillæg til dagpenge er der i Norge ligestilling mellem ægtefællerne, medens dette i Sverige kun er fuldt gennemført i arbejdsløshedsforsikringen.

Efter Sygeforsikringslovens § 54 er der adgang til barseldagpenge i indtil 14 uger. Ud-

giften hertil afholdes af kommunerne, medens udgiften til sygedagpenge efter § 57, f.s.v. angår $\frac{5}{e}$, skal kunne dækkes af arbejdstagernes og arbejdsgivernes bidrag. Bidragene er ens for mænd og kvinder.

b. Selvstændige erhvervsdrivende.

Er en gift kvinde selvstændigt erhvervsdrivende, kan hun frivilligt sygeforsikre sig efter Sygeforsikringslovens afsnit I, kap. V. Hun kan her forsikre sig op til samme maksimum som gifte mænd, idet der ikke ved denne forsikringsform sondres mellem forsørgere og ikke-forsørgere. Dagpengenes størrelse er kun afhængig af bidragssatsens størrelse samt af reglen i § 27 om, at ingen kan sikre sig ret til større hjælp end et beløb svarende til $\frac{4}{5}$ af den sædvanlige arbejdsindtægt.

Også efter denne ordning er der adgang til barseldagpenge, dog kun i 14 dage. Det er foreslået forlænget til 4 uger på samme måde som for de hjemmearbejdende husmødre, se ovenfor under I, 1.

I Sverige og Norge gør man ikke forskel på lønarbejdere og selvstændige erhvervsdrivende.

2. Arbejdsløshedsforsikring.

Gifte kvinder kan i princippet være arbejdsløshedsforsikret på samme vilkår som mænd og enlige kvinder, det vil sige, at de skal have deres hovederhverv og væsentligste livsophold ved lønarbejde samt være til rådighed for arbejdsmarkedet i fuld tid.

Den gifte kvinde vil imidlertid i et stort antal tilfælde ikke opnå samme dagpenge som den gifte mand, idet hun normalt ikke betragtes som forsørger, jfr. kapitel 9. Dagpengene, der pristalsreguleres, har som grundbeløb følgende tal: Forsørgere 19 kr., ikke-forsørgere 12,70 kr., dog for ikke-forsørgere med mindst 8 års medlemstid 15,30 kr.

Med forsørgere ligestilles ikke-forsørgere med 15 års medlemstid eller derover. Ved beregning af medlemstiden tages tidligere afbrudte medlemsforhold ikke i betragtning, se Håndbog i Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring i Danmark (1963), s. 126. Denne fortolkning af Arbejdsløshedslovens § 15, stk. 3, er naturligvis stærkt i de gifte kvinders disfavør, og det er vel et spørgsmål, om lovens ordlyd forhindrer en fortolkning, hvorefter medlemsperioder sammenlægges, selv om der har været afbrydelser. Til sammenligning kan anføres, at ATP-medlemmer, der genindtræder efter en afbrydelse, kan medregne deres tidligere anciennitet fuldtud.

Som følge af, at den gifte kvinde normalt ikke anses som forsørger, får hun som regel heller ikke børnetillæg, § 15, stk. 4, jfr. herved det ovenfor under 1 a anførte om retsstillingen i Norge og Sverige.

Også andre af de i Arbejdsløshedskøen nævnte ydelser er afhængige af, at medlemmet anses som forsørger.

Arbejdsløshedsforsikringen frembyder også andre problemer for den gifte kvinde. Som et eksempel kan nævnes, at hvis hun afviser anvist skifteholdsarbejde på grund af børnenes pasning, vil hun normalt ikke kunne få understøttelse. Der kan også opstå praktiske problemer, hvis anvisningskontoret anviser arbejde uden for den by, hvor medlemmet bor. Det udtales herom i den foran citerede håndbog s. 26: »Principielt vil der altså kunne anvises familieforsørgere arbejde, hvor arbejde kan fås, men i de konkrete tilfælde må der dog tages forskellige hensyn; således bør anvisning ikke foretages, såfremt der er ikke-forsørgere til rådighed . . .« Man må vel her formode, at der normalt vil blive taget samme hensyn til den gifte kvinde, selvom hun ikke er forsørger i Arbejdsløshedslovens forstand. Arbejdsdirektoratet har dog i en konkret sag udtalt, at gifte kvindelige medlemmer ikke uden videre kunne afvise udenbys arbejde, samt at en eventuel nægtelse efter omstændighederne kunne få konsekvenser ikke alene for understøttelsesretten, men også for medlemsretten, se Håndbogen, s. 67.

Den amerikanske kvindekommission har behandlet spørgsmålet om arbejdsløshedsforsikring særdeles indgående i sin særbetænkning »Social Insurance and Taxes« (1963). S. 42 udtales det: »Man bør ikke gøre nogen forskel på betingelserne for at opnå arbejdsløshedsunderstøttelse, der bygger på den slet begrundede antagelse, at mænd er familiernes vigtigste erhvervsarbejdere (primary workers), og at kvinder, især gifte kvinder, er sekundære erhvervsarbejdere (secondary workers).«

S. 54 behandles det ovenfor omtalte vanskelige problem med gifte kvinder, der f. eks. afslår at tage skifteholdsarbejde på grund af hensynet til børnene. Det indstilles, at en kvinde, der nægter at skifte fra sine sædvanlige arbejdstimer på grund af hensynet til børnene, ikke skal miste retten til understøttelse af denne grund.

Man bør imidlertid være opmærksom på, at en sådan ordning kan frembyde problemer, hvis ekstraudgifterne skal afholdes af midler tilvejebragt af andre forsikrede og arbejdsgivere. Det drejer sig jo her om udgifter, der forårsages af et medlems private livsforhold. Det bemærkes herved, at efter Arbejdsløshedslovens § 13 refunderer den danske stat en særlig høj procentdel af udgiften ved at yde højere dagpenge til forsør-

gere, og at barseldagpenge til lønarbejdere efter Sygeforsikringsloven betales af kommunen, ikke af arbejdernes og arbejdsgivernes bidrag til dagpengefonden.

Løvrigt kan skifteholdsarbejde jo også udmærket være et problem for en mandlig arbejder, således særlig hvis han er eneforsørger af et barn, men også hvis både han og hustruen er erhvervsarbejdende.

3. Ulykkesforsikring.

Efter Ulykkesforsikringsloven er der i princippet ingen forskel på mænd og kvinder, jfr. § 25, hvorefter dagpengene udgør $\frac{3}{4}$ af den tilskadekommes dagløn, dog højst $\frac{2}{3}$ af en dagløn beregnet efter en nærmere angivet maksimal årsløn.

Det forhold, at kvinders lønninger ofte er lavere end mænds, vil imidlertid i praksis medføre en forskel.

4. Invalidepension.

Her vil der ved bedømmelsen af invaliditeten blive taget hensyn til erhvervsudøvelsen. En kvinde, der på grund af sygdom ikke kan passe sit erhverv, men nok kan passe husholdningen, kan ikke afvises under henvisning hertil.

5. Folkepension.

Stillingen er den samme som for den hjemmearbejdende husmoder.

6. ATP-pension.

Den gifte kvinde, der er lønarbejder, er medlem af ATP-ordningen på ganske samme vilkår som andre lønarbejdere. Efter ATP-lovens § 7 opnås højeste pension ved en anciennitet på 40 år, jfr. dog § 6 om kortere anciennitet for medlemmer, der indtræder inden et år efter dens ikrafttræden. Denne anciennitetsregel betyder, at kvinder, der først vender tilbage til arbejdsmarkedet på et sent tidspunkt, ikke vil have mulighed for at opnå fuld tillægspension.

Ordningen finansieres ved bidrag fra arbejdsgivere og medlemmer. Der er ingen forskel på mænds og kvinders bidrag. Der er endnu ikke taget stilling til finansieringen af enkepensionen, se § 16.

Såvel mænd som kvinder opnår først ATP-pension, når de fylder 67.

En kvindelig lønmodtager, der er selvstændigt medlem af ATP-ordningen, kan dog oppebære enkepension (samtidig med sin lønindtægt) allerede fra hun fylder 62, hvis hun er enke, og hendes afdøde mand også var medlem af ATP-pensionsordningen, jfr. lovens kap. 4. Hun kan ikke oppebære både enke- og egenpension.

7-8. *Tjenestemandspension Private kollektive pensionsordninger.*

Efter tjenestemandsløven har mænd og kvinder ret til egenpension efter samme regler. Tilsvarende bestemmelser findes i mange pensionskasser, se bilag 1. Der er dog visse kasser, hvor kun mandlige, ikke kvindelige medlemmer har en (ubetinget) ret til børnetillæg til egenpensionen for uforsørgede børn. I nogle tilfælde har kvinder ret til en højere egenpension end mænd, eventuelt til pension fra en tidligere alder. Tilsvarende regler findes inden for den kollektive pensionsforsikring. Om baggrunden for disse regler henvises til bilag 1.

Også på andre punkter finder der forskelsbehandling sted mellem kønnene. Der findes således en del kollektive pensionsforsikringsordninger, hvor kvinder først kan blive medlemmer efter længere ansættelsestid end de mandlige medlemmer, eller hvor der stilles krav om en højere alder for kvinder end for mænd. Der findes endvidere enkelte pensionsforsikringsordninger, hvor der ikke tegnes forsikring for gifte kvinder.

Tilsvarende regler findes i engelsk pensionsforsikring, se Viola Klein: *Britain's Married Women Workers*, s. 126 ff. I Svejs må kvindelige tjenestemænd under forbundsregeringen udtræde af tjenestemandstillingen, hvis de gifter sig, hvorved de mister adgangen til at oparbejde en egenpension.

I de kollektive pensionsordninger finansieres pensionerne af bidrag fra arbejdstagere og ydelser fra arbejdsgivere. Tjenestemænd betaler et pensionsbidrag på 4 pct. af lønningsindtægten, men i øvrigt afholdes udgiften til pensionerne af statskassen, jfr. Tjenestemandsløvens § 50.

III. *Deltids- og korttidsarbejdende kvinder.*

1. *Sikring i sygdomstilfælde.*

Reglerne om sygedagpenge til lønarbejdere har ingen særregler, der angår deltidsarbejdende, men den almindelige regel i Sygeforsikringslovens § 53 om, at dagpengene ikke må overstige $\frac{4}{5}$ af den daglige fortjeneste i den sidste uge før sygdommeldingen, får naturligvis lettere praktisk betydning for denne gruppe. Også for personer, der er frivilligt forsikret efter afsnit I, kap. V, gælder der en tilsvarende begrænsning, jfr. § 27.

Den seneste ændring af Funktionærloven i 1964 har medført, at en deltidsarbejdende omfattes af loven og dens regler om løn under

sygdom, blot den pågældende arbejder 15 timer om ugen.

2. *Arbejdsløshedsforsikring.*

Kravet om, at man for at være nydende medlem af en kasse skal være til rådighed for arbejdsmarkedet i fuld tid, skaber store problemer for deltidsarbejdende kvinder. Det illustreres bl. a. ved en af Arbejdsdirektoratet afgjort sag, hvor man antog, at nogle kvindelige tekstilarbejdere, der var beskæftiget 24 timer pr. uge, og som havde gjort beskæftigelsen betinget af, at arbejdstiden ikke måtte overstige dette timestal, ville være at overføre til bidragydende medlemsret, så længe de opretholdt beslutningen om ikke at ville arbejde ved faget i videre omfang, jfr. Håndbog for Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring i Danmark (1963) s. 67.

3. *Ulykkesforsikring.*

Efter afsnit VI i cirkulære af 31. marts 1965 fra Direktoratet for Ulykkesforsikringen er der opgivet særlige regler om beregning af erstatningsbeløb m. v. for deltidsarbejdende gifte kvinder, idet der tages et vist hensyn til værdien af det arbejde, de udfører i hjemmet for ægtefællen og andre familiemedlemmer.

4. *Invalidepension.*

Deltidsarbejdet vil blive taget i betragtning ved bedømmelsen af kvindens invaliditet.

5. *Folkepension.*

På dette punkt gælder de samme regler som for grupperne I og II.

6. *ATP-pension.*

Efter lovens § 4, stk. 1 d, er man medlem, hvis man har mindst 15 timer ugentlig eller 65 timer månedlig hos samme arbejdsgiver, se om løsarbejdere (personer, der typisk har beskæftigelse hos flere arbejdsgivere inden for én uge), reglerne i kap. V i bekendtgørelse nr. 47 af 7. marts 1964 om ATP-loven. Disse bestemmelser har bl. a. betydning for kvindelige rengøringsarbejdere med flere arbejdssteder.

Efter lovens § 15 betaler medlemmer med 15—29 timers ugentlig arbejdstid kun halvt bidrag. De opnår til gengæld kun halv anciennitet, jfr. § 8.

7. *Tjenestemandspension.*

Efter Tjenestemandsløvens § 16 kan kvinder, der forsørger børn under 18 år, på nærmere an-

givne betingelser opnå nedsat arbejdstid. Deres pensionsanciennitet reduceres i så fald forholds- mæssigt. Tilsvarende regler gælder ikke for mænd.

8. *Private kollektive pensionsordninger.*

Retsstillingen afhænger her af den enkelte pensionsordnings vedtægt.

IV. *Medhjælpende hustruer.*

1. *Sikring i sygdomstilfælde.*

Socialministeriet fortolker Sygeforsikringslovens regler om frivillig dagpengeforsikring således, at medhjælpende hustruer kun kan forsikres som hjemmearbejdende hustruer, medens medhjælpende mænd kan forsikre sig for maksimumsdagpenge, hvis lovens betingelser i øvrigt er opfyldt.

I England er medhjælpende hustruer berettiget til at være medlemmer af socialforsikringsordningen - herunder sygeforsikringen — efter reglerne for selvstændige erhvervsdrivende (self employed persons).

2. *Arbejdsløshedsforsikring.*

Arbejde i ægtefællens virksomhed kommer normalt ikke i betragtning som lønarbejde, således at den mand eller kvinde, der som sin hovedbeskæftigelse arbejder for sin ægtefælle, som regel ikke kan oppebære understøttelse, jfr. Håndbog i Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring i Danmark (1963), s. 152. Men i de tilfælde, hvor der ikke er nogen reel tvivl om, at en gift person arbejder som lønarbejder i sin ægtefælles virksomhed på lige fod med andre ansatte, vil man antagelig anerkende dette ansættelsesforhold som grundlag for ret til understøttelse.

3. *Ulykkesforsikring*

Efter lovens §§ 55, 59 og 74 kan ulykkesforsikring for visse grupper af selvstændige erhvervsdrivende tegnes således, at den omfatter ikke alene indehaveren af den pågældende virksomhed, men også ægtefællen - mand eller kvinde - såfremt denne i væsentligt omfang deltager i erhvervsvirksomheden. Forsikringerne dækker mod følgerne af ulykkestilfælde, der indtræffer i erhvervsvirksomheden og i husholdningen.

4. *Invaliddepension.*

Erhvervsarbejdet vil blive taget i betragtning ved bedømmelsen af invaliditeten.

5. *Folkepension.*

Som grupperne I—III.

6. *ATP-pension.*

Medhjælpende ægtefæller betragtes ikke som lønarbejdere og bliver altså ikke medlemmer af ordningen.

7-8. *Tjenestemandspension Private kollektive pensionsordninger.*

Disse ordninger har ingen betydning for medhjælpende ægtefæller.

Sammenfattende bemærkninger.

Et virkeligt billede af stillingen med hensyn til sociale og kollektive sikringssystemer ville man kun kunne opnå ved en væsentlig mere detaljeret gennemgang af hvert enkelt systems opbygning og finansiering samt af spørgsmålet om, i hvilket omfang visse grupper af medlemmer måtte frembyde en større økonomisk belastning af systemet end andre. Dette ville være en overordentlig tidkrævende opgave. En medvirkende grund hertil er det, at man ikke her i landet, som f. eks. i England, har et fælles system for alle områder, hvor der er et sikringsbehov.

Herhjemme varierer ordningerne fra f. eks. ulykkesforsikringen, der tegnes i private forsikringsselskaber, til folkepensionen, der ganske vist i et vist omfang finansieres af et særligt bidrag, der opkræves sammen med de personlige skatter, men som den enkelte borger har ret til uafhængigt af, om han har betalt dette bidrag.

Inden for de ordninger, hvor der skal betales bidrag som betingelse for at få ret til ydelsen, er det hovedreglen, at der ikke sker forskelsbehandling på basis af køn eller ægteskabelig status med hensyn til bidragets størrelse. Med hensyn til ydelserne gør det ikke nogen forskel, om den berettigede er mand eller kvinde, således som det var tilfældet med den tidligere overenskomstmæssige sygelønsordning, hvor mænd fik højere dagpenge end kvinder. Men i nogle ordninger (lønarbejdernes sygedagpengeforsikring — ikke de selvstændiges — samt i arbejdsløshedsforsikringen) opnår gifte mænd højere ydelser end gifte kvinder og ugifte barnløse personer af begge køn.

Som et yderligere tilfælde, hvor der er forskelsbehandling her i landet, kan nævnes det

forhold, at den kvinde, der hjælper sin ægtefælle i virksomheden, ikke kan opnå så god sikring i tilfælde af sygdom som den mand, der hjælper hustruen. På dette punkt har Ulykkesforsikringsloven fuld ligestilling.

De problemer, der i øvrigt opstår især for de gifte kvinder, har på en række punkter den allernærmeste forbindelse med de forhold, der møder dem på arbejdsmarkedet, og de konflikter, der kan opstå, når kvindernes ønsker om kortere arbejdstid, fuldstændigt ophør med er-

hvervsarbejde i perioder m. v. støder sammen med arbejdsmarkedets krav, er særdeles komplicerede. Særløsnings, der er reelt begrundet i sådanne praktiske problemer, kan ikke fra et juridisk synspunkt betegnes som forskelsbehandling.

Spørgsmålet om finansieringen af dagpenge- og egenpensionsordninger vil i øvrigt blive behandlet sammen med spørgsmålet om finansieringen af pensioner til efterladte ægtefæller og børn, se kap. 16.

Kapitel 7.

ANDRE BESTEMMELSER, DER BERØRER HUSTRUENS ARBEJDSFORHOLD

Spørgsmålet om ægtefællernes adgang til at sikre sig dækning i kollektive sikringsordninger i tilfælde af sygdom, arbejdsløshed og uarbejdsdygtighed på grund af alder står i den allernærmeste forbindelse med spørgsmålet om ægtefællernes pligter med hensyn til familiens forsørgelse og praktiske muligheder for at bidrage hertil. Derudover findes imidlertid på mange områder regler, der kan få indflydelse på spørgsmålet om, hvorledes ægtefællerne vil tilvejebringe de nødvendige indtægter, og hvorledes de vil bestride de forskellige opgaver i hjemmet. De har altså det tilfælles med de lovregler, der *direkte* angår underholdet, at de - tilsigtet eller utilsigtet - kan påvirke familiens eller den enkelte ægtefælles valg af økonomisk livsmønster.

Det ville selvfølgelig være umuligt at gennemgå alle de regler, der på den ene eller anden måde kunne påvirke ægtefæller i så henseende. Her skal kun forsøges at gengive visse bestemmelser, som *enten* klart er udtryk for en samfundsmæssig vurdering af de forskellige måder, hvorpå familier kan indrette sig, *eller* som i særlig grad er indgået i den offentlige diskussion om disse spørgsmål, som f. eks. sam-beskatningen af ægtefællers indtægt.

Det ville i virkeligheden også være umuligt at foretage en klar afgrænsning. Det kan for eksempel nævnes, at man i den vesttyske forbundsforfatningsdomstol (se oven for s. 39) har fremhævet det socialpolitiske hensyn, der ligger i, at man ved den almindelige enkeforsørgelsesordning giver hustruen sikkerhed for, at hun i tilfælde af mandens død kan hellige sig familien. Her går man direkte ud fra, at en enkepensionsordning kan motivere gifte kvinder til at opgive tanken om erhvervsarbejde og finder vel tilmed dette ønskeligt.

Af forhandlingerne i det danske Folketing i anledning af vedtagelsen af Enkepensionsloven af 1959 fremgår det derimod, at man ikke tilsigtede en sådan direkte eller indirekte påvirkning af de gifte kvinder.

Baggrunden var ønsket om at afhjælpe et forsørgsbehov; ønsket om revalidering som et hovedformål blev desuden fremhævet fra adskillige sider. Hvorledes en sådan lovgivning så rent faktisk virker, er et helt andet spørgsmål, se herved om Enkepensionsloven Bent Rold Andersen, *Nyere målsætninger i socialpolitikken* (1963), s. 113, hvor han udtaler, at den formentlig fremmer hjemmearbejde.

I. Ved ægteskabets indgåelse.

A. Bestemmelser i Funktionærloven.

Funktionærlovens § 7 bestemmer, at indgåelse af ægteskab ikke berettiger arbejdsgiveren til at afskedige funktionæren uden det sædvanlige opsigelsesvarsel. Denne regel går tilbage til den første funktionærlov fra 1938. Den skyldtes særlig ønsket om at beskytte kvindelige funktionærer, men var også rettet mod visse arbejdsgiveres krav om, at deres mandlige funktionærer ikke måtte gifte sig i for ung en alder.

Ved lov nr. 77 af 20. marts 1964 blev der i Funktionærlovens § 2 a indført en regel om godtgørelse i visse tilfælde af opsigelser, der ikke er rimeligt begrundet i funktionærens eller virksomhedens forhold. Lignende regler findes også i en række overenskomster. Opsigelser, der er begrundet i en kvindes (eller i øvrigt også en mands) indgåelse af ægteskab, må formentlig anses for urimelige.

B. Adgang til at ophæve lære- og medhjælperkontrakter.

Efter § 22, stk. 1 i, i lov nr. 261 af 2. oktober 1956 om lærlingeforhold kan den kvindelige lærling hæve kontrakten, når hun bliver gift. En tilsvarende regel findes i § 4, stk. 5, i Medhjælperloven (lov nr. 156 af 31. maj 1961). I begge tilfælde er det kun den kvindelige arbejdstager, der er frit stillet, mens arbejdsgiveren er bundet af kontrakten.

Aftale om medhjælperforhold indgås formentlig nu som oftest på sådanne opsigelsesvilkår, at kvindens ret på dette område ikke er af større betydning. Læringlevens regel har måske heller ikke så stor praktisk betydning, idet det ikke sjældent vil være tilfældet, at lærlingen er gravid, og i så fald er der en selvstændig ret til at hæve kontrakten i § 22, stk. 1, j., der gælder uanset ægteskabelig stilling.

Den kvindelige lærlings opsigelsesret er ikke betinget af, at kontraktsforholdets fortsættelse i overensstemmelse med aftalen *rent konkret påfører hende nogen ulempe*. En kvindelig lærling kan altså, hvis hun gifter sig, udtræde af læreforholdet, ganske uanset om hun bliver boende i samme by, og ganske uanset om hun er gravid. Det skal i denne forbindelse nævnes, at det efterhånden med den lavere giftealder ikke er usædvanligt, at også mandlige lærlinge gifter sig, vel som oftest fordi der ventes et barn, og at der ikke i denne situation er mulighed for at opsiges kontrakten, til trods for at lærlingelønninger ikke gør det muligt at forsørge en familie.

C. Skattelettelse.

En regel, der er af stor betydning ved ægteskabs indgåelse, er Ligningslovens § 24, hvorefter skattepligten for en kvinde, der gifter sig i løbet af skatteåret, bortfalder med udgangen af det pågældende skatteår. Men hun kan begære nedsættelse i skatteansættelsen svarende til de bortfaldne indtægter med virkning allerede fra begyndelsen af det kvartal, der følger nærmest efter ægteskabets indgåelse, hvis hun opgiver sit hverv inden 3 måneder efter brylluppet (den såkaldte nygifteregel). Tilsvarende ret har manden med hensyn til de af hendes indtægter, der efter sambeskatningsreglerne skal beskattes hos ham. Hvis hun går over til deltidsarbejde, gives der delvis skattelempelse. Den skattefordel, der kan opnås af familien som følge af disse regler, er så betydelig, at den i det omfang den kendes, utvivlsomt øver væsentlig indflydelse på afgørelsen af, om den nygifte hustru vil fortsætte med erhvervsarbejde.

Dette antages også af Børge O Madsen i »Familiens økonomiske livsløb« (1964), s. 88: »To momenter kan imidlertid bevirke, at hustruen giver afkald på sit selverhverv. Her tænkes ... på skattesystemer, der ... først og fremmest opfordrer hustruen til umiddelbart efter ægteskabets indgåelse at holde op med at bestille noget«.

Det må i øvrigt understreges, at heller ikke denne regel er betinget af, at hustruen er gra-

vid, og at der ikke gives nogen ret til skattelempelse, hvis manden ønsker at opgive sit erhvervsarbejde ved ægteskabets indgåelse, f. eks. i den ikke ualmindelige situation, at han endnu er under uddannelse, og ægtefællerne er enige om, at de vil leve udelukkende af hustruens indtægter, indtil han er færdiguddannet.

Det er forekommet, at en enkemand, der havde små børn og endnu var under uddannelse, har ønsket at opgive sit erhvervsarbejde i forbindelse med nyt ægteskabs indgåelse. Der blev ikke bevilget nedsættelse af skatten.

Der er heller ikke ret til skattelempelse for en enlig forsørger, der ønsker nedsat arbejdstid for bedre at kunne passe et barn.

Et par enkelte landsskatteretsafgørelser kan vise nygifteregelens virkning:

UfR 1956, s. 846: Ikke skattelettelse, fordi en kvindelig tjenestemand efter den dagældende tjenestemandsløvs regler gik ned i løn ved sit ægteskab med en anden tjenestemand.

UfR 1958, s. 722: En husbestyrerinde giftede sig med sin arbejdsgiver. Man fandt ikke, at hun i lovens forstand havde fortsat sit erhverv efter ægteskabets indgåelse, hvorfor skatten af husbestyrerindelønnen bortfaldt.

Der er mulighed for at kræve efterbetaling af skatten, hvis en gift kvinde genoptager arbejdet under ægteskabet, efter at nygifteregelen har været benyttet. Reglerne findes i Ligningsdirektoratets cirkulære af 28. juli 1961:

»Der skal ikke rejses sag, hvis genoptagelse af virksomhed er rimeligt begrundet i forandrede forhold.

Revision af nedsættelser undlades, når genoptagelse sker 1 år eller mere efter hustruens oprindelige erhvervsophør, med mindre der foreligger oplysninger om, at opgivelsen af selverhvervet kun var tænkt som midlertidigt.

Ved genoptagelse inden et år skal det overvejes, om nedsættelsen er givet på urigtigt grundlag, og såfremt dette skønnes at være tilfældet, må ansættelsen forældiges ændret. Varigheden af perioden uden selverhverv vil være af betydning, idet særligt genoptagelse efter kort tids forløb vil kunne tyde på, at erhvervsopgivelsen kun var midlertidig.«

Udgangspunktet er altså, at når der er gået et år, vil man normalt kunne genoptage arbejdet, uden at der kræves efterbetaling af de sparede skattebeløb, der oftest vil være meget betydelige. Landsskatterettens meddelelser indeholder en del sager om regelens fortolkning, bl. a. også om de problemer, der er forbundet med midlertidige vikariater, og man kan formentlig antage, at den på grund af de store beløb, det drejer sig om, må øve betydelig indflydelse på den gifte kvindes stilling til tilbud om arbejde i den første tid efter ægteskabets indgåelse. Som et helt nyt eksempel kan citeres Landsskatterettens kendelse af 21. december 1965 (se Advokatbladet, 1966, s. 146): En kvindelig kontorist opgav sit arbejde kort efter ægteskabets indgåelse i november 1962, hvilket medførte, at manden blev fritaget for at svare skat af hendes indtægt i hele 1962, ialt ca. 6.500 kr. Hun blev gravid i januar 1963

og genoptog arbejdet som kontorist i tiden 1. april 1963-midt i september 1963. Grunden hertil var angivelig, at hun gerne ville være beskæftiget, indtil fødslen skulle finde sted, idet hun fandt, at hun havde for megen fritid. Landsskatteretten fandt ikke, at betingelserne for skattefritagelsen var til stede, og manden måtte derfor nu svare skat af de 6.500 kr.

Nygifte-reglens store fordele for den familie, hvor hustruen opgiver sit erhvervsarbejde i forbindelse med ægteskabets indgåelse, må sammenholdes med retsstillingen, når hustruen fortsætter med erhvervsarbejde. Statsskattelovens § 7, stk. 1, medfører da, at manden skal beskattes af hele hustruens indkomst, blot ægteskabet er indgået inden skatteårets begyndelse den 1. april. I praksis betyder det, at hvis f. eks. et ægteskab er indgået (senest) 31. marts 1966, skal manden beskattes af hele hustruens indtægt i kalenderåret 1965 - altså på et tidspunkt, hvor de endnu ikke havde fælles husholdning. Hvis hustruen ikke opgiver sit arbejde, så familien kan drage fordel af nygifte-reglen, kan disse bestemmelser på grund af progressionen betyde, at den samlede skat bliver endog ganske væsentlig højere, end hvis brylluppet bliver udskudt til efter 1. april.

I *Norge* gælder der den regel, at når ægteskab er indgået i indtægtsåret eller i tiden 2. november-31. december i året forud, vil ægtefællerne som hovedregel blive lignet hver for sig, med mindre hustruen i selvangivelsen kræver at blive lignet under ét med sin mand, hvad hun kan gøre, hvis dette giver en gunstigere skatteberegning, se s. 7 i Skatteleggingen av ektefeller, udgivet af direktøren for Skattevesenet (1962).

I *Sverige* bliver ægtefæller beskattet som gifte, hvis de har indgået ægteskab i beskatningsåret, se L. Mutén: Familiebeskatningen (1966), s. 30.

D. Udbetaling af kapitalpension.

Efter § 3 i lovbekendtgørelse nr. 263 af 23. juni 1965 om beskatning af renteforsikringer kan en arbejdstager ved opgørelsen af sin skattepligtige indtægt under visse nærmere betingelser se bort fra beløb, der af hans arbejdsgiver ydes som bidrag til en pensionsordning. Et af de vilkår, pensionsaftalen må indeholde, er, at udbetaling af kapitalpension før det fyldte 60. år kan finde sted i alle tilfælde, hvor ansættelsesforholdet ophører på grund af uarbejdsdygtighed, for kvinders vedkommende tillige indgåelse af ægteskab. Denne sidste regel er foreslået ophævet i betænkning nr. 419 om be-

skatningen af pensionsordninger m. v. (1966), s. 57.

Man bør da heller ikke være blind for, at muligheden af at opnå udbetaling af en kontant sum, hvis man opgiver sit arbejde i forbindelse med ægteskabets indgåelse, kan udøve en betydelig indflydelse på en kvindes afgørelse af, om hun ønsker at fortsætte med erhvervsarbejde. Et tilsvarende problem kom frem ved den nu afskaffede regel i tjenestemandsløven, hvorefter en kvinde, der opgav sin tjenestemandsstilling inden 6 måneder efter ægteskabets indgåelse, fik en kontant sum udbetalt (medgiftsreglen). Den blev ophævet i 1958 efter henstilling fra kvindeorganisationerne.

Det er forekommet, at en enkemand med mindreårige børn, der i forbindelse med nyt ægteskab ville opgave sit arbejde for at fuldende en uddannelse, har ønsket udbetaling af opsparede pensionsbeløb. Dette blev afslået.

II. Under ægteskabet.

A. Skatteregler.

Skattelovgivningens betydning fremdrages ofte i diskussioner om gifte kvinders erhvervs-mæssige beskæftigelse. Her må man antage, at de regler, hvorefter hustruen ikke har selvstændige rettigheder og direkte forpligtelser, stort set vil være uden betydning.

Den skatteregel, der oftest nævnes i forbindelse med hustruers erhvervsarbejde, er bestemmelsen om, at mands og hustrus indtægter sammenlægges, hvorefter skatteligningen foretages på grundlag af den sammenlagte indtægt, den egentlige sambeskatning. Derved bliver ægtefæller anderledes stillet end to enlige personer, der har fælles husholdning, idet skatten af disses indtægt beregnes særskilt for hver person. Dette meget komplicerede spørgsmål er indgående behandlet i betænkning nr. 327 om ægtefællers beskatning (1963), se således s. 60, hvor det anføres, at udvalget med hensyn til de sociale virkninger af skattereglerne har koncentreret opmærksomheden om de virkninger, sambeskatningsreglerne kan have for arbejdsudbudet af gifte kvinder. Det pointeres udtrykkeligt, at der ikke er taget stilling til det ønskelige eller ikke ønskelige i, at gifte kvinder tager arbejde uden for hjemmet. Efter en gennemgang af en lang række faktorer hedder det s. 63: »I alle tilfælde må man fastslå, at de eksisterende skatteregler i en lang række tilfælde gør indhug i kvindernes frihed til selv at bestemme, om de vil arbejde (ulønnet) i eget hjem eller (lønnet) uden for hjemmet.

I denne forbindelse kan der være grund til at

fremhæve, at der er en nær sammenhæng mellem på den ene side spørgsmålet om arbejdsudbuddet og virkningerne på arbejdsmarkedet, og på den anden side spørgsmålet om kvindernes frihed til selv at vælge, hvor de vil udnytte deres arbejdskraft.«

Spørgsmålet om den fælles ligning af ægtefællernes sammenlagte indtægter vil ikke blive gjort til genstand for en egentlig undersøgelse i denne fremstilling. Grunden hertil er, at der kan anføres stærke argumenter for, at denne side af sambeskatningsprincippet i overvejende grad er et politisk hensigtsmæssigheds-spørgsmål - et spørgsmål om fortolkningen af princippet om skat efter evne, ikke et juridisk spørgsmål. Munch: Formueforholdet mellem ægtefæller (1954), s. 170 ff, udtaler da også, at han finder, at spørgsmålet ligger uden for hans afhandlings rammer: »At beregningen af ægtefællernes skat på grundlag af en sammenlægning af indtægter og formue intet har at gøre med hustruens ligeberettigelse, selvstændige stilling udadtil etc., burde være klart«.

Det må imidlertid understreges, at der ikke er fuld enighed mellem jurister på dette punkt, se således F. Marcus i artiklen »Sambeskatning af ægtefæller grundlovsstridig i Vesttyskland«, UfR 1957 B., s. 125 ff, hvor han refererer en tysk dom afsagt 17. januar 1957 af forbundsforfatningsdomstolen i Karlsruhe, landets højeste domstol i forfatningsstridigheder, se B Verf GE nr. 6, s. 55. Domstolen byggede bl. a. sin afgørelse på den i den tyske grundlov indeholdte regel om familiens særlige beskyttelse, men gik også stærkt ind på spørgsmålet om, hvorvidt det nu også var rigtigt, at gifte personers skatteevne er større end ugiftes på grund af besparelser ved den fælles husholdning, se i øvrigt det udførlige referat i artiklen, der slutter med at diskutere, om det i virkeligheden ikke også er således, at sambeskatningen er uforenelig med almindelige danske retsprincipper, selv om vi ikke har en særlig grundlovsbeskyttelse af familien; se også Torben Lund, Juristen 1958, s. 273, hvor han, med henvisning til den tyske dom og den omstændighed, at den støtter sig på FN-konventionen om menneskerettighederne, udtaler: »Disse konventionsregler har i Tyskland lovkraft som grundlovsbestemmelser. Konventionen er jo imidlertid også tiltrådt af Danmark, og selv om dens bestemmelser ikke har direkte lovkraft, strider den danske skattelovgivning i hvert fald mod påtagne folkeretlige forpligtelser«.

I Norge og nu også i Sverige har ægtefællerne ret til særbeskatning af arbejdsindtægter.

En regel, der også spiller en stor rolle i diskussioner om gifte kvinders arbejde, er bestemmelsen om hustrufradrag, jfr. Ligningslovens § 23.

En udførlig gennemgang af reglerne herom findes i den før nævnte betænkning om Ægtefællers beskatning, s. 15 ff.

Indtil Ligningsloven for skatteåret 1959/60 kunne fradrag kun opnås, hvis hustruen havde selvstændig virksomhed, der ikke grundedes eller vedligeholdtes væsentlig ved mandens eller fællesboets midler. Dette

var en henvisning til den retstilstand, der inden for familieretten var blevet afskaffet ved Ægteskabslov II af 1925, og den medførte bl. a., at der ikke kunne opnås hustrufradrag, hvis en gift kvinde påbegyndte en erhvervsvirksomhed med midler, der stammede fra hendes egen bodel (rådighedsdel). Til trods for, at bestemmelsen gav anledning til en del retssager, tog det ca. 35 år, før skattelovgivningen på dette punkt anerkendte den nye ægteskabslovgivning.

Der ydes nu hustrufradrag, hvis hustruen har indkomst ved selvstændig virksomhed eller ved arbejde for fremmede. Derimod ydes der ikke hustrufradrag, når hustruen hjælper i mandens virksomhed (men nok når manden hjælper i hustruens virksomhed).

I Norge var der tidligere ret til hustrufradrag, uanset om der var børn. Nu er det en betingelse, at der er børn, og fradragets størrelse er gradueret efter antallet af børn, se s. 2 i Skatleggingen av Ektefeller, udgivet af direktøren for Skattevesenet (1962).

I Sverige er bestemmelserne om hustrufradrag - förvärvsavgdrag - meget komplicerede, se L. Mutén: Familjebeskatning (1966), s. 34 ff. Fradraget er 300 kr., når der ikke er børn, men derudover har der siden 1952 været et gradueret fradrag, når familien havde børn. Begrundelsen er, at man vil tage hensyn til de erhvervsarbejdende mødres særskilte udgifter til børnepasning under deres fravær fra hjemmet. Det betragtes nærmest som et standardiseret omkostningsfradrag, se anførte sted s. 35. / 1962 fik enlige forældre samme ret til förvärvsavgdrag.

For medhjælpende hustruer er der adgang til et mindre hustrufradrag.

Den amerikanske kvindekommisssions særbetænkning Social Insurance and Taxes (1963) omtaler s. 39 forbundsskattelovgivningens regel om ret til fradrag af udgifter til børnepasning for skatteydere under en vis indtægtsgrænse. Det anbefales bl. a. at sætte denne grænse op.

Spørgsmålet om skattelettelser, når begge ægtefæller har erhvervsarbejde, er særdeles kompliceret, men har formentlig en ikke ringe indflydelse på afgørelsen af spørgsmålet om hustruens erhverv, især når der er børn, hvis pasning giver problemer og udgifter.

B. Indkomstgrænser og gier.

Inden for den sociale lovgivning findes en gruppe regler, der bør nævnes i nært forbindelse med skattelovgivningen, selv om de ikke berører så bredt et udsnit af befolkningen som den-

ne, og selv om de også har virkning for enlige. Det drejer sig om de indkomstgrænser, der gælder for en række sociale ydelser: Folke- og invalidepension, visse ydelser til børn efter Forsorsloven m. v. I det omfang en mindre indtægtsforøgelse medfører bortfald af en social ydelse, kan det komme til at øve betydelig indflydelse på den berettigede. Det kan blandt andet medføre, at ydelsens direkte modtager ikke ønsker at tage ekstraarbejde, men i familier vil det praktiske spørgsmål, der rejser sig, meget ofte være, i hvilket omfang hustruer bør have erhvervsarbejde. Man har særlig været opmærksom på problemerne i forbindelse med invalidepensionisters hustruers arbejde. Her drejer det sig jo ofte om familier med børn, hvilket gør det særlig vigtigt, at der ikke lægges hindringer i vejen for, at familien kan opnå en højere samlet pengeindtægt.

Se om dette problem særligt et indlæg i en folketingsdebat om invalidepensionslovgivningen. Folketingsstidende 1964/65, sp. 5613. Det er i denne forbindelse betydningsfuldt, at man ved lov 219 af 4. juni 1965 om invalidepension kun opretholdt de indtil da gældende fradragsregler for så vidt angår pensionens grundbeløb, medens de øvrige bestanddele af pensionen — invaliditetsbeløb og beløb for erhvervsudgytighed — ydes uden indtægtsregulering.

C. Deltidsarbejde.

Ifølge Tjenestemandslovens § 16 har kvindelige tjenestemænd med forsørgerpligt over for børn under 18 år adgang til under visse betingelser at opnå nedsat arbejdstid. Reglen går tilbage til Tjenestemandsloven af 1919, men gjaldt indtil 1958 kun for gifte kvinder, men da til gengæld ganske uanset om de havde børn. Der findes ingen regler om arbejdstidsnedsættelse for mænd, ej heller for enlige mandlige forsørgere af børn.

Reglen var oprindeligt begrundet i ønsket om at gøre det muligt for gifte kvinder at bevare

deres tjenestemandstilling, udnytte deres uddannelse og samtidig passe hjemmet.

Ved lov nr. 77 af 20. marts 1964 ændredes Funktionærloven således, at den fremtidig kom til at omfatte flere deltidsarbejdende. Mens domspraksis hidtil havde krævet beskæftigelse i omkring halvdelen af normal arbejdstid, bestemtes det nu i § 1, at gennemsnitlig 15 timers ugentlig arbejde er tilstrækkeligt. Det forhold, at Funktionærloven finder anvendelse, betyder, at den ansatte er sikret løn under sygdom og delvis løn under graviditet, samt opsigelsesvarsel, men medfører også til gengæld, at den ansatte ikke kan fratræde uden varsel. Efter motiverne var lovændringen begrundet i den stigende anvendelse af deltidsarbejdende, specielt gifte kvinder, og *den samfundsmæssige interesse i at fremme tilgangen af arbejdskraft.*

Sammenfattende bemærkninger.

De regler, der angår *retsfølger af ægteskabsindgåelse*, er præget af indstillingen om, at der ikke bør lægges en gift kvinde retlige eller økonomiske hindringer i vejen for at opgive erhvervsarbejde umiddelbart i forbindelse med ægteskabet, *ganske uanset om hun har eller venter børn*. På den anden side lægges der hende heller ikke hindringer i vejen for at fortsætte sit arbejde, hvis hun selv ønsker det, sammenlign hermed den først for nylig afskaffede regel i tysk tjenestemandret, hvorefter en kvindelig tjenestemand, der giftede sig, kunne afskediges, med mindre hun ikke opnåede en passende forsørgelse i ægteskabet.

De lovregler, der kan få betydning for familien *under ægteskabet*, har vel sjældent et så direkte familiepolitisk sigte som de bestemmelser, der angår ægteskabets indgåelse. Som det er tilfældet med skattelovgivningen og reglerne om indkomstgrænser, vil det som regel dreje sig om ordninger, hvor de familiepolitiske aspekter kun er et af mange andre.

Kapitel 8.

OFFENTLIGRETLIGE REGLER OM FORSKELSBEHANDLING AF FORSORGERE OG IKKE-FORSØRGERE

I kapitel 5 behandlede de regler i lovgivningen, der direkte foreskriver, hvilke personer der har pligt til at sørge for familiens underhold, dels i forholdet mellem familiemedlemmerne indbyrdes, dels i forholdet over for de offentlige forsorgsmyndigheder.

Der findes imidlertid på en lang række andre områder lovregler, der uden direkte at pålægge familiens medlemmer pligter med hensyn til dens forsørgelse udtrykkeligt eller forudsætningsvis tager stilling til spørgsmålet om, hvilke personer der bærer ansvaret for, at f am liegruppens underhold bringes til veje. Mange af disse love er af vidtrækkende praktisk betydning, og da nogle af dem tilmed er bestemmelser, der er indgået som centrale punkter i den i indledningen omtalte diskussion om det såkaldte forsørgerbegreb, og de endvidere kan have adskillig familiepolitisk betydning, vil der i dette og det efterfølgende kapitel blive foretaget en detaljeret gennemgang af dem.

Som tidligere omtalt endte udviklingen inden for familieretten og forsorgslovgivningen med vedtagelsen af Ægteskabslov II i 1925 og Socialreformen i 1933, således at der i det væsentlige er ligestilling mellem kønnene med hensyn til rettigheder og pligter både for ægtefællens egen og for familiens forsørgelse. Samtidig var der imidlertid på andre punkter begyndt en udvikling, der resulterede i en ganske anderledes opfattelse af, hvad man forstår ved en familieforsørger.

I. Den offentlige rets klassiske forsørgerdefinition.

A. Tjenestemandsløvgivningen

Inden for dette område fandtes der i årene 1919-58 bestemmelser, hvorefter lønnen vari-

erede efter tjenestemandens familiemæssige stilling og i et vist omfang også efter kønnet. Selv om lovdene ikke brugte sontringen forsørger/ikke-forsørger, anvendtes denne terminologi jævnlgt for at klassificere de to grupper lønmodtagere.

Sontringen havde sin rod i forhandlingerne i Lønningsskmissionen af 1917 om ligeløn for mandlige og kvindelige tjenestemænd. Der blev efter livlige diskussioner et flertal for ligelønsprincippet. Men der opnåedes også et flertal for at graduere ikke selve grundlønnen, men dyrtidstillægget efter tjenestemandens forsørgerstilling, et princip, der i øvrigt allerede i et vist omfang var accepteret i krigsperiodens love om midlertidige dyrtidstillæg. Dette blev accepteret af rigsdagen, og i Tjenestemandsløven af 12. september 1919 § 92. bestemtes det, at det højere dyrtidstillæg skulle tilkomme gifte mænd samt enkemænd, enker, fraskilte og fraseparerede mænd og kvinder med egen husstand eller med forsørgerpligt over for børn under 18 år. Endelig skulle det tilkomme ugifte med sådan forsørgerpligt, dog kun under forudsætning af, at de havde egen husstand. I bemærkningerne til lovforslaget hed det, at forskellen i satserne synes velbegrunder, dels i forskellen i forsørgerbyrde, dels i den betragtning, at ydelse af dyrtidstillæg er særlig påkrævet over for tjenestemænd, der har et selvstændigt hjem at opretholde, se Rigsdagstidende 1918-19, tillæg A, sp. 6054.

Begunstigelsen af tidligere gifte, barnløse personer var en nydannelse i forhold til de sidste krigsårs love om dyrtidstillæg til statens lønninger, men en sådan bestemmelse (dog kun for enker og enkemænd) var derimod blevet optaget i krigtidens første dyrtidstillægslov (lov nr. 229 af 30. august 1915) efter forslag af folketingsudvalget. Når den udgik af næste års dyrtidstillægslov, var det, fordi der havde vist sig vanskeligheder med afgrænsningen af disse grupper, se finansministerens redegørelse til vedkommende folketingsudvalg, Rigsdagstidende 1915/16, tillæg B, sp. 2171. Bestemmelsen snublede - typisk for sin tid - i starten, men til gengæld viste den betydelig overlevelsessevne, da den først var genopstået i en ny form i Tjenestemandsløven.

Spørgsmålet om aflønning af tjenestemænd efter behovsprincippet, ikke efter ydelsens art og kvaliteter

er ikke ukendt i andre lande, se om udviklingen i de øvrige nordiske lande: I. Gibson: Förhållandet mellan avlöning till man och kvinna i statens tjänst, Nordisk Administrativt Tidsskrift 1938, s. 404 ff., og de efterfølgende indlæg på Nordisk Administrativt Forbunds møde juni 1938. I tysk tjenestemandsret har man stadig bevaret det såkaldte alimentationsprincip, der også er et behovsprincip. Reglerne om højere løn, fordi man har egen lejlighed og tidligere har været gift, er dog vist nok en særegen dansk retsudvikling, som imidlertid stadig præger selv 1960ernes moderne lovgivning, jfr. senest bekendtgørelse nr. 174 af 11. maj 1966, der angår støtte til ikke-faglærte arbejdere under erhvervs-mæssig uddannelse.

Princippet om dyrtidstillæg efter familiemæssig status blev modtaget uden større diskussion, da forslaget til tjenestemandsloven blev forelagt i 1919, og selv de kvindelige rigsdagsmedlemmer synes ikke at have betragtet den foreslåede ordning som en diskriminering, til trods for at bestemmelsen førte til højere løn for gifte mænd end for gifte kvinder. Grunden hertil har måske været, at det stadig var forholdsvis sjældent, at gifte kvinder af mellemklassen beholdt deres arbejde efter ægteskabets indgåelse, jfr. herved, at Dansk Kvindesamfund så sent som i 1904 havde udtalt, at mænd og kvinder med hensyn til ægteskabs indgåelse teoretisk burde stilles ens i forhold til arbejdet, men at man følte sig overbevist om, at den langt overvejende del af embedskvinder ved ægteskabs indgåelse ville vælge hjemmet i stedet for embedet, se E. Strange Petersen (red.): Kvinderne og valgretten (1965), s. 236.

Man må jo også huske på, at på dette tidspunkt havde hustruen hverken efter familielovgivningen eller forsorslovgivningen en egentlig forsørgerpligt over for manden, mens han havde det fulde retlige ansvar for hendes forsørgelse, således at der var overensstemmelse mellem privatretten og den offentlige ret.

I 1927 forsøgte finansministeren at få indført et egentligt forsørgertillæg til tjenestemandslønningerne, altså en aflønning efter et behovsprincip. Dette vakte dog modstand såvel i tjenestemandsorganisationerne som i rigsdagen. Slutresultatet blev, at såvel dyrtidstillæg som et konjunkturillæg, som tjenestemændene havde opnået i tiden efter 1919, blev reguleret efter forsørgerforholdene. Forsørgerdefinitionen blev det samme som efter 1919-loven, men ugifte tjenestemænd over 35 år opnåede dog en vis forbedring af deres forhold.

Tjenestemandsloven af 1931 sammenarbejdede de to tillæg til et samlet tillæg - reguleringsstillægget. Kun forsørgere fik det fulde tillæg. Tjenestemænd over 40 år fik 2/3 tillæg, mens alle andre tjenestemænd fik 1/3 tillæg. Som følge af prisstigningerne under anden verdenskrig kom reguleringsstillægget til at udgøre en så stor del af lønnen, at der måtte ske ændringer på dette punkt, og allerede inden Tjenestemandsloven af 1946 havde alle tjenestemænd, der ikke var forsørgere, opnået ret til 2/3 reguleringsstillæg. Denne regel overførtes uforandret til den nye lov, der i øvrigt - trods nye protester fra organisationerne - bevarede sondringen mellem forsørgere og andre uforandret. Dog blev der i § 95 givet hjemmel til at tillægge en gift kvindelig tjenestemand fuldt reguleringsstillæg, såfremt hjemmet udelukkende eller i overvejende grad opretholdtes ved hendes tjenestemandsindtægt.

Utilfredshed med forskelsbehandlingen af forsørgere og ikke-forsørgere førte i 1954 til den såkaldte bunke-

bryllupsaktion: En række ugifte tjenestemænd med egen lejlighed bebudede offentligt, at de agtede at indgå ægteskab og derefter straks at lade sig separere for derved at opnå den højere løn for forsørgere. Det resulterede i, at folketinget i megen hast vedtog en ændringslov, der med virkning for fremtiden afskaffede regelen om, at tidligere gifte automatisk blev forsørgere, når blot de havde egen lejlighed, jfr. lov nr. 186 af 11 juni 1954, § 7. Man udtalte sympati med de ugifte forsørgere af børn, men man benyttede dog ikke anledningen til fuldt ud at sidestille dem med de tidligere gifte med børn, der havde en ubetinget ret til fuldt reguleringsstillæg uden at have lejlighed.

Ved lov nr. 154 af 7. juni 1958 blev der indført ligeløn for statstjenestemænd.

B. Arbejdsløshedslovgivningen

Indtil 1919 var det arbejdsløshedsforsikringsprincippet, at der ydedes ensartede dagpengebeløb til alle forsikrede, og da regeringen i 1919 forelagde forslag til ændring af lov nr. 80 af 8. april 1914 om anerkendte arbejdsløshedskasser, tænkte man sig dette princip opretholdt. Under udvalgsbehandlingen fremkom der imidlertid forslag om højere ydelser til familieforsørgere end til andre. Stauning, der havde fremsat lovforslaget, udtalte, at han vel forstod delingen, men samtidig påpegede, at det var et brud på det forsikringsprincip, som man i øvrigt havde anlagt, og som man så stærkt havde krævet, at man skulle vende tilbage til. Han tilføjede, at »... det vel nok kan volde Vanskeligheder at skulle give nogle Medlemmer, der i Virkeligheden har en ved Kontingent sikret Ret, mindre end Familieforsørgere«, se Rigsdagstidende 1919/20, Folketingets forhandlinger sp. 2488. Ændringsforslaget kom herefter ind i lov af 22. december 1919, og princippet er siden bevaret i dansk arbejdsløshedsforsikring. I modsætning til Tjenestemandsloven er der ikke i Arbejdsløshedsforsikringslovgivningen nogen beskrivelse af, hvad der skal forstås ved forsørgere. Fortolkningen af dette begreb kom i årenes løb til at volde en del praktiske problemer, og der blev derfor i Arbejdsdirektørens cirkulære af 6. januar 1947 givet en meget indgående vejledning om fortolkningen. Efter dette cirkulære, der fortsat gælder, ligger arbejdsløshedsforsikringens sondring mellem forsørgere og ikke-forsørgere i hovedtræk på linje med Tjenestemandslovens tidligere ordning, se herom nedenfor i kapitel 9

I september 1966 er der af et udvalg angående arbejdsløshedsforsikring fremlagt en skitse til en lovændring, der, hvis den gennem-

føres, vil medføre, at der fra 1. april 1968 kun i meget begrænset omfang sondres mellem forsørgere og ikke-forsørgere.

C. Skattelovgivningen.

1. Statsskattelovens oprindelige sondring mellem forsørgere og ikke-forsørgere

Statsskattelovene af 1903 og 1912 gjorde ikke nogen forskel i beskattningen af forsørgere og ikke-forsørgere. Sådanne regler indførtes først i den stadigt gældende Statsskattelov af 10. april 1922, der gav forsørgere visse skattefordele.

Familieforsørgerbegrebet defineredes oprindeligt i § 8 i denne lov, hvis motiver henviste til Tjenestemandslovens forsørgerdefinition, se Rigsdagstidende, tillæg A sp. 3176. Kredsen af forsørgere blev afgrænset på samme måde i de to love.

Skattelovgivningens anvendelse af en sondring mellem familieforsørgere og andre skatteydere resulterede dog i helt andre praktiske resultater end de tilsvarende regler i tjenestemand- og arbejdsløshedslovgivningen. Disse loves virkning var bl. a., at gifte mænd fik højere ydelser end gifte kvinder, mens der ikke var nogen forskel mellem ugifte mænd og kvinder. Skattelovgivningens forsørgerdefinition medførte *ikke*, at gifte kvinders indtægter blev behandlet efter andre regler end gifte mænds, idet deres indtægter som følge af sambeskatningen blev beskattet efter samme regler som deres ægtemænds.

2. Kritik af forsørgerdefinitionen og ændringsforslag i årene 1948/54.

Det i 1922 indførte system blev taget op til diskussion af den i 1937 nedsatte skattelovskommission. Der i sin i 1948 afgivne betænkning nr. 1, s. 47, rettede kritik imod det. Herunder anførtes det, at spørgsmålet om den skattemæssige balance mellem personer med børn og personer uden børn burde være løst gennem børnefradragene. Man foreslog derfor, at den gældende sondring mellem forsørgere og ikke-forsørgere blev ophævet, og at der i stedet blev givet et familiefradrag for alle sambeskattede ægtepar og et personfradrag for alle andre skattepligtige.

Det i marts 1953 fremsatte skatteforslag (marts forslaget) tog i et vist omfang hensyn til den fremsatte kritik, men fastholdt sondringen mellem ikke-forsørgere og forsørgere. Disse sidste omfattede dog kun gifte mænd og andre skattepligtige med hjemmenværen de børn under 18 år. Forslaget blev ikke vedtaget. Samme skæbne led det i maj 1954 fremsatte skattelovsforlag (maj-forslaget).

Dette byggede på mange punkter på Skattelovskommissionens betænkning. Der blev givet et personfradrag på 2.500 kr. (5.000 kr. for ægtefæller) ved be-

regningen af indkomstsatten. Skatteprocenten var den samme for alle indkomster op til en skattepligtig indkomst på 16.000 kr. Børnefradragene blev afskaffet og erstattet med kontante børnetilskud, der skulle ud-betales til moderen, og som skulle forhøjes, når hun havde indtægt ved selvstændig virksomhed eller ved arbejde for fremmede, gradueret efter hustruindtæg-tens størrelse. Til gengæld foreslog man hustrufradrag-et afskaffet. Fra oppositionens side kritiserede man (Folketingstidende 1953/54, sp. 5518 ff.), at forslaget ville medføre, at enlige forældre ikke længere blev stillet som forsørgere; et eksempel på virkningerne heraf anføres i sp. 5527. Finansministerens eget syn på den beskattning af ægtepar, som han søgte at få gennemført, finder man i Folketingstidende 1953/54, sp. 5209, hvor han udtalte, at skattelovforslaget gav udtryk for, at han ikke mente, at man skulle tage så stærkt hensyn til, om folk er gift eller ikke. Det afgørende for, om man kunne sige, at der var en forsørger-byrde, var spørgsmålet om børnene.

3. Udskrivningsloven 1956/57 Nye regler, der udvider den praktiske betydning af sondringen for forsørger/ikke-forsørger

Under behandlingen af Udskrivningsloven for 1956/57 kom man påny ind på forsørgerdefinitionen. Baggrunden herfor var, at der ved denne lov skete en vigtig ændring i beregningen af indkomstskatte til staten. Hidtil havde forsørgere opnået den fordel, at de skattefri fradrag, der blev indrømmet inden skattens beregning, var større for dem end for andre skatteydere. Fradragene aftrappedes gradvis og bortfaldt ved en grænse, der senest var sat til 12.000 kr. Selve skatteskalen var fælles for forsørgere og ikke-forsørgere. Udskrivningsloven for 1956/57 indførte efter mønster fra skatteudskrivningen til det fælleskommunale udligningsfond, der samtidig bortfaldt, det system, at skatten for familieforsørgere pålignes efter en lempeligere skala end skatten for ikke-forsørgere. Samtidig bortfaldt de skattefri fradrag efter forsørgerstilling. Dette betød, at *alle* gifte skatteydere uanset indtægten størrelse nu opnåede en forsørgerfordel, medens der hidtil ikke havde været nogen forskel på beskattningen af skatteydere i de højere indtægtsgrupper. I bemærkningerne til lovforslagets § 1 udtales det, at skatten for ikke-forsørgere med skattepligtige indtægter på over 20.000 kr. ville blive næsten 10 pct. højere end skatten for forsørgere på samme indtægtstrin. Denne gruppe ikke-forsørgere ville komme til at betale noget højere skatter end efter de hidtil gældende regler, jfr. Folketingstidende 1955/56, tillæg A sp. 1775.

Denne skattefordel for forsørgere med højere indkomster fremhævedes af regeringspartiets ordfører som

»en ret betydelig fordel« ved forslaget (Folketingstidende 1955/56 sp. 3604). Hos oppositionen vakte regelen ikke udelt begejstring. En af ordførerne fremhævede, at det var en urimelighed skattepolitisk og socialpolitisk at uddybe forskellen mellem forsørgere og ikke-forsørgere, når man overhovedet ikke klarede op, hvad man forstod ved disse begreber (Folketingstidende 1955/56 sp. 3629). En anden deltager i debatten udtalte, at for ikke forsørgeres vedkommende mindede skalaen om en ungkarleskat, særlig for de større indkomsters vedkommende, se sammesteds sp. 3640.

4. Ligningsloven 1958/59 og senere love: modernisering af reglerne om forsørgerkredsens afgrænsning.

Afgrænsningen af kredsen af forsørgere med særlige begunstigelser, ikke alene af gifte, men også af tidligere gifte, såfremt disse havde egen husstand, havde allerede tidligere frembudt problemer. Dette var jo for så vidt ikke overraskende, da den herskende retstilstand medførte, at to brødre, der i fællesskab boede på og drev en landejendom, blev beskattet forskelligt, blot fordi den ene var enkemand og den anden ugift, samt at en ugift moder, der ikke kunne skaffe sig lejlighed, blev beskattet strengere end en frasepareret barnløs kvinde med lejlighed. Urimelighederne understregedes yderligere ved udviklingen på boligmarkedet under og efter anden verdenskrig, hvorefter det efterhånden blev således, at indehaveren af en lejlighed opnåede en økonomisk fordel i forhold til den, der måtte indlogere sig på lejet værelse.

Indførelsen af de nye skalaer formindskede ikke betydningen af sondringen mellem forsørgere og ikke-forsørgere. Det kan på denne baggrund ikke undre, at der allerede i Ligningslov for 1958/59 i § 25 indførtes nye regler. Herefter omfatter familieforsørgerne følgende grupper:

- 1) gifte mænd, der sambeskattes med hustruen,
- 2) skattepligtige, der har børn - herunder stedbørn og adoptivbørn — under 18 år, som enten er hjemmeværende, eller som i overvejende grad forsørges af den skattepligtige gennem bidrag til barnets underhold (dog ikke, hvis disse bidrag er fradragsberettigede),
- 3) i et vist omfang skattepligtige med plejebørn.

Reformen har medført, at også ugifte mødre ubetinget er forsørgere, og at tidligere gifte ikke kan opnå forsørgerstatus, blot fordi de har lejlighed.

Der er ved de senere ligningslove siden sket en ændring, der betyder, at man ubetinget opnår forsørgerstatus, når man er fyldt 67 ved skatteårets begyndelse, kvinder dog allerede når de er fyldt 62, idet reglen knytter sig til aldersbetingelsen for at oppebære folkepension, Ligningslovens § 25, stk. 1, nr. 4.

5. Skattelov forslagene i 1965.

Spørgsmålet om beskatningen af forsørgere og ikke-forsørgere har i tiden herefter særlig været fremme i forbindelse med lovforslag.

Det første er det i januar 1965 fremsatte forslag om ægtefællers beskatning. I dette fastholdtes sondringen mellem de to grupper, jfr. forslaget § 25, men der foresloges den nydannelse, at hustruen i et vist omfang blev selvstændig beskattet, nemlig for arbejdsindtægter og indtægtsarter, der træder i stedet derfor. Hvis disse indtægter oversteg mandens, skulle hustruen stilles som familieforsørger, medens mandens indtægt i disse tilfælde skulle beskattes som ikke-forsørgerindtægt.

Det senere samme år fremsatte skattereformsforslag om kildeskat indeholdt forslag til en række principielle ændringer. Den almindelige indkomstskat beregnes med en fast procent, der er ens for gifte og ugifte. Forinden skatten beregnes, fradrages et personfradrag. Ægtepar får to personfradrag. Sondringen mellem forsørgere og ikke-forsørgere bortfalder, se Folketingstidende 1964/65, tillæg A sp. 2627.

Skatteydere med indtægter over en vis størrelse skal betale en tillægsskat. Det anføres, at man heller ikke for denne skats vedkommende opretholder den nuværende sondring mellem forsørgere og ikke-forsørgere, se sp. 2686. Det fremgår imidlertid, at der skal være 3 forskellige skatteskalaer for

- a) gifte mænd, der sambeskattes med hustruen,
- b) gifte personer (mænd og kvinder), som er særskilt ansat til skat af en indkomst, der er højere end ægtefællens,
- c) andre skatteydere.

Den ægteskabelige status får altså også efter dette forslag betydning for beskatningen. Noget principielt brud på det hidtidige system betød lovforslaget om kildeskat derfor ikke.

6. Sømandsskatteloven.

Ved lov nr. 83 af 31. marts 1958 indførtes for første gang en særlig beskatningsform for sømænd, se nu lovebkendtgørelse nr. 260 af 16. juni 1966. Efter dennes § 9, stk. 2, gælder

der den regel, at når begge ægtefæller falder ind under loven, beregnes der alene sømandsskat af den pågældendes egen indtægt om bord, for mandens vedkommende efter skalaen for familieforsørgere, for hustruens vedkommende efter skalaen for andre skatteydere.

Begrundelsen for denne ordning er, at den særskilte skatteberegning for mand og hustru i almindelighed må forventes at være så fordelagtig, at den både opvejer, at der ikke beregnes hustrufradrag, og at hustruens indtægt beskattes som ikke-forsørgerindtægt.

Efter § 4, stk. 3, fastsættes værdien af kost ombord til forskellige beløb for familieforsørgere (for tiden 3 kr. 80 øre) og andre skatteydere (for tiden 5 kr.). Den gifte kvinde, der beskattes som sømand, må derfor betale skat af en højere kostværdi end den gifte mand. — Baggrunden for lovens regel er, at besparelsen i det normale forbrug hjemme formodes at være større for ikke-forsørgere end for andre skatteydere.

7. Personlige skatter til kommunen.

Kommuneskatteloven (lovbekendtgørelse nr. 40 af 5. februar 1966) § 9 henviser til statskattelovgivningens definition af, hvad der forstås ved familieforsørgere. Der anvendes kun én skala ved påligningen af kommuneskatter, men familieforsørgere opnår et større personfradrag end andre skatteydere.

Efter lovens § 42 kan der ved lønindeholdelse for skatterestancer kun tilbageholdes højst 25 pct. ved hver lønudbetaling hos familieforsørgere, men højst 40 pct. hos andre skatteydere.

8. Skattefordelen for forsørgere: nogle statistiske oplysninger.

Det kan være vanskeligt at få overblik over, hvad det i det lange løb rent pengemæssigt betyder at blive beskattet som forsørger i stedet for som ikke-forsørger, blandt andet på grund af skattefradragregelen.

Til belysning af langtidsvirkningen af forsørgerreglerne har Skatteministeriet imidlertid udarbejdet den i nedenstående tabel anførte oversigt over ligevægtsskatter for forsørgere og ikke-forsørgere i København for skatteåret 1966/67 I 4. kolonne findes forskellen mellem de to grupper. Som det fremgår af tabellen drejer det sig om indtægter uden skattefradrag.

(1)	(2)	(3)	(4)
Indkomst for skattefradrag	Ligevægtsskat for ikke-forsorg.	Ligevægtsskat for forsørgere	(2) ÷ (3)
kr.	kr.	kr.	kr.
5.000	394	0	394
8.000	1.112	403	709
12.000	2.200	1.550	650
15.000	3.012	2.402	610
20.000	4.585	3.764	821
30.000	8.226	6.806	1.420
50.000	17.416	16.103	1.313
100.000	42.767	41.093	1.674
200.000	95.869	92.486	3.383
400.000	205.570	198.032	7.538

Udgangspunktet for beregning af ligevægtsskatten er, at den årlige indkomst *uden fradrag for skat* forudsættes konstant i en årrække. Når den således definerede indkomst er konstant, vil skatten efter nogle års forløb - med uændrede udskrivningsregler i øvrigt - komme i ligevægt, således at den skat, der fradrages ved indkomstopgørelsen, svarer til den skat, der pålignes indkomsten. Ligevægtsskatten er den skat, der betales, når denne tilstand er opnået¹⁾.

Virkningen af forskelsbeskatningen det første år *for statskatte?*: alene kan ses af tabellen næste side, der sammenstiller tal fra skatte-skalaerne i udskrivningslovene for 1956/57 og 1966/67. Her er udgangspunktet de skattepligtige indkomster efter fradrag bl. a. af betalt skat.

¹⁾ Se i øvrigt Kjeld Philip, Skattepolitik (1965), s. 196-205 S. 204 anføres bl. a. følgende tal vedrørende ligevægtsskat for skatteåret 1961-62 for ikke-forsørgere og forsørgere i København. I 4. kolonne finder man forskellen mellem de to grupper.

(1)	(2)	(3)	(4)
Indkomst	Ikke-forsørgere	Forsørgere	(2) ÷ (3)
kr.	kr.	kr.	kr.
5.000	447	101	346
8.000	1.091	742	349
12.000	2.131	1.820	311
15.000	2.939	2.628	311
20.000	4.553	3.968	585
30.000	8.761	7.758	1.003
50.000	17.695	16.591	1.104

Skattepligtig indtægt	Forsørgere		Ikke-forsørgere		Merskat til ikke-forsørgere	
	1956/57	1966/67	1956/57	1966/67	1956/57	1966/67
kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
5.000	160	0	360	230	200	230
8.000	700	210	900	650	200	440
12.000	1.800	1.050	2.000	1.490	200	440
15.000	2.850	1.680	3.050	2.320	200	640
20.000	5.700	2.730	6.200	4.370	500	1.640
30.000	11.700	8.450	12.800	10.520	1.100	2.070
50.000	23.700	23.650	26.000	25.920	2.300	2.270
100.000	63.700	64.150	70.000	69.920	6.300	5.770
200.000	148.700	148.950	165.000	164.920	16.300	15.970
400.000	338.700	338.950	375.000	374.920	36.300	35.970

Det må understreges, at forsørgerfordelen er ens for en gift barnløs mand, for en gift mand med børn uanset deres antal og for enlige forsørgere af børn, uanset deres antal.

Se i øvrigt J.Dich: Socialpolitikens Teori (1964) s. 261-62 om forsørgerfradrag. S. 262 drøfter han muligheden af at konvertere det til et direkte tilskud, der udbetales til hustruen, som tilfældet er med børnetilskud i Sverige.

I Sverige findes der én skatteskala for gifte og én for ugifte. Enlige med hjemmeværende børn beskattes som gifte. Man har altså samme grundprincip som i Danmark, at der gælder en særlig skatteskala for indtægter indtjent af gifte personer samt enlige forældre, se i øvrigt L. Mutén: Familjebeskatningen (1966), særlig side 11-13

I Norge har man et system, hvorefter skattebyrden ved hjælp af de såkaldte klassefradrag gradueres efter antallet af de personer (ægtefælle eller børn), som den pågældende forsørger, se Betænkning nr. 327 om ægtefællers beskatning (1963), s. 30-31. Den ene ægtefælle betragtes som forsørget og tælles med ved beregningen af klassefradrag, men kun under forudsætning af, at de to ægtefæller skatteansættes under ét.

II. Bestemmelser, der er afledet af den klassiske forsørgerdefinition.

Som det fremgår af afsnit I, er sondringen mellem forsørgere og ikke-forsørgere opstået til dels som en udløber af diskussionen om lige løn mellem mænd og kvinder i statstjenesten; om de parallelle problemer i Sverige se den under I A nævnte artikel i Nordisk Administrativ Tidsskrift 1938, særlig s. 406-07, hvor-

af dog fremgår, at kravet om højere løn til familieforsørgere første gang kom på tale allerede i 1906. Men det fremgår også, især af forarbejderne til Tjenestemandsloven og Arbejdsløshedsloven samt forhandlingerne på Rigsdagen om disse love, at et andet meget væsentligt motiv var de overordentlig store problemer, som var skabt af dyrtiden under og lige efter den første verdenskrig. Trods denne baggrund har bestemmelserne udvist en overordentlig stor *levedygtighed*; nedenfor skal det påvises, at de også har haft en vis *avledytighed*. Når man undersøger dette område, virker det slående, at mens den nordiske familielovgivnings bærende tanker - herunder også dens syn på ægtefællers økonomiske ansvar over for familien — altid har været genstand for betydelig opmærksomhed i andre lande, og har været i forgrunden ved de fleste diskussioner om reformlovgivning på familierettens område, i hvert fald i lande inden for den vesteuropæiske kulturkreds, har de samme regler inden for mange områder af den offentligtretlige lovgivning her i landet slet ikke haft nogen indflydelse, når man har skullet udforme bestemmelser, der tog stilling til mands og hustrus betydning i familiemønsteret.

På adskillige områder har familieretten dog haft en direkte indflydelse på anden lovgivning. F. eks. blev udformningen af Socialreformens nye regler om hustruens ansvar for familiens underhold til under direkte indflydelse af den nye ægteskabslovgivnings principper, se ovenfor s. 36. Med hensyn til afgørelser om børns forhold bruges der i vidt omfang i lovgivningen udtrykket forældremyndighedens indehaver, f. eks. i skolelove og i loven om Børne- og Ungdomsforborg; tilsvarende eksempler kan findes inden for andre lovområder.

Men på adskillige felter har de i det fore-

gående afsnit nævnte regler om forskelsbehandling mellem forsørgere og ikke-forsørgere haft en meget betydelig indflydelse. Nedenfor skal gives en oversigt over de vigtigste punkter, hvor statstjenestemandsløvgivningen, arbejdsløshedslovgivningen og skattelovgivningen har påvirket andre love.

A. Tjenestemandsløvgivningen

Denne lov blev, som tidligere anført, brugt som forbillede, da Statsskattelovens forsørgerregler blev udformet i 1922, og selv om det ikke udtrykkelig blev nævnt under behandlingen af ændringsforslaget til Arbejdsløshedsloven i 1919, tager man næppe fejl, når man antager, at forslaget om at indføre forsørgerregler også i denne lov havde sammenhæng med de tanker, der lå bag den tidligere samme år vedtagne Tjenestemandsløvslov.

Tjenestemandsløvens regler blev også overført til reglerne om aflønning af folkekirken, folkeskolens og kommunernes tjenestemænd.

B. Arbejdsløshedslovgivningen

Dette retsområdes bestemmelser om forsørgere har i den seneste tid fået fornyet betydning. I lov nr. 194 af 18. maj 1960 om erhvervsmæssig uddannelse af ikke-faglærte arbejdere gøres der i § 8, stk. 2, en sondring mellem forsørgere og ikke-forsørgere med hensyn til betaling for kost og logi under uddannelsen. Efter § 9, stk. 2, 1. pkt., oppebærer deltagerne i øvrigt samme dagpenge, som de ville have fået, hvis de var arbejdsløse. Den oprindelige begunstiggelse af forsørgere med hensyn til retten til at opnå yderligere godtgørelse under uddannelsen er derimod ved lov nr. 143 af 14. april 1966 udstrakt til også at gælde ikke-forsørgere, jfr. i øvrigt nu bekendtgørelse nr. 174 af 11. maj 1966, hvor reglerne om støtte under uddannelse er nærmere udformet.

i lov nr. 195 af 18. maj 1960 om beskæftigelse og uddannelse af unge findes der regler, der sondrer mellem forsørgere og ikke-forsørgere. Der har dog aldrig været iværksat foranstaltninger for kvinder i henhold til denne lov.

Efter denne helt moderne lovgivning om optræning af arbejdskraft gælder der altså regler, hvorefter en gift kvinde — også selv om der er børn i hjemmet — under optræningen får lævere dagpenge end f. eks. en frasepareret barnløs mand, blot forudsat at han har selvstændig husholdning i egen selvstændig lejlighed.

C. Skattelovgivningen.

Også denne lovgivning har påvirket andre love.

1. Folkepensionsbidraget.

Efter de nugældende regler i Folkepensionslovens § 34 påhviler pligten til at udrede bidraget personer, der for det pågældende finansår er fuldt skattepligtige til staten. Bidraget beregnes principielt som en procentdel af de beløb, hvoraf indkomstskat til staten beregnes (skalaindkomsten), men der er også her givet forsørgere visse begunstigelser i forhold til ikke-forsørgere.

Da spørgsmålet om folkepensionsbidraget første gang var fremme i folketingssamlingen 1955/56, rejste en af oppositionens ordførere spørgsmål herom. »Man opererer nu videre med at gøre forskel på forsørgere og ikke-forsørgere, her endog på et område, hvor der ikke er meget grundlag derfor, idet ikke-forsørgere skal betale mere i folkepensionsbidrag, end forsørgere skal. Man kan diskutere, om det er rigtigt, ud fra det synspunkt, at ikke-forsørgere i hvert fald får mindre, når de bliver gamle, fordi de er enlige Altså, ikke-forsørgere skal betale mere for at få mindre! Det kan vi drøfte ud fra familiepolitiske synspunkter . . .«, se Folketingstidende 1955/56, sp. 1210.

2. Sygeforsikringsloven.

a. Lønarbejderdagpenge.

I det oprindelige forslag til Sygeforsikringsloven var der i § 51 om forsørgerbegrebet henvist til skattelovgivningens regler, Folketingstidende 1959-60 tillæg A sp. 1122. Under behandlingen i Folketinget ændredes bestemmelsen således, at det blev overladt til socialministeren at fastsætte regler om, hvem der skulle anses som forsørgere. Dette er sket ved Socialministeriets bekendtgørelse nr. 149 af 4. maj 1961, hvis § 1 i det væsentlige henviser til skattelovgivningen, men dog i § 2 åbner mulighed for, at gifte kvinder under særlige omstændigheder kan blive anset som forsørgere, jfr. nedenfor kapitel 9, I D.

b. Den almindelige sygeforsikring.

Også lovens § 9 om den såkaldte sygekassegrænse indeholder en bemyndigelse til socialministeren til at fastsætte regler om, hvem der skal anses som familieforsørger; reglerne herom findes i bekendtgørelse nr. 36 af 6. februar 1964. Dennes regler stemmer i hovedtræk med bekendtgørelsen fra 1961, dog at det i § 3 udtrykkeligt er anført, at *gifte kvinder, der beskattes sammen med deres ægtefælle, betragtes som forsørgere*

Kapitel 9.

FORSØRGERDEFINITIONERNES INDHOLD: SAMMENLIGNENDE UNDERSØGELSE AF NOGLE TYPISKE TRÆK I OFFENTLIGRETLIGE FORSØRGERREGLER OG BESLÆGTEDE BESTEMMELSER

I den hidtidige gennemgang af den offentlige rets regler om retsstillingen for de såkaldte forsørgere er hovedvægten blevet lagt på at give en fremstilling af, hvorledes reglerne har udviklet sig, samt hvilke praktiske virkninger de har og i et vist omfang også tidligere har haft. Enkelthederne i de forskellige regler, der afgrænser forsørgergrupperne, er derimod kun blevet nævnt i begrænset omfang. Grunden hertil er, at de vigtigste momenter i disse bestemmelser klarest kommer frem ved en detaljeret sammenligning af visse grundelementer i de enkelte love, dels indbyrdes, dels med andre love, der giver regler om betydningen af en persons køn og familiemæssige status. Formålet med dette kapitel er at foretage en sådan sammenlignende undersøgelse.

I. Samlevende ægtefællers retsstilling.

I dette afsnit behandles bestemmelser, der har som udgangspunkt, at det alene er den omstændighed, at en person er gift, der danner grundlag for, at den pågældende opnår visse særlige fordele eller en særlig retsstilling. De tilfælde, hvor det har en selvstændig betydning, at personer — gifte, tidligere gifte, eller ugifte — er forældre til mindreårige børn, behandles nedenfor under II.

A. Tjenestemandsløven.

1. De tidligere lønregler.

Efter Tjenestemandsløven af 1919 var gifte mænd uden nogen undtagelse berettiget til højeste dyrtidstillæg. Det var ikke noget vilkår, at der var børn i ægteskabet, og det gjorde ikke nogen forskel, om hustruen havde selverhverv, ej heller selv om hendes indtægt oversteg hans.

Det var altså ægteskabet som sådan, der var den afgørende faktor. Dette princip blev bevaret også i de senere tjenestemandsløve indtil 1958. Gifte kvindelige tjenestemænd havde oprindeligt ikke nogen mulighed for at opnå samme lønydelse som de gifte mandlige kolleger. Tjenestemandsløven af 1946 indførte imidlertid en regel i § 95, stk. 2, hvorefter finansministeren kunne bestemme, at gifte kvinder, der opretholder selvstændig husstand, kunne opnå reguleringstillæg efter højeste sats (forsørger satsen), såfremt hjemmets økonomi udelukkede eller i overvejende grad opretholdes ved hustruens tjenestemandsløn.

Om praksis efter denne bestemmelse har Finansministeriet i skrivelse af 17. marts 1948 til Folketingets Lønningsudvalg (citeret efter Andersen og Engmanns kommentar til Tjenestemandsløven af (1948), s. 93) udtalt: »Af de behandlede Sager har man imødekommet Andragender fra kvindelige Tjenestemænd, hvis Ægtefælle på Grund af Alder, Invaliditet eller kronisk Sygdom (dokumenteret ved Lægeattest) er uden Indtægt eller kun har en Indtægt, der er underordnet i Forhold til Hustruens Tjenestemandslønning, mens man har afslået Andragender, der har været motiveret med, at Manden på Grund af Studium eller anden Uddannelse helt eller delvis er uden Indtægt«. Denne praksis blev dog senere lempet, jfr. Munch: Formueforholdet mellem ægtefæller (1955), s. 16, note 4, hvor det oplyses, at der var mulighed for, at den kvinde, der var gift med en student, kunne få fuldt reguleringstillæg, såfremt mandens studier var passende fremskredet, ægteparret var uformuende, og der var børn. Munch kommenterer lovbestemmelsen med, at det efter hans mening kun var den rent faktiske forsørgelse, der kom staten ved, og at ingen dog ville finde på at spørge, om ikke en ung, barnløs hustru i en moderne lejlighed kunne tage en stilling.

Stillingen efter Tjenestemandsløven var altså, at den gifte mand ansås for forsørger af

familien blot i kraft af vielsesattesten, mens hustruen kun undtagelsesvis havde mulighed for at opnå en tilsvarende status, hvis hun godtgjorde, at hun rent faktisk og over et længere tidsrum var den, der udelukkende eller overvejende fremskaffede familiens pengeindtægter, og selv dette var end ikke normalt tilstrækkeligt, når manden var arbejdsfør, men på grund af uddannelse var uden indtægter.

2. Løn til værnepligtige tjenestemænd.

Forskellen på aflønningen af forsørgere og ikke-forsørgere blev afskaffet ved Tjenestemandsløven af 1958. Der findes dog endnu regler, der har betydning i denne forbindelse. Efter lovens § 14, stk. 1, oppebærer en *ugift* tjenestemand en fjerdedel løn under aftjening af værnepligt, mens den *gifte* tjenestemand oppebærer halv løn, ganske uanset om der er børn, og om hustruen er selverhvervende.

3. F lytte godtgørelsesre gierne.

Reglerne herom findes i Tjenestemandsløvens § 99, der er stærkt præget af den tidligere lønordnings sonndring mellem forsørgere og ikke-forsørgere. Dette er i overensstemmelse med en af Lønningskommissionen af 1954 afgiven indstilling og har bl. a. givet sig udslag i, at en gift kvindelig tjenestemand opnår lavere ydelser end en gift mandlig tjenestemand, således efter § 99, stk. 1, kun halvdelen af de samlede godtgørelser.

I denne forbindelse kan det anføres, at den af Danmark i 1960 ratificerede konvention om lige løn til mandlige og kvindelige arbejdere for arbejde af samme værdi i art. 1 bestemmer, at udtrykket løn ikke alene omfatter den almindelige løn, men også alle andre former for vederlag herudover, der ydes direkte eller indirekte, kontant eller in natura af arbejdsgiveren til arbejderen for hans arbejde. Den franske tekst lyder således: »tous autres avantages, payés ... au travailleur en raison de l'emploi de ce dernier«, og den engelske tekst: »any additional emoluments whatsoever ... arising out of the worker's employment«. Efter art. 2 skal medlemslandene fremme og, hvis dei: er foreneligt med de fremgangsmåder, der anvendes ved fastsættelse af lønsatser, sikre gennemførelsen af ligelønsprincippet, jfr. i det nye bekendtgørelse nr. 78 af 20. december 1960.

Der er ingen mulighed for dispensation efter flyttestedtreglerne. Den kvindelige tjenestemand, der er alene om at skaffe familiens

pengeindtægter, har ikke mulighed for at få bevilget fuld flyttestedtregulering.

Under mit arbejde med undersøgelsen er jeg blevet gjort bekendt med to konkrete tilfælde, der viser reglens virkning. I det ene drejede det sig om en lærerinde med en studerende ægtefælle samt børn, i det andet om en hustru, hvis mand havde en ganske ringe indtægt på grund af kronisk sygdom.

B. Arbejdsløshedslovgivningen

Som anført ovenfor i kapitel 8 har Arbejdsløshedsloven bevaret en sonndring mellem forsørgere og andre. Selve loven indeholder ikke nogen nærmere definition af, hvem der falder ind under denne beskrivelse. I Mønstervedtægt for de statsanerkendte arbejdsløsheds-kasser § 16, stk. 2, er det fastsat, at som forsørger betragtes et medlem, der *faktisk står som direkte forsørger af en eller flere af vedkommende økonomisk afhængige personer*, når forsørgelsesforholdet har en virkelig og vedvarende karakter.

Dette begreb er uddybet i Arbejdsdirektoratets cirkulære nr. 4 af 6. januar 1947, der er udsendt i anledning af, at begrebet »Forsørger« gentagne gange havde givet anledning til tvivl og forespørgsler.

Det fremhæves i cirkulæret, at der ved bestemmelsen af familieforsørgerbegrebet ikke udelukkende eller fortrinnsvis er lagt vægt på det rent retlige forsørgerforhold, men derimod på det *faktiske forsørgerforhold* (understreget i cirkulæret), »altsaa at man er Familiens faktiske Forsørger, medens derimod et Familie-medlems Bidrag til Familiens Underhold i Almindelighed ikke skaber tilstrækkeligt Grundlag for vedkommendes Betegnelse som Familie-forsørger med deraf flydende Ret til Understøttelse som saadan«.

Det hedder videre i cirkulæret: »Ud fra dette Synspunkt vil saaledes under almindelige Forhold af 2 Ægtefæller paa det givne Tidspunkt kun den ene - som Regel Manden - være at anse som Forsørger. . . . Den Omstændighed, at *den gifte Kvinde* under særlige Forhold i Hjemmet (Mandens Arbejdsløshed, Sygdom, Militærtjeneste o. s. v.) *midlertidigt* gennem sit Erhverv bidrager det væsentligste til Familiens Underhold, kan almindeligvis ikke ændre Mandens Stilling som Forsørger. Dog kan Hustruen i Tilfælde, hvor der er mindre-aarige Børn i Ægteskabet, og Manden gennem længere Tid, f. Eks. under et Studieophold eller under Afsoning af en Fængselsstraf, er udelukket fra at bidrage til Familiens Underhold,

anerkendes som Forsørger, saafremt hun i et saadant Tidsrum faktisk er *Eneforsørger* (fremhævet her) af vedkommende Barn eller Børn.

Forsaavidt angaar kvindelige Medlemmer, der er *gift med en Alders- eller Invalidere-nyder*, skal man særligt anføre, at en Alders- og Invalidere-nyder normalt må betragtes som forsørget ved den oppebaarne Rente, og Hustruen vil allerede som Følge deraf ikke være berettiget til Understøttelse som Forsørger.

Det fremgår dog af cirkulæret, at hustruen, når forholdene i øvrigt taler derfor, i disse tilfælde kan oppebære understøttelse som forsørger, saafremt en eller flere betingelser er opfyldt, nemlig hvis

- i. ægteparret har uforsørgede børn,
- ii. invalide- eller folkepensionen er reguleret på grund af hustruens indtægt,
- iii. pensionistens helbredstilstand medfører særlige udgifter.

Forhold af denne art må dog i hvert enkelt tilfælde forelægges direktoratet.

Efter disse regler er udgangspunktet altså det, at manden betragtes som forsørger normalt uden hensyn til størelsen af hustruens indtægt og uden hensyn til, om der er børn i ægteskabet. Det må således også antages, at han anses som forsørger, selv om hustruen har invalidepension eller opholder sig i fængsel. Det fremgår udtrykkeligt, at det forhold, at hustruen er den eneste, der oppebærer en pengeindtægt, f. eks. under mandens militærtjeneste, ikke kan fratage manden hans status som familieforsørger. Man er altså ud fra en overvejelse af de faktiske forsørgerforhold nået frem til en afgrænsning af kredsen af forsørgere, der svarer til Tjenestemandsløvens tidligere bestemmelser.

C. Skattelovgivningen.

Den gifte mand anses som familieforsørger, uanset om ægteparret har børn. I kraft af, at den gifte kvinde sambeskattes med manden, beskattes hendes indtægt efter forsørgerskalaen, således at der ikke på dette punkt sker nogen forskelsbehandling mellem ægtefællerne.

D. Dagpenge for lønarbejdere.

Bekendtgørelse nr. 149 af 4. maj 1961 om forsørgerbegrebet i sygeforsikringslovens dagpengeregler henviser i § 1 til Ligningslovens regler. Men efter § 2 anses en gift kvinde dog som forsørger, hvis ægtefællen oppebærer indtægtsbestemt invalide- eller folkepension, og til-

lige visse andre betingelser er opfyldt. Disse er i alt væsentligt overensstemmende med de i Arbejdsdirektoratets ovennævnte cirkulære nævnte. Andre muligheder har den gifte kvinde ikke for at blive anerkendt som forsørger. Hvis manden er uden indtægt, fordi han gør militærtjeneste, afsoner fængselsstraf eller er under uddannelse, må hun nøjes med den lavere dagpengesats for ikke-forsørgere, og det uanset om der er børn i ægteskabet.

Til belysning af bestemmelsens praktiske virkninger kan nævnes følgende konkrete tilfælde, hvor hustruerne alle fik de lavere barseldagpenge som ikke-forsørgere:

- 1) Et ægtepar på 20-21 år, hvor hustruen tjente knap 500 kr. mdl., og manden, der var lærling, ca. 60 kr. ugentlig.
- 2) Et ægtepar midt i 30'erne med to børn. Manden tjente normalt ca. 500 kr. ugentlig, og hustruen ca. 300 kr. ugentlig. Manden afsonede straf i den periode, hvor hustruen fik barseldagpenge i anledning af det tredje barns fødsel, og havde derfor ingen indtægter i denne tid.
- 3) Et ægtepar på 19 år, hvor hustruen tjente ca. 200 kr. ugentlig, og manden, der var i lære, det samme beløb.

E. Volke- og invalidepension.

Hidtil har gennemgangen kun omfattet forsørgerdefinitioner, der direkte eller indirekte havde deres rod i Tjenestemandsløven af 1919

Et eksempel fra et andet område er ægteskabstillægget til invalide- og folkepension. Her er ordningen en ganske anden, idet dette tillæg for begge ægtefæller - såvel mand som hustru - udelukkende er betinget af selve ægteskabet. Det udbetales endog under en langvarig frihedsstraf, se Købstadsforeningens Tidsskrift 1951/52, s. 272, om et tilfælde, hvor manden var blevet idømt 4 års fængsel, og hvor hustruen ikke søgte hverken separation eller skilsmisse.

I betænkning nr. 324 om en almindelig folkepension (1963), s. 30, nævnte et mindretal muligheden af at ændre reglerne om ægtefællertillæg til hustru tillæg.

Til sammenligning med denne type bestemmelser, hvor en person opnår fordele alene i kraft af ægteskabet, kan nævnes bestemmelsen i § 3 i den indtil 1. januar 1967 gældende norske lov om alderstrygd, hvorefter den pensionist, der forsørger en hustru, som endnu ikke har nået pensionsalderen, kan få et forsørgelsestillæg. Hvis hustruen har indtægter over en vis størrelse, betragter man hende ikke som forsørget af manden.

II. Retsstillingen for forældre til mindreårige børn.

A. Gifte samlevende forældre.

1. Regler afledet af forsørgerdefinitionen i Tjenestemandsløven af 1919.

Som det fremgik ovenfor i afsnit I. A-D, opnår den gifte mand efter denne type bestemmelser rettigheder som forsørger allerede i kraft af selve ægteskabet. Den gifte kvinde opnår derimod normalt end ikke sådan retsstilling, hvis der er børn i ægteskabet, men det har betydning i de tilfælde, hvor hun undtagelsesvis anses eller kan opnå at blive anset som forsørger.

2. Regler om særlige børnetillæg.

Sådanne regler findes i Arbejdsløshedskøen. Tillægget gives kun til forsørgere, hvilket betyder, at den gifte kvinde normalt ikke opnår børnetillæg, når hun er arbejdsløs.

Også folke- og invalidepensionister opnår børnetillæg. Når begge er pensionsberettigede, tilkommer tillægget kun den, der helt eller overvejende underholder barnet. Er f. eks. manden folkepensionist og hustruen invalidepensionist, skal børnetillægget konteres som folkepension, se Socialministeriets cirkulære nr. 275 af 22. december 1961 om kommunernes sociale regnskaber m. v., afsnittet om invalide- og folkepension. Det har dog mere teoretisk betydning, idet der i vidt omfang foretages samlet udbetaling af folke- og invalidepension, når begge ægtefæller er pensionsberettigede.

3. Tjenestemandsløvens § 16.

Efter denne har kvindelige tjenestemænd uden hensyn til ægteskabelig status, men med forsørgerpligt over for børn under 18 år en vis adgang til deltidsarbejde. Indtil 1958 var denne adgang *kun betinget af, at man var gift*, medens ugifte eller tidligere gifte forsørgere af børn ikke havde nogen særstilling i forhold til andre tjenestemænd. Mandlige tjenestemænd, der forsørger børn, har ingen ret til nedsat arbejdstid.

4. Huslejetilskud.

Efter lovebekendtgørelse nr. 239 af 15. juni 1965 om boligbyggeri er huslejetilskud betinget af, at der er børn, med mindre boligtageren eller dennes ægtefælle har en pension efter sociallovgivningen. Lovens § 67 har én skala for enligstillede med henholdsvis 1 og 2 børn og en anden for familier med 2 børn og der-

over. Det er boligtageren, der er tilskudsberettiget, jfr. § 86.

B. Enlige forældre.

Med hensyn til enlige forældre er det udgangspunktet, at der er ligestilling mellem mænd og kvinder. Enlige forældre opnår efter de nugældende regler alle stilling som forsørger uanset køn.

I de indtil for få år siden gældende forsørgerregler i såvel skatte- som tjenestemandsløvgivning var der en forskelsbehandling baseret på, om den enlige var tidligere gift eller ikke. Den tidligere gifte fader eller moder blev automatisk stillet som forsørger. For den ugifte krævede man derimod tillige, at den pågældende skulle opretholde egen husstand.

Det var ikke afgørende, om barnet efter familie retens regler kunne anses for født i ægteskab, se en afgørelse truffet ved Finansministeriets skrivelse af 6. maj 1941 (citeret efter Andersen og Engmanns kommentar til Tjenestemandsløven af 1946 (1948), s. 92), hvorefter der blev givet fuldt reguleringsstillæg til en fraskilt kvinde uden egen husstand, som efter skilsmissen fødte et barn, hvortil hendes tidligere ægtefælle *ikke* var fader.

Derimod var den ugifte kvindelige tjenestemand uden selvstændig husstand ikke berettiget til det høje reguleringsstillæg, end ikke selv om hun havde tvillinger - et eksempel, der med megen beklagelse blev fremdraget af finansministeren under »Bunkebryllupsdebatten« i 1954.

Inden for Arbejdsløshedsløvens område, hvor man ellers i alt væsentligt har overtaget den tidligere Tjenestemandsløvs forsørgerdefinition, er der ikke nogen forskelsbehandling af gifte og ugifte forældre. De ugifte anses nemlig normalt som forsørgere, også selv om de modtager normalbidrag til barnet.

Til gengæld har man i en konkret sag anlagt en streng fortolkning over for en tidligere gift kvinde med et barn. Hun samlevede med en mand, der ligesom hun var arbejdsløshedsforsikret. Hun tjente ca. 4.000 kr., og han tjente ca. 5.000 kr. Han blev efter tre års forløb anset som forsørger, medens hun blev frataget sin hidtidige ret til at oppebære dagpenge som forsørger. (Se Håndbog i Arbejdsansvning og Arbejdsløshedsforsikring i Danmark (1963), s. 123).

Efter skattelovgivningen er den enlige kvinde med børn bedre stillet. Samlevede en fraskilt kvinde med sin tidligere mand, vil hun ikke af denne grund miste sin forsørgerstatus, men han kan efter omstændighederne blive anset som forsørger i medfør af Ligningslovens § 2 5, stk. 4.

C. Enlige personer uden børn.

Dette problem kommer kun frem i arbejdsløshedsløvgivningen og den lovgivning, der an-

vender samme forsørgerdefinition. Efter det i afsnit I B nævnte cirkulære af 6. januar 1947 er visse enlige personer ligestillet med forsørgere, dog kun hvis de har været gift (enker, enkemænd, fraskilte og fraseparerede), og kun hvis de fører selvstændig husholdning i egen selvstændig lejlighed. Fraskilte og fraseparerede skal have været gift en vis tid, hvilket afgøres efter de konkrete forhold, dog at en periode af 1 år normalt må betragtes som minimum. Hvis ægteskabet er opløst ved død, stilles der ikke noget tilsvarende krav om ægteskabets varighed.

D. Børn som forsørgere af sig selv.

I forbindelse med den foranstående gennemgang af indholdet af de forskellige forsørgerdefinitioner og lignende bestemmelser kan det være praktisk at fremhæve, at der er situationer, hvor enlige eller gifte forældre til mindreårige børn mister de fordele, der følger med at være forsørger, fordi barnet selv oppebærer indtægter.

De nugældende regler om beskatning af børns indtægt medfører, at hvis barnet efter driftsudgiftsfradrag har haft en indtægt på mindst 2.000 kr., skal der ske selvstændig ansættelse, se P. Bruun Nielsen i UfR 1965 B, s. 112. Når dette er tilfældet bortfalder retten til børnetilskud, jfr. Udskrivningslovens § 13. Dette kan særlig være et problem for mindrebemidlede forældre, hvis børn er i lære eller får understøttelse fra Ungdommens Uddannelsesfond, medens forældre med højere indtægter i større eller mindre grad kan få nogen kompensation på grund af skattefordelen ved den særskilte beskatning.

Også efter Forsørgslovens bestemmelser om børnebidrag til enlige forsørgere får barnets egen indtægt betydning, efter den nugældende lovs § 89 dog efter noget lempeligere regler end tidligere.

Sammenfattende bemærkninger.

Nar det såkaldte forsørgerbegreb i den offentlige ret er behandlet så indgående i de foregående afsnit, skyldes det dels den betydning, det har - og længe har haft - i den offentlige debat, dels den omstændighed, at det angår forhold af betydning både for de enkelte familier og samfundet. Gennemgangen af disse problemer har selvfølgelig ikke ført frem til påvisningen af en slags universalforsørgerbegreb, som er fælles for de forskellige lovområder. Endnu mindre har det naturligvis været muligt at opstille et »idealforsørgerbegreb«, der skulle kunne være anvendeligt inden for alle de relevante områder, og ville løse de problemer, der ligger bag debatten. Det spørgsmål, der så ofte stilles: »Er man forsørger af sin ægtefælle eller kun af sine børn?«, er ikke besvaret her, og det har heller ikke været hensigten. Man kan

ikke opstille begreber og udlede noget generelt deraf.

Man må tværtimod gøre sig klart, at spørgsmålet om, hvordan og efter hvilke kriterier man i lovene vil begunstige familiegrupper frem for enlige, i princippet må afgøres efter fordelingspolitiske, socialpolitiske og andre synspunkter, der ligger uden for retsvidenskabens område. Når lovgivningsmagten ved sin udformning af reglerne om familieforsørgere i skattelovgivningen har valgt at give samme forsørgerfordel til familier *uden* børn som til familier *med* børn, og når man inden for boligstøtlovgivningen har foretrukket at forbeholde støtten for børnefamilierne, kan man i en juridisk undersøgelse kun tage dette til efterretning, selv om man selvfølgelig kan beskrive reglerne systematisk og diskutere deres juridisk-tekniske aspekter.

Man kan endvidere også påpege, at den tankegang, der ligger bag ved forsørgerdefinitioner, der har deres rod i Tjenestemandsløven af 1919, er et klart udtryk for, at den gifte kvinde opfattes som biperson i familien, ikke alene i forholdet til manden, men også i forhold til børnene. Der ligger altså en helt anden grundtanke bag disse regler end bag familieretslovgivningen, der i de sidste godt 40 år har haft som udgangspunkt, at man burde finde frem til en udformning af de familieretlige regler, der gav udtryk for den gifte kvindes ligestilling og selvstændighed.

Dette forhold har imidlertid ikke blot ideologisk interesse, men giver sig også praktiske udslag. F. eks. fremgik det af det foranstående, at den gifte kvindelige tjenestemand ikke får fuld flyttegodtgørelse, og at dagpengeydelse til gifte kvinder i tilfælde af sygdom og arbejdsløshed er lavere end til gifte mænd. Den gifte kvinde, der hos forsørgsmyndighederne får at vide, at hun har samme underholdspligt over for børnene som sin mand, vil på arbejdsløshedsforsikringens kontor opdage, at kun manden, men ikke hun, kan opnå forsikringsmæssig dækning for sit forsørgeransvar.

Regler af denne type findes ikke alene i ældre love, men udviklingen er fortsat også inden for socialt præget lovgivning fra de allerseneeste år.

Sideløbende hermed har der inden for familieretslovgivningen været en tendens til at søge ændret de lovbestemmelser, hvor der endnu ikke var ligestilling mellem mand og hustru. Spørgsmålet herom vil blive nærmere behandlet i det sammenfattende og afsluttende kapitel.

ANDET AFSNIT

FAKTISK SAMLIVSOPHÆVELSE, SEPARATION OG SKILSMISSE

Kapitel 10.

RETLIGE PROBLEMER I FORHOLDET MELLEM ÆGTEFÆLLERNE

I. Formueforholdet.

A. *Familieretlige regler.*

Er der særeje mellem ægtefællerne, sker der ikke nogen ændringer i forholdene, hverken ved samlivsophævelse, separation eller skilsmisse. Er der formuefællesskab, påvirkes dette ikke af samlivsophævelse, men i tilfælde af separation eller skilsmisse skal der ske skifte. Hver ægtefælles bodel (rådhedsdel) opgøres i princippet for sig. Enhver af ægtefællerne skal afgive halvdelen af sit overskud til den anden ægtefælle. Derudover har ægtefællerne ikke noget krav på hinanden, og deres kreditorer kan kun holde sig til den ægtefælle, der er deres personlige skyldner. Hvis manden for eksempel har et betydeligt underskud, fordi hans forretning er gået dårligt, medens hustruen har en større formue, må hun afgive halvdelen af denne til manden, men bortset herfra har hverken han eller hans kreditorer noget krav på hende, og hun har intet personligt ansvar for hans gæld.

Ved delingen af boet kan der ikke tages hensyn til skyldspørgsmålet. I denne forbindelse må det dog fremhæves, at den ved lov nr. 412 af 18. december 1963 indførte § 69 a i Skifte-loven giver en vis begrænset adgang til at forlade ligedelingsprincippet. Reglen, der navnlig skal anvendes, når ægteskabet har været ret kortvarigt, vil kunne afværge åbenbare urimeligheder. Der kan således særlig være behov for bestemmelsen, når den ene ægtefælle har indbragt store værdier i ægteskabet, mens den anden intet ejer, og der søges skilsmisse på grund af den uformuende ægtefælles utroskab.

B. *Fordelingen af ansvaret for skattens betaling.*

For mindrebemidlede ægtefæller er skattetilsvaret ofte en af de største poster på familiens

budget. Forfaldne skatter går ind i delingen af ægtefællernes bo som anden gæld, men tilbage bliver spørgsmålet om pålignede, ikke forfaldne skatter og skatter, som senere vil blive pålignet, mens sambeskatningseffekten endnu vedvarer. Princippet er her, at der sker sambeskatning af indtægter, oppebåret så længe ægtefællerne faktisk samlevede, dog ikke efter stedfunden separation og skilsmisse, jfr. herved særlig Statskattelovens § 7, stk. 7.

Om stillingen, når der er fuldstændigt særeje, se Bruun Nielsen, UfR 1962 B, s. 137.

Hvis kun manden har haft indtægter under ægteskabet, opstår der normalt ikke problemer. Noget andet er det, når også hustruen har haft indtægter. Her kommer det til at spille en stor rolle, at hun ikke over for det offentlige har noget personligt ansvar for skattens betaling, men at manden alene bærer ansvaret herfor.

Loven har ikke reguleret forholdet mellem ægtefællerne indbyrdes. Statskatteloven af 1903 havde i § 7, stk. 2, en regel om, at manden kunne kræve refusion af hustruen, hvis han havde udredt den skat, der svarede til hendes særindkomst. Denne regel er ikke gentaget i senere skattelove. I de allerfleste tilfælde ordnes spørgsmålet forligsmæssigt i overensstemmelse med princippet i 1903-loven, men nægter hustruen at medvirke til et sådant forlig, kan manden efter omstændighederne komme i en vanskelig situation. Skal han svare bidrag til hustruen, er der mulighed for at give ham kompensation ved nedsættelse af bidraget. Han har også mulighed for at anlægge sag mod hustruen for at kræve beløbet refunderet, og særlig når det drejer sig om skat af hustruens erhvervsindtægt, vil han meget ofte kunne vente at få medhold i sit krav.

Et eksempel herpå er UfR 1951 s. 1112, hvor det udtales, at »... man efter sagens natur må fastlægge de civilretlige regler således, at de såvidt muligt afbøder de urimeligheder, som følger af den offentligretlige sondring mellem skatteretlige hoved- og bipersoner.« Jævnfor endvidere UfR 1965 s. 718. I UfR 1966 s. 504 blev hustruen derimod frifundet. Retten fandt, at spørgsmålet i mangel af aftale derom burde afgøres efter billighed, og lagde vægt på, at hustruen i det sidste ca. 1½ år af ægteskabet havde båret den væsentligste del af forsørgerbyrden, at manden ikke skulle betale bidrag til hende, men kun til deres fællesbarn og at hustruens forhold efter separationen var blevet ringere end mandens.

Spørgsmålet har adskillige gange været behandlet i litteraturen, se således Trolle i UfR 1955 B s. 13 ff., Theodor Petersen sammesteds s. 185 ff., Bruun Nielsen i UfR 1962 B s. 136 ff. og Thøger Nielsen i Festskrift til professor, dr. jur. O.A.Borum (1964) s. 335-7. Se endvidere Ernst Andersen i Familieret (1964) s. 302-11. særlig konklusionen s. 311, hvor han fremhæver, at sambeskatningsprincippet fastholdelse skaber uendelige vanskeligheder for praktiserende advokater og for ægtefæller, efterhånden som flere og flere kvinder får selverhverv.

Men selv om manden har mulighed for at søge refusion, er hans problemer ikke løst. Dels kan der gå lang tid, før spørgsmålet bliver afgjort, og især i de tilfælde, hvor hustruen har haft heldagsarbejde, og hvor manden ikke ejer formue, kan det blive vanskeligt for ham, der nu kun har sin egen erhvervsindtægt, at betale en skat beregnet af to voksne menneskers indtægt.

Forholdet vil føles særligt urimeligt, hvis ægteskabet opløses på grund af hustruens utroskab.

Det er forekommet i praksis, at en utro hustru, der havde haft heldagsarbejde og som følge deraf havde en ret betydelig indtægt, umiddelbart efter skilsmisnen giftede sig med den mand, som havde givet anledning til den, hvorefter hun opgav sit erhvervsarbejde. I dette tilfælde havde hendes første mand - en faglært arbejder med en ret beskedent indtægt - ingen praktisk mulighed for at få nogen del af skattetilsvaret refunderet hos hende.

Et særligt problem opstår, hvis manden gifter sig igen inden for det skatteår, hvor samlivet er ophørt. Det har flere gange været fremme for Landsskatteretten, hvis seneste praksis er fastlagt i den i Skattepolitisk Oversigt 1963 s. 28 refererede afgørelse: En mand ophævede samlivet med sin hustru i begyndelsen af 1960 på grund af hendes utroskab, blev skilt kort tid derefter og indgik senere samme år nyt ægteskab. Han blev beskattet af sin egen indtægt og den nye hustrus fulde indtægt for 1960, men yderligere af den tidligere hustrus indtægt i tiden indtil samlivsophævelsen.

Afgørelsen er med rette kommenteret af Jan Hinze under titlen: »Om skattemæssigt flerkoneri«, Skattepolitisk Oversigt 1963 s. 12. Det fremgår af artiklen, at det end ikke kan antages, at skattebigamisten får det plaster på såret, at han opnår dobbelt hustru fradrag.

Efter de svenske og norske skattebestemmelser afgøres spørgsmålet om ægtefællernes skatteansvar i tilfælde af separation og skilsmisse helt i overensstemmelse med ægteskabslovgivningens regler, se ovenfor s. 27-28.

II. Ægtefællernes indbyrdes underholdspligt.

A. Familieretlige regler.

1. Lovens ordning.

Efter § 68 i Ægteskabslov I, der fastlægger reglerne om underholdspligt ægtefæller imellem i tilfælde af separation, er der ikke nogen forskel mellem mandens og hustruens stilling. Lovene udtaler, at der ved afgørelsen af dette spørgsmål skal tages hensyn til, i hvilket omfang, den, der ønsker bidrag, selv kan skaffe sig et efter sine livsforhold tilstrækkeligt underhold, og hvorvidt den anden part efter sine økonomiske kår, derunder sin erhvervssevne og de øvrige omstændigheder, formår at udrede bidrag. Den ægtefælle, hvem skylden for separationen væsentlig påhviler, må der ikke tillægges noget bidrag med mindre ganske særlige grunde taler derfor.

Ægteskabslov I § 69 om underholdspligten i tilfælde af skilsmisse henviser til § 68, men fremhæver, at bidrag i almindelighed ikke kan tillægges den, hvem skylden for skilsmisnen væsentlig påhviler.

Bidragsspørgsmålet i tilfælde af samlivsophævelse afgøres efter Ægteskabslov II § 6, hvorefter underholdspligtens omfang i princippet er det samme som under ægteskabet.

2. Praksis.

a. Underholdsbidrag til manden.

Sådanne bidrag kendes formentlig ikke i praksis. Fra domspraksis kan nævnes UfR 1961 s. 459: Manden opnåede skilsmisse på grund af hustruens utroskab. Hun, der var sygeplejerske, fik forældremyndigheden over de to børn, som hun påtog sig at forsørge uden noget bidrag fra manden. Manden, der havde invalide-rente, fik ret til underholdsbidrag ved underretten, men afgørelsen blev omgjort i landsretten, hvor hustruen i øvrigt erklærede sig villig til at overlade manden hele fællesboet.

I en engelsk sag blev det for nylig pålagt en hustru, der tjente £ 12 om ugen at betale bidrag til sin 69-årige mand, der var arbejdsløs (Refereret efter Daily Express 25. marts 1966. hvor det også oplyses, at hustruen udtalte, at hun følte sig meget bitter over afgørelsen og nu overvejede at opgive sit arbejde og søge forsorgshjælp).

b. Underholdsbidrag til hustruen,

i. Selve bidragspligten.

Afgørelserne om bidragspligt i forbindelse med separation og skilsmisse kan træffes enten af domstolene eller, hvis begge parter ønsker det, af administrationen (overøvrighed og Justitsministerium). Spørgsmålet om bidrag under faktisk samlivsophævelse afgøres altid administrativt.

I tilfælde af, at der meddeles separation ved administrativ bevilling, er det formentlig den overvejende hovedregel, at der tillægges hustruen bidrag i separationstiden, medens domstolene nok i noget videre omfang enten lader bidragspligt bortfalde eller tidsbegrænser den.

Bortfald kan skyldes, at man lægger til grund, at hustruen bærer hovedskylden for forholdets ødelæggelse, men det sker sjældent, at underholdsbidrag nægtes af denne grund i separationssager. Gives der derimod skilsmisse på grund af hustruens utroskab under samlivet, vil der normalt ikke blive givet bidrag.

Når bidrag ellers nægtes, vil begrundelsen som oftest være ægteskabets kortvarighed og/eller hustruens erhvervssevne. Disse forhold kan også begrunde en tidsbegrænsning.

Ernst Andersen: Familieret (1964) s. 212. oplyser, at tidsbegrænsning af underholdspligt først udviklede sig i 1930'erne i de aftaler, der med advokaters medvirken blev truffet mellem ægtefæller. Derefter blev denne praksis også overtaget af domstolene og til fielt yderligere af administrativ praksis.

Tidsbegrænsning af hustruers underholdsbidrag er klart udtryk for, at den fraskilte eller fraseparerede hustru ikke har krav på fremtidig at kunne leve af bidrag fra manden, ganske uden hensyn til, hvordan det stiller sig med hendes egen erhvervssevne.

Se i denne forbindelse også Ernst Andersen, ovennævnte værk s. 218, hvor han udtaler, at hustruen efter samlivets ophør har samme pligt som under ægteskabet til at hjælpe med at skaffe sit eget underhold. Udtalelser, der giver udtryk for samme tankegang, findes også i anden nordisk familieretlig litteratur.

C. J. Arnholm, Familierett (1958), s. 310, udtaler således om stillingen i norsk ret, at selv under ægteskabet er det »lovens prinsipp, at hver først og fremst

skal sørge for seg; dette gjelder ikke mindre under separasjon og efter skilsmisse. Hustruen kan ikke legge hendene i skjødet for å leve av bidrag fra mannen; hun må efter evne utnytte sine egne erhvervs-muligheter.«

I Sverige er der en videregående ret til underhold i tilfælde af separation end i tilfælde af skilsmisse. Om denne sidste situation siger Folke Schmidt: Åkenskapsrätt (1963) s. 139: »...rätt till underhåll alltid förutsätter behov. Kan fränskild hustru genom arbete eller eljest skaffa sig hyggelig utkomst, skall underhåll inte utgå. Det saknar betydelse, att mannen skulle kunna ha förmåga att utge underhåll.«

Vesttysk ret har et noget andet udgangspunkt. I den borgerlige lovbog art. 1361 hedder det: »Hvis manden alene eller i overvejende grad bærer skylden for separationen, kan den hustru, der ikke har arbejde uden for hjemmet, kun henvises til selv at tjene til sit underhold, hvis hun også i tilfælde af samlivets fortsættelse havde været forpligtet hertil, eller hvis det ville være groft ubilligt at pålægge manden underholdspligt under de foreliggende omstændigheder, hvorved der vil være at tage særlig hensyn til om hustruen tidligere har haft erhvervsarbejde, eller om ægteskabet kun har varet i kort tid.« E. Scheffler (i aittiklen Ehe und Familie i Bettermann m. fl. (red.): Die Grundrechte, 4. bind, 1. halvbind, (1960) s. 291 billiger denne regel under henvisning til, at den forhindrer, at der til skade for ægteskabet og familien ligefrem bliver givet en præmie til en ægtemand, der er skyldig i ægteskabets forlis.

I engelsk ret bevirker ægteskabets kortvarighed og hustruens erhvervssevne ikke uden videre, at hendes ret til underholdsbidrag bortfalder, men nok at det bliver mindre, end hvis det drejede sig om et ægteskab af længere varighed, se dommen All ER (1966) s. 443.

Når arbejdsevnen skal bedømmes, må der selvfølgelig tages hensyn til de problemer, som møder kvinder, der har været ude af erhverv i længere tid, eller som er noget oppe i årene.

Spørgsmålet om, hvorvidt underholdspligten skal tidsbegrænses, vil naturligvis blive afgjort efter forholdene i det enkelte ægteskab. Der er dog ved at udvikle sig visse retningslinier.

Drejer det sig f. eks. om et barnløst ægtepar, hvor hustruen har beholdt sit selverhverv, kan der være god grund til, at der træffes bestemmelse om, at ingen af parterne svarer bidrag til hinandens underhold, og navnlig, hvor hustruen er ret ung, og ægteskabet har varet temmelig kort, er der formentlig, i hvert fald i domstolspraksis, en stigende tendens til helt at lade bidraget bortfalde, også i tilfælde af separation.

Et konkret eksempel herpå er dommen UFR 1964 s. 428: Ægtefællerne ophævede samlivet efter 2½ års ægteskab. Manden blev fritaget for at betale bidrag, da hustruen havde fortsat sit erhverv under samlivet, og manden nu hæftede for en betydelig gæld, som i væsentlig grad hidrørte fra hustruens forhold. - Har hustruen ikke haft erhvervsarbejde i et sådant ægteskab, er tendensen nok den, at man tidsbegrænser bidraget for at give hustruen tid til at tilvænne sig forholdene på arbejdsmarkedet. Får hun forældremyndig-

heden over børnene, vil der blive tillagt dette stor vægt, og man vil tit, selv efter et ret kort ægteskab, give et bidrag, der dækker perioden, indtil det yngste barn kommer i skole. Man lægger i disse sager megen vægt på, at hustruens muligheder for selverhverv forringes, når hun skal have omsorgen for børn, især mindre børn. Ofte vil hun ikke kunne få plads til dem på børneinstitutioner, og desuden må hun som oftest i tilfælde af deres sygdom forsømme sit arbejde for at passe dem med deraf følgende indtægtsnedgang. Disse forhold tages der i øvrigt ofte hensyn til ved udformningen af forligsmæssige afgørelser i spørgsmålet om underholdningspligt. Ved afgørelser af spørgsmål om fortsat underholdningspligt, når der søges om skilsmisse efter forudgående separation, har Justitsministeriet som vejledende hovedsynspunkt (Ringgård og Funch Jensen: Ægteskabsloven, 2. udg. (1966) s. 126), at når ægteskabet ikke har bestået mere end ca. 10 år forud for separationen, begrænses mandens bidragspligt, således at bidraget kun kan pålægges i et tidsrum af fra 6 måneder til i reglen maksimalt 5 år efter skilsmissen, afhængig af ægteskabets varighed, hustruens og eventuelle børns alder og hustruens indtjeningssevne. Har ægteskabet forud for separationen været i mindre end to år, og har manden i hele separationstiden betalt bidrag til hustruen, træffes ofte bestemmelse om, at bidragspligten bortfalder fra skilsmissebevillingens dato. - Også når skilsmisse gives ved bevilling efter Ægteskabslovens § 54, 1. pkt., eller § 65 og ægtefællerne har henskudt spørgsmålet om bidragspligtens varighed til overøvrighedens afgørelse, bør overøvrigheden (se anførte værk s. 127-28) »i videre omfang, end det nu er tilfældet« overveje om der er grundlag for at tidsbegrænse underholdningspligten efter lignende kriterier som nu lægges til grund ved skilsmisse efter § 54, stk. 2.

Et eksempel, der illustrerer domspraksis er dommen UfR 1953 s. 1092 H, hvor manden var 60 år og hustruen 46 år. da de blev separeret efter ca. 6 års ægteskab. Medens byretten ikke tidsbegrænsede underholdsbidraget, skete der både ved landsret og højesteret en begrænsning til 1 år.

ii. Bidragets størrelse.

Dette spørgsmål vil i praksis altid blive afgjort af overøvrigheden, der naturligvis må tage hensyn til forholdene i det enkelte tilfælde. Der er intet i vejen for, at bidraget kan sættes til 0. Der vil ved fastsættelsen ikke alene blive lagt vægt på, hvad hustruen faktisk tjener, men også på, hvad hun *kanne* tjene.

Også på dette område har der udviklet sig visse retningsslinier, som naturligvis ikke skal følges for slavisk.

Ved gennemsnitsindtægter vil bidraget ofte ikke komme til at overstige 1/3-1/4 af mandens bruttoindtægt selv i tilfælde, hvor hustruen ikke kan skaffe sig erhvervsindtægt. Er der også børn, der skal svares bidrag til, vil det medføre en nedsættelse af hustru bidraget. Baggrunden herfor er den kendsgerning, at der i alle tilfælde, hvor manden ikke er temmelig velstillet, vil være en grænse både for, hvad han kan betale — og også for, hvad der kan forventes inddrevet. En ugeløn om måneden synes at danne den omtrent-

lige grænse for betalingssevnen, se herom særlig Carl Moltke: Skilsmisens efterveer, Familien og Samfundet (1964) s. 187. Han nævner et eksempel: Manden, 40 år, tjener ca. 400 kr. ugentlig, hustruen er 35 år. Der er tre børn i ægteskabet, til hvilke han skal betale normalbidraget (på eksemplets tidspunkt 113 kr. månedlig pr. barn). Der vil herefter kun blive tale om et bidrag på ca. 75 kr. til hustruen.

I moderne engelsk ret, hvor hustruens underholds-krav ellers er godt beskyttet, er der nok en tendens til at fastsætte bidraget til en tredjedel af mandens nettoindtægt (i Danmark er udgangspunktet normalt ægtefællernes bruttoindtægt), men det er ikke en fast regel, se dommen All ER 1966) s. 445-46.

Adskillige tyske retter har tabeller som udgangspunkt. Der er formentlig en tendens til at give hustruen og børnene lidt højere andel af indkomsten end her i landet.

Spørgsmålet om underholdningspligten og bidragets størrelse er vel nok et af de forhold, der giver mest anledning til kritik og diskussion. Fra kvindeside angribes den nuværende ordning ofte som utilfredsstillende, som et udslag af, at vi lever i et mandssamfund. Også mange mænd gør gældende, at tilstanden er utilfredsstillende, og at den er et udslag af »forsørgerbegrebet«, samt at myndighederne altid tager hustruernes parti.

Man overser herved nok fra begge sider en række faktorer. Blandt andet må man gøre sig klart, at i de hyppige tilfælde, hvor familien har levet helt eller overvejende af mandens indtægt, mens samlivet varede, *må* der nødvendigvis opstå praktiske problemer for begge ægtefæller, hvis denne indtægt fremtidig skal dække udgiften til to husholdninger.

Det kan under disse omstændigheder ikke overraske, at domstolene og overøvrigheden ikke har kunnet finde frem til en praksis, der har kunnet løse de problemer, der følger i sporene på et ægteskabs sammenbrud.

Tilbage bliver spørgsmålet, om de ved deres udformning af praksis har gennemført det ligestillingsprincip, som er en af familierettens ledende tanker. Det må naturligvis her virke slående, at der ikke i praksis kan findes frem til tilfælde, hvor det er blevet pålagt hustruen at betale bidrag til manden. Selv om det stadig vil være sjældent at finde ægteskaber, hvor manden i udpræget grad er den økonomisk svagere part, *findes* disse ægteskaber dog. Man må imidlertid her over for understrege, at myndighederne i hvert fald har tilstræbt en faktisk ligestilling mellem kønnene ved tidsbegrænsning af underholdsbidragene, og det kan formentlig også accepteres, at det er praktisk velgrundet at tage hensyn til, at et ægteskab af

længere varighed i et meget stort antal tilfælde har svækket hustruens erhvervsmuligheder, *enten* fordi hun har været ude af erhverv *eller* fordi hun på grund af arbejde i hjemmet har ofret mindre tid på sit erhverv end manden, og derfor har ringere indtjeningsmuligheder end han. Det må være berettiget, at domstole og overvåring ikke ubetinget lægger følgerne af dette familiens livsmønster over på hustruen alene. Dette ville navnlig virke særdeles urimeligt i de tilfælde, hvor det er manden, der udtrykkeligt har ønsket, at hustruen skulle være hjemmearbejdende, eller hvor han ikke har gjort noget for at bidrage til, at hun fik lige så gode muligheder for at passe et erhverv som han.

Retten til underholdsbidrag bortfalder, når hustruen indgår nyt ægteskab. Et vanskeligt problem er det, hvis hun samlever med en anden mand, se herom højesteretsdommene UfR 1960 s. 546 og 549, hvor rettens flertal fandt, at hjemmelen til at lade bidraget bortfalde måtte søges i Ægteskabslovens § 71, der forudsætter, at der er sket en forbedring af den bidragsberettigedes økonomiske kår, hvorved samlivsforhold efter omstændighederne kan tages i betragtning som bevismoment.

Trolle fremhæver i sin kommentar til dommen (TfR 1961 s. 73 - se særlig s. 77 ff.) - at dette er et spørgsmål af ikke ringe social betydning for et stort antal kvinder, der efter et ret langvarigt ægteskab bliver skilt i en fremrykket alder, og for hvem det kan være økonomisk nødvendigt at have en — ofte mandlig - logerende eller tage plads som husbestyrerinde. Han mener bl. a., at hvis hustrubidraget er lille, må der i hvert fald kræves, at samlivet med den anden mand medfører en ret væsentlig forbedring af hendes kår. For bidraget kan nedsættes eller helt bør bortfalde.

B. Forsørgelsespligten i forhold til det offentlige.

Mens samlivet består, er det som tidligere anført fuld ligestilling mellem ægtefællerne på dette punkt, og dette har været retsstillingen lige siden Socialreformen af 1933, men mens denne lov i øvrigt ganske bevidst stræbte efter at ligestille ægtefællerne, gjorde man en undtagelse for så vidt angår tiden efter samlivets ophævelse og i separationstiden.

Spørgsmålet om hustruens ansvar for familiens forsørgelse i forhold til det offentlige - altså spørgsmålet om det offentlige ret til hos hende at søge refusion for forsorgsudgifter til mand og børn - var adskillige gange genstand for diskussion i løbet af det 19. århundrede, og det var her særlig spørgsmålet om hustruens stilling i tilfælde af samlivsophævelse og separation, der var i forgrunden. Det i 1872 udarbejdede forslag til en fattiglov indeholdt i overensstemmelse med Fattigkommissionens indstilling en bestemmelse,

der gjorde det til en pligt for hustruen at forsørge manden, så længe ægteskabet ikke var fuldstændig opløst. Dette forslag støjtede på stærk modstand i Justitsministeriet, og udgik af det endelige lovforslag. Spørgsmålet blev påny rejst i Rigsdagen. Et forslag om ligestilling mellem ægtefællerne opnåede dog ikke flertal. Justitsministeren fastholdt sit standpunkt og mindede om, at hustruen ved ægteskabets indgåelse mistede rådigheden over sin formue, således at manden kunne forøge også hvad hun havde indbragt, uden at hun kunne øve nogen indflydelse derpå. Desuden var det ofte tilfældet, at en hustru i et sådant tilfælde blev mishandlet og måtte forlade manden, og det ville da være »næsten oprørende«, hvis en sådan mand skulle kunne berøve hustruen de af hende surt erhvervede skillinger.

Under forarbejderne til Fattigloven af 1891 var Indenrigsministeriet påny stemt for ligestilling, mens Justitsministeriet fastholdt sit tidligere standpunkt. Slutresultatet blev, at der kunne pålægges en hustru, der ikke var endelig skilt fra sin mand, bidrag til hans forsørgelse, hvis hun havde særlige midler. Se herom Harald Jørgensen: Studier over det offentlige Fattigvaens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede (1940) s. 133 ff s. 143, s. 183 og s. 188.

Efter Socialreformen blev stillingen den, at hustruens forsørgelsespligt bortfaldt, hvis hun kunne betragtes som forladt, samt i tilfælde af separation. Mandens forsørgelsespligt vedvarede derimod, indtil ægteskabet var opløst. Denne regel kunne undertiden give anledning til problemer, f. eks. i tilfælde, hvor hustruen havde forladt ægtemanden med en anden mand og fik brug for offentlig hjælp. I et sådant tilfælde ville manden naturligvis ikke blive pålagt at svare privatretligt bidrag til hustruens underhold, men ikke desmindre var han pligtig til at refundere det offentlige dets udgifter i anledning af hendes trangssituation. Han kunne ganske vist få hende dømt til at tilbagebetale de beløb, han måtte udrede, jfr. UfR 1959 s. 654 H, men et sådant krav var jo normalt ikke meget værd i praksis.

Forsorgsloven af 1961 har i § 25 gentaget Socialreformens regel på dette punkt, således at der fortsat er en forskel på mandens og hustruens retsstilling. Man bør dog være opmærksom på, at det forhold, at reglerne om tilbagebetalingspligt med hensyn til offentlig hjælp er blevet radikalt ændret ved den ny forsorgslov, se dens kap. IX, og særlig § 61, nr. 4, har medført, at der nu i realiteten kun er meget ringe forskel på ægtefællernes retsstilling. Fremtidig vil manden kun komme til at hæfte for forsorgsudgifter til hustruen efter samlivets ophævelse, hvis han ved at forlade hende sætter hende i trang. Til gengæld hæfter han, så længe denne trangssituation varer, dog ikke ud

over skilsmis­sen. I en sådan **situation vil der imidlertid også normalt blive pålagt ham pri­vatretlig underholds­pligt.**

Derimod kommer han ikke fremtidig til at betale forsorgs­udgifter for den utro hustru, se også Sogne­rådstiden­de 1964/65, s. 161: Hustruen forlod manden for at flytte sammen med en anden, kom senere i trang og søgte hjælp til sig og børnene. Socialministeriet var enig med Københavns magistrat i, at der ikke var grundlag for at gøre krav om tilbagebetaling mod »forsørgeren, der ikke ved sine forhold ses direkte at have forvoldt trangssituationen«. Se i øvrigt om disse spørgsmål Vagn Holm. Socialt Tidsskrift 1964. s. 213 ff.

Forskellen mellem ægtefællernes stilling er herefter kun den, at en hustru ikke bliver ansvarlig, hvis hun ved at forlade manden sætter ham i trang. Selv om det forekommer, at hustruen forlader manden på en sådan måde, at der opstår betydelige vanskeligheder for ham, er det dog formentlig sjældent, at han kun kan klare sig ved at søge offentlig hjælp.

Den svenske lov om socialhjælp af 4. jan. 1956 bestemmer i § 35, at en ægtefælle har pligt til at erstatte det offentlige udgifter til obligatorisk socialhjælp, som er ydet til den anden ægtefælle. Hvis ægtefællerne lever adskilt på grund af separation, når hjælpen bliver ydet, gælder pligten dog kun, hvis den understøttede ægtefælle efter dom eller aftale havde krav på underholds­bidrag fra den anden ægtefælle.

III. Ydelser fra det offentlige til ægtefæller i anledning af samlivsophævelse, separation eller skilsmisse.

A. Udvidet hjælp til fraskilte og fraseparerede kvinder.

1. *Efter Forsorgslovens § 56* kan der efter det sociale udvalgs skøn i det enkelte tilfælde ydes en overgangshjælp til kvinder, der har børn under 18 år og som bliver skilt uden forudgående separation. Hjælpen ydes som udvidet hjælp, d.v.s. efter mildere trangskriterier end dem, der anvendes ved ydelsen af almindelig forsorgshjælp. Den normale tidsgrænse er 13 uger, men i ganske særlige tilfælde, bl. a. når den pågældende på grund af sygdom eller andre utilregnelige årsager ikke har været i stand til at påtage sig eller skaffe sig arbejde, kan den ydes i indtil et halvt år. Der kan også ydes støtte, når hustruen overtager en mindre erhvervs­virksomhed, som manden hidtil har drevet eventuelt med hendes hjælp. Er hustruen gravid ved skils-

missen, kan der ydes hjælp i særlig vidt omfang.

Denne regel kan også anvendes ved separation, dog kun i ganske særlige tilfælde.

Disse regler går tilbage til den tidligere forsorgs­lov § 282 som ændret i 1955. I det oprindelige lovforslag brugtes ordene »særlige tilfælde« og regelen motive­redes med, at det var nødvendigt at sætte snævre grænser for hjælp af den heromhandlede art i separations­tiden for at modvirke misbrug.

Under behandlingen i Folketinget gav flere medlemmer udtryk for samme tanke, idet de udtrykte ængstelse for for vid en regel på dette punkt. Resultatet var da også, at den skærpedes under udvalgs­behandlingen ved indføjel­sen af ordet »ganske«. Også under behandlingen af den nye forsorgs­lov af 1961 gav et folketings­medlem udtryk for ængstelse ved de såkaldte »sociale separationer«, hvor manden og konen bliver enige om at lade sig separere for derved at opnå understøttelse (Folketingstiden­de 1960/61 sp. 708. se også sp. 3467). Disse »sociale separationer« omtales ikke af Justitsministeriets Ægteskabsudvalg i dettes betænkning II, afgivet i 1964.

Fra et familieretligt synspunkt må det fremhæves, at der i separationstilfældene er et stort antal sager, hvor hustruerne er meget dårligt stillede, fordi manden har forsømt familiens forsørgelse f. eks. på grund af drikfældighed, således at den fraseparerede hustru ofte står i den situation, at hun skal bygge et hjem op for sig og børnene næsten fra grunden. Endvidere forekommer der i det hele relativt få separationer, h) or man klart kan sige, at hustruen bærer hovedskylden for forholdets ødelæggelse, medens skilsmisse uden forudgående separation i et betydeligt antal tilfælde skyldes hustruens utroskab.

Det bør ligeledes understreges, at det i ægteskabs­sager meget ofte er et naturligt led i de implicerede myndigheders og advokaters forligs­bestræbelser at få en ægtefælle, der egentlig var berettiget til skilsmisse, til at nøjes med separation, ja, den ovennævnte betænkning har endda i ægteskabs­bevarende hensigt foreslået, at den umiddelbare adgang til skilsmisse afskaffes, f. eks. i tilfælde af utroskab, og erstattes med en adgang til separation. Det vil være beklageligt om den hustru, der, i håb om i sidste ende at redde sit ægteskab, nøjedes med separation, skulle være forsorgs­mæssigt dårligere stillet end den hustru, der står på sin ret og straks ønsker skilsmisse, og tilmed dårligere stillet end den hustru, der bliver skilt på grund af sin egen utroskab.

Hvorledes disse bestemmelser praktiseres fra kom­mune til kommune kan være vanskeligt at få oplyst. I et foredrag holdt kort tid efter at bestemmelserne var indført, udtalte en kommunalpraktiker (Købstadsfor­eningens Tidsskrift 1955/56. s. 364). at der ikke i hans kommune havde været nogen ansøgninger fra fraskilte, mens der »karakteristisk nok« allerede havde været ansøgninger fra separerede. »Jeg behøver næppe at sige, at de er blevet behandlet med yderste delika­tesse, og at der som regel er givet afslag.«

2. *Forsorgslorens § 36, stk. 3*, om uddannelseshjælp til enlige mødre kommer også til an-

vendelse på fraseparerede og fraskilte, hvis de i øvrigt opfylder lovens betingelser.

B. Førtidspension i medfør af sociallovgivningen.

Fraskilte og fraseparerede kvinder har samme ret som andre enlige kvinder til at opnå indtægtsreguleret folkepension allerede fra det 62. år, mens mænd og normalt også gifte kvinder først får ret til sådan pension, når de fylder 67.

Derimod har de fraskilte og fraseparerede ikke ret til at opnå en førtidspension fra lige så tidligt et tidspunkt som enker, der, hvis betingelserne i Enkepensionsloven af 1959 i øvrigt er opfyldt, har krav på enkepension fra de er fyldt 55, hvis de har børn, efter omstændighederne allerede fra de er 45 år. Under behandlingen af Enkepensionsloven i Folketinget berørte man adskillige gange spørgsmålet om forsørgsbehovet hos andre enligblevne kvinder end enker. I betænkning nr. 205 om problemerne omkring en almindelig enkepension (1958) var man også inde på spørgsmålet. Det fremgår (s. 64), at udvalget havde en vis sympati for en almindelig pension for fraskilte, fraseparerede og forladte kvinder over 45 år med mindst to mindreårige børn. Regeringen havde imidlertid allerede da fremsat forslaget til Enkepensionsloven. Udvalget undlod at forfølge spørgsmålet videre, også under hensyn til, at det drejer sig om en fåtallig gruppe af kvinder. Fraskilte og fraseparerede har imidlertid en mulighed for efter ansøgning at opnå pension efter Enkepensionslovens § 1, stk. 2. Del: er dog en forudsætning, at svigtende helbred eller andre særlige omstændigheder taler derfor, og at ansøgeren er fyldt 50 år.

Loven har ikke selv taget stilling til, hvad den fraseparerede kvindes ret er, når manden dør i separationstiden. Herom udtaler Socialministeriets cirkulære nr. 77 af 15. april 1959. afsnit I: »Enkebegrebet svare til det i lovgivningen i øvrigt anvendte, og omfatter således alle tilfælde, hvor ægtefællen dør, medens ægteskabet består, selvom samlivet mellem ægtefællerne med eller uden separation har været ophævet ved dødsfaldet.«

Sammenlign hermed, at det efter Forsørgs lovens § 77 er en betingelse for udbetaling af børnebidrag til enker og enkemænd, at ægtefællernes samliv ikke var retlig ophævet ved dødsfaldet.

C. Ydelser til enligblevne mænd.

Der findes ingen regler om ydelser til fraskilte og fraseparerede mænd, heller ikke i den situation, hvor de har fået forældremyndigheden over mindreårige børn.

IV. Bevarelse af retten til enkepension.

Herom findes der regler i lov nr. 102 af 14. marts 1941 om bevarelse af enkepensionsret ved separation og skilsmisse, som ændret ved lov nr. 268 af 14. juni 1951. Denne lov angår tjenestemænd og andre, hvem der er sikret en enkepensionsordning som led i deres tjenesteforhold. Retten til enkepension berøres ikke af separation. I tilfælde af skilsmisse bevarer hustruen sin ret, når ægteskabet har bestået i 5 år, med mindre der ikke er tillagt hende underholdsbidrag, eller der i øvrigt i det enkelte tilfælde bliver truffet bestemmelse om, at hun ikke skal bevare enkepensionsretten.

Disse regler, der i adskillige år har været anvendt på tilsvarende måde, når det drejede sig om forfattet hustruers krav på andel i vederlaget for folkebibliotekernes benyttelse af danske bøger, gælder nu også for mænd gift med danske forfatterinder, se vedtægterne for Dansk Forfatterfond, stadfæstet gennem Kulturministeriet den 30. september 1965. Det vil sige at der i tilfælde af skilsmisse mellem en forfatterinde og hendes mand principielt skal tages stilling til, om han efter hendes død skal have ret til biblioteksafgift af hendes bøger. En sådan bestemmelse ville dog forudsætte, at der blev pålagt hustruen pligt til at svare underholdsbidrag til ham, således at nydannelsen har større teoretisk end praktisk interesse.

V. Lejlighed.

Efter lejelovens § 85 skal der i forbindelse med separation, skilsmisse eller ægteskabs omstødelse om fornødent træffes bestemmelse om, hvem af ægtefællerne der skal have ret til at fortsætte lejemålet. Den ægtefælle, hvis erhvervsvirksomhed er knyttet til et forretningslokale, har fortrinsret til dette og til den dertil knyttede beboelseslejlighed.

Afgørelserne i disse sager må naturligvis træffes efter et konkret skøn. Er der fællesbørn, vil den ægtefælle, der får forældremyndigheden, praktisk talt altid få tillagt lejligheden. Her overvejer hensynet til børnene alle andre hensyn.

Se f.eks. dommen UfR 1954, s. 81 H, hvor hustruen ønskede separation efter godt 15 års ægteskab, mens manden var villig til at fortsætte samlivet. Byretten og Højesterets flertal tillagde hustruen lejligheden af hensyn til parternes fællesbarn. Landsretten havde derimod givet manden lejligheden under henvisning til, at det var hustruen, der ville ud af ægteskabet, og til at manden havde et værdifuldt møblement som særeje, og derfor havde en særlig interesse i at bevare lejligheden.

Et særligt problem er særbørn. Hvis begge ægtefæller har særbørn, og den ene af dem har

opgivet sin lejlighed i anledning af ægteskabets indgåelse, opstår der en yderst vanskelig situation.

Har ægteskabet været barnløst, er stillingen ikke helt klar. Man kan dog formodentlig sige, at der er en overvejende tendens til at tillægge hustruen lejligheden ud fra den betragtning, at hun er den økonomisk svagere part, hvad hun er i langt det største antal sager. Har ægteskabet kun varet temmelig kort, er der en stærk tilbøjelighed til at lægge vægt på, hvem der havde lejligheden ved ægteskabets indgåelse. Ofte vil parternes helbred spille ind.

I sager, hvor den ene ægtefælle mod den andens ønske har søgt ud af et langvarigt ægteskab til trods for at uoverensstemmelserne ikke var særlig alvorlige, har man undertiden ladet dette moment være afgørende, således at den ægtefælle, der ønskede ægteskabet bevaret, har fået lejligheden.

Skyldmomentet kan også spille en rolle.

Se angående dette spørgsmål dommen Uf R 1956, s. 765: En hustru flyttede efter 20 års ægteskab hen

til en anden mand og påstod separation. Underret og landsret gav hende lejligheden, men Højesteret gav manden medhold bl. a. under henvisning til årsagen til hustruens samlivsophævelse. Se også UfR 1966, s. 486: Ægteskabet opløstes på grund af hustruens utroskab. Lejligheden blev tillagt manden, idet der bl. a. toges hensyn til, at hustruen havde den væsentligste skyld for forholdets ødelæggelse og var den af ægtefællerne, der oprindeligt søgte ud af ægteskabet, der var barnløst. Hustruen havde ganske vist indført lejligheden i ægteskabet, men manden havde på grund af sine arbejdsforhold et særligt stort behov for den.

Også på dette punkt diskuteres det ofte, om der reelt er ligestilling mellem ægtefællerne. Det er utvivlsomt en udbredt opfattelse blandt de mandlige parter i ægteskabssager, at det er meget vanskeligt for en mand at få tillagt lejligheden. Det er rigtigt, at det sker forholdsvis sjældent. Herover for står imidlertid den omstændighed, at hustruen som oftest er den økonomisk set dårligst stillede, og at det formentlig må være berettiget, at domstolene i sager, hvor der ikke er børn, og hvor alt andet i øvrigt er lige, lægger en betydelig vægt på dette forhold.

Kapitel 11.

FORHOLDET TIL BØRNENE

1. Forældremyndighed.

Reglerne herom findes i Myndighed slovens § 24. Der skal ved bevilling eller dom til separation eller skilsmisse træffes bestemmelse om, hvem forældremyndigheden over børnene skal tilkomme. Børn under 2 år bør kun under ganske særlige omstændigheder fjernes fra moderen. I øvrigt skal spørgsmålet træffes i overensstemmelse med forældrenes ønsker, hvis dette ikke åbenbart strider mod barnets tarv. Er de ikke enige, afgøres spørgsmålet efter hvad der under særligt hensyn til børnenes tarv findes billigt. Hvis begge er lige egnede, læn der lægges vægt på forældrenes skyld i samlivets ophævelse.

Lovreglen kan også efter begæring finde anvendelse i tilfælde af faktisk samlivsophævelse.

Også med hensyn til spørgsmålet om forældremyndigheden gøres det ofte gældende, at der gives hustruen en meget stærk fortrinsstilling.

Det er ganske utvivlsomt, at hustruerne opnår forældremyndigheden i et overordentligt stort antal tilfælde, ikke alene i sager, hvor hun er klart den bedst egnede — som f. eks. når manden misbruger spiritus eller er brutal i hjemmet - men også i sager, hvor begge forældre er kvalificeret som opdragere.

På den anden side viser en række højesteretsdomme, at det i ingen måde er udelukket for fædrene at få forældremyndigheden, selv over mindre børn.

Se f. eks. dommen UfR 1962, s. 79 H., hvor manden fik forældremyndigheden over to børn født henholdsvis i 1952 og 1953. Hustruen havde insistere på separation. En lægeerklæring var stærkt i favør af manden. Se også UfR 1963, s. 520 H., hvor manden fik forældremyndigheden over to børn født 1955 og 1957. Det fremgik bl. a. af sagen, at han havde taget meget aktivt del i børnenes pasning og opdragelse.

En grund til, at hustruen så ofte får tillagt forældremyndigheden, er det, at når det drejer sig om mindre børn - også ud over lovens toårsgrænse - er der et vigtigt hensyn at tage til barnets pasning og pleje, se særlig Ernst Andersen: *Familieret* (1964), s. 230. Således som familiemønstret stadig er, fremgår det nemlig meget jævnlige af fædrenes *egne* forklaringer i ægteskabssager, at de kun i forholdsvis ringe omfang tager del i de praktiske gøremål inden for hjemmets fire vægge, herunder pasningen af barnet, også i de tilfælde, hvor begge forældre har heldagsarbejde uden for hjemmet. Sådanne forhold må selvfølgelig gå ind i domstolens samlede overvejelser i den konkrete sag. For de større børn, især når de nærmer sig de 18 år, lægges der naturligvis nok adskillig vægt på barnets egne ønsker, og selv om det er sjældent i danske domstole at afhøre barnet selv, er det dog meget ofte muligt at få oplysning herom fra forældrene, der tit på dette punkt viser stor oprigtighed, selv når barnets ønsker går dem imod.

I øvrigt må sagerne afgøres helt konkret, og mange ting må gå ind i bedømmelsen: Barnets og forældrenes helbred, bolig- og erhvervsforholdene, barnets køn etc.

En virkelig undersøgelse af om der i administrationen eller hos domstolene sker en forskelsbehandling, således at forældremyndigheden tillægges mødre i videre omfang, end det er begrundet i hensynet til barnets tarv, vil det ikke være muligt at gennemføre, idet det ville forudsætte en gennemgang af praksis ud over de i domssamlingerne gengivne sager, og de fleste underretter følger den praksis kun at give et forholdsvis kortfattet referat af forklaringerne i ægteskabssager.

II. Forsørgelsespligten.

Såvel efter Børnelovens § 13 som efter Forsørgslovens § 25 består *begge* forældres underholdspligt efter separation og skilsmisse.

Rent praktisk er stillingen imidlertid, at hvis den af forældrene, der ikke har fået tillagt forældremyndigheden, betaler aftalte eller fastsatte bidrag, vil man næppe kunne gøre sanktioner gældende over for ham, hverken efter Straffelovens §§ 198 og 213 eller Forsorgslovens § 36. Det antages heller ikke, at forældremyndighedens indehaver under påberåbelse af forsørgelsespligten vil kunne rejse krav mod den bidragskyldige ud over bidraget, jfr. Bitsch: Lov om børns retsstilling (1962), s. 88. Hertil kommer, at Forsorgslovens § 26 udtrykkeligt bestemmer, at når det offentlige yder hjælp til en person under 18 år i forbindelse med ophold uden for hjemmet, kan der afkræves forældremyndighedens indehaver hel eller delvis betaling. Der kan altså ikke gøres noget krav gældende mod den af forældrene, der ikke har fået forældremyndigheden.

Den *reelle* stilling er således i det store og hele, at forsørgerpligten for den af forældrene, som ikke har barnet hos sig, er begrænset til en pligt til behørigt at svare det ham eller hende pålagte bidrag, og det må i denne forbindelse understreges, at det såvel i aftalepraksis som under retssager er ret almindeligt ikke at pålægge moderen bidragspligt, når faderen får forældremyndigheden.

Med hensyn til bidragets størrelse bestemmer Børnelovens § 14, at det skal fastsættes under hensyn til barnets tarv og forældrenes økonomiske kår, herunder deres økonomiske evne. Hvis begge forældre er ubemidlede, fastsættes bidraget i almindelighed til det for barnets opholdssted til enhver tid gældende normalbidrag. Reglerne om dette findes i Forsorgslovens § 86, hvorefter faderens bidrag fastsættes til $\frac{3}{5}$ af de udgifter, som et barns underhold må antages at medføre, og moderens bidrag fastsættes til $\frac{2}{5}$ af disse udgifter (for tiden henholdsvis 1.740 og 1.152 kr. årlig). Baggrunden for disse satser er formentlig et skøn over forældrenes gennemsnitlige indtjeningsevne.

Der klages ofte fra mødrene over, at bidragene er for lave og langt fra dækker $\frac{3}{5}$ af de virkelige udgifter ved barnets forsørgelse. Ernst Andersen udtaler herom (Familieret (1964), s. 239), at det, selv om beløbet bliver noget forhøjet (hvad det er blevet i mellemtiden) er og bliver en illusion, at faderen betaler $\frac{3}{5}$ af udgifterne. Man bør i denne forbindelse særlig være opmærksom på, at moderen, fordi hun har barnet hos sig, dels er hæmmet i sin erhvervsevne (sygeperioder hos barnet kan så-

ledes medføre, at hun må blive hjemme fra arbejde med deraf følgende indtægtstab) og desuden ofte har meget betydelige udgifter ved barnets pasning, mens hun er på arbejde, særlig så længe barnet er under skolealderen. Det er slet ikke ualmindeligt i københavnske ægteskabsager, at moderen oplyser at have udgifter til børnepasning, der sluger den væsentligste del af normalbidraget. I de tilfælde, hvor der er grundlag for at pålægge manden hustrubidrag, tages der hensyn til dette forhold, jfr. ovenfor s. 68, hvorefter der lægges megen vægt på den omstændighed, at hustruen har omsorgen for mindre børn. Men kan der ikke pålægges bidrag, f. eks. fordi ægteskabet opløses på grund af hustruens utroskab, står denne mulighed ikke åben.

Man bør ikke overse, at i de tilfælde, hvor det er faderen, der har fået forældremyndigheden over børnene, har han de samme praktiske problemer med hensyn til at tilpasse sine arbejdsforhold til børnenes behov, til at få dem passet, medens han er på arbejde osv. Ekstra-udgifterne er ikke mindre i denne situation.

Dette synspunkt ligger også til grund for den svenske skattelovgivnings regel om, at enlige forsørgere — mænd såvel som kvinder — har ret til samme skattefradrag som gifte udearbejdende kvinder med børn.

I denne forbindelse kan også nævnes en afgørelse i en bidrags sag, truffet af det norske Justisdepartement. Faderen havde fået forældremyndigheden over tre børn under skolealderen. Moderen, der havde erhvervsarbejde og var gift påny, blev pålagt at betale et bidrag til hvert barn, der udgjorde knap halvdelen af det danske normalbidrag. Hun klagede med påstand om at få bidraget nedsat til det halve, men departementet forhøjede det til det dobbelte af det beløb, som under instansen havde fastsat. Bidraget kom herved på linie med, hvad man normalt ville fastsætte for en mand i moderens økonomiske omstændigheder.

III. Offentligretlige ydelser til børnene.

A. Forskudsvis udbetaling af privatretlige underholdsbidrag.

På dette punkt er der fuld ligestilling mellem ægtefællerne, jfr. Forsorgslovens § 76. Også den fader, der har fået forældremyndigheden over børnene, kan få forskudsvis udbetaling af normalbidraget, dog kun hvis der i det konkrete tilfælde er pålagt hustruen pligt til at svare bidrag.

B. Børnetilskud.

På dette område spiller det en stor praktisk rolle, at man her i landet har valgt at udbetale

det almindelige offentlige børnetilskud ved modregning i de personlige skatter, d. v. s. til manden, da hustruen ikke er skattepligtig. Et medfører problemer, når samlivet ophæves, eller hvis der opnås separation eller skilsmisse i årets løb, og børnene fremtidig skal være hos moderen. Praksis er, at hvis der er truffet en endelig afgørelse om skilsmisse eller separation før 1. januar, tilkommer børnetilskuddet for det følgende skatteår den af ægtefællerne, hos hvem barnet er hjemmeværende pr. 1. januar. Lever ægtefællerne adskilt 1. januar, uden at nogen endelig separation eller skilsmisse foreligger, gives børnetilskuddet til den ægtefælle, der i indkomståret i det væsentlige har forørgt barnet. Har moderen ikke haft indtægter i dette år, vil det altså blive faderen, der i år børnetilskuddet udbetalt, selv om han ikke læn-

gere bor sammen med barnet. Hvis ægtefællerne lever sammen pr. 1. januar, men ophæver samlivet i januar kvartal, skal manden altid have børnetilskuddet for det første skatteår, se P. Bruun Nielsen: *Uf R 1965 B. s. 116-18*. Sker samlivsophævelsen før 1. april, skal han tilmed have det højere børnetilskud, der tilkommer enlige forsørgere.

Tilsvarende regler finder anvendelse, når barnet er hustruens særbarn, således at børnetilskuddet altså kan blive udbetalt til stedfaderen efter samlivsophævelsen.

Det er forekommet, at en stedfader på grundlag af 3-4 ugers samliv har fået godskrevet hele børnetilskuddet for sin hustrus to særbørn.

Børnetilskuddet for de følgende skatteår vil dog i alle disse tilfælde blive udbetalt til den af forældrene, der har barnet hos sig.

TREDIE AFSNIT

EFTER DØDSFALD

Kapitel 12.

RETSVIRKNINGER AF EN ÆGTEFÆLLES DØDSFALD

I. Arve- og skifteret.

A. *Skifteretten.*

Når en af ægtefællerne afgår ved døden, skal et eventuelt fællesbo skiftes som i tilfælde af separation eller skilsmisse, dog at der ikke er nogen mulighed for en skæveling, selv i tilfælde af et meget kort ægteskab.

B. *Arveretten.*

Indtil gennemførelsen af Arveloven af 1963 var grundlaget for dansk arveret hovedsagelig Arveforordningen af 21. maj 1845 med senere ændringer og den på grundlag af Familieretskommissionens betænkning gennemførte lov nr. 120 af 20. april 1926, den sidste af de fire love, der i 1920'erne så radikalt ændrede ægtefællers retsstilling. Efter indførelsen af denne lov var der på alle væsentlige punkter gennemført ligestilling mellem ægtefællerne. De arvede hinanden efter samme regler, og hvad der også var særdeles vigtigt, hustruen fik samme adgang som manden til at sidde i uskiftet bo, dog at manden efter lovens § 2 i sit testamente kunne stille det som vilkår, at der beskikkedes hustruen en tilsynsværge.

Det antoges endvidere, at der i medfør af Grundlovens § 25 var hjemmel til at konfirmere bestemmelser om båndlæggelse af en enkes bos- og arvelod i samme omfang som hidtil.

Begge disse særregler er bortfaldet ved den nye arvelovs ikrafttræden, og der er således nu fuldstændig ligestilling mellem ægtefællerne inden for dette vigtige område.

Af vigtige nye regler i Arveloven kan særligt nævnes §§ 6 og 7, der udvider ægtefællers arveret efter hinanden. Når der ikke er testamente, arver en ægtefælle 1/3, hvis afdøde havde livsarvinger (tidligere 1/4), men hele boet, hvis afdøde kun havde udarvinger. I denne forbindelse må også nævnes § 62 b i Skifte-loven som ændret ved lov nr. 412 af 18. december 1963, hvorefter den efterlevende ægte-

fælle altid har ret til af boet at udtage så meget, at værdien heraf sammenlagt med hans boslod og arvelod og hans særeje udgør indtil 12.000 kr. Også ved udlodningen af boet har ægtefællen en fortrinsstilling, der er ens for mand og hustru.

Børnenes interesser er tilgodeset i Arvelovens § 27, hvorefter de har ret til, såfremt det er nødvendigt for at sikre dem passende underhold og uddannelse til deres 21. år, forlods at få udlagt et efter forholdene passende beløb. Der kan ved dettes fastsættelse tages hensyn til, hvilke udgifter arveladeren har afholdt til andre børns uddannelse.

Arveretten bortfalder ikke alene ved skilsmisse, men også ved separation.

Arvelovgivningens bestemmelser er prægede, ikke alene af ligestillingsgrundsætningen, men også af den tankegang, at familiemedlemmer - uanset køn — har en naturlig interesse i, at ægtefælle og børn - især mindreårige - i så vid udstrækning som muligt skal kunne bevare deres hidtidige levestandard også efter dødsfaldet.

II. Anden lovgivning.

A. *Foranstaltninger til forbedring af en ægtefælles kår umiddelbart efter dødsfaldet.*

1. *Enkepensionsloven af 1959*

Denne lov indeholder i kap. II regler om forskellig støtte til enker, herunder i § 15, stk. 1, forskrift om en almindelig adgang til i trangstilfælde at yde en overgangshjælp i 13 uger til alle enker uanset alder, og uanset om de har børn.

Se § 15, stk. 3, om yderligere adgang til støtte til kvinder, der bliver enker efter det fyldte 45. år og til enker med børn under 18 år, samt § 15, stk. 5, om uddannelseshjælp

Der er ingen tilsvarende regler for enke-mænd, ej heller for enkemænd med mindre-årige børn.

På et mode i Socialpolitisk Forening i november 1965 fremhævede en sodalpraktiker de betydelige problemer, der kan opstå for en enkemand med mindre-årige børn. Også for enkemanden kan der således opstå spørgsmål om at finde et arbejde, hvor beskæftigelsesforholdene kan forenes med hensynet til børnenes pasning.

Den norske lov om Folketrygd af 17. juni 1966 sidestiller enker og enkemænd med hensyn til ydelser i overgangstiden efter dødsfaldet, jfr. lovens kapitler 9 og 10, og man regner med, at disse bestemmelser vil få praktisk betydning.

2. Skattelempelse.

Hvis det må forventes, at den efterlevende ægtefælles indkomst i det pågældende skatteår som følge af den anden ægtefælles død vil blive mindre end den ansatte indkomst, vil den efterlevende - hvad enten det er en mand eller kvinde - kunne forlange nedsættelse efter nærmere angivne regler (Ligningslovens § 2 B, stk. 3).

Bestemmelsen gjaldt tidligere kun for enker, ikke for enkemænd, der var henvist til at søge bevillingsmæssig nedsættelse, når familieindtægten gik ned som følge af hustruens død.

3. Efterindtægt.

a. *Tjenestemandslovens* § 15 giver ægtefællen efter en tjenestemand ret til efterindtægt i 3 måneder. Hvis der ikke efterlades ægtefælle, tilfalder retten eventuelle uforsørgede børn under 18 år, hvis de ved dødsfaldet var undergivet tjenstemandens forældremyndighed.

På dette punkt er der fuld ligestilling mellem kønnene. Denne er imidlertid først indført ved Tjenestemandsløven af 1958. Tidligere fik enkemanden aldrig efterindtægt, og en kvindelig tjenstemands børn opnåede kun denne ret, hvis de var uforsørgede.

Spørgsmålet om ligestilling blev rejst allerede for Lønningskommissionen af 1943, se dennes betænkning nr. II (1946), s. 88. hvor den udtaler, at den ikke kunne anbefale et fremsat forslag om ligestilling med hensyn til efterindtægt, da dette »logisk ville føre til Adgang til Efterladtepension for en kvindelig Tjenestemand's efterladte Ægtefælle, hvilket utvivlsomt ville mangle enhver Baggrund i den nuværende Samfundsoptattelse.«

b. *Funktionærlovens* § S giver ret til efterløn for enken - men aldrig enkemanden - i ind-

til 3 måneder. Hvis en mandlig funktionær ikke efterlader enke, tilfalder efterlønnen børn under 18 år, overfor hvem han havde forsørgerpligt. Kvindelige funktionærers børn får kun efterløn, hvis faderen er død eller ikke ved moderens død havde forsørgerpligt. Om fortolkningen af denne bestemmelse, se dommen UfR 1961 s. 715 H: En kvindelig fraskilt funktionær, hvis tidligere mand i kraft af skilsmissevilkårene havde pligt til at svare bidrag til deres to børns underhold, afgik ved døden. Børnene havde ikke krav på efterindtægt.

Funktionærloven blev senest ændret i 1964, altså efter ændringen i Tjenestemandsløvens § 75, men spørgsmålet om forskelsbehandlingen af mandlige og kvindelige funktionærer blev ikke rejst ved denne lejlighed. Den nuværende bestemmelse synes ikke at stemme med grundtankerne i den af Danmark tiltrådte Ligelønskonvention.

B. Forskellige bestemmelser.

1. Firmaløven.

Efter § 11 i denne lov (lov nr. 23 af 1. marts 1889 med senere ændringer) kan en enke, som fortsætter sin afdøde mands forretning, samt en ægtemand, som fortsætter den af hans hustru før eller under ægteskabet drevne forretning, benytte firmaet uforandret.

2. Beværterloven.

I § 39, stk. 3, i denne lov (lovbekendtgørelse nr. 24 af 21. januar 1964) bestemmes det, at ved en mands død går adkomst ifølge bevilling over til den indtil hans død med ham samlevende hustru, hvis hun godtgør at opfylde visse nærmere angivne betingelser. Enkemanden har ingen tilsvarende fortrinsstilling.

3. Lejeløven.

Efter § 84, stk. 1, i bekendtgørelse nr. 126 af 5. april 1965 af lov om leje er hovedreglen, at hvis en lejer dør før lejemålets udløb, er såvel udlejeren som dødsboet normalt altid berettiget til at opsiges lejemålet med sædvanligt varsel. Herfra gælder dog bl. a. den undtagelse, at efterlevende ægtefælle har ret til at fortsætte lejemålet, med mindre udlejeren gør det antageligt, at han har vægtige grunde til at modsætte sig det.

Her er altså ikke gjort nogen forskel på mand og hustru. Bestemmelsen gælder også for erhvervslejemål.

4. Landbrugslovgivningen.

a. Lovbekendtgørelse nr. 216 af 28. juli 1956 om udlån til modernisering og rationalisering af erhvervsvirksomheder inden for landbrug, gartneri og frugtavl.

I henhold til § 11, stk. 4, kan en række lån forblive indestående ved ejerskifte, bl. a. hvis ejendommen overtages af den tidligere ejers ægtefælle.

b. Lovbekendtgørelse nr. 223 af 25. maj 1960 om opførelse af arbejderboliger på landet.

Efter lovens § 22 forfalder de i ejendommen indestående lån til indfrielse ved ejerskifte. Når en række nærmere angivne personer, herunder efterlevende ægtefælle, overtager ejendommen, er der hjemmel til at stille lempeligere krav end over for andre.

c. Statshusmandsloven (lovbekendtgørelse nr. 224 af 25. maj 1960).

Lovens § 44, stk. 1, bestemmer, at hvis ejeren afgår ved døden, kan hans enke, såfremt hun forbliver i besiddelse af ejendommen, indtræde i afdødes forhold til staten efter de for livsarvinger gældende regler. Loven giver ikke enkemanden en tilsvarende fortrinsstilling.

C. Erstatningsprægede ydelser.

1. Erstatning for tab af forsørger.

Hovedreglen herom findes i Ikr af ttrædels es-loven til Straffeloven af 1930, § 15, stk. 2, efter hvilken den, der efter dansk rets erstatningsregler er ansvarlig for en andens død, kan dømmes til at give den, der derved har mistet en forsørger, erstatning for det tab, som han antages derigennem at lide.

Regler om erstatning for tab af forsørger findes i øvrigt også i særlovgivningen, jfr. særlig Færdsekslovens § 65, stk. 4.

Det har altid været forudsat, at en enke var berettiget til erstatning, hvis hun led et tab ved dødsfaldet. Er hun meget velhavende, således at dødsfaldet ikke bevirker nogen påviselig nedgang i levestandarden, vil hun ikke få erstatning eller i hvert fald kun en nedsat. Også af andre grunde kan tab anses udelukket, f. eks. hvis manden havde en ringe erhvervsevne eller faktisk igennem længere tid ikke havde opfyldt sin forsørgelsespligt, se Stig Jørgensen: Erstatning for personskade og tab af forsørger (2. udg., 1963) s. 348-354.

Også børnene i ægteskabet har været anset berettigede til erstatning som følge af faderens

død. Retspraksis har dog været tilbageholdende med at give erstatning til børn over 18 år.

Der har været væsentlig mere diskussion om erstatningsspørgsmålet, når afdøde var en kvinde.

Med hensyn til børnene nægtede man oprindelig erstatning ud fra den opfattelse, at faderen er den egentlige forsørger. Allerede i 1921 kom man dog ind på at anerkende også moderen som forsørger. Men man giver dog stadig kun børnene det halve af den erstatning, der normalt ville blive beregnet i anledning af faderens død, jfr. Stig Jørgensens anførte værk, s. 397.

Også i Norge kom man ret tidligt ind på at give erstatning til børn i tilfælde af moderens død.

Det, der særlig har givet anledning til problemer, er spørgsmålet om erstatning til enke-mænd.

Det forhold, at familielovgivningen og forsørgslovgivningen pålægger hustruen samme forsørgerpligt som manden, er ikke i sig selv afgørende, da § 15, stk. 2, er fakultativ og overlader skønnet til domstolene.

Den dissenterende dommer i Ufr 1959, s. 697, ville i modsætning til flertallet anse en hjemmearbejdende hustru som forsørger af manden og henviste herved udtrykkeligt til de privatretlige og offentligretlige regler om hendes forsørgerpligt.

Domstolenes skøn er blevet udøvet med megen tilbageholdenhed.

En ledende dom i den nyere udvikling er Ufr 1953, s. 434 H. En 33-årig cyklehandler mistede sin hustru på 31 år. Der var en 8-årig datter. Hustruen havde i de senere år tjent ca. 3.000 kr. årligt, mens ægtefællernes samlede skattepligtige indtægt udgjorde 6.500-7.900 kr. Hustruen ansås som forsørger også af manden, men under hensyn til hans alder og erhvervsevne, blev der ikke givet en egentlig erstatning, men kun en godtgørelse på 2.000 kr. for forstyrrelse i hans stilling og forhold. Datteren fik 2.500 kr. Landsretten havde nægtet manden ethvert beløb under hensyn til hans alder og gode helbred og til, at det ikke nærmere var oplyst, i hvilket omfang afdøde ved sin kontante indtægt skulle have bidraget til hans forsørgelse.

Dette var den første dom, hvorved hustruen blev anset som forsørger, uanset at manden var en ung og fuldt ud arbejdsduelig mand, jfr. kommentaren i Tidsskrift for Rettsvitenskap 1954, s. 307.

En egentlig erstatning blev dog først givet i den i Ufr 1958, s. 785, refererede højestetsdom. Det drejede sig her om en 44-årig kvinde gift med en 41-årig husmand. Der var en datter på 7 år. Afdøde fandtes at have deltaget i driften af ægtefællernes husmandsbrug i et for familiens økonomi så væsentligt omfang, at hun måtte anses som forsørger af mand og

barn. Erstatningen fastsattes, også under hensyn til, at hun havde haft indtægt som kogekone (formentlig ca. 1.000 kr. om året), til 10.000 kr. til manden og 3 000 kr. til barnet.

I kommentaren til dommen (Tidsskrift for Rettsvitenskap 1959, s. 217 ff.) udtales det bl.a., at den tidligere praksis formentlig hænger sammen med en forståelig utilbøjelighed til at betragte hustruen som forsørger af en fuldt arbejdsdygtig mand. Der rejses også spørgsmål, om det ikke var rimeligere, i stedet for at presse begrebet forsørger ud over den naturlige forståelse, at give en regel om erstatning til den ægtefælle, der ved den andens død har lidt et økonomisk tab.

Af senere retspraksis kan særlig nævnes UfR 1964, s. 658: En 31-årig kvinde, gift med en 35-årig overkonstel, omkom ved en færdselsulykke. Godt $\frac{1}{2}$ år før havde ægteparret, der havde 4 børn i alderen 6-10 år, købt hus. For at klare økonomien havde hustruen taget arbejde til godt 800 kr. månedlig. Manden, der tjente 1.300 kr. månedlig, nedlagde påstand om en erstatning på 40.000 kr. Det lagdes til grund, at hustruen i hvert fald i en del år endnu ville have påtaget sig selverhverv, men under hensyn til, at manden måtte betragtes som familiens hovedforsørger, fastsattes erstatningen til ham til 12.000 kr. Børnene fik henholdsvis 3.500, 3 000, 2.750 og 2.500 kr. Da sagen verserede for underretten, havde manden udgifter til hushjælp på 200 kr. månedlig, men inden landsretsdømmens afsigelse, havde han måttet sælge huset og sende børnene på børnehjem.

Man kan hermed sammenligne den i UfR 1966, s. 195, refererede dom: En ca. 24-årig mekaniker med en gennemsnitlig skattepligtig årsindtægt på 18.000 kr. blev dræbt. Hans 22-årige enke og to børn, en pige på knap 3 år, og en dreng født kort efter ulykken, fik ved underretten henholdsvis 60.000 kr., 19 000 og 22.000 kr. i erstatning. Enken var uddannet som damefrisør, havde ikke haft arbejde under ægteskabet og havde efter mandens død fået kontoruddannelse. Hun havde nu en månedlig indtægt på 1.000 kr. Forsikrings-selskabet procederede på nedsættelse af erstatningsbeløbet, bl. a. under henvisning til hendes unge alder og hendes gode erhvervssevne. Landsretten nedsatte enkens erstatning til 55 000 kr. og udtalte i præmisserne, at man ved bedømmelsen af hendes erhvervssevne vel måtte lægge vægt på hendes unge alder, men at man ikke kunne bortse fra, at børnene var meget små, og at deres pasning indtil videre antagelig ville nedsætte hendes erhvervssevne.

Sammenlign også den i Assurandørsocietetets samling af domme m. v., 1961 (bd. XXXX), s. 285, refererede dom: En enke - lægesekretær, 44 år gammel, med 16.000 kr. årlig i løn og 75 kr. månedlig i livsvarig pension, fik tillagt en erstatning på 35 000 kr. i anledning af mandens død. Hans bruttoindkomst som arbejdsmand var 12-13 000 kr. årlig, han var 42 år gammel, og ægteskabet havde været knap 1 år. Hustruens to sørbørn på knap 9 og knap 15 år fik henholdsvis 5 000 kr. og 2.000 kr. for det tab af forsørger, de havde lidt ved storfaderens død; deres naturlige fader var bidragspligtig over for dem.

Spørgsmålet om erstatning til enkemanden har været behandlet adskillige gange i litteraturen, mest indgående af Stig Jørgensen i det før nævnte værk s. 354 ff. Der er gennemgående en ret positiv indstilling over for enkemandens krav (også i et vist omfang, når hustruen har været hjemmearbejdende), se således

C. Bang i Festskrift til professor, dr. jur. Henry Using (1951), s. 50 ff., særlig s. 61, hvor han bl.a. fremhæver, at grunden til den tilbageholdende domstolspraksis i alt overvejende grad må antages at skyldes den overleverede opfattelse af manden som den egentlige forsørger »ikke mindst blandt 'skabningens herrer'.« Han påpeger også misforholdet i, at der i almindelighed tilkendes den efterlevende hustru erstatning for tab af forsørger, selv om hun er ung, barnløs og fuldt erhvervsdygtig. Det samme forhold nævnes af Bache i UfR 1929 B, s. 352: »For en menneskealder siden var der for en ung pige, der ikke hørte til arbejderklassen, omtrent kun én måde at blive forsørgt på, nemlig gennem giftermål. Domstolene synes endnu for stærkt beherskede af denne forestilling, uagtet der dog nu er noget, der hedder selverhvervende kvinder.« Se i øvrigt også Thøger Nielsen. Juristen 1958, s. 146, og A. Vinding Kruse: Erstatningsretten II (1965), s. 486.

Illum (UfR 1957 B, s. 150) sonderer stærkt mellem den hjemmearbejdende husmoder, og den erhvervsarbejdende. Om denne sidste siger han, at hendes død har samme virkning som mandens delvise invaliditet. Om den hjemmearbejdende udtaler han, at der ikke kan gives nogen almindelig regel for bedømmelsen af, om hun medfører en besparelse eller en belastning af familiens budget. Han fortsætter: »Under hensyn til den standardisering af erstatningsydelse, som præger personskadeerstatningen, synes konsekvensen heraf at måtte være, at man - i hvert fald som hovedregel - ser bort fra de individuelle forhold og nægter erstatning.«

I stærk modstrid til denne udtalelse står den ledende norske højesteretsdom Rt. 1951, s. 687, hvor førstvoterende udtrykkelig udtaler, at en gift kvinde kan være forsørger, selv om hun ikke har erhvervsarbejde, og at det modsatte resultat ikke ville stemme med det syn på værdien af en husmoders arbejde, som efterhånden har udviklet sig. Endvidere fastslår han, at det afgørende må være, om hendes bidrag til det fælles underhold repræsenterer mere end det, hun på sin side har modtaget i form af kost, husly, klæder og andet, som er anskaffet for mandens pengeindtægter.

I det konkrete tilfælde fik enkemanden, der var svagelig og kun havde en ringe indtægt, en erstatning på 10.000 kr., mens en invalidd søn fik 30.000 kr.

Af nyere norsk domspraksis kan nævnes:

Rt. 1962, s. 931 H. der drejede sig om en 69-årig gårdejer, der mistede sin hustru, der var 66 år. De havde drevet gården sammen, og han solgte den efter hendes død. Hun blev anset som delvis forsørger af manden, idet man på den ene side så på, at hun foruden at udføre sædvanligt husmoderarbejde i vidt omfang hjalp i bedriften, og på den anden side fremhævede, at hun havde haft »et beskedent personligt forbrug«. Underretten gav en erstatning på 16.000 kr. Lagmannsretten satte beløbet ned til 4.000 kr., og Højesteret fastsatte erstatningen til 8.000 kr. Alle tre instansers domme indeholder interessante principielle overvejelser.

Rt. 1964, s. 881 H, drejede sig om en 64-årig mand, hvis jævnaldrende hustru havde en indtægt på ca. 300 kr. netto pr. måned. Han selv var syg og søgte invalidepension. Byretten og Højesteret fastsatte erstatningen til 15.000 kr., men Lagmannsretten havde ment, at 20.000 kr. ville være passende. Førstvoterende i Højesteret udtalte: »Når hustruen gennem ytelse i penge, virksomhet i hjemmet eller på annen måte oppfyller den plikt til etter evne å bidra til familiens

underhold, som etter lov om ektefellers formuesforhold påhviler dem begge, så er dette opfyldelse av forsørgelsesplikt, og hustruen er - i ethvert fall, når verdien av hennes ytelse overstiger det som medgår til hennes underhold - å anse som aktiv medforsørger av familien - in casu mannen - i relasjon til ikrafttredelseslovens § 21 «

Denne paragraf bestemmer, at hvis nogen ved dødsfaldet er berøvet sin forsørger, bliver der for det tab, som han derved antages at lide, at tilkende sådan erstatning, som retten under hensyn til den udviste skyld og omstændighederne i øvrigt finder billigst.

I Sverige findes de tilsvarende regler i straffelovens kap. 6, § 4. Selv i helt nye fremstillinger (H. Karlgren: Skadestandsrätt (1965), s. 244 ff.) understreges det, at udgangspunktet ved fortolkningen er, at det er en forudsætning, at de efterladte som følge af dødsfaldet kommer til at savne »erforderligt underhåll«. De skal således - det er i hvert fald, hvad der har været tanken med loven - være virkelig trængende. Det fremhæves imidlertid, at retspraksis er blevet mere og mere velvillig, og som eksempel herpå nævnes bl. a. nogle nyere domme om erstatning til børn i anledning af gifte kvinders død.

I Vesttyskland derimod er udgangspunktet stort set det samme som i de norske højesteretsdomme, ja, man er endog gået videre med hensyn til at anerkende værdien og betydningen af gifte kvinders indsats for familien.

Som anført oven for s. 39 er det et stærkt fremherskende træk, at man i reaktion mod Hitlertidens syn på kvinden fremhæver ikke alene den etiske værdi af husmoderens indsats, men også den økonomiske. En ledende afgørelse på dette område er en dom fra 3. december 1951 afsagt af Forbundsdomstolen i Karlsruhe (den højeste ret i borgerlige sager og straffesager), se BGHZ 4 s. 123, hvor domstolen slår fast, at erstatningen for afdødes arbejde skal udråles mindst til det kontante vederlag, der skal ydes til en udenforstående person, for at udføre det tilsvarende arbejde. Om dette vederlag er tilstrækkeligt afhænger af forholdene i det enkelte tilfælde, og der skal herved tages hensyn til, at den indsats, der gøres af et familied medlem, som regel er mere værdifuld, end den der ydes af en fremmed, betalt arbejdskraft.

Denne grundsætning er accepteret både af senere domspraksis og af litteraturen. I principet fradrager man - som i Norge - udgifterne til de underholdsydelser, som hustruen selv oppebar, men det gennemføres ikke altid med særlig styrke, se således den berlinske Kammerrets dom af 4. februar 1963 (VRS, bd. 24, s. 332), der drejede sig om en mand i begyndelsen af 70erne, der havde mistet sin jævnaldrende kone. Det anføres i dommen, at huslejen var lige så stor som før, at en husbestyrerinde spiste lige så meget som hustruen etc. Som følge heraf fik manden en erstatning, der svarede til udgiften for en husbestyrerinde eller 400 DM månedlig i den første tid. Domstolen forudsatte nemlig, at han, når han gik af på pension, skulle udføre ca. 30 pct. af husarbejdet, senere, efterhånden som hustruen blev ældre, ca. 50 pct. Den månedlige erstatning reguleredes i overensstemmelse hermed. Denne meget nøjagtige udregning er ikke alene begrundet i almindelig tysk grundighed, men også i, at erstatninger i Tyskland udmåles som renteerstatninger, ikke som herhjemme i runde beløb.

Hustruens egen erhvervsvenne tages i betragtning ved erstatningens fastsættelse, hvad der naturligvis og-

så er særlig vigtigt ved renteerstatninger. Et eksempel herpå er en dom afsagt af Berlins landsret den 5. juni 1958 (Vers R 59, s. 78), der drejede sig om en 25-årig enke efter en jævnaldrende montør, der på dødsfaldets tidspunkt tjente 420 DM månedlig, mens hun selv tjente godt 150 DM. I de to år der gik, inden dommen blev afsagt, var hun kommet op på en indtægt på ca. 200 DM månedlig. Hun fik et meget beskedent beløb for de to første år efter mandens død, men ingen rente erstatning for fremtiden, idet der henvistes til hendes alder og til, at barnet - hvis nøjagtige alder ikke var oplyst - nu var ved at blive større.

2. Ulykkesforskringsloven

Denne lov sikrer ikke alene den erhvervsarbejdende mand og kvinde personlig i tilfælde af ulykker i forbindelse med arbejdet. Lovens § 1 udtaler udtrykkeligt, at hvis ulykkestilfældet medfører døden, er hans efterladte på samme måde forsikret mod det lidte tab af forsørger. Dette ord bruges her i en langt videre betydning end f. eks. i Forsørgsloven, jfr. lovens § 39, hvorefter f. eks. søskende efter omstændighederne kan opnå erstatning. Efterladteerstatning gives i form af en årlig rente.

Enken har ret til en rente på en vis procentdel af mandens årsindtægt beregnet efter lovens almindelige regler. Hun har ret til denne erstatning, selv om ægtefællerne var separeret, men det er dog en betingelse, dels at der bestod et retskrav på underholdsbidrag på dødsfaldets tidspunkt, og dels at hun har gjort dette gældende inden for de sidste 3 år.

Enkemanden har en tilsvarende ret, forudsat at hustruen regelmæssigt og i væsentligt omfang deltog i familiens erhvervsarbejde. Efter Ulykkesforsikringsdirektoratets praksis anses denne betingelse normalt for opfyldt, hvis hustruens indtægt ved arbejdet udgjorde mindst 1/4 af mandens indtægt.

Den gælder også for deltidsarbejdende. Ved beregningen af den årsløn, der danner udgangspunktet for renteydelsen til efterladte efter denne gruppe kvinder, benytter man som hovedregel den fremgangsmåde, at man fastsætter den til den faktiske arbejdsindtægt i året før ulykkestilfældet med tillæg som vederlag for arbejde i hjemmet for *agtefæl le eller andre medlemmer af husstanden* (ikke for afdøde personlig). Dette tillæg ansættes, når ikke særlige forhold gør sig gældende, for tiden til 4.500 kr., når arbejdspladsen lå i hovedstaden, samt til henholdsvis 4.000 kr. og 3.500 kr. for købstæderne og det øvrige land. Det samlede beløb må dog ikke overstige hverken det beløb, som kvinden kunne have opnået ved fuld be-

skæftigelse hos fremmede, eller lovens almindelige maksimum, jfr. Ulykkesforsikringsdirektoratets cirkulære af 31. marts 1965, afsnit IV, samt den i Socialt Tidsskrift afd. C 1964, s. 92, refererede sag, hvor direktoratets principper er gengivet.

Denne sag drejede sig om en 63-årig kvinde, der i de sidste tre år kun havde tjent 2-300 kr., og som oppebar indtægtsbestemt folkepension. Her blev årslønnen skønmæssigt ansat til 1.000 kr. Der henvistes blandt andet til, at folkepensionen i hvert fald delvis måtte anses for en økonomisk kompensation for nedsat arbejdssevne i husholdningen.

Efter Ulykkesforsikringsloven gives der altså i et vist omfang erstatning for husmoderens arbejde, og det endda til trods for, at det her drejer sig om en ordning, der sikrer mod *erhvervsulykker*.

Også *børn* under 18 år har ret til rente. Såfremt der ikke efterlades ægtefælle, eller denne ikke selv er renteberegtiget, eller hvis den pågældende senere afgår ved døden, beregnes

renteydelsen efter en højere sats. Der er her ingen forskel på, om afdøde var mand eller kvinde.

Hvis der ikke efterlades personer, der er renteberegtigede efter foranstående regler, er der mulighed for at bevilge en rente f. eks. til en fraskilt hustru, der havde krav på underholdsbidrag og også faktisk oppebar det. Ulykkesforsikringsloven er altså på adskillige punkter præget af kravet om, at den person, der får tillagt efterladteydelse, også rent faktisk skal have været forsørgt af afdøde.

Når den, der oppebærer rente, indgår nyt ægteskab, bortfalder renten og afløses med et beløb, der svarer til 3 års rente. I tilfælde af det nye ægteskabs ophør både ved død og ved skilsmisse kan direktoratet under hensyntagen til enkens økonomiske forhold og omstændighederne i øvrigt påny tildele hende renten, dog ikke før tre år er forløbet fra datoen for udbetalingen af afløsningssummen.

Enken har altså ikke noget retskrav på påny at få rente.

Kapitel 13.

REGLER OM PENSIONER ELLER BESLÆGTEDE YDELSER TIL EFTERLADTE ÆGTEFÆLLER OG BORN (FAMILIEPENSIONER)

Skulle man ved slutningen af den sidste verdenskrig her i landet have foretaget en undersøgelse af pensionsproblemerne, derunder familiepensioneringens principper, ville det have været muligt at foretage en forholdsvis klar opdeling af de forskellige pensionstyper. På den ene side var der pensioner nøje knyttet til tjenesteforhold som tjenestemandspensionen, der omfattede størstedelen af de i offentlig tjeneste ansatte, samt en række private tjenestepensionsordninger, der i altovervejende grad var begrænset til funktionærer og andre forholdsvis højt lønnede ansatte. Til disse ordninger var der normalt knyttet enke- og børnepension. På den anden side var der aldersrentelovgivningen, der, selv efter at ydelserne var blevet en egentlig ret for modtagerne, var stærkt forankret i forsorgslovgivningen, og som på grund af, at renten var indtægtsreguleret, kun kom den mindre- og mindstbemidlede del af befolkningen til gode. Der var ikke familiepensionsregler i denne lovgivning, men der havde dog tidligt i forsorgslovgivningen udviklet sig regler om støtte til børn, der havde mistet en af deres forældre, se herom nærmere nedenfor s. 88.

Den rivende udvikling i sociallovgivningen og socialforsikringen inden for de sidste ca. 15 år har ændret dette billede på meget væsentlige punkter, og i Norge og Sverige, hvor stillingen på mange måder indtil for forholdsvis få år siden var den samme som her i landet, er billedet ændret endnu mere ved indførelsen af de store almindelige tillægspensionsordninger.

Man må forudse, at en udvikling efter samme retningslinjer også kan finde sted her i landet, idet socialministeren i januar 1964 har nedsat et udvalg med den opgave at belyse virknin-

gerne af samt udarbejde forslag om en tillægspensionsordning med samme væsentlige træk som den svenske tillægspensionsordning. Der er tilkendegivet udvalget visse retningslinjer for dets arbejde, herunder at en tillægspensionsordning foruden alderspension i hvert fald skal omfatte enkepension. Det er ligeledes tilkendegivet udvalget, at det kan lægge til grund, at ordningen skal udgøre en overbygning på folkepensionen.

Under disse omstændigheder vil det være mest formålstjenligt at sammenholde de forskellige pensioner og pensionslignende ydelser med hinanden, uanset hvorledes de hidtil har været klassificeret. Formålet hermed er *først og fremmest at undersøge, i hvilket omfang de giver ret til eller i det mindste åbner mulighed for ydelser til efterladte ægtefæller og børn*. Dette er selvfølgelig kun en enkelt side af pensioneringsproblemerne. På den anden side har disse regler stor familiepolitisk og praktisk betydning. Hertil kommer, at *man ikke kan få et fuldstændigt billede af familiens stilling i tilfælde af en ægtefælles død, med mindre man inddrager familiepensioneringens problemer*. Dette gælder naturligvis ikke mindst, dersom man her i landet får en almindelig tillægspensionsordning efter svensk mønster.

Materialet er så omfattende, og der rejser sig meget betydelige problemer, også af juridisk karakter, problemer, der i øvrigt i et vist omfang griber ind i det meget komplicerede spørgsmål om samordning af de forskellige pensionstyper. Det vil derfor være umuligt inden for rammerne af en fremstilling som den nærværende at foretage en fuldstændig behandling af familiepensioneringen. Formålet med de efter-

følgende afsnit er derfor at beskrive hovedtrækkene i de vigtigste danske ordninger og at fremdrage nogle grundlæggende hovedproblemer. Ved fremstillingen af det udenlandske materiale er der i betydeligt omfang lagt vægt på at fremdrage bestemmelser, der illustrerer disse hovedproblemer.

I. Tjenestemandsløven og deraf af ledede bestemmelser.

Udbetaling af familiepensioner til de efterladte efter de i staten ansatte går langt tilbage i tiden, se særlig Poul Andersen: Dansk Forvaltningsret (5. udg. 1963), s. 210-11, og betænkning nr. 384 om Tjenestemænds adgang til almindelig folkepension (1965), s. 11. En egentlig ret til enkepension blev først indført i 1851. Denne pension var ret lille, og reglerne omfattede kun egentlige embedsmænd, der tilmed havde pligt til derudover på egen bekostning at sikre deres eventuelle enker.

Disse regler tillagde man en sådan vægt, at kongelige embedsmænd ikke kunne indgå ægteskab, før de havde godtgjort, at de havde sikret deres eventuelle enker den i loven foreskrevne enkeforsørgelse, normalt ved at tegne en livsvarig overlevelserente for dem i Statsanstalten for Livsforsikring.

Også en lang række andre statsansatte havde pligt til at sikre deres enker forsørgelse, men dette var dog ikke gjort til en betingelse for, at de skulle kunne indgå ægteskab (Deutzer: Den danske Familieret (1899), s. 79 ff.).

Systemet blev ændret ved Tjenestemandsløven af 1919, der gav alle statsansatte tjenestemænd ret til pension fra staten, dog at de skulle bidrage til pensionsudgifterne gennem et fradrag i lønningen, der var ens for mænd og kvinder. Enkepensionen blev sat betydeligt op. Pligten til at sikre enkerne i videre omfang faldt bort, da enkepensionen forudsattes fremtidig at være tilstrækkelig til deres forsørgelse.

Dette system er bevaret i de senere tjenestemandsløve. Tjenestemændenes eget bidrag udgør nu 4% af deres lønningsindtægt. I øvrigt afholdes pensionsudgifterne af staten, jfr. Tjenestemandsløvens § 50.

Tjenestemandsløvens pensionssystem gælder også for folkekirkens tjenestemænd, jfr. § 30 i lov nr. 155 af 7. juni 1958, samt for folkeskolens lærere, jfr. § 39 i lov nr. 156 af samme dato. - Normalpensionsvedtægten for kommuner følger også samme system med hensyn til de grundlæggende egen- og familiepensionsprincipper, jfr. bilag 7 til cirkulære nr. 171 af

19. august 1959, og det samme gælder de 15 pensionskasser, der har adgang til statsstøtte.

Af de ca. 59 000 statstjenestemænd er ca. 7 500 kvinder. Inden for folkeskolen udgør det tjenestemandsansatte lærerpersonale i alt 24.254, hvoraf 11.114 er kvinder. - Der foreligger oplysninger om antallet af mandlige og kvindelige medlemmer i 11 af de ovennævnte 15 pensionskasser. Der er her i alt 7.001 medlemmer, hvoraf 3.789 er kvinder.

Mens reglerne om egenpension er ens for mænd og kvinder, er der betydelig forskel på adgangen til at opnå ydelser til efterladte ægtefæller og børn.

A. Pension til efterladt ægtefælle.

Der er som foran anført ret til enkepension. Den bortfalder, hvis enken indgår nyt ægteskab, men genoplives, hvis dette opløses ved død eller skilsmisse, jfr. Tjenestemandsløvens § 68, stk. 1 a.

Der er derimod ikke ret til nogen ydelse til afdøde kvindelige tjenestemænds ægtefæller.

Pensionsordningen i loven af 1919 byggede på en indstilling fra Lønningskommissionen af 1917. I dens betænkning af 1919, bind 1, s. 97, udtales det »... at der er Enighed om, at den af Kommissionen foreslåede Overførelse til Staten af Tjenestemændenes Enkeforsørgelsesbyrde paa en vis Maade kan betragtes som en Art Forsørgertilæg...«, jfr. bind 2, s. 217, hvor det udtales, at man ved den foreslåede ordning »paa formentlig meget naturlig Maade« opnåede at kunne byde den gifte tjenestemand en fordel frem for den ugifte. Man gik overhovedet ikke ind på den gifte kvindelige tjenestemands problemer.

Under forhandlingerne om tjenestemandsløven af 1958 var der fra kvindeorganisationernes side bl. a. rejst spørgsmål om pension også til kvindelige tjenestemænds efterladte ægtefæller, men dette blev afvist af Lønningskommissionen af 1954 under henvisning til, »at det harmonerer dårligt med de bestræbelser, man i det foreliggende forslag har gjort for at søge statens pensionsudgifter begrænset, og som bl. a. medfører reduktion af en lang række enkepensioner og svagelighedspensioner«, se kommissionens betænkning af 1958, s. 44, og jfr. også finansministeren, Folketingstidende 1957/58, sp. 3894-95. Folketingstidende 1957/58, sp. 3997. siger et (mandligt) medlem: »Tit bliver dette krav (om enkemandspension) mødt med smil, for ikke at sige latter, selv om der ud fra et logisk synspunkt intet kan siges mod det. Kvindelige tjenestemænd betaler jo samme pensionsbeløb som deres mandlige kolleger. Hvorfor skulle forholdene på dette punkt så ikke være ens? Svaret på det sidste spørgsmål må vel være, at mentaliteten endnu ikke har ændret sig så meget, at man helt og fuldt erkender kvindernes ligeberettigelse, derunder også at de kan være forsørgere for deres mænd, lige så vel som mændene kan være forsørgere for deres koner. Jeg er enig i, at tiden ikke er inde til at løse dette spørgsmål...«

B. Børnepension.

Medens reglerne om pension til efterladt ægtefælle i princippet ikke er væsentligt forandret siden den første tjenestemandsløvs af 1919, forholder det sig anderledes med ydelser til børn. For så vidt angår *mandlige tjenestemænd* har der dog altid været en ubetinget ret til børnepension, når de efterlod enker og uanset disses økonomiske kår. Ydelserne give⁵ i form af et tillæg til enkepensionen, jfr. den nugældende Tjenestemandsløvs § 66, stk. 1. Reglerne om børnepension til forældreløse børn er undergået visse ændringer.

Efter Tjenestemandsløvs af 1919 kunne samme børnepension som til mandlige tjenestemænds børn tilstås til en afdød *kvindelig tjenestemand*s børn. For så vidt hun efterlod sig en enkemand, der ikke var statsansat eller statspensioneret og var ude af stand til at forsørge de fællesbørn, samt endvidere til de børn, over for hvilke hun alene var forsørgelsespligtig, og hvis fader levede, men ikke var statsansat.

Denne regel medførte bl. a., at en ugift kvindelig tjenestemand uden for ægteskab fødte barn, hvis fader var statsansat, ikke kunne få pension (ej heller efter reglerne i den daværende tjenestemandsløvs § 69 om pension til fader- og moderløse børn) (Andersen og Engmann: Tjenestemandsløvs (1948), s. 74).

På dette punkt blev stillingen forbedret ved § 66, stk. 2, i Tjenestemandsløvs af 1958, idet den kvindelige tjenestemand's børn nu har *ret* til pension, hvis hun ved dødsfaldet alene havde forældremyndigheden over disse børn, og denne ikke overgår til faderen. Uden for disse tilfælde kan pension tilstås, hvis faderen ikke er statsansat eller statspensionist og er ude af stand til at forsørge de fælles børn.

Den *gifte* kvindelige tjenestemand er derfor normalt henvist til at tegne privat forsikring, hvis hun ønsker at sikre sine børns levestandard efter sin død.

Hvis begge forældre er døde, tilkommer der barnet en højere børnepension end den børnepension, der udbetales til moderen som tillæg til hendes enkepension, jfr. § 69.

Den normale aldersgrænse for børnepensionerne er 18 år, men der kan ske forlængelse indtil det 24. år.

Børnepensionstillægget til enkepensionen bortfalder sammen med selve pensionen, hvis enken indgår nyt ægteskab. Men ministeren kan tillade, at retten til ydelsen bevares eller pany tilstås, når det godtgøres, at de økonomiske

forhold i det nye ægteskab er sådanne, at hensynet til børnenes forsvarlige opdragelse gør det fornødent eller i høj grad ønskeligt, jfr. § 68, stk. 3. Administrativ praksis på dette område er ret liberal.

C. Indskrænkninger i samgifte tjenestemand's pensionsrettigheder.

Efter Tjenestemandsløvs § 58 sker der en indskrænkning i samgifte tjenestemand's pensions- og lønrettigheder, idet den bestemmer, at ingen samtidig kan oppebære lønning som tjenestemand og pension efter regler i Tjenestemandsløvs eller samtidig egenpension og enkepension. En tjenestemand's hustru, der efter mandens død indtræder eller forbliver i tjenestemand'sstilling, kan til enhver tid vælge at oppebære enkepension imod at opgive sin tjenestemand'sstilling uden egenpension.

Samgifte tjenestemand betaler ikke lavere pensionsbidrag end andre tjenestemand.

Reglen i paragraffen gælder også, selv om den ene ydelse oppebæres som løn eller pension fra en stilling i folkeskolen, folkekirken, Københavns kommunale skolevæsen eller en stilling, der er forbundet med adgang til en pension fra en statsunderstøttet pensionskasse. Den sidste gruppe kom med i 1958, hvad der har medført, at en del ægtepar, der indtil da havde kunnet regne med, at deres pensionsbidrag skaffede dem en individuel og ubegrænset ret til de sædvanlige pensionsydelser, fik disse rettigheder væsentlig begrænset.

Reglen i § 58 var en nydannelse i Tjenestemandsløvs af 1919. Indtil da kunne enken oppebære såvel pension som løn. Der blev protesteret mod den foreslåede nyordning fra tjenestemand'sside, men forgæves. Ordningen gennemførtes - som den delvise forandring i 1958 - således at den fik virkning for allerede ansatte, samgifte tjenestemand, se bl. a. Rigsdagstidende, Folketingets forhandlinger 1918/19, sp. 7339.

Bestemmelsen bygger på det principielle synspunkt, at ingen kan få ansættelse i mere end én tjenestemand'sstilling, se betænkning nr. 384 om tjenestemand's adgang til almindelig folkepension (1965), s. 8. Tilsvarende bestemmelse gælder ikke i Norge, og kun i meget begrænset omfang i Sverige.

D. Nogle synspunkter vedrørende tjenestemand's pensionens retlige og praktiske problematik.

Der findes ikke større samlede undersøgelser af pensionsspørgsmålets retlige problematik i

dansk ret. De nedenstående citater kan imidlertid belyse nogle af de nyeste synspunkter på visse hovedspørgsmål inden for området, navnlig spørgsmålet om, hvorvidt pension må opfattes som en del af arbejdstagerens vederlag.

Poul Andersen udtaler i det foran omtalte værk s. 188-89:

»Naturligst og bedst stemmende med den almindelige Opfattelse er det formentlig at betragte Lønning, Pension og Ventepenge hovedsagelig som Arbejdsvederlag, omend Underholdssynspunktet i vidt Omfang har medført, at de omhandlede Ydelser ikke i samme Grad som Vederlaget i privatretlige Arbejdskontrakter er Ækvivalens for Arbejdsydelsen ... I Pensionen fremtræder klart et forsikringsmæssigt Element«.

I betænkning nr. 384 om tjenestemænds adgang til almindelig folkepension (1965), s. 20, udtales det: »Ved vurderingen af tjenestemandspensionens relative værdi, må det imidlertid haves for øje, at aflønningsforholdene under den aktive tjeneste gennem tiderne har været nøje afstemt efter pensionsordningen, idet lønvilkårene for tjenestemænd stedse er blevet fastlagt ud fra det synspunkt, at vederlaget for tjenesten ydes delvis i form af efterløn . . . pensionsordningen til stadighed har virket som en faktor, der har øvet tryk på tjenestemandslønnen ved dennes afbalancering i forhold til lønninger i det øvrige samfund.«

II. Pensionsordninger, der står i forbindelse med private tjenesteforhold.

A. Pensionskasser under tilsyn af Forsikringsrådet.

Til belysning af problemerne inden for dette område er der med bistand af Forsikringsrådet foretaget en undersøgelse af vedtægterne i kasser med over 50 medlemmer, eller ialt 114 kasser med tilsammen godt 76.000 medlemmer. Undersøgelsens resultat er beskrevet i bilag 1.

Det fremgår heraf, at 38 kasser med godt 28.000 medlemmer havde vedtægter, hvis grundprincipper svarer til tjenestemandslovens pensionsordning, idet bidragssatser, pensionskala og eventuelt maksimum for pensionen samt pensionsalderen er ens for medlemmer af begge køn. Endvidere er der ret til enkepension, men ikke til enkemandspension. Med hensyn til børnepensioner følger 16 kasser med ca. 16.000 medlemmer principper, der svarer til Tjenestemandslovens, mens 14 kasser med knap 9.000 medlemmer giver ubetinget ret til børnepension for såvel mandlige som kvindelige medlemmers børn. 5 kasser giver ret til børnepension til mandlige medlemmers børn, men ingen børnepension til de kvindelige medlemmers, ej heller når de pågældende var enlige forsørgere ved dødsfaldet.

I samtlige disse kasser må det antages, at kvindernes pensionsrettigheder har en lavere forsikringsmæssig værdi end mændenes.

En gruppe på 40 kasser med ca. 13 000 medlemmer havde vilkår svarende til den første gruppes, dog at kvinderne havde ret til alderspension fra en lavere alder end mændene. De hyppigste aldersgrænser er 60 eller 62 for kvinder og 65 eller 67 for mænd. I denne gruppe er der 12 kasser med ca. 4.500 medlemmer, der har børnepensionsregler, som i det væsentlige stemmer med Tjenestemandsloven, mens en gruppe på 20 kasser ligeledes med ca. 4.500 medlemmer giver fuld ligestilling mellem mænd og kvinder med hensyn til børnepension. 3 kasser med 3.500 medlemmer gav ret til børnepension til børn af mandlige medlemmer, men ikke til børn af kvindelige medlemmer.

I denne gruppe kan man ikke uden en undersøgelse af den enkelte vedtægt sige, om mænds og kvinders pensionsrettigheder har samme aktuariemæssige værdi.

En tredje gruppe er 6 kasser med ca. 6.500 medlemmer med det fælles træk, at de er knyttet til faggrupper med højere uddannelse og ikke - som et stort antal af kasserne i de to første grupper - er knyttet til en bestemt arbejdsplads. Disse kasser er opbygget efter forsikringsmæssige principper, således at alle medlemmer uanset køn eller ægteskabelig status får samme værdi for deres bidrag udregnet efter gængse aktuariemæssige principper. Der er enkepension, men ikke enkemandspension. De kvindelige medlemmer får kompensation for enkepensionen på forskellig måde, f. eks. ved lavere pensionsalder eller ved højere egenpension. Der er ret til børnepension i alle kasser, men i nogle kasser er den *højere for børn af kvindelige medlemmer*.

En fjerde gruppe består af 6 kasser med ca. 17.500 medlemmer. De er knyttet til erhverv, der udelukkende eller overvejende udøves af kvinder, og er opbygget efter aktuariemæssige principper efter lignende retningslinjer som de før nævnte 6 kasser. De har dog den særlige regel, at kvindelige medlemmers bidrag kan nedsættes på betingelse af, at den bortfaldende del af bidraget anvendes til køb af en overlevelserente til fordel for ægtefællen. Benyttes denne adgang, reduceres egenpensionen forholdsmæssigt.

I de kasser, der er opbygget efter Tjenestemandslovens principper, bortfalder enkepension som hovedregel, hvis enken gifter sig. I de kas-

ser, der er opbygget på forsikringsmæssige principper, bevarer hun pensionen.

I øvrigt henvises til bilag 1.

B. Kollektive pensionsforsikringsordninger efter overenskomst med forsikringsselskaber.

Også inden for dette område er der med Forsikringsrådets bistand foretaget en undersøgelse. Materialet omfatter pensionsforsikringsordninger med mindst 100 forsikrede tegnet dels i tre større private forsikringsselskaber, dels i Statsanstalten for Livsforsikring. Det omfatter ialt 94 ordninger med 25.901 forsikrede, deraf 21.246 mænd og 4.655 kvinder. Det drejer sig efter sagens natur om aktuariemæssigt opbyggede ordninger.

Udgangspunktet er, at de omfatter alderspension og invalidepension samt kollektiv enke- og børnepension. For de kvindelige medlemmer er der dog i vidt omfang ikke ret til *kollektiv* børnepension, men kun adgang til at tegne arverente for eventuelle børn. Det bemærkes herved, at kollektiv børnepension for kvindelige forsikredes børn først fra 1959 er indgået i forsikringsselskabernes beregningsgrundlag. — [en del ordninger er der overhovedet ikke ret til ydelser til kvindelige forsikredes efterladte børn, altså hverken pension eller arverente.

I 41 ordninger med godt 11.500 medlemmer, deraf 2.000 kvinder, er der mulighed for, at kvindelige forsikrede kan tegne overlevelsesrente til fordel for ægtefællen mod tilsvarende reduktion af egenpensionen. I 9 ordninger med godt 1.500 medlemmer, deraf ca. 350 kvinder, bestod forsikringen af blandet livs- og kapitalforsikring eller en kombineret invalide- og kapitalforsikring. Her må man antage, at de kvindelige forsikredes efterladte er stillet som de mandlige forsikredes, se nedenfor under C.

Enkepension bortfalder ikke ved indgåelse af nyt ægteskab i de heromhandlede pensionsordninger.

C. Pensionsordninger, der giver ret til en kapitaludbetaling.

Sådanne pensionsordninger kan dels etableres i form af en kapitalforsikring, se om nogle eksempler herpå ovenfor under B. Dels har der gennem en årrække i sparekasser og banker eksisteret særlige spærrede indlånskonti, der er oprettet efter aftaler mellem arbejdsgivere og medarbejdere med det formål gennem regelmæssige indskud fra arbejdsgiveren og medarbejderen i forening eller fra arbejdsgiveren alene al: op-

spare en kapital til medarbejderne, der kan sikre dem, når de når pensionsalderen, eller i tilfælde af død kan sikre deres pårørende. I pengeinstitutternes standardvilkår bestemmes det, at pensionskapitalen ved arbejdstagerens død udbetales til hans ægtefælle, eller, hvis han ingen ægtefælle efterlader sig, til hans livsarvinger. Der er altså her ingen forskel på mandlige og kvindelige arbejdstagere. Det må antages, at der heller ikke med hensyn til kapitalforsikringer gøres forskel på mænd og kvinder.

III. Andre ydelser til efterladte, som står i forbindelse med afdødes erhvervsudøvelse.

A. Enkepension efter biograf lovgivningen.

Efter Biografloven af 1933 § 13 havde enken adgang til at overtage bevillingen, hvis afdøde havde haft den i mindst 10 år, og hvis ægtefællerne samlevede ved dødsfaldet. Ved et i januar 1938 fremsat lovforslag foreslog justitsministeren denne bestemmelse afskaffet; det siges i bemærkningerne, at den hidtidige regel måtte have sin begrundelse i den opfattelse, at biografteatervirksomhed kan sidestilles med almindelig forretningsvirksomhed, og at det derfor må tilkomme enken at udnytte den af manden skabte virksomhed. Denne betragtning var ministeren imidlertid ikke enig i, men fandt, at enken måtte søge bevilling på lige fod med andre. Det blev fra flere sider under behandlingen i Folketinget fremhævet, at der måtte gøres noget for enkerne (»den sørgende enke med det mørke slør«).

Ved Biografloven af 1938 indførtes der herefter for første gang regler om ydelse af en enkepension af Filmfonden. De blev revideret i 1959. Fremtidig havde enken en ubetinget ret til pensionen, hvis hun var fyldt 55 år. Ellers var det et vilkår, at hun havde søgt bevillingen og fået afslag.

Lov nr. 155 af 27. maj 1964 om film og biografer gentager de ovennævnte regler. Pensionen udredes af Filmfonden, hvis midler fremkommer ved indtægterne fra billetafgift og bevillingsafgift. Den nye lov har også gjort Tjenestemandslovens regler om pension til fraskilte hustruer anvendelig (§ 13, stk. 8).

B. Biblioteksafgift til forfatteres efterladte.

Efter den tidligere Folkebibliotekslov skulle der på hver årlig finanslov opføres et beløb, der skulle anvendes som vederlag for den stedfindende benyttelse af danske forfatteres bøger. Beløbet skulle uddeles til forfatterne selv, enker efter forfattere (dog kun hvis de ikke havde indgået nyt ægteskab), og til umyndige børn af afdøde danske forfattere.

Fra 1. april 1965 er denne lov afløst af lov nr. 171 af 27. maj 1964 om folkebiblioteker m. v., hvis § 19 overlader det til ministeren at fastsætte regler vedrørende ydelse-ernes fordeling. Det blev ved lovens forelæggelse tilkendegivet, at det var hensigten, at den proportionale fordeling til forfattere skulle fortsætte efter de hidtil gældende regler, således at der efter en forfatters død skal ydes vederlag til hans enke i hendes levetid og derefter — eller såfremt enkens ret ophører - til eventuelle mindreårige børn.

I § 3 i vedtægterne for Dansk Forfatterfond, som er stadfæstet gennem Kulturministeriet den 30. september 1965, er der tillagt enkemændene samme ret som enkerne.

Til sammenligning kan anføres, at § 30 i lov nr. 158 af 31. maj 1961 om ophavsretten til litterære og kunstneriske værker bestemmer, at ved ophavsmandens død finder arvelovgivningens almindelige regler anvendelse på ophavsretten.

IV. Rente- og pensionsydelse efter den sociale lovgivning.

A. Enkepensionsloven af 1959

Efter denne lov har en kvinde, der er blevet enke efter det fyldte 45. år, ret til en pension af størrelse som folkepensionen, når hun bliver 55 år. Det er dog et vilkår, at hendes indtægt ligger under nærmere angivne grænser, og normalt tillige, at ægteskabet har bestået i mindst 5 år, jfr. §§ 1 og 2. En kvinde med 2 børn under 18 år, der bliver enke efter det fyldte 45. år, har dog straks ret til pensionen, men kun så længe hun forsørger ét barn. Loven har desuden regler om ret til overgang til enkepension for den enke, der, når hun fylder 55, oppebærer visse nærmere angivne sociale ydelser, og om en adgang til at bevilge enkepension allerede fra 50-års alderen.

Retten til pension bortfalder ved indgåelse af ægteskab, men genindtræder efter begæring, hvis ægteskabet ophører (§ 9).

B. Folkepension.

Hvis enken er fyldt 62 år ved dødsfaldet, er hun som andre enlige kvinder berettiget til folkepension, hvis lovens betingelser er opfyldt, medens enkemanden må vente, til han er 67 år, den almindelige aldersgrænse, der gælder for alle mænd uanset ægteskabelig status.

C. Ydelser til børn.

Enkepensionslovens § 3 har regler om børnetillæg, men hovedbestemmelsen i denne forbindelse er Forsorgslovens § 77, hvorefter en enke eller enkemand har ret til et børnebidrag til ægtebørn, hvis ægtefællernes samliv ikke retlig set var ophævet ved den først afdødes død.

Denne regel går tilbage til 1913, men gjaldt oprindeligt kun for enker. Ved Socialreformen åbnedes der mulighed for skønmæssigt at tillægge enkemanden bidrag (af moderbidragets størrelse).

Steincke beklager i fortalen til noteudgaven af Socialreformen af 1933, s. 39, at loven desværre kun åbnede mulighed for at yde enkemanden bidrag, hvor hans forsørgerpligt efter hustruens død af særlige grunde er uforholdsmæssig byrdefuld.

I 1948 fik enkemanden en ret til børnebidraget, og senere er det blevet forhøjet, således at han får faderbidraget, altså samme bidrag som enkerne, jfr. Forsorgslovens § 91.

Medens bidraget oprindeligt faldt bort i tilfælde af forsørgerens nye ægteskab, bevares det nu i denne situation.

Bidraget er indtægtsreguleret. Efter § 88, stk. 3 d, kommer kun halvdelen af ægteparrets samlede indtægt i betragtning i de tilfælde, hvor den bidragsberettigede har indgået nyt ægteskab.

Barnets egen indtægt har også betydning, jfr. Forsorgslovens § 89.

V. Tillægspensionsordninger.

A. A.T.P.-loven.

Da forslaget til loven om Arbejdsmarkedets Tillægspension af 1964 blev fremsat, rummede det overhovedet ikke regler om familiepension, selv om man i høj grad havde været opmærksom på disse problemer under ordningens forberedelse. Man veg dog tilbage herfor under hensyn til omkostningerne.

Spørgsmålet blev imidlertid rejst ved forslaget første behandling, og der blev fra adskillige sider givet udtryk for, at især det, at der ikke var nogen enkepension, var en stor mangel (Folketingstidende 1963/64, sp. 2008-9: »Er det forsvarligt. . . , at hvis en lønmodtager, der har betalt . . . igennem en lang periode, dør, når han er 67 år . . . - så får hans enke i givet fald intet som helst-« Sp. 2016: »Det er en stor mangel . . . , at der ikke er tænkt på familien, hvis faderen falder bort.« Under udvalgsbehandlingen indsattes regler om enkepension, hvilket fra én side karakteriseredes som »en retfærdighedshandling« (sp. 3320). Et medlem udtrykte sin tilfredshed med pen-

sionsreglen, idet enken ellers ville gå alt for meget ned i indtægt ved mandens død, da jo også fælle pensionen nedsættes, sp. 3324. Et kvindeligt medlem gik ind for enkemandspension (sp. 3393-94): »Man søger med stor iver at mobilisere mere kvindelig arbejdskraft; derimod er man ikke interesseret i virkelig at sidestille den med den mandlige.« Ministeren svarede (sp. 3400), at enkemandspensionen havde været drøftet meget indgående i folketingsudvalget og i øvrigt også i hovedorganisationernes efterlønudvalg. »Der er megen sympati for det, og jeg tror også, at man hen ad vejen løser dette problem«.

Det endelige resultat blev, at en enke **efter** et medlem eller en tillægspensionist fik ret: til enkepension, hvis ægteskabet har været mindst 10 år, og afdøde har opnået mindst 10 års anciennitet. Retten bortfalder ved indgåelse af nyt ægteskab, men genindtræder efter begæring, hvis ægteskabet ophører. Aldersgrænsen for enkepension blev sat til 62 år, mens såvel mandlige som kvindelige egenpensionister først får pensionsret fra det fyldte 67. år. Enken kan ikke samtidig oppebære egen- og enkepension, se i det hele lovens kapitel IV.

Lovens § 16 foreskriver, at ledelsen af ATP-ordningen skal tage op til overvejelse, hvorledes og fra hvilket tidspunkt bidragssatserne skal reguleres for at imødegå de finansielle forpligtelser, som enkepensionsreglerne medfører.

Der er hverken børne- eller invalidepensionsordning knyttet til ATP-ordningen.

B. *Pristalsreguleret aldersforsikring og aldersopsparing (Indekskontrakter).*

Denne ordning blev først indført ved lov nr. 260 af 2. oktober 1956 og havde **sin** rod i, at det under forhandlingerne i 1956 om indførelse af folkepension blev besluttet, at der skulle oprettes en frivillig aldersopsparingsordning, hvis værdifasthed skulle garanteres af staten, se Socialforskningsinstituttets publikation *Den private alderdomssikring* (1965), s. 43. Ordningen betegnes her med rette som en slags frivillig tillægspensionsordning. Siden en lovændring i 1962 kan hver person tegne 6 kontrakter, og aldersgrænsen for tegning af kontrakter er blevet hævet. De kan nu tegnes, så længe man ikke er fyldt 57, se i øvrigt lovbekendtgørelse nr. 61 af 6. marts 1964.

Efter lovens § 6 er interessenten (den, der har tegnet kontrakten) fra sit 67. år og indtil udløbet af udbetalingsperioden berettiget til en årlig pristalsreguleret ydelse beregnet efter nærmere angivne regler. Beløbet udbetales ikke efter interessentens død. Der udbetales dog mindst den ydelse, som interessentens egne indbetalinger giver ret **til**.

Det er altså kun den, der har tegnet kontrakten selv, der nyder godt af pristalsreguleringen, mens ordningen over for de efterladte (ægtefælle og børn) virker som en normal opsparings- eller forsikringsordning.

UDENLANDSKE FAMILIEPENSIONSBESTEMMELSER

I. Svenske bestemmelser.

A. *Tjenestemandspension.*

Det offentlige tjenestemandsforsikringsforhold er mere kompliceret end i Danmark og reguleret gennem en flerhed af regler.

En detaljeret beskrivelse af tjenestemandsbegrebet, lønningssystemet og pensionsordningen i Sverige findes i den oven for omtalte betænkning nr. 384 vedrørende tjenestemænds adgang til almindelig folkepension (1965) s. 64 ff.

En mere omfattende tjenestemandspensionsordning gennemførtes første gang i 1907. Siden 1925 har der været ligestilling med hensyn til retten til *børnepensioner*; de ydes efter samme regler til mandlige og kvindelige tjenestemænd. Siden 1936 har der været ligestilling også med hensyn til *ægtefællepension*, idet der ydes enke- og enkemandspension efter ensartede regler.

Der betales intet bidrag til pensionsordningen.

Spørgsmålet om pensionsretten drøftes også i den juridiske litteratur som et ligestillingsproblem, se således Otto Ekenberg: Den svenska Statsförvaltningens avlöningsväsen (1960), III, s. 266: »Liksom förr ganska stora olikheter i avlöningshänseende voro förhållanden mellan manliga och kvinnliga statsanställda . . . har även för pensionsrättens del kunnat iakttagas, att hänsyn till könet tagits i lagstiftningen. Sålunda voro tidigare endast männen bärare av familjepensionsrätt.«

Familiepension reduceres ikke, selv om familiepensionsmodtageren er statsansat. Den reduceres derimod med V4 for dem, der selv har ret til egenpension som tidligere tjenestemand.

B. *Private pensionsordninger i forbindelse med tjenesteforhold.*

Det skal ikke her forsøges at *give* nogen egentlig oversigt over dette komplicerede om-

råde, hvis udvikling i de senere år har været stærkt præget af den i medfør af lov af 28. maj 1959 indførte almindelige tillægspensionsordning. Stillingen før tillægspensionens indførelse er beskrevet i en betænkning afgivet i 1957 af Allmänna Pensionsberedningen (SOU 1957:7), en redegørelse, der dog særligt angår pensionssystemer ordnet i alt væsentligt efter Svenska personal-pensionskassans normalplan. Denne ordning omfattede store grupper privatansatte funktionærer, se den ovennævnte betænkning s. 213 og Lennart Geijer: Tjänstemannarättens ABC (1965), s. 111. Som forskelle mellem statens pensionssystem og de private fremhæves bl. a. (betænkningens s. 214), *at* enkepensionsretten ikke alene beror på mandens alder, men også på hans helbredstilstand ved ægteskabets indgåelse, *at* en enke, der har mistet pensionsretten ved at indgå ægteskab, under visse forudsætninger kan generhverve den (helt eller delvis), hvis det nye ægteskab opløses, samt *at* enkemandspension praktisk talt ikke forekommer. Det fremgår endvidere (betænkningens s. 223), at pensionsbidraget sædvanligvis var 8 % af bruttolønnen for mandlige medlemmer, men kun 6 % for kvindelige medlemmer. Den normale pensionsalder var 60 år for kvinder og 65 år for mænd (betænkningens s. 216). Denne aldersgrænse er også bevaret i den pensionsordning - ITP-planen —, der i henhold til overenskomst mellem flere af arbejdsmarkedets store organisationer supplerer funktionærernes rettigheder efter loven om den almindelige tillægspension. Heller ikke efter denne ordning er der enkemandspension.

Gruppelivsforsikring spiller en meget stor rolle i Sverige, idet den i vidt omfang er hjemlet ved overenskomster mellem arbejdsmarkedets parter. Beløbene tilfalder ikke alene ægtefælle

og børn, men også i et vist omfang andre pårørende.

Afgrænsningen af gruppen af pårørende har givet anledning til diskussion om forholdet mellem gifte og enlige forsikringsstagers retsstilling. Også staten har en ordning med gruppelivsforsikring, jfr. reglement af 14/12 1962.

C. Folke- og tillægspension.

De svenske regler om almindelig alderspensionering findes i lag om allmän försäkring af 25. maj 1962, der omfatter tvungen sygeforsikring, folkepensionering og forsikring for almindelig tillægspension.

Alderdomspensioneringen omfatter to pensionstyper, dels en grundpension — folkepensionen - dels en tillægspension, der har til formål at tilsikre medlemmet en pension reguleret efter nærmere angivne principper i forhold til den pågældendes gennemsnitlige indtægt ved erhvervsarbejde i de 15 bedste indtægtsår.

Der er familiepension både efter folkepensionsordningen og efter tillægspensionsordningen.

1. Ægtefællepension.

Der er bestemmelser om *enkepension* efter begge systemer.

a. Folkepensionen.

Berettiget er enhver enke, også selv om manden ikke selv havde opnået ret til folkepension, men det er dog en forudsætning, at hun enten er fyldt 36 år og har været gift i 5 år, eller har omsorgen for børn under 16 år, der ved dødsfaldet boede i ægtefællernes hjem eller hos enken. Hvis hun ikke har omsorg for børn under 16 år, må hun være fyldt 50 år ved mandens død for at få ret til den *fulde* pension. Ellers får hun kun nedsat pension, hvis størrelse er afhængig af hendes alder på det tidspunkt, manden døde (eller det yngste barn fyldte 16, såfremt dette tidspunkt falder efter mandens død). Der er ingen indkomstgrænse for kvinder, der er blevet enker efter 1. juli 1960.

b. Tillægspension.

Forudsætningen for enkepension er her, at manden enten selv oppebar alders- eller invaliditetspension efter denne ordning, eller ville have været berettiget til invaliditetspension, hvis han i stedet for at afgå ved døden var blevet ramt af invaliditet. — Det er endvidere et vilkår, at ægteskabet skal have været mindst 5

år og være indgået senest den dag, da den forsikrede fyldte 60 år. Efterlader han børn, som også er børn af enken, er hun berettiget til enkepension, selv om disse vilkår ikke er opfyldt. Der er ingen aldersgrænse nedad for enken som ved folkepensionsordningens enkepensionsordning.

Enkepensionen kan oppebæres samtidig med egenpension fra tillægspensionsordningen. Retten bortfalder ved nyt ægteskab, men den genopstår, hvis det nye ægteskab opløses inden 5 år.

Der er ikke *enkemandspension* efter nogen af ordningerne.

I den tidligere nævnte betænkning foresloges det (s. 43) at yde enkemandspension med halvdelen af enkepensionens beløb til mænd med børn under 19 år. Dette ville medføre, at der ville blive ca. 8.000 pensionsberettigede enkemænd. Endvidere foresloges det også at yde disse enkemænd familiepension efter tillægspensionsordningen. - Disse forslag blev imidlertid ikke fulgt.

Spørgsmålet om enkemandspension blev også berørt i betænkningen SOU 1959: 32, s. 83 ff. Man konkluderer (s. 90) i, at det kun er, når der er hjemmeværende mindreårige børn, at man kan præsumere et virkeligt behov for løbende økonomisk hjælp til en familie efter hustruens død. Udvalget kunne derfor ikke gå ind for enkemandspension i folkepensionsordningen, men foreslog en børnepension graderet efter børnenes antal. Det fremhævedes også, at børnene desuden fremtidig ville få tillægspension, hvis moderen havde haft erhvervsarbejde.

Spørgsmålet om enkemandspensioner behandles nu af Pensionsforsäkringskommittén.

2. Børnepension.

Børnepension efter folkepensionsordningen udbetales til børn under 16 år, hvadenten af-døde var mand eller kvinde, og med samme beløb i begge tilfælde.

Efter tillægspensionsordningen er der ret til børnepension, hvad enten den forsikrede var mand eller kvinde. Aldersgrænsen er her 19 år. Pensionen udgør for det første barn 15 % af den alders- eller invaliditetspension, som af-døde ville have været berettiget til, men hvis der ikke er en pensionsberettiget enke, forhøjes pensionen til 40 %. Er der flere pensionsberettigede børn, øges procenttallet med 10 for hvert barn, og det sammenlagte pensionsbeløb fordeles lige mellem børnene.

Denne regel betyder, at børnefamilierne får en vis kompensation for den manglende enkemandspension. Det er dog stadig sådan, at fa-

milierne må tåle en større nedgang i levestandarden, når den udearbejdende hustru dør, end når det er manden, der dør.

Forældreløse børn kan kun oppebære børnepension efter én af forældrene, men har ret til den største af to mulige pensioner.

De rent praktiske virkninger af den nuværende familiepensjonsordning er godt illustreret i en artikel af Sven F Bengtson i Fackföreningsrörelsen (1966), s. 30 ff. Han har taget en fiktiv familie, bestående af mand og hustru, begge under 50 år, samt to børn på henholdsvis 15 og 17 år og opstillet 3 situationer:

I. begge ægtefæller har erhvervsarbejde og har i de seneste år tjent 14–15 000 kr.

II. kun manden har erhvervsarbejde og har haft samme indtægt som ovenfor anført.

III. kun hustruen har erhvervsarbejde og har haft samme indtægt som ovenfor anført.

De samlede ydelser efter folkepensionsordningen samt tillægspensionsordningen (enkepension + børnepension) bliver som følger:

<i>Familie I</i>	
Manden dør	Hustruen dør
9.289	4.420
<i>Familie II</i>	
Manden dør	Hustruen dør
9.289	1.300
<i>Familie III</i>	
Manden dør	Hustruen dør
5.545	4.420

Han slutter artiklen med at sige, at en vej, der burde prøves, var at overlade til forsikringstagerne selv gennem eget valg at afgøre, hvilken type forsikringsydelse, der passer bedst til deres situation. Nogle familier ville måske foretrække at beholde enkepension, andre vil have børnepensionen, medens andre måske ville foretrække enkekamdpension.

3. Finansiering.

Folkepensioneringen finansieres (bortset fra visse tillæg) af en folkepensionsafgift på 4 % af den skattepligtige indtægt, dog højst 1200 kr. årlig. Dette maksimumbeløb er ens for enlige og to ægtefæller tilsammen. Tillægspensioneringsordningen får ingen tilskud af skattemidler, men finansieres ved arbejdsgiverafgifter for så vidt angår personer, der er ansat hos andre, og ved egenafgift af erhvervsindkomsten for så vidt angår selvstændige erhvervsdrivende. Bidragsprocenten er stigende. For årene 1960-69 udgør den henholdsvis 3, 4, 5, 6, 7, 7½, 8, 8½, 9 og 9½ % Man regner med, at bidraget skal stige til 12 % Mænd og kvinder betaler samme bidrag.

I betænkningen SOU 1957. 7, s. 127-8 fremhæves det, at en individuel præmieberegning ville medføre en meget stor administration, som ville pålægge arbejdsgiverne betydelige byrder. Man fortsætter: »På grund af det anførte og med hensyn till den solidaritet mellem løntagerne, som kollektivavtalet ger uttryck åt, föreslås att premien avjämnas på så sätt, att den

samma blir oberoende av den försäkrades kön och civilstånd liksom också oberoende av den försäkrades ålder«.

D. Forskellige udtalelser aj betydning for pensioners retlige problematik

m. v.

I den ovennævnte betænkning fra 1957 (SOU 1957: 7) udtales det s. 127:

»Huruvida arbetstagarna föredrager en höjning av kontantionen, förkortning av arbetstiden eller förbättrade pensioner inskränker sig vid ett fritt val till en fråga om den ur löntagarnas synpunkt lämpligaste fördelningen av arbetsersättning på olika förmånsslag. I den mån de ökade produktivitetresultaten tas i anspråk för pensionering minskas förutsättningarna för en höjning av kontantionen. Huruvida pensionskostnaderna formellt delas mellan parterna eller helt bestrides av endera parten spelar därvidlag ingen roll. *Kostnaden för pensionering bäres sålunda i nu angiven mening av arbetstagarna såsom utgörande en del av den sammanlagda arbetsersättningen* (fremhævet her). Av administrativa skäl är det dock angeläget att arbetsgivarna inbetalar hela försäkringspremien för sina anställda. Huruvida premiekostnaden skall fördelas eller ej blir en förhandlingsfråga.«

Otto Ekenberg dröfter pensionsrettigheders juridiske grundlag for så vidt angår statstjenestemænd i det foran nævnte værk, bind III s. 256 ff. Han oplyser endvidere, at han også rettede henvendelse til det ministerium, der administrerer statstjenestemandspensioner. Efter dettes oplysninger indtog organisationerne forud for de seneste pensionsforhandlinger den stilling, at de ikke ønskede at bygge en ny pensionering op på teorien om opsat løn eller forsikring i den aktive tjenestetid. Man mente, at udgangspunktet i stedet skulle være en fordeling på rimelig måde af tilgængelige ressourcer mellem nuværende og tidligere ansatte, og at dette burde afgøres ad forhandlingsvejen. Det hedder videre i teksten: »Då statsmakternas representeranter godtogo denna utgångspunkt, ligger i överenskommenheten givetvis ett erkännande, att pensionen är en förmån, knuten till anställningsvillkoren . . ., men att dess storlek kan bestämmas enligt närmare avtal. De olika spekulationerna rörande pensionens rätta natur betraktades som skäligen värdelösa. Garantierna för pensionstagarna skulle ligga i de stora organisationernas styrka och önskan att bevaka individuella och kollektiva intressen«.

Fofatteren har af pladshensyn ikke kunnet uddybe disse spørgsmål, men mener, at mere videnskabelige betragtninger formentlig ville være af værdi til belysning af problemerne.

En diskussion af pensionsrettens konstruktion findes også i S. Jägerskiöld, Svensk Tjänstemannarätt, 2. del, 2. halvbind (1961), s. 249 ff.

II. Norske bestemmelser.¹⁾

A. I' jenetemandspension.

Pensionsforholdene for tjenestemænd og andre ansatte i den norske statstjeneste er baseret

¹⁾ Oplysningerne i nærværende afsnit stammer i vidt omfang fra et af det kgl. norske Sosialdepartement udarbejdet memorandum.

på medlemskab af eksisterende pensionskasseordninger, blandt hvilke de vigtigste er Statens pensjonskasse, Statsbanenes pensjonskasse og Pensjonsordningen for statens arbejdere.

Disse kassers opbygning og ydelser er beskrevet i Betænkning nr. 384 om tjenestemandsgang til almindelig folkepension (1965), s. 84—86. Den praktisk vigtigste er Statens pensjonskasse, bl. a. fordi dens regler i vidt omfang har virket som normgivende også uden for sit eget område. Denne kasse, der var en videreføring af tidligere ordninger, blev oprettet ved lov i 1917, og der var fra begyndelsen adgang ikke alene til egenpension, men også til familiepension. Lovens koncipist havde i sine bemærkninger til udkastet fremhævet, at kassen var baseret på et selvpensioneringsprincip, samt at konsekvensen heraf var, at når enker efter mandlige tjenestemænd fik en ubetinget ret til enkepension, måtte de gifte kvindelige tjenestemænds efterladte ægtefæller have en tilsvarende ret. I overensstemmelse hermed gav loven *ret til enke- og enkemandspension efter ensartede regler*. Der var ret til børnepension efter såvel mandlige som kvindelige tjenestemænd.

Loven om pensionskassen blev ændret allerede i 1921. Under behandlingen i Stortinget indsattes en bestemmelse, hvorefter retten til enkemandspension begrænsedes til de tilfælde, hvor hustruen havde forsørget manden. Heglerne om enke- og børnepension forblev i princippet uforandret. Der var efter loven af 1921 intet til hinder for, at man kunne oppebære tjenestemandsløn eller egenpension samtidig med enkepension. Denne regel er bevaret uforandret siden da.

Siden 1921 har pensionskassen oppebåret tilgende tilskud fra statskassen.

Spørgsmålet om ægtefællepensioner blev drøftet i den indstilling, der i 1939 blev afgivet af pensjonslovkomiteen af 1935. Der rejstes spørgsmål, om retten til enkepension burde begrænses til de tilfælde, hvor enken havde været forsørget af manden. Man fandt dog ikke, at der for tiden var grund til at foreslå en sådan ordning. Pensjonslovutvalget af 1947 drøftede på ny dette spørgsmål og fandt heller ikke, at der var grund til at tage det op. Derimod tog man problemet om enkemandspension op til grundig overvejelse. Statens pensjonskasse udtalte sig i forbindelse heimes mod en almindelig adgang til en sådan pension og anførte, at det også måtte tages i betragtning, at den kvindelige tjenestemandens børn »selvsagt« fik børnepension efter hende, således at manden til erstatning for hustruens indtægt fik denne børnepension til hjælp til børnenes underhold.

Resultatet af disse undersøgelser og forhandlinger blev, at den ny lov om Statens pensjonskasse af 28.

juli 1949 ikke ændrede reglerne om enkepension, men udvidede adgangen til enkemandspension, således at der fremtidig blev mulighed for at bevilge reduceret pension til en enkemand, der var blevet *delvis* forsørget af den afdøde. Der blev endvidere givet adgang til at bevilge forhøjet børnepension i de tilfælde, hvor der ikke udbetales pension til ægtefælle.

Enkemandspension kan afkortes eller helt bortfalde, hvis enkemanden kan skaffe sig passende arbejde.

Med hensyn til fortolkningen af ordet forsørget har dette ikke voldt særlige praktiske problemer i de tilfælde, hvor der er tale om fuld forsørgelse, f. eks. når manden på grund af sygdom ikke har indtægter. Når man skal bedømme, om der foreligger *delvis* forsørgelse, sker der en individuel vurdering. Som udgangspunkt for denne gælder dog, at det ikke er tilstrækkeligt, at hustruen har haft en større indtægt end manden. Hvis han har været i normalt arbejde med sædvanlig løn for dette, antages han sædvanligvis at have forsørget sig selv med den følge, at der ikke kan bevilges hel eller delvis pension.

I 1964 var der 169 pensionsberettigede enkemænd mod 10.332 pensionsberettigede enker.

Under behandling af 1949-loven vedtog Stortinget, at spørgsmålet om enkemandspension skulle gøres til genstand for en nærmere undersøgelse. Spørgsmålet debatteredes i Stortinget den 20. juni 1952, og det er interessant at bemærke, at det under forhandlingerne ikke alene var de kvindelige, men også flere mandlige medlemmer, der gik alvorligt ind for ligestillingstanken. Således udtaltes det f. eks.: »Ut fra prinsipielle grunner kan det neppe reises noen innvending mot å gjennomføre full likestilling mellom mann og kvinne på dette område, tvært i mod ville det være i fullt samsvar med det ansvar og medansvar som kvinnene har som forsørgere«.

Ved lov af 21. december 1956 blev aldersgrænsen for kvindelige tjenestemænd hævet fra 65 år til 70 år, den aldersgrænse, der var gældende for mænd. Dette betød, at kvinderne fremtidig dels skulle indbetale pensionsbidrag 5 år længere end hidtil, og dels først fik alderspension 5 år senere. Dette var en forringelse af den aktuarmæssige værdi af de pensionsydelser, som kvindelige tjenestemænd hidtil havde haft ret til. Den forsikringsmæssige værdi af 5 års ekstra egenpension svarede formentlig stort set til værdien af de mandlige tjenestemænds ret til enkepension for deres efterladte hustruer.

Ved lov af 31. maj 1957 forhøjedes børnepensioner, der udbetales i tilfælde, hvor der ikke er ret til eller bevilget ægtefællepension. Det var altså fremtidigt ikke nødvendigt at indgive ansøgning i hvert enkelt tilfælde. Efter de nugældende regler er børnepensionen 20 pct. af alderspensionen, når der også udbetales ægtefællepension, men hvis dette ikke er tilfældet, er børnepensionen 50 pct. af alderspensionen. Er der 5 eller flere børn, er de tilsvarende tal for de samlede børnepensioner henholdsvis 60 og 100 pct. af alderspensionen. Der er altså herved sket en betydelig grad af sikring af familiens levestandard i de tilfælde, hvor der er børn.

Under behandlingen af denne lov blev der endnu stærkere end tidligere givet tilslutning til ligestillingstanken, også fra socialministeren, der udtrykte det i følgende vendinger:

»... kvindenes ligestilling med mennene i arbejdslivet, et princip som etter mit syn først er konsekvent fulgt i det øyeblikk ligestillingen er gjennomført også når det gjelder den del av arbeidsvilkårene som utgjøres av pensionsordningen.«

Under pensjonsspørsmålets videre behandling skitserede Sosialdepartementet i en henvendelse til tjenestemandorganisationerne nogle nye ægtefællepensionsprincipper, der bl. a. medførte en ikke uvæsentlig indskrænkning af enkenes rettigheder, men organisationerne kunne ikke anbefale nogen ændring. De tog utrykkelig afstand fra en indskrænkning i den ubetingede ret til enkepension og fandt, at reglerne om enkemandspension stort set havde virket tilfredsstillende. Herefter stillede Sosialdepartementet sagen i bero, men tilkendegav over for Stortinget, at dette kun var foreløbigt. »... departementet (er) klar over at utviklingen før eller senere vil gjøre det nødvendig å gjennomføre en reform av ektefellepensjoneringen«, jfr. Ot.prp. nr. 26 i 1958.

Ved kgl. resolution af 13. februar 1959 blev der nedsat en familiepensionskomité, der bl. a. skulle behandle spørsmålet om ligestilling med hensyn til ægtefællepensionering. Den har ikke afgivet nogen indstilling om dette spørgsmål.

B. *Private pensionskasser og pensionsforsikringer.*

Tilsynet med private pensionskasser og pensionsfond hører under Sosialdepartementet. I 1952 blev der gennemført ændringer i skatte-lovgivningen, hvorefter det er et vilkår for skattefrihed for præmier m. v. til pensionsordninger, at disse er i overensstemmelse med regler, der gives af kongen. Disse findes i »Regler om private tjenestepensjonsordninger« fastsat ved kgl. resolution af 19. december 1958 med senere ændringer. Heri er det blandt andet bestemt, at pensionsordningers ydelser ikke må overstige de ydelser, som ydes af statens pensjonskasse til tjenestemænd med tilsvarende løn og tjenestetid. Alderspension kan tidligst ydes fra det fyldte 67. år. Der kan ydes enkepension og børnepension dog ikke ud over det 21. år. Der er også mulighed for at yde et engangsbeløb i tilfælde af dødsfald, men dog kun inden for meget snævre rammer.

Det mest almindelige er, at kassernes vedtægter giver hjemmel for enkepension, men ikke

for ydelser til enkemænd. Siden 1950 har det været Forsikringsrådets praksis kun at godkende vedtægter, der giver ligestilling med hensyn til børnepension.

Om beregningen af præmier i kollektive pensionsforsikringer er der afgivet en redegørelse af 23. maj 1957 af Forsikringsrådets daværende chef aktuar, se Familie- og Forbrugerdepartementets publikation »De ikke helt unge kvinder og arbejdslivet« (1957), s. 72 ff.

S. 75 hedder det: »De pensjonsytelser som en kollektivforsikring omfatter beregnes for samtlige i gruppen, og uten hensyn til hvorvidt enhver av ytelsene kan være aktuell for den enkelte i øyeblikket. Hvis ordningen f. eks. omfatter enkepension, beregnes der premie for denne ytelse for alle menn i forsikringen, uansett den enkeltes sivilstandsforhold. Premie for barnepension beregnes både for menn og kvinner, men det er tatt hensyn til at den relative hyppighet av uforsørgede barn er mindre blant kvinner enn blant menn. I det hele tatt er det forskjellige premietariffer for kvinner og menn, idet det også er tatt hensyn til den konstaterte forskjell i dødelighet og invaliditet.«

Disse retningslinjer er fortsat gældende.

Pensionskasserne er stort set opbygget efter samme grundsætninger og er altså stærkt præget af forsikringsmæssige principper.

C. *Familiepension efter sociallovgivningen.*

Inden for den sociale forsikring er der sket en afgørende nydannelse som følge af den oven for omtalte lov om Folketrygd af 17. juni 1966. Den har integreret den hidtidige alderstrygd (svarer til dansk folkepension) i en samlet folkepensionering for hele befolkningen, der omfatter dels en *grundpension*, som skal erstatte alderstrygden, dels en *almindelig tillægspension*, hvis størrelse efter visse nærmere regler er gradueret efter arbejdsindtægt og pensionsgivende tid, jfr. den svenske tillægspensionsordning.

Bidrag til ordningen er ens for mænd og kvinder.

For så vidt angår familiepensioneringen fremgår det af bemærkningerne ved lovforslagets fremsættelse, at ministeren mente at burde fremsætte forslag om ligestilling af mænd og kvinder, jfr. Ot. prp. nr. 17, 1965/66, s. 47.

Afsnittet fortsætter således: »Lik rettsstilling for mann og kvinne er i dag gjennomført på praktisk talt alle områder, og er et prinsipp som med få og spredte unntak ikke lenger er gjenstand for diskusjon. Det er derfor lite tilfredsstillende å opprettholde forskjellig rettsstilling for mann og kvinne i en obligatorisk folkepensjonsordning, som skal omfatte hele befolkningen.«

Ligestilling er i den ny lov gennemført ved en videreførelse af principperne fra den i 1964 indførte enke- og morstrygd, nemlig således, at man tager sit udgangspunkt i spørgsmålet om, hvorvidt den efterlevende ægtefælle har evne til og mulighed for at skaffe sig indtægter ved arbejde.

S. 48 i propositionen udtales det: »Det hovedproblem departementet har stått overfor når det gjelder utformningen av bestemmelser som skal instituere likestilling, er således to-sidig. På den ene side må regiene på fullgod måte imøtekomme det betydelige generelle pensjoneringsbehov som foreligger for enkenes vedkommende. På den annen side må reglene ikke utformes slik at de medfører rett til pensjon for enkemenn i en utstrekning som det ikke er sosialt behov for. Dette sidste moment gjør sig for øvrig også gjeldende for de enker som er yrkesaktive eller som med rimelighet kan ventes å skaffe seg arbeidsinntekt.«

Der er dog en vis friindtægt for *alle efterladte ægtefæller* og en jævnt glidende graduering af pensionen i forhold til den efterladtes erhvervssevne, se herom særlig tabellen i den foran citerede proposition s. 51. Man er klar over, at ordningen vil medføre, at der i praksis vil gøre sig andre hensyn gældende for det store flertal af enker end for flertallet af enkemænd (s. 49), men det bør understreges, at enkemandspension langt fra vil blive en ret, der kun eksisterer på papiret. Således som gradueringsystemet er udformet, vil der især for ægtepar med lave indtægter ganske ofte blive tale om en - omend reduceret — enkemandspension.

Der er givet særlige regler om forening af egen alderspension og efterladte pension efter afdød ægtefælle, jævnfør lovens kapitel 7, § 4. Efterlevendes tillægspension kan aldrig blive mindre end den, som den pågældende ville have opnået som enlig person. I alt fald i de tilfælde, hvor begge ægtefæller over længere perioder har haft nogenlunde betydelige hvervsindtægter resulterer reglen i kap. 7, § 4, i en forbedret stilling for den efterladte ægtefælle.

Med hensyn til børnepensioner udgør disse, så længe en af forældrene lever, kun 40 pct. af grundbeløbet for det første barn og 25 pct. for hvert af de øvrige børn. *Der skal derimod kun ydes børnepension af tillægspensionsordningen, hvis begge forældre er døde.* I denne situation udgør pensionen til første barn samme beløb som fuld enke- eller enkemandspension for den af forældrene, som ville have fået den højeste efterladte pension. For andet barn ydes der 40 pct. af grundbeløbet og for hvert af de følgende børn 25 pct. af grundbeløbet

III. Engelske bestemmelser.

A. *Tjene stemandspension.*

Engelske statstjenestemænd - mænd og kvinder - har ret til egenpension uden at skulle erlægge noget særskilt bidrag.

Familiepensionsordningen er etableret uafhængigt heraf. Alle mandlige tjenestemænd, der gifter sig, bliver obligatorisk medlemmer og må som sådanne betale bidrag. Til gengæld opnår de ret til enke- og børnepension.

Desuden har såvel mandlige som kvindelige tjenestemænd mulighed for at opnå efterladte pension for nærpårørende, som de forsørger fuldt ud eller i overvejende grad. Efter denne ordning kan bl. a. en kvinde få ret til enkemandspension for sin mand, hvis han på grund af sygdom har ingen eller ringe indtægter. Bidragene fastsættes efter forholdene i det enkelte tilfælde. Staten yder tilskud til ordningen, men kun ca. 1 af 750 kvindelige tjenestemænd benytter sig af den.

En tjenestemand, der går af med pension, kan opgive indtil 1/3 af sin egenpension og derved opnå ret til en aktuarmæssigt beregnet tillægspension til sin hustru eller en pension til en anden pårørende, som han forsørger. Han kan også opnå, at hustruen får en pensionsnydelse allerede, mens han lever, der vil blive fordoblet, hvis han dør. Også denne ydelse beregnes efter aktuarmæssige principper.

B. *Pension til andre offentligt ansatte.*

Spørgsmålet om familiepensionsrettigheder for lærere har været behandlet i en nylig udkommet betænkning, Family Pension Benefits for Teachers in England and Wales (1965), der indeholder en række interessante principielle overvejelser.

Den arbejdsgruppe, der har udarbejdet betænkningen, arbejdede med en plan om en ordning, der skulle finansieres af de ansatte selv uden tilskud fra arbejdsgiverne. Gifte mandlige lærere skulle have ret til pension til efterladte hustruer og børn, medens kvinder kun skulle have ret til familiepension til deres familie-medlemmer, når de var hoved- eller eneforsørgere. Hvis kvinderne blev obligatoriske medlemmer af ordningen, ville dette medføre, at bidragssatsen kunne nedsættes fra den foreslåede sats på 2 pct. af lønnen til 1 pct. Arbejdsgruppen forkastede imidlertid tanken om at tvinge lærerinderne ind i ordningen. Det hedder herom s. 15:

»... et mere alvorligt problem ville opstå med hensyn til rimeligheden i at forlange bidrag fra visse grupper af lærerstanden, som ville have meget ringe udsigt til at få nogen fordel af ordningen. Selv om det store flertal af lærerinder ville acceptere en sådan ordning, kunne der meget muligt være vigtige mindretalsgrupper, over for hvis protester det ville være vanskeligt at finde tilfredsstillende modargumenter... Regeringsaktuarinstitutionen ønskede endvidere at pointere, at man ikke kunne anbefale den foreslåede ordning; man anså det for væsentligt, at en pensionsordning, der

står i forbindelse med arbejdsforhold (occupational scheme), således som den foreslåede ordning, skulle være baseret på anerkendte forsikringsmæssige principper (sound actuarial principles)«.

Man foreslog herefter en ordning, hvorefter alle mandlige lærere skulle være obligatoriske medlemmer uanset ægteskabelig status. Men hvis et medlem ikke blev gift, før han opnåede pensionsret eller udtrådte af forsikringen, skulle han have sine bidrag tilbagebetalt. For kvinderne foreslog man en ordning af samme type, som den der findes for kvindelige tjenestemænd. Dette betyder altså, at udgiften til familie pensionsforsikring kun skal bæres af de lærere, der har familiemedlemmer, som dækkes af forsikringen.

C. Familiepension efter sociallovgivningen.

Den engelske socialforsikring (National Insurance) omfatter en lang række forsikringstyper, heraf en del, der er særlig beregnet for erhvervsarbejdende personer. Mens medlemskabet ellers principielt er obligatorisk, kan gifte kvinder for de fleste forsikringstypers vedkommende vælge imellem, om de ønsker at være personlige medlemmer mod at betale sædvanligt kontingent, eller om de foretrækker at nøjes med den forsikringsdækning, alle gifte kvinder opnår i kraft af mandens forsikring. Deres arbejdsgivere skal dog betale sædvanligt arbejds-giverbidrag.

Blandt de forsikringstyper, ordningen rummer, er også både alders- og familiepensioner.

En *ubetinget* ret til en (meget beskedent) enkepension tilkommer imidlertid kun enker, der indgik ægteskab før 5. juli 1948, og hvis mand dengang var forsikret.

For andre enker under 60 er ret til enkepension betinget af, at de har opnået en vis alder eller har omsorg for mindreårige børn. Der sker en vis reduktion af pensionen, når enken selv har indtægt.

Enker, der er fyldt 50 ved dødsfaldet, har ret til enkepension, hvis deres indtægt er under en vis grænse, og ægteskabet har varet mindst 3 år. Desuden har enker med børn under 19, der endnu er under uddannelse, ret til pension.

Børnepensioner findes kun som tillæg til enkepensioner og som pensioner til forældre-løse børn. Det er her tilstrækkeligt, at en af forældrene var forsikret. Der er også ret til børnepension, når en fraskilt mand, der har bidraget til børnenes underhold, afgår ved døden.

Grundtankerne bag enkepensionsordningen går tilbage til den af Sir William Beveridge i 1942 afgivne betænkning: Social Insurance and Allied Services, som det engelske socialforsikringsystem bygger på. S. 65 oplyses det, at de sagkyndige, der havde udtalt sig til Beveridge-udvalget, var enige i, at man burde afskaffe det hidtidige system, hvorefter enkepensioner blev ud-

betalt ganske uden hensyn til, om der var børn og uden tidsbegrænsning, dog at de bortfaldt ved nyt ægteskab. Et flertal af de sagkyndige fremhævede de særlige vanskeligheder, som møder de ikke helt unge enker, og de foreslog, at der skulle gives særregler for de kvinder, der blev enker omkring 50 års alderen eller senere.

Beveridge personlig gik efter moden overvejelse mod dette og udtalte: »Under hensyn til den forventede fremtidige aldersfordeling i befolkningen kan man ikke i et socialforsikringsystem uden alvorlig fare anerkende et princip, hvorefter en person, der fysisk er i stand til at arbejde, skulle være berettiget til at trække sig tilbage fra arbejdet med pension før den normale pensionsalder, 60 år for kvinder og 65 år for mænd . . . Stedsevarende forsørgelse af enker, uanset om de har omsorgen for børn, og uanset behov er noget, der må dækkes af frivillig forsikring tegnet af manden«.

Kvinder betaler lavere bidrag til socialforsikringen end mænd ud fra den betragtning, at værdien af de ydelser, de får ret til, er lavere end værdien af de ydelser, som mændene får ret til for sig og deres familiemedlemmer (*hustruer og børn*).

For få år siden udvidedes alderspensionsforsikringen med en slags tillægspensionsordning for alle, der tjener mere end en (temmelig beskedent) indtægt pr. uge. *Her er også gifte kvinder obligatoriske medlemmer*. Kvinder betaler samme bidrag som mænd, men mens mændene dels får højere egenpension i forhold til de indbetalte præmiebeløb, dels skaffer deres eventuelle enker ret til enkepension efter deres fyldte 60 år, må kvinderne nøjes med egenpension efter en lavere beregningssats end mændene. I 1964 skulle kvinder således indbetale £ 9 for at få ret til 6 pence ugentlig i tillægspension, mens mænd opnåede en tilsvarende ret ved indbetaling af £ 7 10 sh. Dette skyldes dels, at kvinder er egenpensionsberettigede allerede, når de er 60, dels at de har en højere gennemsnitlig levealder.

Også på dette punkt har det engelske socialforsikringsystem altså lagt forsikringslignende synspunkter til grund.

Enkepension efter tillægspensionsordningen kan oppebæres samtidig med egenpension efter samme ordning. Efter grundpensionsordningen kan man derimod ikke forene enkepension med egenpension, se særlig det engelske pensionsministeriums vejledning for gifte kvinder af august 1963, afsnit 19

IV. Socialforsikringsbestemmelser i U.S.A.

Den amerikanske kvindekommisjons særberetning Social Insurance and Taxes (1963)

behandler s. 25 ff. indgående spørgsmålet om egen- og familiepension i forbundslovgivningens regler om alderdomssikring.

Ordnningen stammer fra 1935 og sikrede dengang kun en alderspension til erhvervsarbejdende personer, der var fyldt 65 og var ophørt med at arbejde. Ydelsens størrelse stod i forhold til de bidrag, som den pågældende havde betalt. Allerede inden man var nået så vidt, at man kunne udbetale ydelser til medlemmerne af ordningen, blev man imidlertid klar over, at de nok ville være tilstrækkelige for en enlig, men ikke for en mand, der skulle underholde hustru og børn (s. 28). I 1939 indførte man derefter en ordning, hvorefter der blev givet ret til ydelser til sådanne familiemedlemmer, som bliver forsørgt af den forsikrede person (were dependent on him), på det tidspunkt, hvor den pågældende bliver pensionsberettiget eller afgår ved døden. Man antager, at hustruer, enker og børn er forsørgt af manden uden at kræve bevis for, at han faktisk har gjort det. Dette betyder, at gifte mænd får hustru- og børnetillæg til deres egenpension, ligesom der ydes enke- og børnepensioner uden nærmere dokumentation for indtægtsforholdene. Når det drejer sig om gifte kvindelige medlemmer, kræver man derimod bevis for, at de har forsørgt familiemedlemmerne eller haft løbende indtægter (s. 29-30). Men hvis sådant bevis føres, ydes der både familietillæg i den forsikrede hustrus levende live og familiepension efter hendes død, herunder også pension til enkemanden.

Stillingen er altså den, at der uden nærmere dokumentation for faktisk forsørgelse ydes familiepension til forsikrede mænds efterladte enker og børn. Enker under 62 år har dog kun ret til pension, hvis de har omsorg for mindreårige børn. Der ydes familiepension til forsikrede kvinders efterladte enkemænd og børn, hvis hustruen fremskaffede halvdelen af deres underhold (s. 30).

Ordnningen finansieres ved bidrag beregnet af arbejdsindtægter, dog ikke for den del, der overstiger et nærmere angivet beløb (i L962 \$4.800). Bidragene er ens for mænd og kvinder. For lønmodtagernes vedkommende indbetaler arbejdsgiveren et bidrag af samme størrelse som lønmodtagerens eget. Til gengæld betaler selvstændigt erhvervsdrivende et højere egetbidrag end lønmodtagere.

Da såvel gifte erhvervsarbejdende kvinder som enlige havde besværet sig over, at de fik mindre for deres bidrag end gifte mænd, fremsatte det underudvalg, der afgav særbetænkningen, nogle ændringsforslag, der ville medføre visse forbedringer af disse grupper forhold, men det kunne ikke anerkendes, at alle medlemmer af forsikringsordningen skulle have krav på ydelser af samme værdi, se s. 34—37.

De gifte kvinders besværing gik ud på, at deres ret til hustrutillæg eller enkepension i henhold til mandens forsikring reduceredes i samme omfang, som de selv havde optjent ret til egenpension.

Betænkningen indeholder en del interessante betragtninger om principper for socialforsikringer. Således udtales det s. 35: »Et anbringende om, at der sker forskelsbehandling af gifte og enlige personer undlader at tage i betragtning, at alders-, efterladte- og invaliditetsforsikringen er en social forsikring, ikke et annuitetssystem, og at det derfor giver ret til ydelser fastsat ud fra overvejelser om, hvorvidt der foreligger et almindeligt socialt behov snarere end ud fra en aktuarmæssig beregning med udgangspunkt i medlemmets bidrag til ordningen. («... and so provides benefits on the basis of at broad socially determined need rather than on any actuarial equivalent of the claimant's contributions to the system.»). Hvis argumentationen for lige store ydelser til gifte og enlige, der har haft samme indtægtsniveau, blev ført ud i sin logiske konklusion, således at man lagde til grund, at et medlem skulle have, hvad der efter en aktuarmæssig beregning svarede til hans bidrag (... »the actuarial equivalent of his contributions...«), ville det vare mange år, før *noget* medlem kunne få så tilfredsstillende ydelser, som han kan få i dag. Først når ordningen er fuldt udbygget, kan selv ydelserne til enlige forsikrede dækkes helt af deres egne bidrag, og selv da må arbejdsgivernes bidrag muligvis dække en del af udgiften til ydelserne. Det vigtigste af alt er imidlertid den betragtning, at... grundformålet med socialforsikringsordningen (er) at skaffe social sikkerhed for familien og hjemmet«.

Om de gute kvinders problemer udtales det s. 36: »Bliver erhvervsarbejdende hustruer ubilligt behandlet? Følelsen af at blive uretfærdig behandlet opstår ud fra en for snæver opfattelse af ordningens formål. Ordningens hovedformål er at skaffe tilfredsstillende social beskyttelse for arbejdende personer og deres familie. Individuel billighed er et sekundært hensyn. Ydelserne står i forhold til tidligere indtægter, men kun groft set i forhold til medlemmernes bidrag«.

V. Vesttysk domspraksis om kollektive pensionsordninger.

Som det er fremgået af tidligere afsnit, har vesttyske domstole, særlig Forbundsforfatningsdomstolen, jævnligt taget stilling til, om loven er i overensstemmelse med grundlovens forskrift om ligestilling mellem kønnene. Også spørgsmålet om familiepensioneringen har været genstand for domstolsprøvelse ved flere lejligheder.

A. Tjenestemandspension

Den øverste forfatningsdomstol i Bayern har således taget stilling til, om en lovgivning, der som den danske tjenestemandslaw overhovedet ikke giver mulighed for at tillægge enkemanden pension, var i overensstemmelse med den bayerske grundlov. Retten fandt, at ordningen var stridende mod lighedsgrundsætningen, idet den »manglede enhver saglig indlysende grund«. Som begrundelse herfor fremhæves bl. a., at de tilfælde, hvor enkemanden har et virkelig behov for

pension, ikke er så sjældne, at lovgiveren kunne tillade sig at se bort fra dem. (NJW 1960, s. 2139).

Det kan her anføres, at det i Socialforskningsinstituttets publikation: Den private alderdomssikring (1965), s. 40, oplyses, at i 7 % af undersøgelsens materiale havde hustruen, men ikke manden en pensionsordning.

Også pensionsordningen i den tyske forbundstjenestemandslov har været forelagt retten, se dom afsagt 12. februar 1962 af forbundsforvaltningsdomstolen, B Verw GE 13, s. 343 og Zeitschrift für das gesamte Familienrecht, 1962, s. 143:

Efter lovens § 132 kan den kvindelige tjenestemands efterladte ægtefælle få pension, når han på tidspunktet for dødsfaldet havde et lovhjemlet underholdskrav mod hende. I medfør af denne bestemmelse påstod enkemanden efter en kvindelig postfunktionær, at han havde krav på pension. Underinstansen gav ham medhold, idet den fandt, at spørgsmålet om underholdskravet måtte afgøres efter den borgerlige lovbogs regler. Ganske vist har hustruen efter disse regler kun undtagelsesvis *pligt* til at have erhvervsarbejde, men retten fandt, at *når* hustruen faktisk har erhvervsarbejde, er den del af hendes forsørgerydelse, der stammer herfra, ligestillet (gleichwertig) med hendes arbejde i husholdningen og bør ikke behandles anderledes end mandens forsørgerydelse. Enkemanden havde derfor haft et lovhjemlet krav på underhold over for hustruen og var dermed pensionsberettiget.

Forbundsforvaltningsdomstolen omstøtte underinstansens dom, idet den udtalte, at den ikke kunne være enig i, at tjenestemandslovens § 132 sammenholdt med den borgerlige lovbogs regler om underholdspligt skulle kunne forstås således, at ægtemanden *altid* havde krav på underhold mod hustruen og — i konsekvens deraf — krav på enkemandspension. Dette betyder ganske vist en afgørende forskel i forhold til reglerne om enkepension, der ikke er betinget af lignende begrænsende vilkår, men retten fandt alligevel ikke, at tjenestemandsloven på dette punkt stred imod lighedsgrundsætningen. Man fandt derimod, at der forelå en differentiering, der ikke var begrundet i kønsforskellen, men i den som hovedregel forskellige måde, hvorpå mand og hustru opfylder deres forsørgerpligter. Bl. a. anførtes det, at manden jo ikke, mens hustruen levede, efter familierettens regler ville have haft krav på, at hun bidrog til underholdet med erhvervsarbejde. I øvrigt henvistes der også til det i tysk tjenestemandsret gældende »alimentationsprincip«, hvorefter statens er forpligtet til at yde en standsmæssig løn og forsørgelse. En følge af dette princip er det bl. a., at forsørgelse af tjenestemandens efterladte ikke beregnes som en modydelse i forhold til arbejdsydelsen.

Derefter går dommen meget nøje ind på, hvilke krav man måtte stille for, at der i det enkelte tilfælde kan indrømmes enkemandspension og henviser herved til de parallelle problemer i domspraksis vedrørende tab af forsørger og enkemandspension inden for de sociale forsikringsordninger. Man opstiller det regnestykke, at som regel vil familieunderholdets værdi svare til de samlede pengeindtægter med tillæg af værdien af arbejdet i hjemmet. Denne sidste faktor må udmåles under hensyntagen til, hvad det rent faktisk vil koste at erstatte husmoderens arbejde. *Hustruens* bidrag til familieunderholdet må derefter ansættes til hendes løn samt værdien af hendes arbejde i hjemmet. Herfra må trækkes værdien af, hvad hun selv har fået af ydelser,

eller sagt på en anden måde, der må tages hensyn til, hvilke udgifter, der falder bort med hendes død. Er disse sidste lavere end værdien af, hvad hun i alt sammenlagt ydede, er betingelserne opfyldt for, at manden kan få enkemandspension.

Her findes altså påny den samme betragtning som i den norske højesteretsdom fra 1951 om erstatning for tab af forsørger: *Har hustruen »givet overskud«, har enkemanden krav på erstatning.*

Den tyske dom har rent praktisk fået den virkning, at en enkemand efter en kvindelig tjenestemand får pension, i hvert fald hvis hustruens pengeindtægt var den højeste, men tillige hvis hun har tjent det samme eller tilnærmelsesvis det samme som manden, idet værdien af husarbejdet skal lægges til lønnen. Derimod betyder det intet som helst, om enkemanden har behov for pensionen.

B. Sociale forsikringer.

Forbundsforfatningsdomstolen har ved dom af 24. juli 1963, B Verf GE 17, s. 1 ff. taget stilling til spørgsmålet om familiepensioner inden for de to store sociale forsikringssystemer for henholdsvis arbejdere og funktionærer (angestellte).

Efter disse ordninger har hustruen en ubetinget ret til enkepension, men manden har kun ret til enkemandspension, hvis hustruen ved dødsfaldet overvejende bær byrden ved familiens underhold. Retten fandt, at dette ikke stred mod grundlovens bestemmelser om ligestilling mellem kønnene. Som begrundelse herfor anførtes bl. a., at selv om mænds og kvinders bidrag til forsikringen var ens, var lovgiveren ikke afskåret fra at tage »forsikringsfremmede« - d. v. s. sociale - hensyn, bl. a. fordi ordningen delvis er baseret på offentlige tilskud (s. 9). Senere (s. 21-22) fremhæves hustruens større sociale behov, og det anføres i denne forbindelse, at selv når hustruen er forblevet i erhverv under hele ægteskabet, er hun dårligere stillet end manden, idet hun som følge af sine huslige pligter ikke har kunnet vie sig sit erhverv med samme koncentration (Ausschliesslichkeit) som manden og derved er gået glip af erhvervsmæssige fordele. Mandens situation er - understreges det - en ganske anden. Han bliver ikke hæmmet i sin faglige udfoldelse af huslige pligter, men bliver tværtimod lettet og begunstiget med hensyn til sit erhvervsarbejde. Det er som regel kun, når hustruen med sine økonomisk mælelige ydelser overvejende har båret byrden ved ægtefælles underhold, at der indtræder en formindskelse af mandens levestandard, der kan begrunde et behov for erstatning i form af en enkemandspension, se også s. 30: »... en materiel formindskelse af mandens levestandard typisk kun foreligger, når der ved en afvejning af de gensidige underholdsydelser foreligger en overvægt i ydelserne fra hustruens side«.

Men mens forbundsforfatningsdomstolen fandt det begrundet, at man gjorde forskel med hensyn til reglerne om enkepension og enkemandspension, tilside-satte man de samme loves bestemmelser om børnepension som stridende mod lighedsgrundsætningen. Efter disse var der en ubetinget ret til pension for børn af gifte og ugifte mænd, samt af enlige mødre (ugifte, fraskilte, enker), mens der for børn af gifte kvinder gjaldt den regel, at de kun fik pension, hvis moderen i overvejende grad havde båret byrden ved deres underhold - altså en bestemmelse, der ligger tæt op ad den danske tjenestemandslovs regel.

Det fremhæves i dommen (s. 30), at faderen og moderen begge samtidigt og i *fællesskab* er underholdspligtige over for barnet, hvorfor dette i det typiske tilfælde lige så vel mister en del af sin underholdsydelse ved moderens død eller invaliditet som ved faderens død eller invaliditet. Det fremhæves endvidere (s. 35), at det ikke stemmer med socialforsikringsrettens tankegang og formål blot at overvælte den afdøde forsikredes underholdsbyrde over for barnet *pi* en anden, selv om denne anden har underholdspligt efter privatretlige regler. I denne forbindelse understreges det stærkt (s. 36), at hverken bortfaldet af moderens eventuelle erhvervsindtægt eller bortfaldet af hendes personlige omsorg for barnet kan erstattes uden en merindsats fra faderens side.

I en samtidig afsagt dom (B Verf GE 17, s. 38) fandt domstolen, at det var i overensstemmelse med grundloven, at der i en lov om ydelser til krigsofre og deres efterladte var opstillet en endnu strengere betingelse for enkemandspension end efter socialforsikringslovgivningen, nemlig *at* hustruens stilling som hovedforsørger skal skyldes, at manden er erhvervsudygtig, samt *at* han skal være i økonomisk trang. Retten var dog stærkt inde på (s. 55), at det kunne stride mod lighedsgrundsætningen at opstille kravet om, at hustruens forsørgelse af manden skulle være begrundet i hans erhvervsudygtighed, og man fandt det grundlovsstridigt, at loven stillede krav om, at hustruen skulle have ydet sit (overvejende) bidrag til familieunderholdet *af sin arbejdsfortjeneste*.

Kapitel 15.

AFSLUTTENDE OG SAMMENFATTENDE DISKUSSION AF DE RETLIGE PROBLEMER I FORBINDELSE MED EN ÆGTEFÆLLES DOD

De bestemmelser, der afgør retsstillingen ved en ægtefælles død, frembyder et særdeles broget billede. Arvelovgivningen — der som familieretten bygger på omfattende udvalgsarbejde på fællesnordisk basis — går ud fra den grundtanke, at det ikke bør medføre nogen forskel, om manden eller hustruen dør først, og de seneste lovændringer har yderligere udbygget den tidligere tendens til, så vidt det er muligt, at sikre efterlevende ægtefæller og børn deres hidtidige levestod. Også familierettens og skifterettens regler giver fuld ligestilling.

På tilsvarende måde er ulykkesforsikringslovgivningen præget af en høj grad af ligestilling med hensyn til mænds og kvinders adgang til at sikre deres efterladte ægtefæller og børn, hvortil kommer, at den i et vist omfang - i lighed med familieretten - anerkender den økonomiske værdi af hustruens arbejde i hjemmet for andre familiemedlemmer.

Domspraksis med hensyn til erstatning for tab af forsørger er derimod temmelig tilbageholdende med erstatninger, når det er hustruen, der er afgået ved døden.

I landbrugslovgivningens låneordninger m. v. synes der at være en tydelig tendens til at have ensartede regler om virkningen af gifte mænds og gifte kvinders død, om end der findes undtagelser. Også lejelovens regler om overtagelse af lejemål beskytter såvel enkemanden som enken, også når det gælder erhvervslejemål.

Som en modsætning hertil står beværterlovgivningens bestemmelser om næringsadkomst, der kun beskytter den efterlevende hustru, ikke enkemanden. Denne kan altså, hvis restaurationen er indrettet i lejede lokaler, indtræde i lejemålet, men har ikke så gunstig en stilling som en enke med hensyn til næringsadkomsten.

Biblioteksafgiften til forfattere er indtil for nylig kun blevet udbetalt til forfatterenker, ikke til forfatterenkemænd, til trods for at denne ydelse må anses som et udslag af forfatterens ophavsret, der arves efter arvelovgivningens almindelige regler.

En endelig vurdering af, om eller i hvilket omfang disse love er udslag af en reel forskelsbehandling af mænd og kvinder, ville forudsætte en dyberegående undersøgelse af de forskellige love og deres historie, men det kan formentlig allerede på det foreliggende grundlag siges, at grundtankerne i nogle af de omtalte ordninger i et vist omfang strider mod hinanden.

Det bør i øvrigt fremhæves, at hvis en regel om beskyttelse af enker er begrundet i, at hustruen ellers ville gå glip af visse økonomiske værdier, som manden har oparbejdet i sin levetid — et synspunkt, der blandt andet har været fremme i forbindelse med biograflovgivningens bestemmelser — bør et sådant synspunkt i hvert fald føre til, at man giver enkemanden samme fortrinsstilling som enken, idet spørgsmålet om overførelse af økonomiske værdier i videst muligt omfang bør løses i overensstemmelse med arvelovgivningens principper, hvad der i øvrigt også kan give anledning til overvejelse af børnenes stilling.

Desuden bør man også være opmærksom på, at samfundsudviklingen har ført med sig, at der er en del tilfælde, hvor ægtemanden i hvert fald i et vist omfang samarbejder med hustruen i en virksomhed, som hun driver på egen næringsadkomst, og at der derfor kan være reel grund til at give enkemænd samme adgang til at indtræde i erhvervslejemål, næringsadkomster

m. v. som den enke, der har arbejdet sammen med sin afdøde mand i dennes virksomhed.

De største praktiske og retlige problemer opstår dog inden for de sociale og kollektive sikringsordninger, herunder egentlige pensionsordninger.

En omstændighed, der falder særligt i øjnene, når man sammenholder dansk ret med forholdene i udlandet, er det, at bestemmelserne om kvindelige tjenestemænds mulighed for sikring af deres efterladte har været genstand for langt mindre opmærksomhed her i landet end i vore nabolande. Der har således længe været ligestilling med hensyn til børnepensioner både i Norge og Sverige. Det sidstnævnte land har ligeledes længe sidestillet mandlige og kvindelige tjenestemænd med hensyn til ægtefællepension, og i Norge har man allerede i 1957 fra officiel side anerkendt, at kvindernes ligestilling med mændene i arbejdslivet først er konsekvent gennemført, når der også er ligestilling i pensionsordninger. Da man i 1958 skulle ændre de danske tjenestemandsregler, blev kvindernes ønske om ligestilling kort afvist under henvisning til omkostningsproblemerne. Den eneste inddrivelse, der blev givet, var, at enlige kvinder fremtidig fik en egentlig ret til pension til deres børn. En sådan ret er stadig nægtet gifte kvindelige tjenestemænd. Regler, der kunne give kvindelige tjenestemænd mulighed for i hvert fald at sikre deres mænd pension, når der er et virkeligt behov, f. eks. på grund af mandens sygdom, har ikke været diskuteret, selv om sådanne ordninger kendes i andre landes tjenestemandslovgivning eller i deres socialforsikringsordninger.

I en tysk enkeltstat har domstolene erklæret en tjenestemandspensionsordning for grundlovsstridig, fordi den ikke indeholdt en sådan bestemmelse.

Når man i øvrigt skal gennemgå familiepensioneringens problematik i forbindelse med de spørgsmål, som nærværende undersøgelse angår, fremstår der to hovedpunkter: Er vdelserne til efterladte familiemedlemmer ens, hvad enten afdøde var mand eller kvinde, og hvad er retsstillingen i de tilfælde, hvor pensionsordningen på en eller anden måde finansieres af medlemmerne; det drejer sig her navnlig om spørgsmålet om, hvorvidt alle medlemmer uanset køn eller ægteskabelig status ved betalingen af deres bidrag opnår rettigheder af samme økonomiske værdi. Det sidstnævnte spørgsmål vil blive optaget til særskilt behandling i kapi-

tel 16 sammen med beslægtede spørgsmål om finansieringen af andre kollektive sikringsordninger.

Baggrunden for problemstillingen må i øvrigt her, som i mange af de foregående afsnit, være, at grundprincippet om ligestilling mellem kønnene er taget som udgangspunkt både i FN's verdenserklæring om menneskerettighederne, i den europæiske konvention om beskyttelse af menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder og i den vigtige ligelønskonvention, ligesom den samme grundsætning er udtrykkelig anerkendt i forbindelse med adskillig moderne dansk lovgivning, ikke mindst inden for familieretten og de dermed beslægtede områder.

En undersøgelse af om familiepensionsreglerne er således udformet, at de må antages at give udtryk for en tilsvarende ligestilling er et spørgsmål, der naturligt falder inden for en juridisk fremstillings rammer. *Familiepensioneringens problemer kan ikke blot henvises til familiepolitiske, socialpolitiske eller rent økonomiske eller politiske overvejelser.*

Da det således i første række er spørgsmålet om lighedsgrundsætningens gennemførelse, der vil blive behandlet, vil der ikke blive rejst spørgsmål om, *hvilke typer ydelser* de forskellige ordninger *bør* give mulighed for. Modstandere af det såkaldte forsørgerbegreb går således undertiden imod enhver form for pension til ægtefæller, enker såvel som enkemænd. Dette spørgsmål — og beslægtede spørgsmål — falder uden for undersøgelsen. Det er derfor først og fremmest eksisterende danske ordninger, der vil blive diskuteret, men under henvisning til parallelle spørgsmål i udenlandske ordninger, ikke mindst den svenske tillægspensionsordning, som udtrykkelig er nævnt i det danske tillægspensionsudvalgs kommissorium.

Som tidligere nævnt har en række praktiske grunde ført til, at de forskellige kollektive og sociale pensionsordningers bestemmelser om familiepension er behandlet under eet — først og fremmest for at forsøge at *give* et samlet billede af familiens stilling ved en ægtefælles død. Det er naturligvis inden for denne undersøgelses rammer kun muligt at fremdrage visse hovedlinier og hovedsynspunkter inden for et så omfattende materiale.

Det bør dog fremhæves, at *det rent juridiske udgangspunkt* for ligestillingsproblematikken ikke påvirkes af, at det drejer sig om en række retsområder, der normalt behandles inden for

forskellige områder af den retsvidenskabelige systematik. Grundproblemet er inden for alle områder det samme: er bestemmelser, der gør forskel på mænds og kvinders retsstilling begrundet i kønsforskellen alene, eller er de helt eller delvis begrundet i *faktiske forskelle i kønnenes livsforhold inden for det område, som den pågældende retsregel skal regulere*.

Noget helt andet er det, at den omstændighed, at det drejer sig om forskellige områder kan medføre en betydelig forskel i *de praktiske problemer*, der er forbundet med at gennemføre en undersøgelse af, om der foreligger en reel, ikke blot en formel forskelsbehandling. Typisk vil således disse praktiske spørgsmål være langt mere komplicerede inden for den sociale lovgivnings område end inden for f. eks. den private forsikringsret.

En anden vanskelighed er det, at der uundgåelig opstår en række spørgsmål, hvor det er svært at afgøre om og i hvilket omfang, der er juridiske elementer i den foreliggende problematik.

De fleste vil formentlig være enige i, at en fordeling af almindelige skattemidler efter socialt behov ikke kan stride mod nogen lighedsgrundsætning, selv i de tilfælde, hvor der sker en standardisering af behovsbedømmelsen, og der gives den pågældende gruppe et egentligt retskrav på ydelserne. Sådanne tankegange har adskillige gange fundet udtryk i vesttyske domme om ligestillingsgrundsætningen; man anerkender her en adgang til en vis »typisering«. En ordning af denne art er den danske sociallovgivnings enkepensionsordning, der er indtægtsreguleret og begrænset til kvinder i en mere moden aldersgruppe. Den bygger på den omstændighed, at der, som samfundsforholdene er i dag, er et betydeligt antal enligblevne ældre kvinder, der har sværere end flertallet af jævnaldrende mænd ved at opnå arbejde eller i hvert fald arbejde, der giver dem indtægter af samme størrelse som mændenes.

En diskussion af problemerne omkring Enkepensionsloven af 1959 ville derfor hovedsagelig falde ind under andre samfundsvidenskaber end retsvidenskaben. Man kan dog spørge, om det ikke strider mod en lighedsgrundsætning, at der slet ikke er åbnet mulighed for en tilsvarende ydelse til enligblevne ældre mænd, selv i de tilfælde hvor deres sociale behov som følge af dødsfaldet rent faktisk kan påvises at være *lige* så stort som hos gennemsnittet af mindrebedrøvede enker. Sådanne synspunkter var med-

virkende til, at en tysk domstol for nogle år siden tilsidesatte en tjenestemandspensionsordning, der overhovedet ikke gav mulighed for pension til enkemænd, som havde socialt behov derfor. Man kan endvidere også spørge, om det er forskelsbehandling, at enkerne har en gunstigere stilling end ældre kvinder, der er blevet alene på grund af skilsmisse eller separation, ofte uden mulighed for eller ret til underholdsbidrag fra ægtefællen.

Problemstillingen bliver imidlertid en anden, når man går over til egentlige pensionsordninger finansieret udelukkende eller overvejende ved bidrag fra arbejdsmarkedets parter, beregnet i det væsentlige med udgangspunkt i det enkelte medlems arbejdsindtægt. Her tænkes særligt på offentlige og private tjenstepensionsordninger og på tillægspensionsordninger som de svenske og norske samt den ordning, der er skitseret i det danske tillægspensionsudvalgs kommissorium. Det bør erindres, at disse ordningers formål er i et vist omfang *at sikre levestandarden ud over det minimum, som sikres ved mere forsorgsmæssigt prægede grundpensioner* som den danske folkepension. Det ligger i deres opbygning samt anføres også ofte udtrykkeligt, og det gælder ikke blot med hensyn til medlemmernes ret til egenpension. Også de familiepensionsbestemmelser, der findes inden for disse ordninger, sætter i vidt omfang ydelserne, især ægtefællepensionerne, i forhold til medlemmets tidligere indtægter, og giver altså adgang til en sikring, der er sat i forhold til levestandarden, mens medlemmet endnu var i erhverv.

På denne baggrund får det stor betydning, at flertallet af disse ordninger, også her i landet, begrænser hustruens ret *til* at sikre sine efterladte familiemedlemmer.

De praktiske konsekvenser af en forsikringsordning, der gør forskel på mænds og kvinders adgang til familiepensioner illustreres klart af S. F. Bengtsons ovenfor s. 92 gengivne udregninger af familiepensionernes størrelse i nogle konkrete situationer efter de svenske tillægs- og folkepensionsordninger. Disse udregninger viser, at der inden for den indtægtsgrænse, som er fastsat som loft for tillægspensioneringen, *for tiden ca. 40,000 sv. kr.*, er fri adgang til at forsikre den levestandard, som er opbygget på grundlag af *mandens* erhvervsudøvelse, i vidt omfang ganske uafhængigt af, om der er mindreårige børn. Har familien derimod op-

bygget sin levestandard inden for den samme beløbsramme på basis af arbejdsindsats fra *begge* ægtefæller eller fra hustruen alene, er stillingen ganske anderledes. Den del af levestandarden, der stammer fra *hustruens* arbejdsindsats, er *kun* forsikret i begrænset omfang og *kun* i forhold til børnene.

Forskelsbehandlingen mellem mand og hustru understreges yderligere ved, at selv i det tilfælde, hvor det er hustruen alene, der har forsørget mand og barn, vil hans død medføre, at der opstår ret til børnepension efter folkepensionsordningen, og at hustruen, hvis hun er over en vis alder, får ret til enkepension, til trods for, at mandens død har lettet hendes forsørgtgyrder.

Hustruens død vil altså medføre en større nedgang i familiens levestandard end mandens, og dette er et gennemgående træk i de pensionsordninger af denne type, der giver mænd og kvinder forskellige familie pensionsrettigheder. Hvor stor forskellen bliver, afhænger naturligvis af den enkelte ordning - hvilke ydelser den giver ret til samt ydelsems størrelse. Det må dog erindres, at efter den danske tjenestemandsløve har den gifte kvinde overhovedet ikke mulighed for at sikre familiens levestandard, selv når hun efterlader mindreårige børn. Det er så meget mere bemærkelsesværdigt, som netop de gifte kvindelige tjenestemænd ifølge stillingens karakter har permanent erhvervsbeskæftigelse, således at familien må antages i disse tilfælde i særlig grad at have indrettet sig på, at begge ægtefæller har indtægter.

Det er altså givet, at familie pensionsregler, der giver mænd ret til bedre familie pensionsydelser end kvinder, medfører forskelsbehandling. Spørgsmålet er så, om der i kønnenes livsforhold eller andre faktiske omstændigheder kan findes en begrundelse for forskelsbehandlingen.

Det er indlysende, at hvis der slet ikke var ret til ægtefælle pension, ville mandens død i et betydeligt antal tilfælde medføre, at familien stod tilbage uden indtægt. Hvis enken hidtil havde været hjemmearbejdende, måtte hun derfor nu søge arbejde eller være henvist til støtte efter sociallovgivningens regler. Dør hustruen, vil det som oftest - men ikke altid - være sådan, at manden har en normal erhvervsindtægt. Disse synspunkter kan ikke undgå at få nogen betydning, når man skal bedømme ordninger, hvis formål er at dække et minimumsbehov, selv om problemstillingen med hensyn til en lighedsgrundsætning også ir den

for sådanne ordninger formentlig må påvirkes af, at et stigende antal gifte kvinder har erhvervsarbejde. For tiden har ca. V3 selvstændig indtægt. Hertil kommer, at den stigende erhvervsfrekvens blandt gifte kvinder også betyder, at et større antal enker end før har bedre muligheder for at vende tilbage til erhvervs livet, fordi de ikke har været permanent ude af erhverv under deres ægteskab.

Spørgsmålet er imidlertid, om man kan overføre disse socialt prægede argumenter fra en minimumspensionsordning til ordninger, hvis hovedformål det er at sikre levestandarden, og ganske særlig om det er begrundet at gøre det, når lovgivningen - som i Danmark - er således indrettet, at den sociale grundpensionsordning gennem folke- og enkepensionen har opbygget en sikring mod social nød.

Spørgsmålet om omkostningerne ved at etablere ligestilling med hensyn til familie pensionsrettigheder er naturligvis ganske uden betydning for den juridiske problematik.

Man mødes undertiden med det argument, at problemerne er forskellige i socialforsikringsordninger og andre pensionsordninger. Dette argument er formentlig ikke holdbart. For det første bør man ikke kunne udlede noget ud fra den blotte omstændighed, at en ordning klassificeres som en social forsikring. Det er jo ikke i sig selv nogen retsstiftende kendsgerning, og desuden vil der måske være forskellige meninger om, til hvilken kategori en forsikringsordning bør henføres. Det kan her nævnes, at loven om Arbejds markedets Tillægs pension i Topsøe-Jensens Dansk Lovregister er anført i afsnittet om forsikring og pensionskasser, hvorfra der henvises til et andet afsnit, for så vidt angår regler om social forsikring og forsorg. I registret til Karnovs lovsamling er den samme lov derimod anbragt i afsnittet om forsørgelseslove og sociale forsikringslove m. v. Men yderligere må det, som også ovenfor s. 102 anført, fremhæves, at den omstændighed at en lov henføres under sociallovgivningen ikke i sig selv begrunder, at diskussion om ligestillingsgrundsætningen udelukkes. Det er rigtigt, at der inden for det sociale område vil være mange bestemmelser, hvor der vil være almindelig enighed om, at forskellig behandling af mænd og kvinder vil være velbegundet i forskellen i deres livsforhold. Men det betyder naturligvis ikke, at de juridiske problemer omkring ligestillingsgrundsætningen generelt ikke

eksisterer i den sociale lovgivning. Dette blev da heller ikke antaget af den tyske forbundsforfatningsdomstol, da den behandlede sagen om, hvorvidt bestemmelserne om enkemandspensioner i de tyske socialforsikringsordninger stred mod den tyske grundlovs forbud mod diskrimination mellem mænd og kvinder. Dommen indeholder netop en meget udførlig analyse af, hvorvidt der er forskel på mænds og kvinders faktiske livsforhold på de punkter, der har betydning, når man skal tilrettelægge en pensionsordning.

Det må derfor være berettiget at antage, at grundproblemet i sociale forsikringsordninger, der har til formål at sikre en vis levestandard, må være det samme som i andre forsikringsordninger med samme hovedformål - nemlig hvorvidt der i mænds og kvinders forhold er faktiske omstændigheder, der kan begrunde, at den ved mænds arbejdsindsats oparbejdede levestandard skal have en bedre sikring end den levestandard, der er oparbejdet ved en kvindes arbejdsindsats. Familien vil jo ofte ved køb af hus, større køb på afbetaling osv. have indrettet sig på at have begge ægtefællers indtægt til disposition. Bortfald af hustruens indtægt kan derfor efter omstændighederne få lige så alvorlige konsekvenser for familien som bortfald af mandens indtægt. Dette vil være særlig klart i to situationer, nemlig når der ved hustruens død efterlades mindreårige børn, og når det drejer sig om et ældre ægtepar, hvor man lever af begges måske ret beskedne egenpension.

Den omstændighed, at gifte kvinder ofte ikke er permanent i erhverv, kan dog give en særlig problemstilling i de forsikringsordninger, hvor pensionsretten ikke - som f. eks. efter Tjenestemandsløven - er betinget af, at man var i erhverv ved dødsfaldet, men blot af, at man på et eller andet tidspunkt inden dødsfaldet har oparbejdet den anciennitet, der er nødvendig for, at der kan opstå ret til efterladtepension. I denne forbindelse kan det nævnes, at den adgang, der er til i USA i et vist omfang at tillægge forsikrede kvinders enkemænd pension, netop er afhængig af, at afdøde er i erhverv på dødsfaldets tidspunkt. Dette medfører altså en sikring af den levestandard, som familien rent faktisk havde indstillet sig på i tiden op til dødsfaldet.

Det moment, at man i et vist omfang betragter indbetalinger til pensionsordninger som opsparring, kan også give anledning til overvejelser. Dette synspunkt er jo i hvert fald fremme

i den private pensionsforsikring og kan også spores i Tjenestemandsløvens regler om ret til en udtrædelsesgodtgørelse, hvis man fratræder uden at have opnået pensionsret.

I det omfang, man anerkender opsparringstanken, medfører forskellene på reglerne om enke- og enkemandspension en uoverensstemmelse med arvelovgivningens principper, der går ud på, at økonomiske værdier oparbejdet af en ægtefælle i tilfælde af død overføres til familien, uden at det betyder nogen forskel, om det er manden eller hustruen, der afgår ved døden. Denne indre modstrid mellem arvelovgivningen og de nugældende principper for ægtefællers ret til pension, når en af dem afgår ved døden, kan meget let få stor praktisk betydning, hvis der indføres en almindelig og obligatorisk tillægspensionsordning. I Sverige sigter man mod inden for en nærmere årrække at sætte bidraget op til 12 % af arbejdsindtægten. En socialforsikring med så betydelige bidrag ville formentlig her i landet medføre, at mange familier ville være ude af stand til derudover at foretage nogen formueopsparing eller tegne privat forsikring. Ægtepars opsparring vil derfor typisk i overvejende grad komme til at bestå af indbo og eventuelt familieboligen samt oparbejdede pensionsrettigheder. Herved vil forskellen mellem arvelovgivningens ligestilling mellem ægtefællerne og familiepensioneringens forskelsbehandling blive stærkt accentueret.

Det ville som ovenfor anført være en særdeles omfattende opgave at gennemgå alle ligestillingsproblemer inden for dette felt og også en særdeles omfattende opgave at drøfte alle de juridiske aspekter af problemet. Når spørgsmålet om den gifte mands og den gifte kvindes stilling med hensyn til familiepensionsrettigheder i tjenestepensioner og tillægspensioner er særlig fremdraget her, er det, fordi det er det praktisk og økonomisk mest betydningsfulde, ikke mindst under hensyn til den udvikling, der for tiden foregår inden for netop disse pensionstyper både her og i udlandet. Det betyder imidlertid ikke, at der ikke er mange andre områder, hvor man kan rejse spørgsmål om, hvorvidt en lighedsgrundsætning virkelig er gennemført. Således kan man nævne det af danske kvindeorganisationer flere gange fremdragne spørgsmål om Tjenestemandsløvens § 58, der medfører en forringelse af samgifte tjenestemænds pensionsrettigheder, en indskrænkning,

der ikke kendes i Norge, og kun i meget begrænset omfang i Sverige. Stillingen er her i landet den, at hvis manden dør først, kan hustruen ikke oppebære enkepension, hvis hun fortsætter som tjenestemand eller har egenpension, dette til trods for, at begge ægtefæller under hele deres ansættelse har betalt samme bidrag som andre tjenestemænd. Her sker altså også en indskrænkning i adgangen til at sikre familiens levestandard.

Man kan også fremdrage et eksempel fra den seneste tids udvikling her i landet. Er to medlemmer af en af de moderne pensionsforsikringer for akademikere gift med hinanden, er mandens situation den, at han er tvunget til at sikre

hustruen en enkepension til trods for, at hun har bedre egenpensionsvilkår end han. Dette vil næppe føles som noget udslag af de moderne tanker om mænds og kvinders ligestilling, og må understrege, at der synes at være behov for en lige så dybtgående undersøgelse af familiens stilling i kollektive og sociale sikringsordninger som de undersøgelser, der ligger bag den nordiske familie- og arvelovgivning. En gennemførelse af virkelig ligestilling mellem kønnene med hensyn til familiepenioner vil ganske vist være forbundet med mange praktiske vanskeligheder og vil rejse store økonomiske spørgsmål, men dette bør ikke tilsløre den rent juridiske problemstilling.

Kapitel 16.

FORDELINGEN AF UDGIFTER TIL YDELSER I PENSIONSORDNINGER OG ANDRE KOLLEKTIVE OG SOCIALE SIKRINGSORDNINGER

Det foregående kapitel har drejet sig om, hvilke typer ydelser mænd og kvinder kan sikre deres familiemedlemmer i tilfælde af død, og det er påvist, at mændene i vidt omfang er bedre stillet i denne henseende. Det er da naturligvis af interesse at undersøge, hvorledes udgifterne til de bedre ydelser til mændenes efterladte afholdes. Beslægtede spørgsmål opstår imidlertid også på en række andre punkter inden for de sociale og kollektive forsikringstyper, der er opbygget helt eller væsentligt på bidrag fra medlemmerne eller afgifter, der er sat i forhold til deres erhvervsindtægter. De efterfølgende bemærkninger omfatter derfor ikke alene finansieringen af familiepensionsordninger, og problemstillingen vil således også have betydning, hvis der indføres ligestilling mellem mænd og kvinder med hensyn til familiepension. Det er imidlertid ikke alle problemer vedrørende fordeling af udgifterne i kollektive sikringsordninger, der vil blive taget op til behandling. Sådanne spørgsmål, som hvorvidt arbejdere med ringe arbejdsløshedsrisiko skal betale samme bidrag som arbejdere med høj arbejdsløshedsrisiko, falder naturligvis helt udenfor. Det problem, der skal behandles, er, hvorvidt udgiften til ydelser, der er begrundet i et medlems familieforhold eller familieforpligtelser, kun skal bæres af de medlemmer, som har tilsvarende familieproblemer, eller om den skal fordeles på samtlige medlemmer, også de medlemmer, der ikke har nogen retlig mulighed for at opnå tilsvarende ydelser. Dette kan enten skyldes, at de er enlige og barnløse, eller at de bestemmes, der gælder for den pågældende sikringsordning, stiller visse grupper af gifte personer eller enlige forældre bedre end andre.

Da det almindeligste her i landet synes at

være, at bidrag til kollektive sikringsordninger er ens uanset køn og ægteskabelig stilling, opstår der altså en række spørgsmål om, hvorvidt lighedsgrundsætningen er gennemført, dels i forholdet mellem enlige mænd og kvinder på den ene side og gifte personer og enlige forældre på den anden side, dels i forholdet mellem gifte mænd og gifte kvinder.

Inden for visse af vore socialforsikringsordninger finder man bestemmelser, der tager hensyn til disse spørgsmål. Efter Arbejdsløshedsloven refunderer staten en særlig stor del af forsørgertillægget til dagpengeydelse. Dagpenge til kvindelige lønarbejdere i forbindelse med barsel refunderes fuldt ud af det offentlige. Selv om ordningen administreres sammen med sygedagpengeordningen, dækkes udgiften altså ikke af medlemsbidragene til denne. I tysk domspraksis har man været inde på, at det forhold, at der betales offentlige tilskud til en sikringsordning, kan medføre, at lovgiverne er berettiget til at tage »forsikringsfremmede« hensyn uden derved at overtræde lighedsgrundsætningen.

Når det drejer sig om store tvungne socialforsikringsordninger, hvor meget betydelige dele af befolkningen er medlemmer, kan man spørge, hvad sondringen betyder, idet udgiften til ekstraydelserne til de gifte eller de enlige forældre i de fleste tilfælde ville blive afholdt af skattemidler, hvis de ikke bliver afholdt af sikringsordningen. Drejer det sig om mere kostelige sikringsordninger, kan dette argument dog næppe holde. Således finansieres de danske grundpensioner (folkepension, enkepension og bidrag til børn af enker og enkemænd) af almindelige offentlige midler eller af midler, der opkræves stort set efter samme principper

som skatterne. De amerikanske socialpensioner, der også omfatter ydelser til medlemmernes efterladte ægtefæller og børn, finansieres ved afgifter af *erhvervsindtægter*, men ikke *ud over en vis forholdsvis beskeden størrelse*. Så forskellig finansiering af disse meget omfattende og kostbare ydelser har naturligvis praktisk betydning.

Også inden for mindre omfattende sikringsordninger kan fordelingen af udgifterne på de forskellige implicerede grupper få stor praktisk betydning. Dette illustreres udmærket ved stillingen i de moderne danske forsikringsmæssigt organiserede pensionskasser, der er opbygget således, at de kvindelige medlemmer ikke er med til at betale for pensionerne til de mandlige medlemmers efterladte. Til trods for at de forsikringsmæssige synspunkter medfører, at der for de kvindelige medlemmer regnes f. eks. med en længere levealder end mændenes, bliver slutresultatet alligevel, at de for samme bidrag opnår bedre egenpensionsvilkår end mændene og bedre pensionsrettigheder for deres børn (i en enkelt kasse helt op til tre gange så høj børnepension).

Et andet eksempel er den tidligere nævnte plan om en familiepensionsordning for den engelske lærerstand. Det viste sig her, at hvis lærerinderne blev obligatoriske medlemmer af pensionsordningen, kunne lærernes bidrag gå ned fra 2 % til 1 % af lønnen. Havde man accepteret en sådan løsning, ville lærerinderne altså være kommet til at yde et bidrag på 1 % af deres løn til en kollektiv sikringsordning, der kun i rene undtagelsestilfælde ville give dem nogen rettigheder, idet pensionsordningens midler i alt overvejende grad ville blive anvendt til forsørgelse af lærernes enker og børn. Man endte imidlertid med at foreslå en plan, hvorefter hverken lærerinderne eller de ugifte lærere skulle være med til at afholde udgifterne til de gifte læreres enke- og børnepensioner.

På dette punkt stiller de oven for nævnte danske pensionskasser de ugifte mænd mindre gunstigt, idet de bidrager til de gifte mænds familiepensioner.

Det sker, at ugifte mænd henhjemme besværer sig over at skulle betale samme bidrag til pensionsordninger som gifte mænd. Her over for kan det anføres, at giftehyppigheden blandt erhvervsarbejdende mænd er meget høj, og at det derfor stort set giver et praktisk resultat at lade alle mænd betale samme bidrag. Men i de tilfælde, hvor en mand for eksempel på grund af fysiske eller psykiske sygdomme må regne med aldrig at indgå ægteskab, er denne statistiske gennemsnitsberegning naturligvis kun en ringe trøst.

Som nogle yderpunkter i de forskellige måder at organisere kollektive sikringsordninger på her i landet kan nævnes på den ene side den danske tjenestemandspensionsordning og de pensionskasser, der er opbygget efter samme mønster. Her er stillingen den, at man lader alle medlemmer betale samme ydelse til ordningen, medens nogle af dem får ret til ydelser af en højere samlet værdi, fordi ikke alene de selv er dækket, men også i et vist omfang deres familiemedlemmer. I sygedagpengeforsikringen, hvor der også er ens bidrag for mænd og kvinder, får gifte mænd samt enlige forsørgere af børn højere dagpenge end de andre medlemmer.

Her over for står på den anden side dels ordninger, der bygger på forsikringsmæssige principper, som de moderne pensionskasser, og dels ordninger, der er etableret som egentlige forsikringsordninger, som de kollektive pensionsforsikringer og ulykkesforsikringen.

Den første type, hvor man lader alle medlemmer betale samme bidrag og giver nogle af medlemmerne ret til højere ydelser på grund af deres familieforhold, finder man i udlandet et særlig klart eksempel på i den amerikanske sociale alders- og invalideforsikring, hvis grundprincipper er blevet accepteret af den amerikanske Kvindekommission ud fra det synspunkt, at hovedhensynet er at skaffe en tilfredsstillende social beskyttelse for arbejdende personer og deres familie, medens individuel billighed er et sekundært hensyn.

Den anden type finder man i engelsk kollektiv og social forsikringsret, hvor ordningerne er stærkt præget af tanken om, at hver gruppe må bære sin egen risiko.

Tidligere var den engelske socialforsikring rent aktuarmæssig opbygget, men selv efter at man er gået over til et fordelingssystem («pay-as-you-go» system), har man bibeholdt det tidligere udgangspunkt. »Man tager stadig hensyn til forholdet mellem værdien af de rettigheder, som opnås af hver type kontingentbetaler, og forskellen mellem mænds og kvinders kontingent svarer til (reflects) udgiften til de ydelser til familiemedlemmer, som de mandlige medlemmer får ret til, og som derfor skal afholdes af mændenes kontingenter.« (Brev af 5. januar 1966 fra Ministry of Pensions and National Insurance).

Spørgsmålet er imidlertid, i hvilket omfang valget mellem den ene eller den anden type er bundet af retsfor skrifter.

Den engelske grundtanke: at lade hver gruppe bære sin egen risiko, er ikke baseret på en forestilling om, at dette var nødvendigt ud

fra et juridisk synspunkt, jfr. Sir William Beveridge: Social Insurance and Allied Services (1942), s. 13: »Selv om staten, når den driver forsikring med tvungent medlemskab, ikke er forpligtet til at variere præmierne efter risikoen, kan den bestemme sig for at gøre dette ud fra hensigtsmæssighedshensyn (as a matter of policy)«.

Når det drejer sig om privat etablerede forsikringsordninger, må rent forsikrings- og foreringsretlige principper være af den største betydning.

Se således UfR 1952, s. 47 H: En kvindelig læge, der havde udmeldt sig af Den almindelige danske Lægeforening på grund af utilfredshed med den af denne forening etablerede kollektive pensionsforsikring, blev nu af sygekasserne nægtet adgang til at praktisere som sygekasselæge. Dette støttedes på en kollektiv overenskomst mellem sygekasse- og lægeorganisationerne. Rets sagen angik principalt fortolkningen af denne sidste overenskomst, men for Højesteret blev også pensionsspørgsmålet inddraget, og det oplystes, at lægen ville få ret til en efter forsikringsmæssige regler beregnet pension. Højesterets flertal gik imod lægen, og det fremhæves bl. a. i dommen, at pensionsordningen måtte antages at være tiltrådt af det langt overvejende flertal af sygekasselæger, og at der tilskredes dem en pensionsydelse, der står i rimeligt forhold til de indbetalte præmiebeløb.

En tilbunds gående behandling af disse spørgsmål ville imidlertid kræve en detaljeret gennemgang af såvel forenings- som pensionskassevedtægter.

Når det drejer sig om ordninger etableret ved lov, må det erindres, at der ikke i Danmark, således som det er tilfældet i Vesttyskland, findes nogen grundlovsbestemmelse, der fastslår et princip om kønnenes ligestilling. Men det kan være rimeligt at spørge, om der er tilfælde, hvor dansk lovgivning i princippet eller i enkeltheder strider mod konventioner, der er tiltrådt af Danmark. Dette er imidlertid et så kompliceret spørgsmål, at det ikke ville være muligt at optage det til nærmere drøftelse i denne fremstilling. Det skal blot bemærkes, at Ligelønskonventionen formentlig næppe kan få direkte betydning for spørgsmålet, selv i de tilfælde, hvor bidraget eller kontingentet til sikringsordningen beregnes som en procentdel af den ansatte løn.

Man bør dog være opmærksom på, at den praktiske virkning af, at man gennem tvungne kollektive sikringsordninger pålægger de ansatte at bidrage til betalingen af ydelser, som begunstiger andre grupper ansattes familiemedlemmer, efter omstændighederne kan få nøjagtig

den samme virkning som et forskels aflønnings system. Dette illustreres klart ved det tidligere omtalte engelske forslag til en lærerpensionsordning. Hvis man havde accepteret, at lærerinderne skulle bidrage til ordningen, ville der været blevet tilbageholdt 1 % af deres løn til dækning af udgifterne til en forsikringsordning, som normalt ikke ville give dem nogen rettigheder. Det praktiske resultat ville altså blive nøjagtigt det samme, som hvis man nedsatte deres løn til 99 % af lærernes, ja, en sådan ordning ville formentlig have været mere fordelagtig for dem, da de vist nok ikke kunne opnå skattefradrag for en eventuel præmie til forsikringsordningen. Men en sådan lønmæssig forskelsbehandling havde været i modstrid med ligelønskonventionen.

Om man ved disse ordninger vælger at pålægge arbejdsgiveren at indbetale et beløb beregnet efter størrelsen af den ansattes løn, eller om man fradrager en procent i selve lønnen eller anvender kombinationer og variationer af disse to må formentlig normalt være retlig irrelevant. Hvis arbejdsgiveren skal afholde ydelser i forhold til den ansattes arbejdsvederlag, vil det rent faktisk komme til at påvirke størrelsen af den løn, som udbetales til den ansatte.

Med hensyn til den danske tjenestemandspensionsordning bliver man ofte i denne relation mødt med det argument, at tjenestemændenes pensionsbidrag ikke tilnærmelsesvis kan dække de faktiske pensionsudgifter, således at statskassen må afholde en væsentlig del heraf. Det er vel imidlertid et spørgsmål, om det har nogen betydning for den foreliggende problemstilling, at statens andel af pensionsudgifterne ikke er fikseret til et fast beløb i forhold til den enkelte tjenestemand på samme måde, som det er tilfældet med statens tilskud til overenskomstansattes pensionsordninger. Når man nu som anført oven for i kapitel 13, I D har erkendt, at løn vilkårene for tjenestemænd er fastlagt ud fra det synspunkt, at vederlaget for tjenesten ydes delvis i form af efterløn, kan der anføres stærke grunde for at betragte statens andel i udgiften til tjenestemandspensionerne på samme måde som andre arbejdsgivers bidrag til deres ansattes pensionsordninger og ikke som et socialt præget tilskud til visse borgeres forsørgelse.

Problemerne om de kollektive sikringsordningers finansiering har stor praktisk betydning og vil få endnu mere med den udvikling, der kan forventes inden for socialforsikringen og som vil medføre, at socialforsikringsudgifter får større og større betydning for familiebudgettet. Den amerikanske Kvindekommision vie-

de da også dette spørgsmål næsten mere opmærksomhed end skattespørgsmålene.

I særberetningen Social Insurance and Taxes (1963) udtales det således (s. 59): »En af hovedfaktorerne i en gift kvindes beslutning om at tage erhvervsarbejde, hvis dette ikke er absolut nødvendigt, er, hvad hendes nettoindkomst vil være, efter at indkomstskat og udgiften til socialforsikring er fratrukket og ekstraudgifterne ved at have erhvervsarbejde er taget i betragtning.«

I England, hvor gifte kvinder kan få en vis forsikringsdækning som medlemmer af deres mænds familie, men en noget bedre dækning, hvis de bliver personlige medlemmer, er det

kun få, der vælger denne sidste løsning. Man venter heller ikke, at dette vil ændre sig i fremtiden, jfr. National Insurance Acts 1946 to 1964, Report by the Government Actuary (1964), s. 9.

De engelske kvinders reaktion over for socialforsikringsspørgsmålet understreger yderligere dette problems betydning for de gifte erhvervsarbejdende kvinder. Men også for den enlige er dette et vigtigt spørgsmål.

Da der foreligger lige så komplicerede problemer som med hensyn til, hvilke typer familiepenion man bør vælge, er der formentlig også her behov for en dyberegående samlet undersøgelse.

RESUMÉ AF KAPITEL 2-16

(omfatter ikke det udenlandske retsstof).

FØRSTE AFSNIT UNDER ÆGTESKABET

Første underafsnit:

Forskellige ligestillingsproblemer.

De praktisk vigtigste ligestillingsregler - bestemmelserne om ægtefællernes økonomiske pligter og rettigheder, om retsstillingen med hensyn til familiens forsørgelse, og om ægtefællernes pligter og rettigheder med hensyn til børnene - behandles særskilt i efterfølgende afsnit. Spørgsmålet om ægtefællernes ligestilling kommer imidlertid også frem på andre punkter (s. 12):

Familieretlige regler: Den almindelige ligestillingsregel i Ægteskabslov II § 1 medfører, at manden ikke som tidligere ensidigt kan bestemme familiens bopæl (s. 12). *Navneretten:* Hustruen erhverver mandens navn, men *kan* beholde sit eget. Ægtebørn erhverver faderens navn, men *kan* få moderens (s. 13) *Skatte- lovgivningen:* Manden behandles som familieoverhoved og betegnes som sådan, ikke alene i den nu-gældende statskattelov, men også i de to i 1965 forelagte reformlovforslag (s. 13). Denne retsstilling medfører bl. a., at der til trods for reglen i Grundlovens § 68 opkræves kirkeskat af hustruens indtægt, når manden, men ikke hun, er medlem af Folkekirken (s. 14). *Politiske rettigheder:* Tidligere, da valgret - senere alene retten til at være medlem af kommunalråd - var betinget af skattesvarelse, var den gifte kvindes stilling afhængig af mandens, hvilket har medført, at gifte kvinder på grund af mandens forhold i adskillige tilfælde har mistet valgretten eller - så sent som ved kommunalvalget i 1962 - har måttet opgive at tage sæde i kommunalråd, hvor de var indvalgt (s. 15). - *Forsorgslovgivningen:* Mandens retlige opholdskommune er tillige normalt opholdskommune for familie-medlemmerne (s. 16). - *Problemer vedrørende ægtefæller af forskellig nationalitet:* a) *Indfødsretslovgivningen* - efter loven af 1950 er hustruen (i modsætning til tidligere) ganske uafhængig af manden både med hensyn til indfødsrets erhvervelse og indfødsrets fortabelse, men ægtebørn får som hovedregel faderens nationalitet (s. 16) Udenlandsk kvinde gift med dansk mand kan opnå dansk indfødsret væsentlig hurtigere end udenlandsk mand gift med dansk kvinde (s. 16). — b) *Sociallov givningen* — udenlandsk kvinde gift med

dansk mand er på de fleste punkter retligt ligestillet med danske statsborgere, medens en udenlandsk mand gift med en dansk kvinde har en dårligere retsstilling (s. 17). - c) *Fremmedlovgivningen* - udenlandsk kvinde gift med dansk mand har en bedre retsstilling end en udenlandsk mand gift med en dansk kvinde (s. 17). - I *folkeregisterloven* (s. 18), *valgmenighedsloven* (s. 18) og reglerne om *rang* (s. 18) findes der også eksempler på bestemmelser, der er udtryk for en patriarkalsk retsstilling.

Andet underafsnit:

Ægtefællernes økonomiske beføjelser og pligter i deres indbyrdes forhold samt over for omverdenen.

Deres pligter og beføjelser over for børnene.

I. Ægtefællerne indbyrdes og i forhold til omverdenen.

Familieretten: Hver ægtefælle råder - foruden over sit eventuelle særeje - over hvad den pågældende har indbragt i formuefællesskabet, der dog kan udelukkes ved ægtepagt. Rådigheden over fællesboet må udøves under en vis hensyntagen til den anden ægtefælle (s. 19). — Hver ægtefælle hæfter for sine egne forpligtelser og principielt kun for dem (s. 20). - Forskellige regler legitimerer eller befuldmægtiger ægtefællerne til at optræde på hinandens vegne, f. eks. ved indkøb til husholdningen (s. 20). - *Andre retsområder:* Også her er det hovedreglen, at ægtefæller betragtes som selvstændige og ligestillede personer, men der er undtagelser (s. 21). - *Folke- og invalidepensionsloven:* Der er fastsat et fælles grundbeløb, når både mand og hustru er pensionsberettigede. I praksis udbetales det ikke sjældent til manden (s. 21). - *Lovgivningen om personlige skatter:* Manden hæfter ikke alene for den skat, der pålignes i forhold til hans egen indkomst, men også for den skat, som pålignes i forhold til hustruens indtægt. Hun har intet personligt ansvar for skattens betaling (s. 24). - Selvangivelse indgives af manden (s. 25). - Hustruen har kun et begrænset ansvar for urigtige oplysninger vedrørende sin indkomst (s. 25). - *Tvangsopsparing* Kun manden hæf-

tede i sin tid for indbetalingen af disse beløb, og hustruen har ikke krav på udbetaling af nogen del heraf, selv om hun har bidraget til opsparingen af sine egne indkomster (s. 28).

Praktiske problemer vedrørende gennemførelsen af princippet om ægtefællernes stilling som uafhængige individer: Det nære livsfællesskab mellem mand og hustru og sammenblanding af deres økonomi kan give problemer på adskillige punkter, således ved anvendelsen af lovens almindelige fuldmagtsregler (s. 29), ved udlæg hos ægtefæller (s. 29), og ved erstatningskrav og lign. forhold (s. 30). I denne forbindelse gennemgås nogle domme om krav mod ægtefæller på tilbagebetaling af sociale ydelser, hvor udgangspunktet har været, at det må bedømmes særskilt for hver ægtefælle, om der foreligger et svigagtigt forhold. Disse afgørelser sammenholdes med en ledende administrativ afgørelse, hvor man har taget det modsatte udgangspunkt og har antaget, at et pensionsnydende ægtepar er en enhed med ret for ægtefællerne til gensidig: at forpligte hinanden, og hvor det endvidere udtales, at det »vel som hovedregel er manden, der optræder for begge og kan forpligte dem.« Også inden for forsikringsområdet (s. 30), strafferetsplejen (s. 31) og skattelovgivningen (s. 31) skaber ægtefællernes nære livsfællesskab tekniske og praktiske problemer.

// Forholdet til børnene.

Barnets personlige forhold: Forældrene udøver forældremyndigheden i fællesskab (s. 33). - Moderen har en fortrinsstilling, når det drejer sig om at anfægte barnets status som ægtebarn (s. 33). - *Barnets økonomiske anliggender:* Efter en lovændring i 1957 er begge forældre værge, og de skal således i forening forvalte barnets midler (s. 34). — Det almindelige offentlige børnetilskud modregnes i skatten, hvilket medfører, at det reelt udbetales til faderen, ja, endog til stedfaderen (s. 34). - I et nyt lovforslag har man foreslået kontant udbetaling til moderen (s. 35).

III. Ansvar for underholdet. Familiens valg af økonomisk livsmønster.

Såvel efter *ægteskabslovgivningen* som efter *forsørgslovgivningen* har mand og hustru samme ansvar for deres egen personlige og familiens forsørgelse (s. 36). - *Ægteskabslovgivningen* tager ikke stilling til, på hvilken måde underholdet skal tilvejebringes, således heller ikke til spørgsmålet om gifte kvinders udearbejde eller hjemmearbejde (s. 37). - *Forsørgsloven* tager heller ikke direkte stilling til dette spørgsmål. Praxis belyses ved nogle administrative afgørelser vedrørende unge kvinder gift med værnepligtige (s. 38).

Til belysning af spørgsmålet om adgangen til at sikre forsørgerydelsen - hvad enten den består i arbejde i hjemmet eller udenfor - i *kollektive forsikringer o. lign.* gennemgås (s. 41) en række problemer vedrørende kollektive sikringsordninger: sygeforsikring, arbejdsløshedsforsikring, invalide- og folkepension, Arbejdsmarkedets Tillægspension samt tjenestemandspensionsordningen og andre kollektive pensionsordninger. Ordningerne diskuteres særskilt for så vidt angår hjemmearbejdende hustruer (s. 42), erhvervsarbejdende hustruer med heldagsarbejde (s. 43), deltidsarbejdende hustruer (s. 45) og medhjælpende hustruer (s. 46). Inden for de ordninger, hvor der

skal betales bidrag for at få ret til ydelser, er det hovedregelen, at der ikke sker forskelsbehandling på basis af køn eller ægteskabelig stilling med hensyn til *bidragets størrelse*. Derimod gøres der i flere af ordningerne forskel på *ydelsernes størrelse* på basis af, om vedkommende er forsøger, hvilket blandt andet resulterer i en forskelsbehandling af gifte mænd og gifte kvinder. Der er også andre tilfælde af forskelsbehandling, og der opstår adskillige problemer, når arbejdsmarkedets krav eller forsikringstekniske problemer kommer i konflikt med de gifte kvinders ønske om kortere arbejdstid, fuldstændigt ophør med erhvervsarbejde i perioder etc. (s. 46).

Reglerne om sociale og kollektive forsikringer berører direkte spørgsmålet om den gifte kvindes forsørgerydelse - hvad enten denne består i arbejde i hjemmet, uden for dette eller begge dele. Også andre retsregler berører disse forhold. Ved ægteskabets indgåelse bliver hustruen således berettiget til at opsiges en lærekontrakt (s. 48), og hun og manden opnår en betydelig skattelettelse, hvis hun opgiver sit erhvervsarbejde (s. 49). - En række andre regler kan i et vist omfang påvirke hustruens erhvervsvalg under ægteskabet, selv om disse ordninger oftest er af en sådan art, at de familiepoltiske aspekter kun er en underordnet faktor, jfr. bl. a. skattelovgivningens regler om fællesligning af ægtefællers indtægter (den egentlige samsbeskatning) (s. 50).

Tredje underafsnit:

Andre retsregler, der berører ægtefællers og forældres retsstilling.

Særlige regler om forskelsbehandling af forsørgere og ikke-forsørgere.

I. Den offentlige rets klassiske forsøgerdefinition.

Omtrent samtidig med familierettens modernisering indledtes en anden udvikling, idet sondringen mellem forsørgere og ikke-forsørgere indførtes i tjenstemandslovgivningen i 1919, hvor den bevaredes indtil 1958, og bl. a. medførte, at den gifte mand fik en højere løn end den gifte kvinde (s. 53). — Forsøgerdefinitionen vandrede derfra over i arbejdsløshedsforsikringen, hvor den er bevaret uforandret og bl. a. medfører, at gifte mænd får højere ydelser end gifte kvinder, og at tidligere gifte barnløse personer med egen husstand får højere ydelser end andre enlige personer, uanset om disse har egen husstand eller ikke (s. 54). Også skattelovgivningen overtog i sin tid Tjenstemandslovens forsøgerdefinition. I sin nuværende form medfører den, at gifte personers indtægter som hovedregel beskattes efter en lavere skala end ugifte barnløses (s. 55 - om forskellen i skattebyrden, se særlig s. 57).

II. Forsøgerregler afledet af de under I nævnte.

Tjenstemandslovens regler overførtes til folkekirken, folkeskolens og kommunernes tjenstemænd (s. 58). - Arbejdsløshedslovgivningens regler overførtes i 1960 til lovgivningen om ydelser til ikke-faglærte under uddannelse (s. 59), og skattelovgivningens forsøgerregler har haft betydning for beregningen af folkepensionsbidraget, ligesom deres principper i 1961

er overført til Sygeforsikringslovens regler om dagpenge, således at gifte kvinder normalt får lavere ydelser end gifte mænd (s. 59).

III. Forsørgerdefinitionens indhold.

Fælles for de offentligretlige forsørgerdefinitioner, der er afledt af Tjenestemandsløven af 1919, er det, at manden ubetinget anses som forsørger blot på grund af ægteskabet, uanset om der er børn, og ligeledes ganske uden hensyn til ægtefællernes indtægtsforhold. Hu-

struen derimod, kan enten slet ikke opnå status som forsørger eller kun under ganske særlige omstændigheder, fortrinsvis når mandens økonomi er dårlig på grund af sygdom, og der tillige er børn i ægteskabet (s. 60-63). - I modsætning hertil står regler som folke- og invalidepensionslovenes bestemmelser om ægteskabstillæg, der gives, uanset om pensionisten er mand eller kvinde (s. 62), eller boliglovgivningens regler om huslejjetilskud, der udelukkende er betinget af, at boligtageren har børn (s. 63). Med hensyn til enlige forældre er der i det væsentlige ligestilling mellem mænd og kvinder (s. 63).

ANDET AFSNIT:

SEPARATION, SKILSMISSE SAMT FAKTISK SAMLIVSOPHÆVELSE

I. Forholdet mellem ægtefællerne.

Fællesboet ligeledes i tilfælde af separation og skilsmisse (s. 65). Manden hæfter alene for skatten over for det offentlige, også for den, der måtte være pålagt i forhold til hustruens indtægt (s. 65). - De familieretlige regler om ægtefællers pligt til at underholde hinanden ligestiller dem, men i praksis kendes bidrag til manden ikke (s. 66). Derimod er bidrag til hustruer almindelige. I nyere tid er det dog blevet almindeligt at tidsbegrænse bidragspligten, når ægteskabet ikke er nogenlunde kortvarigt (s. 67). - Fastsættelse af underholdsbidraget giver store praktiske problemer (s. 68). - Efter forsorgslovgivningen er mandens forsørgelsespligt mere vidtgående end hustruens i separationstiden. Efter den seneste lov af 1961 har forskellen dog større teoretisk end praktisk interesse (s. 69). - Forsorgslovgivningen har regler om midlertidig støtte til enligblevne kvinder, dog således at fraskilte kvinder er bedre stillet end fraseparerede (s. 70). — Endvidere er der en vis begrænset

adgang til førtidspension for enlige kvinder efter Enkepensionsloven (s. 71). - Den fraskilte hustru bevarer i visse tilfælde enkepensionsretten i henhold til pensionsordninger, der er led i tjenesteforhold (s. 71). - Spørgsmålet om fortsættelse af lejemål vedrørende ægteparrets lejlighed afgøres efter børnenes tarv og ellers ofte under hensyntagen til, hvem der er den økonomisk svageste part (s. 71).

II. Forholdet til børnene.

Spørgsmålet om forældremyndigheden afgøres først og fremmest under hensyntagen til barnets tarv. — Baggrunden for, at hustruerne i et stort antal tilfælde får forældremyndigheden (s. 73). — Forældrenes forsørgelsespligt over for børnene (s. 73). - Reglerne om det almindelige børnetilskud medfører, at det den første tid efter separation eller skilsmisse i et vist omfang udbetales til faderen (eller stedfaderen), selv om barnet er hos moderen (s. 74).

TREDIE AFSNIT:

EFTER DØDSFALD

I familie-, arve- og skifteretten er der fuld ligestilling mellem ægtefæller, og den nye Arvelov af 1963 har yderligere beskyttet begge ægtefællers interesse i, at deres død medfører mindst mulig nedgang i den efterlevende ægtefælles og de mindreårige børns levestandard (s. 77). - Forsorgslovgivningen indeholder forskellige regler om hjælp til enker i forbindelse med dødsfaldet, men ingen for enkemænd (s. 77). Reglerne om skatteletelse i forbindelse med dødsfald er nu ændret, således at enkemanden er ligestillet med enken (s. 78). - Efter Tjenestemandsløven har der siden 1958 været ligestilling med hensyn til efterindtægt, men Funktionærlovens regler om efterindtægt sonderer skarpt imellem, om afdøde er mand eller kvinde (s. 78). Forskellige bestemmelser om en efterlevende ægtefælles adgang til at overtage visse lån og næringsadkomster m.v. (s. 78). - Erstatning for tab af forsørger ydes i langt videre omfang ved mandens end ved hustruens død. Dette gælder også, når hustruen har erhvervsindtægt (s. 79). - Efter Ulykkesforsikringsloven er der i vidt omfang ligestilling både

med hensyn til ydelser til efterladt ægtefælle og børn (s. 81). - Efter Tjenestemandsløven er der enkepension, men ikke enkemandspension. Gifte kvindelige tjenestemænd har ikke ret til pensioner til deres børn. Samgifte tjenestemænds rettigheder er ringere end andre tjenestemænds (s. 84-85). - Et betydeligt antal private pensionskasser følger Tjenestemandsløvens pensionsprincipper, men en række nyere kasser anvender, ligesom de pensionsordninger, der er tegnet med forsikringsselskaber, rent aktuariemæssige principper, således at kvindelige medlemmer vel ikke opnår ydelser af samme art, men derimod ydelser af samme aktuariemæssige værdi som de mandlige medlemmer. I nogle af de nyere pensionskasser og i adskillige pensionsforsikringsordninger har kvinder mulighed for at tegne overlevelserente til fordel for deres mænd mod tilsvarende reduktion af deres egenpension. I en del af pensionsforsikringsordningerne er der kun kollektiv børnepension for mandlige medlemmers børn, mens kvindelige medlemmer enten er henvist til at tegne arverente eller ikke har mulighed for at sikre deres

børn. - Med hensyn til pensionsordninger, der giver ret til udbetaling af et kapitalbeløb, er der ligestilling mellem mandlige og kvindelige sikrede (s. 87 ff). - I *Biografloven* er der pension til enken, men ikke til enkemanden (s. 87). - Reglerne om *biblioteksafgift* til forfatterens efterladte er i 1965 ændret således, at der er ligestilling mellem mænd og kvinder (s. 87). - Mindrebemidlede enker har ret til enkepension efter *Enkepensionsloven af 1959* (s. 88). - Der er efter *Forsørgsloven* ret til børnebidrag til børn både af enker og enkemænd (s. 88). — Efter *ATP-ordningen* er der enke-, men hverken enkemand- eller børnepension (s. 88). - Den *pristalsregulerede alderdomssikring* (in-

dekskontraktei) har ikke efterladesikring (s. 89) - Almindelig sammenligning mellem retsregler, der regulerer stillingen ved en ægtefælles død (s. 100). - Spørgsmålet om ligestillingsprincippet gennemførelse inden for familiepensioneringen (s. 101). - Særlig om stillingen inden for sociale forsikringer (s. 103). - Samgifte tjenestemænds retsstilling efter *Tjenestemandsløvens § 58* (s. 104). - Ligestillingsproblemer i forbindelse med spørgsmålet om fordelingen af udgifter i pensionsordninger og andre kollektive og sociale sikringsordninger, herunder spørgsmålet om eventuel forskelsbehandling af gifte og enlige samt af gifte mænd og kvinder (s. 106).

AFSLUTTENDE OG SAMMENFATTENDE BEMÆRKNINGER

I de foranstående kapitler er en række spørgsmål vedrørende familiens og familiemedlemmernes stilling inden for forskellige retsområder sammenholdt med forholdene inden for familieretten og de dermed beslægtede love, således at fremstillingen er opdelt efter de forskellige livssituationer, dels under et ægteskabs beståen, dels ved dets eventuelle sammenbrud og sluttelig ved en ægtefælles død. Et vigtigt formål med denne fremgangsmåde har det været at søge at belyse, om problemer, der i virkeligheden er ganske parallelle, også reelt behandles ens inden for de forskellige retsområder. Hensigten med det efterfølgende afsnit er at undersøge, om der af det fremkomne materiale fremgår visse almindelige hovedlinjer.

I. Retsstilling og udviklingstendenser inden for familieret m.v.

Inden for dette område må det fremhæves, at den del af lovgivningen, der angår familie- og personret og de dermed beslægtede områder, altså i det væsentlige de love, der direkte eller indirekte har rod i de nordiske familieretskommissioners arbejde i begyndelsen af dette århundrede, har opbygget et system, der fastslår, at begge ægtefæller er myndige og selvstændige personer, der er ligestillede både med hensyn til rettigheder og ansvar, også med hensyn til familiens forsørgelse. Endvidere er arvelovgivningen udformet således, at reglerne er ens, hvad enten det er manden eller hustruen, der afgår ved døden. Tilsvarende principper gælder i de andre nordiske lande.

På intet tidspunkt efter de store reformloves vedtagelse i 1920'erne har man indført lovændringer, der brød med ligestillingsprincippet. Tværtimod har der efter anden verdenskrig været en klar og bevidst tendens i retning af at afskaffe endnu eksisterende forskelsbehandling.

Således ophørte manden med at være eneværg for børnene i 1957, og hans ret til i sit testamente at anordne tilsynsværg for hustruen samt adgangen til båndlæggelse af hendes bosog arvelod bortfaldt i 1963. Af andre ændringer kan nævnes, at hustruens fortrinsstilling ved inddrivelse af underholdsbidrag bortfaldt i 1963; hun kan nu hensættes til afsoning efter samme regler som manden. Det bør også i denne forbindelse anføres, at man ved ændringen af de navneretlige regler i 1961 indførte en større ligestilling mellem forældrene med hensyn til børns navne, og at man vel i princippet bevarede den hidtidige tilstand med hensyn til hustruens navn, men at dette skete efter en indgående diskussion af de praktiske og retligt hensyn, der ligger bag navnereglerne.

Den i 1966 udkomne betænkning nr. III fra Justitsministeriets ægteskabsudvalg fortsætter denne udviklingslinje. Således foreslår man nu ægtefællerne ligestillet med hensyn til adgangen til at indgå en række af dagliglivets retshandler på begge ægtefællers ansvar, således at hustruens nuværende fortrinsstilling med hensyn til at indgå retshandler til fyldestgørelse af sit eget behov afskaffes. Endvidere har udvalget foreslået ophævelse af reglen om godkendelse af ægtepagter indgået under ægteskabet, en regel der i praksis er blevet anvendt til beskyttelse af hustruens interesser, hvorimod godkendelse ikke nægtes af hensyn til manden eller ægtefællernes kreditorer.

Som et eksempel på, at der ikke altid inden for familieretten er fuld ligestilling, kan nævnes, at moderen har en videre adgang end faderen til at anfægte et barns status som ægtebarn og en videre adgang end faderen til at kræve spørgsmålet om faderskab til et uden for ægteskab født barn genoptaget.

Man diskuterer særlig ofte spørgsmålet om ligestilling mellem ægtefællerne med henblik

på stillingen i tilfælde af separation og skilsmisse. Her er der ingen diskrimination mellem parterne i lovgivningen, og spørgsmålet er da, om myndighederne — domstolene eller administrationen - ubegrundet begunstiger den ene eller den anden af dem under udøvelsen af deres beføjelser. I denne forbindelse skal det først fremhæves, at såvel domstole som administration i de senere år i meget vidt omfang har tidsbegrænset underholdsbidrag til hustruen, hvad der understreger, at også hustruen har pligt til efter evne at forsørge sig selv. Men i øvrigt er det således, at den omstændighed, at de to køns livsforhold rent faktisk er forskellige, spiller en betydelig rolle, når myndighederne i den konkrete sag skal træffe afgørelse af spørgsmål om underholdsbidrag, forældremyndighed og retten til lejligheden. En rent formel ligestilling ville på disse områder langt fra resultere i en reel ligestilling. Men man kan spørge, om myndighedernes afgørelse *alene* er begrundet i de virkelige forskelle i livsforholdene, eller om retningslinjerne i disse sager derudover i et vist omfang er bestemt af irrationelle momenter. En undersøgelse heraf ville det allerede af praktiske grunde være umuligt at foretage inden for denne betænkningens rammer.

II. Lighedsgrundsætningen inden for andre områder og dens gennemførelse i praksis.

Det må stærkt fremhæves, at også lovgivningen uden for familieretten og de dermed beslægtede områder som regel tager sit udgangspunkt i, at gifte kvinder er myndige og selvstændige personer med lige rettigheder og ansvar.

I praksis hænder det dog, at myndigheder og institutioner på et område, hvor disse principper formelt er gennemført, på den ene eller den anden måde giver udtryk for den opfattelse, at manden er familiens overhoved eller dens hovedperson. Et eksempel herpå findes inden for forsøgsområdet, hvor Københavns kommune i sin socialstatistik betegner hustruer som »bipersoner« til trods for, at gifte kvinder efter Forsøgsloven har samme ansvar for deres eget og familiens underhold som gifte mænd. Som et andet eksempel kan nævnes, at en sygeforsikringsinstitution har bestemt, at refusionsandragender fra en gift kvinde skal ekspederes over mandens konto til trods for, at hver ægtefælle efter loven er selvstændigt medlem af sygeforsikringen.

Et særlig vigtigt område, hvor der ikke i lo-

ven er gjort forskel på mænds og kvinders rettigheder, men hvor lighedsgrundsætningens gennemførelse giver praktiske problemer, er bestemmelserne om udbetaling af folke- og invalidepensioner. Disse pensioner tilkommer de berettigede med nærmere angivne grundbeløb; grundbeløbet til ægtepar, hvor begge er pensionsberettigede, udgør ca. $1\frac{1}{2}$ gange grundbeløbet til en enlig. Om selve udbetalingen til de berettigede bestemmer loven alene, at pensionerne betales månedsvis forud af kommunen.

En forespørgsel til 20 kommuner om praksis med hensyn til udbetaling til pensionsberettigede ægtepar viser, at det i disse kommuner, der bl. a. omfatter København, to hovedstadskommuner og 4 købstadskommuner, er hovedreglen, at pensionsbeløb, der tilkommer ægtefæller, der begge er pensionsberettigede, udbetales som *et samlet* beløb. Det kan i denne forbindelse nævnes, at man i en administrativ afgørelse fra 1944 angående den dagældende alders- og invalide- rentelovgivning, - en afgørelse, der stadig citeres i nye lovkommentarer — har udtalt, at forholdet i praksis som regel vil være det, at et rentenydende ægtepar betragtes som en enhed, der i fadlesskab oppebærer et rentebeløb, og hvor det i regelen vil være den ene af ægtefællerne - vel som hovedregel manden -, der på begges vegne modtager og kvitterer for renten.

Et spørgsmål om, hvorvidt det ved eventuel samlet personlig udbetaling anses for tilstrækkeligt, at én af ægtefællerne - det være sig mand eller hustru - kvitterer uden fuldmagt fra den anden ægtefælle, er besvaret bekræftende af de 16 kommuner, der har taget stilling til det. — Dersom beløbet sendes pr. post eller med check, adresseres forsendelsen eller checken af 11 kommuner til manden. Københavns Kommune og to andre kommuner adresserer sådanne forsendelser til ægteparret.

Flertallet af de adspurgte kommuner har ikke fået besvælinger over, at de udbetaler ægtefællepensioner som et samlet beløb. *Nar* der modtages klager, synes hovedregelen at være, at der forhandles med ægtefællerne om en mindelig ordning.

Indenrigsministeriet lægger ved skatteinddrivelse til grund, at pensionens grundbeløb bør henføres med halvdelen til hver af ægtefællerne, mens tillæg, der særlig er bevilget den ene af ægtefællerne, udelukkende henføres til denne.

Hvorledes ægtefællernes stilling er, hvis en af dem sætter spørgsmålet om udbetaling af

disse pensioner på spidsen, er næppe helt utvivlsomt. Det er dog ganske klart, at der ikke tilkommer manden nogen retlig fortrinsstilling, da der ikke er hjemmel dertil i folke- og invalidepensionslovene, og da der ej heller er hjemmel til at udøve de administrationen tilkomende beføjelser således, at man generelt tilgodeser mændene frem for hustruerne.

I Sverige og Norge er det som i Danmark således, at ægtefæller, der begge er pensionsberettigede, ikke tilsammen får lige så meget i pension som to enlige. I Sverige har man imidlertid altid udbetalt halvdelen af ægtefællebeløbet til hver ægtefælle, og en tilsvarende ordning er nu indført i Norge fra 1. januar 1967. Det betyder, at man i disse to lande også inden for de sociale pensioners område fuldt ud følger ægteskabslovgivningens princip, hvorefter ægtefæller anses for selvstændige individer, der hver har adgang til at råde over de ham eller hende tilkommende ydelser, naturligvis dog under hensyntagen til deres sædvanlige ansvar for familiens underhold.

Også inden for andre områder kan der opstå problemer. Således hører man med mellemrum klager fra gifte kvinder over, at de på den ene eller den anden måde behandles som bipersoner af offentlige myndigheder. Det hævdes således, at svar på breve fra mødre til skolemyndighederne undertiden stiles til fædrene. Gifte selverhvervende kvinder anfører, at myndigheder ofte er meget utilbøjelige til at acceptere, at de optræder under egen stillingsbetegnelse eller under deres eget familienavn, hvis de har beholdt dette. Alene af tidsmæssige grunde har det ikke været muligt at behandle disse spørgsmål inden for denne undersøgelses rammer. Problemerne i forbindelse hermed går i øvrigt også langt ud over det juridiske og ind på mange andre områder. Eksempelvis skal det blot anføres, at hvis mandens stillingsbetegnelse ønskes oplyst af en institution for at skaffe nødvendige oplysninger om familiens sociale baggrund, er det naturligvis lige så nødvendigt at få oplyst, om hustruen har et erhverv og da hvilket.

III. Regler, der er udtryk for retlig forskelsbehandling.

Som anført tager lovgivningen som regel sit udgangspunkt i mænds og kvinders ligestilling. Men der findes en række vigtige love, der tillægger mænd og kvinder forskellig retsstilling. Som oftest er der først og fremmest tale om

retlig forskelsbehandling af *gifte* mænd og kvinder.

A. *Manden som familiens overhoved og dens ene- eller hovedforsørger.*

Selv om lovgivningens hovedregel er, at en persons retsstilling ikke påvirkes af den pågældendes køn eller ægteskabelige status, findes der dog stadig en del retsregler, hvorefter manden mere eller mindre udtrykkeligt behandles som familiens overhoved.

Nogle af disse er i væsentlig grad bestemt af administrationstekniske hensyn o. l. Som eksempel kan nævnes Folkeregisterlovens bestemmelser om, at manden er hovedperson, forsorgslovgivningens regler om, at mandens hjemstedskommune også er hjemstedskommune for familien, og Ægteskabslov II's regel i § 49 om, at tinglysning af ægtepagt sker ved mandens værneting.

Herudover findes der imidlertid andre regler, der direkte påvirker ægtefællernes retsstilling. Nogle af disse bestemmelser er kun af begrænset praktisk betydning som reglerne om rang og valgmenighedslovens regel, der umyndiggør den gifte kvinde med hensyn til spørgsmålet om en sådan menigheds oprettelse.

Andre har væsentlig større praktisk betydning, som de regler inden for indfødsretslovgivningen, sociallovgivningen og fremmedlovgivningen, der medfører en forskelsbehandling mellem udenlandsk kvinde, gift med dansk mand, og udenlandsk mand gift med dansk kvinde, og - sidst men ikke mindst - af børnene i disse ægteskaber. Det må dog fremhæves, at myndighedernes praksis medfører, at den reelle ligestilling er større end den retlige.

1. *Hæftelses- og ansvarsregler i lovgivningen om personlige skatter.*

Manden behandles som familieoverhoved og betegnes udtrykkeligt som sådan i statskatte^lov - givningen, ja, endog i to i 1965 fremlagte reformlovforslag. Dette synspunkt giver sig også udtryk i, at man f. eks. i et cirkulære fra 1964 udtrykkeligt omtaler gifte kvinder som bipersoner. Et meget vigtigt udslag af denne mandens retsstilling er det, at det er ham og ham alene, der skal indgive selvangivelse, også angående hustruens indtægt og formue. Hustruen har vel adgang til at medunderskrive, men denne underskrift er uden selvstændig retsvirkning. Undersøgelser om selvangivelsens rigtighed må

derfor altid involvere manden, også når forholdet udelukkende angår hustruens indtægt. Sag om skattelovsovertrædelse kan dog gennemføres mod hustruen, også i de tilfælde, hvor der ikke findes grundlag for at rejse sigtelse mod manden, men hun kan ikke straffes efter de strengeste straffebestemmelser.

Ligeledes er det manden alene, der hæfter personligt for skatten også for den del, der måtte være pålynt i forhold til en af hustruen indtjent indtægt eller af hendes formue. Hustruen har kun et subsidiært og aldrig et personligt ansvar over for det offentlige. Selv det subsidiære ansvar bortfalder, når samlivet ophæves, eller når der meddeles separation eller skilsmisse.

Det er en udbredt opfattelse, at retsstillingen på dette punkt er en nødvendig konsekvens af, at ægtefællers indtægter ved skattens beregning sammenlægges og lignes under ét (sambeskattes). Dette er imidlertid ikke rigtigt. Spørgsmålet om, hvorvidt ægtefæller skal sambeskattes, eller hvorvidt deres indtægter under den ene eller den anden form skal beskattes særskilt, *kan* afgøres uafhængigt af de bestemmelser, der gælder om gifte personers ansvar for udfærdigelse af selvangivelse og for betaling af den skat, der vedrører deres indtægt eller formue. Det må i denne forbindelse fremhæves, at man i Sverige og Norge i mange år har praktiseret fordeling af ansvaret for skattens betaling mellem sambeskattede ægtefæller efter ægteskabslovgivningens regler om gifte personers hæftelse, at man i Norge i flere år har anvendt de samme fordelingsprincipper over for de ægtefæller, der vælger at lade deres arbejdsindtægter særskilt beskattes, her dog begrænset til den situation, hvor der opnås separation eller skilsmisse, og endelig at man i Sverige ikke har næret nogen betænkelighed ved at bevare det hidtidige fordelingsprincip fuldt ud i den helt nye lovgivning, der giver ægtefæller mulighed for særskilt beskatning af ægtefællers arbejdsindtægter. I disse to lande, der har samme familieretlige grundprincipper som Danmark, har man altså valgt som udgangspunkt at lade mand og hustru hver betale den andel af skatten, der vedrører den pågældendes egen indtægt og formue.

De problemer, der opstår, fordi den gifte kvinde efter de danske skatteretlige bestemmelser i det væsentlige savner retsevne, er beskrevet i den af finansministeren den 24. april 1952 til Rigsdagen afgivne redegørelse. Blandt de

spørgsmål, der nævnes, er ligningseffektiviteten og de personlige problemer, der kan opstå mellem ægtefællerne, når en anden end den, der har indtjent indtægten, skal underskrive selvangivelsen.

Hustruens stilling som biperson medfører, at selv i de tilfælde, hvor hun er den, der indtjener hele familieindtægten, kan eventuelle skatterestancer alligevel kun tvangsindrives hos hende, efter at man forgæves har søgt at inddrive dem hos manden. Dette subsidiære ansvar består i øvrigt kun, så længe samlivet eller ægteskabet varer.

Mandens enehæftelse over for det offentlige kan efter omstændighederne føre til problemer mellem parterne, når samlivet ophæves, eller der meddeles separation eller skilsmisse. Ganske vist aftales der i et stort antal tilfælde fordeling af skattehæftelsen mellem ægtefællerne svarende til den fordeling, der i Norge og Sverige finder sted i kraft af selve loven, men sådanne aftaler er ikke bindende for det offentlige, som kan fastholde sit fulde krav mod manden, og som heller ikke i kraft af aftalen får noget krav imod hustruen. I en del tilfælde kan den nuværende retstilstand i den konkrete situation føre til ganske rimelige resultater, men man bør være opmærksom på, at den efter omstændighederne *kan* føre til ubillige resultater for manden. Det gælder især i de tilfælde, hvor hustruen har forladt ham med en anden mand og ikke kan eller vil betale den del af skatterne, der angår hendes indtægt.

Mandens stilling som familiens skatteretlige overhoved har yderligere den virkning, at man, når det drejer sig om opkrævning af kirkeskat, anser det for juridisk irrelevant, om nogen del af indtægten er indtjent af hustruen. Dette medfører bl. a., at man opkræver kirkeskat af hendes indtægt, selv om hun ikke selv, men kun manden, er medlem af Folkekirken. Det må i denne forbindelse erindres, at efter Grundloven er ingen pligtig at yde bidrag til en gudsdyrkelse, som ikke er ens egen.

Skattelovgivningens hæftelsesregel har haft virkning på en række andre områder.

1) Kun manden hæftede i sin tid for indbetalingen af tvangsopparingsbeløb. Til gengæld er det også kun ham, der til sin tid har krav på at få beløbet udbetalt.

2) For folkepensionsbidrag gælder samme hæftelsesregler som for skatter, således at hustruen altså også i denne relation indtager en helt uselvstændig stilling.

3) Det er ligeledes skattelovgivningens hæftelsesregel, der bevirkede, at man så sent som i 1957 gjorde hustruens kommunalpolitiske rettigheder afhængig af mandens forhold, en bestemmelse, der først er bortfaldet fra og med 1. januar 1966, da enhver forbindelse mellem skattebetaling og kommunalpolitiske rettigheder er ophævet.

4) Børnetilskud udbetales normalt ved modregning i skatterne. Dette medfører, at tilskuddet tilfalder manden, også i de tilfælde, hvor det drejer sig om stedbørn. Ved separation og skilsmisse følger børnetilskuddet ofte i den første tid manden, selv om børnene er hos moderen. Dette gælder også stedbørn.

5) Inden for sygeforsikringens dagpengeordning har en ministeriel bekendtgørelse ved at henvise til skattelovgivningens regler om forskelsbehandling af ægtefæller indført bestemmelser, hvorefter gifte mænd får højere dagpenge end gifte kvinder.

De i 1965 forelagte reformlovforslag om ægtefællebeskatning og kildeskat har tiltænkt hustruen en langt mere selvstændig retsstilling end efter de nugældende bestemmelser, men har dog udtrykkeligt fastholdt mandens stilling som familieoverhoved. Hos hustruen skal kun beskattes en række udtrykkeligt angivne indtægter. Fælles for dem er, at det drejer sig om indtægt af arbejde eller indtægt, der træder i stedet for sådanne indkomster. Al anden indtægt og formue beskattes hos manden.

Som begrundelse for den foreslåede ordning har man i kildeskatlovforslagets motiver henvist til de praktiske vanskeligheder, der vil være forbundet med andre løsninger. Det udtales, at i de fleste ægteskaber ordner ægtefællerne ikke i praksis deres økonomi på en sådan måde, at en opdeling af formuen og indtægterne efter ægteskabslovgivningens regler kan foretages med den hurtighed og sikkerhed, som er nødvendig, hvis opdelingen skal lægges til grund ved skatteligningen og skatteopkrævningen.

Stillingen på dette betydningsfulde område kan altså sammenfattes således, at skattelovgivningens regler om ægtefællers ansvar og hæftelse, der har haft indflydelse på retsstillingen på en række andre områder, afviger fuldstændig fra de regler, der gælder inden for familieretten, til trods for, at skatter i mange familier udgør den største enkelte udgiftspost. I Sverige og Norge har man enten fuldt ud eller i hvert fald

i overvejende grad taget sit udgangspunkt i den familieretlige lovgivnings system og under alle omstændigheder klart understreget ægtefællernes ligestilling.

2. Bestemmelser, der direkte eller indirekte tager stilling til ægt ej cellers ansvar for familiens forsørgelse.

Inden for denne gruppe lovregler findes der adskillige, der giver udtryk for, at manden er familiens hoved- eller eneforsørger.

a. Skattelovgivning.

I denne lovgivnings regler om, hvem der anses som forsørgere, omtales den gifte kvinde ikke. Dette hænger sammen med, at hun, som omtalt foran, slet ikke hæfter for skattens betaling. Den gifte mand anses derimod uden undtagelse som forsørger, også selv om kun hustruen, men ikke han selv, har indtægter. - Den gifte kvinde bliver dog ikke ringere stillet i denne anledning, idet hendes indtægter beskattes hos manden og dermed automatisk efter den lempeligere forsørgerskala. Også i Sverige beskattes indtægter indtjent af gifte personer - trods ægtefællernes selvstændighed - efter en lempeligere skala end indtægter indtjent af ugifte, men denne forskelsbeskatning sker uden anvendelse af en sondring mellem forsørgere og andre skatteydere.

I kildeskatlovforslaget har man undgået betegnelsen forsørger, men bevarer systemet med forskellig beskatning af gifte skatteydere og andre.

b. Arbejdsløshedslovgivningen.

Heller ikke i denne lovgivning anses den gifte kvinde normalt som forsørger. Det er principielt uden betydning, hvor meget ægtefællerne hver tjener til trods for, at man i de til grund liggende administrative bestemmelser udtrykkeligt erklærer, at man går ud fra de faktiske forsørgerforhold. Hustruen kan dog efter omstændighederne blive anerkendt som forsørger, f. eks. når der er mindreårige børn, og manden i længere tid er udelukket fra at bidrage til familiens underhold. Der har foreligget tilfælde i praksis, hvor en enlig erhvervsarbejdende kvinde med et mindreårigt barn er blevet klassificeret som ikke-forsørger, medens den mand, som hun samlevede med, til gengæld blev klassificeret som forsørger. Den praktiske virkning af dette var, at hun fremtidig kun kunne opnå de lavere dagpenge for ikke-

forsørgere. Børnetillæg udbetales også kun til forsørgere. Tidligere gifte personer med egen lejlighed betragtes som forsørgere, hvilket betyder, at f. eks. en barnløs enkemand med lejlighed får højere dagpenge end en gift kvinde med børn.

Arbejdsløshedslovens regler om forsørgere blev i 1960 overført til lovgivningen om uddannelse af ikke-faglærte.

I Norge er der fuld ligestilling mellem mænd og kvinder, og en sådan ordning er også for nylig indført i Sverige.

c. Sygeforsikringens dagpengeordning.

Efter de for dette område gældende bestemmelser anses manden som forsørger, medens hustruen normalt ikke opnår denne status med den deraf følgende adgang til højere dagpenge. Dispensationsreglerne er strengere end efter arbejdsløshedsforsikringens bestemmelser; således kan en gift kvinde, der indtjener hele familieindtægten, mens manden studerer, ikke blive anerkendt som forsørger.

I Norge er der fuld ligestilling mellem mænd og kvinder. I Sverige er der ikke forskel på selve dagpengesatserne, men der er ikke fuld ligestilling med hensyn til børnetillæg.

d. Tjenestemandsløvgivningen.

De tidligere regler om forskelsafklønning - der sidst blev vedtaget så sent som i 1946 - medførte indtil 1958, at gifte mænd fik højere løn end gifte kvinder. Selv efter at tjenestemandsløvgivningen kom til at rumme en dispensationsadgang, var det ret vanskeligt for gifte kvinder at opnå samme løn som gifte mænd - dispensation blev fortrinsvis givet, når mandens svigtende indtægter skyldtes sygdom. Medens lønforskellen blev afskaffet i 1958, lever reminiscenser af den tidligere ordning i flyttegodtgørelsesreglerne. Der gives kun halv flyttegodtgørelse til gifte kvinder. Dette synes at stride mod grundtanken i den af Danmark ratificerede Ligelønskonvention, om ikke mod dens ordlyd.

e. Erstatning for tab af forsørger.

Der er ikke i lovgivningen gjort nogen forskel mellem mand og hustru, men det er i praksis hovedreglen, at der gives erstatning i anledning af mandens død, hvorimod domstolene er væsentlig mere tilbageholdende, når det er hustruen, der afgår ved døden. Indtil for forholdsvis få år siden gaves der normalt ikke

erstatning til fuldt arbejdsdygtige mænd i anledning af hustruens død, heller ikke selv om hun havde arbejde uden for hjemmet. Man strakte sig videre, når manden var helt eller delvis uarbejdsdygtig på grund af alder eller sygdom.

De erstatninger, der gives til enkemænd, er gennemgående meget beskedne, ligesom der i øvrigt også er en vis forskel på erstatninger til børn, alt efter som det er faderen eller moderen, der er død. Retspraksis kan illustreres ved to nyere domme. I den ene fik en enke — der ikke havde børn sammen med afdøde, og som havde en højere indtægt og bedre uddannelse end han - 35.000 kr. i erstatning. Ægteskabet havde ikke været et år. — I den anden fik en enkemand 12.000 kr. for tabet af sin hustru, hvis årsindtægt vel lå ca. 3.000 kr. lavere end den førnævnte afdøde mands, men som desuden havde været husmoder i et hjem med 4 mindre børn.

Til sammenligning tjener, at der efter ulykesforsikringslovgivningen er ligestilling med hensyn til ydelser til efterladte familiemedlemmer, forudsat at hustruen mindst har tjent ca. V4 af mandens indtægt. Har hustruen været deltidsarbejdende, gives der endog i et vist omfang erstatning for værdien af hendes arbejde for familien i hjemmet.

f. Familiepensionsregler (pensioner og pensionslignende ydelser til efterladte ægtefæller og børn).

Når en gift person eller en person, der har mindreårige børn, afgår ved døden, opstår der meget ofte økonomiske problemer for den efterladte familie. Ønsket om at afbøde virkningerne af et dødsfald for de efterladte har medført, at der findes en række *vigtige* bestemmelser om pensioner og andre løbende ydelser til afdødes familiemedlemmer. Fra forsorgslovgivningen kan nævnes Enkepensionsloven af 1959, der giver ret til en pension af samme størrelse som folkepensionen til ubemidlede enker over en vis alder. I øvrigt findes disse regler om familie-pension her i landet normalt i nøje tilknytning til en pensionsordning, der først og fremmest giver den forsikrede ret til en egenpension, såfremt han eller hun opnår en bestemt alder. De vigtigste eksempler er Tjenestemandsløvens pensionssystem, de private pensionskasser og kollektive pensionsforsikringsordninger samt Arbejdsmarkedets Tillægspension, der blev etableret i 1964.

Hovedreglen inden for sådanne pensionsordninger er, at mænd og kvinder opnår samme egenpensionsret - noget der langt fra altid er tilfældet i udlandet, hvor kvinder, og ikke mindst gifte kvinder, ofte er dårligere stillet med hensyn til egenpension end mænd. Men når det drejer sig om pensioner til efterladte ægtefæller og børn, er billedet her i landet derimod et andet, idet der i langt videre omfang er hjemmel til ydelser til mænds efterladte end til kvinders efterladte.

Dette gælder ikke alene, når det drejer sig om en grundpension som den, der hjemles ved Enkepensionsloven af 1959. Den er - ligesom folkepensionen - beregnet på at sikre et beskedent levestandard og er, som det fremgår af dens forarbejder, begrundet i, at der stadig findes et betydeligt antal enligblevne kvinder i en moden alder, for hvem det er adskilligt vanskeligere at skaffe sig et levebrød, end det er for jævnaldrende enligblevne mænd. Den samme forskel mellem mænds og kvinders stilling findes imidlertid også, når det drejer sig om pensioner, der gradueres i forhold til arbejdsindtægten, således som det er tilfældet med tjenstemandspensionen og mange private pensioner, altså pensioner, der giver medlemmer af ordningen en mulighed for, når arbejdsforholdet er ophørt, at sikre sig selv og familien et underhold, der står i et vist forhold til den indtægt, de havde i deres arbejdsdygtige alder.

Da tjenstemandspensionsordningen blev indført i sin nuværende form i 1919, udtaltes det i den betænkning, der lå til grund for loven, at det forhold, at man forhøjede de hidtil yderst beskedne enkepensioner, der langt fra kunne dække enkens forsørgelse, var »en art forsørger-tillæg«, og det falder da formentlig også sammen med den almindelige opfattelse at betragte familiepensionerne — børne- og ægtefællepensioner - som en fortsættelse og videreførelse af den forsørgerydelse, som afdøde ydede i levende live.

Da mænd og kvinder længe har haft samme ansvar for familiens underhold både efter familierettens og efter forsørgelseslovgivningens bestemmelser, er det for så vidt bemærkelsesværdigt, at der er så betydelig forskel på mænds og kvinders adgang til at sikre ægtefælle og børn bevarelsen af den levestandard, som familien havde, mens begge ægtefæller levede.

Det må formentlig i betydelig grad være begrundet i, at det også i de tilfælde, hvor hustruen har erhvervsindtægt, stadig er meget al-

mindeligt at betragte manden som familiens hovedforsørger.

Med hensyn til muligheden for at sikre ægtefæller, findes der ingen ordninger, der ikke giver mænd en vis mulighed for at sikre deres enker pension. Derimod findes der ingen ordning, der giver kvindelige medlemmer adgang til en *kollektiv rentepension* til deres efterladte mænd. De kan i visse nyere private pensionsordninger tegne en overlevelserente for manden, men mod tilsvarende reduktion af deres egenpension. Drejer det sig om *kapitalpensionsordninger*, synes der derimod at være ligestilling mellem mænd og kvinder.

I Sverige har der derimod været enkemandspension efter kvindelige tjenstemænd siden 1936, og i Norge er der adgang til enkemandspension, når en kvindelig tjenstemand har været den egentlige forsørger. Den nye norske lov om Folketrygd går videre end tjenstemandsreglerne, idet den i *principet* hjemler ligestilling med hensyn til enke- og enkemandspensioner inden for socialforsikringen. En nyere tysk dom har erklæret en tjenstemandspensionsordning for grundlovsstridig, fordi den ikke indeholdt en dispensationsregel svarende til den norske tjenstemandsordning.

Heller ikke med hensyn til ydelser til børn er der ligestilling mellem mænd og kvinder her i landet. Indtil 1958 havde afdøde kvindelige tjenstemænds børn overhovedet aldrig retskrav på pension. Ved Tjenstemandsloven af 1958 fik enlige kvinder ret til pension til deres børn, hvorimod gifte kvinder stadig ikke har noget retskrav, og lovens dispensationsadgang er meget begrænset. I stærk modstrid hertil står reglerne om børnepension i de norske og svenske tjenstemandspensionsordninger, hvor der ikke på tilsvarende måde diskrimineres mod gifte kvinder. I Norge får de kvindelige tjenstemænds børn tilmed som regel højere pension end børn af afdøde mandlige tjenstemænd. - En tysk forbundsforfatningsretsdom har erklæret det for grundlovsstridigt, at de tyske sociale pensionsforsikringsordninger tidligere ikke gav ubetinget ret til børnepension efter gifte kvinder. Det understreges i denne dom, at moderen ikke er en subsidiær forsørger, men at *begge* forældre bidrager til barnets forsørgelse, således at det *altid* lider et tab, når én af forældrene - også en hjemmearbejdende moder — afgår ved døden.

Her i landet er der endog stadig private pensionsordninger, hvor mænd og kvinder betaler

samme bidrag, men hvor der overhovedet ikke er nogen mulighed for, at børn af kvindelige medlemmer kan få pension, heller ikke hvis afdøde var barnets eneforsørger ved sin død. I nogle nyere pensionsordninger er der dog nu hjemmel til højere børnepensioner til kvindelige medlemmers børn.

I nøje sammenhæng med spørgsmålet om børnepensioner og ægtefællepensioner - der i de almindelige pensionsforsikringstyper er langt mere bekostelige end børnepensionerne — må man også se spørgsmålet om dækning af udgifterne til pensionsordningen, såvel til egen - som til familiepensioner. Behandlingen af dette spørgsmål kompliceres af, at ordningerne varierer fra rent forsørgsmæssigt prægede som den danske Enkepensionslov af 1959 til rene forsikringskontrakten

Hovedregelen her i landet er, at kvindelige medlemmer af pensionsordninger, der står i forbindelse med tjeneste- og arbejdsforhold, yder samme bidrag som mandlige medlemmer, og det er også langt det almindeligste, at de får egenpension på samme vilkår som mænd. Kvindernes gennemgående dårligere stilling med hensyn til familiepension betyder derfor, selv hvis man tager deres gennemsnitligt højere levealder i betragtning, at de har ret til ydelser af ringere aktuarmæssig værdi end de mandlige medlemmer.

Aktuarmæssig ligestilling - ligestilling ikke med hensyn til ydelseernes art, men med hensyn til deres forsikringsmæssige værdi — finder man derimod f. eks. i visse moderne danske pensionskasser og i pensionsforsikringsordninger, og synspunktet dominerer i øvrigt den engelske socialforsikring og den engelske tjenestemandspensionering.

Stillingen inden for familiepensionsområdet er altså her i landet den, at erhvervsarbejdende kvinder langt fra har samme adgang som mænd til at sikre deres efterladte i kollektive sikringsordninger. Derimod er der en udbredt tendens til at lade mænd og kvinder betale samme bidrag til disse kollektive sikringsordninger, et forhold der i øvrigt også gør sig gældende, når det drejer sig om dagpengeforsikringsordninger.

I nær forbindelse med familiepensionsreglerne står

g. Efterindtægtsregler.

Indtil 1958 var der kun ret til efterindtægt efter mandlige tjenestemænd, ikke efter kvindelige. Forskellen i reglerne var utvivlsomt be-

grundet i de samme hensyn, som ligger bag familiepensionsreglerne. Ved Tjenestemandsløven af 1958 indførtes der fuld ligestilling mellem mand og kvinde, men Funktionærloven sonderer stadig skarpt mellem mandlige og kvindelige funktionærer. Således har enkemanden aldrig ret til efterindtægt. Dette strider i hvert fald mod *grundtanken* i Ligelønskonventionen, om ikke mod dens ordlyd. I øvrigt virker det mindre rimeligt, at der er forskel på funktionærers og tjenestemænds retsstilling på dette punkt, hvilket nu yderligere understreges af, at de overenskomstansatte i offentlig tjeneste på dette punkt falder ind under Funktionærlovens regler, hvis der ikke er truffet anden bestemmelse i overenskomsten.

h. Andre bestemmelser om virkningen af en ægtefælles død.

Efter Beværterloven går adkomst til beværterbevilling over til enken, for så vidt hun samlevede med afdøde og godtgør at opfylde visse nærmere angivne betingelser. Enkemanden har ikke en tilsvarende ret.

Statshusmandsloven giver en enke ret til at indtræde i afdødes forhold til staten efter de for livsarvinger gældende regler. En sådan ret tilkommer ikke en enkemand.

Sammenfattende bemærkninger.

Fælles for de under a–h beskrevne regler er det, at de enten direkte eller mere underforstået er begrundet i den opfattelse, at manden er familiens forsørger eller i hvert fald dens hovedforsørger, medens hustruen, selv når hun har erhvervsindtægter, ikke anses som forsørger af familien eller i hvert fald kun som en biforsørger. Det er interessant at bemærke, at dette også gælder inden for pensionsområdet, hvor det dog drejer sig om kvinder, der er varigt i erhverv, og hvor det ofte vil være sådan, at familiens levestandard igennem årene har bygget lige så meget på hustruens som på mandens indtægt. Det må også fremhæves, at den moderne danske socialforsikring i vidt omfang anser den gifte kvindes bidrag til familiens forsørgelse - hvad enten den består i penge eller i arbejde i hjemmet — som en langt mindre forsikringsværdig interesse end mandens bidrag. Svensk og norsk - navnlig norsk — socialforsikringsret giver kvinderne en bedre stilling end dansk ret, og også den tyske Forbundsforfatningsdomstol har i sin praksis understreget betydningen af, at

den gifte kvindes indsats for familiens forsørgelse dækkes af de sociale forsikringsordninger.

Et andet bemærkelsesværdigt træk er det, at selv på de områder, hvor lovgivning eller myndigheder går videst i retning af at anerkende den økonomiske værdi af den gifte kvindes indsats for familien, foretager man en udtrykkelig beregning af, om hendes virksomhed giver økonomisk overskud, om det hun modtager - kost, logi, tøj osv - overstiger værdien af, hvad hun yder, dels ved sine pengeindtægter, dels ved arbejde i hjemmet. Dette er således tilfældet i tysk retspraksis både i erstatningssager og i sager om tjenestepension eller ydelser efter sociale forsikringer samt i norsk retspraksis om erstatning for tab af forsørger. En tilsvarende vurdering foretages aldrig for manden. Der synes at være en forhåndsformodning om, at han, *i hvert fald såfremt han overhovedet har en indtægt*, anvender en meget væsentlig del af den til fordel for familien, mens man omvendt synes at lægge til grund, at hustruens indtægt først og fremmest går til at aflaste manden for den pligt at forsørge hende, som han ellers ville have haft. Dør hun, falder hendes indtægt og hendes arbejde i hjemmet ganske vist bort, men til gengæld aflastes manden for sit ansvar for hendes forsørgelse. Ud fra en sådan betragtning er det naturligt kun at give manden økonomisk kompensation, når han kan dokumentere, at hustruens samlede virksomhed i penge og arbejde gav overskud.

Et andet mere almindeligt træk, der kan fremdrages, er den omstændighed, at man i dansk ret i de tilfælde, hvor en kvinde undtagelsesvis kan opnå rettigheder som familieforsørger, især beskytter de familier, hvor mandens svigtende indtægter skyldes sygdom. Svigter hans indtægter af andre grunde, synes det normalt ikke at betragtes som retsordenens sag at beskytte eller fremme et sådant familiemønster. Således anerkendte Finansministeriet i sin tid kun efter mange overvejelser kvindelige tjenestemænd som forsørgere efter den tidligere tjenestemandsløve, når deres ægtemænd var under uddannelse, og den gifte kvinde, hvis mand studerer, har efter de nugældende bestemmelser overhovedet ingen mulighed for at opnå sygedagpenge efter forsørgersatsen. Beslægtede synspunkter finder man i diskussionen om erstatning for tab af forsørger, hvor en forfatter har udtrykt det således, at der kun kan gives erstatning for hustruens død, hvis hun helt eller delvis forsørgede »en svagelig mand, derimod

ikke en drivert«. (N. H. Bache, UfR 1929 B s. 354). Ingen lovregel foretager en tilsvarende bedømmelse af hustruens valg af livsmønster. I de sociale forsikringsordninger får manden stilling og rettigheder som forsørger, selv om hustruen er ung, barnløs og arbejdsdygtig, ja, i øvrigt også selv om hustruen er erhvervsarbejdende. Enkepensionsrettigheder tilkommer - undtagen efter Enkepensionsloven af 1959 - enker uanset deres økonomiske stilling og deres erhvervssevne, jfr. derimod den nye udvikling i norsk socialforsikring, hvorefter enkens stilling er afhængig af hendes egen evne til at forsørge sig ved arbejdsindtægter. Her har man således taget hensyn til den strukturændring, der er foregået ved de gifte kvinders stigende deltagelse i erhvervslivet.

Udover de oven for nævnte tendenser inden for dette retsområde kan der være anledning til at fremhæve, at der siden ca. 1920 har gjort sig to stærkt modstridende synspunkter gældende i lovgivningen. Inden for familieretten har man, som oven for anført, siden 1922 fastholdt en klar linje, hvorefter mænd og kvinder har samme rettigheder og samme ansvar. I samme periode har man, med udgangspunkt i de ved Tjenestemandsløven af 1919 indførte regler om forskelsbehandling af forsørgere og andre, gennemført en række bestemmelser, der tager deres udgangspunkt i forestillingen om manden som hovedforsørger, og som har medført, at den gifte kvinde på adskillige punkter har en ringere retsstilling end den gifte mand. Dette er således tilfældet med den så sent som i 1960 gennemførte lovgivning om uddannelse af ikke-faglærte arbejdere. Bestemmelserne i denne lov medfører i øvrigt også, at gifte kvinder får lavere dagpenge end tidligere gifte mænd og kvinder, der har egen husstand, jfr. senest en bekendtgørelse fra maj 1966.

B. Andre lige stillingsproblemer.

1. Nogle spørgsmål angående forholdet til børnene.

i. Gifte mænd oppebærer i øjeblikket det almindelige børnetilskud. Efter et i 1966 fremsat lovforslag skal tilskuddet - som i Norge og Sverige — oppebæres af moderen. Der er rejst spørgsmål om i stedet at tillægge barnet retten til tilskuddet, hvilket ville medføre, at beløbet skal forvaltes af forældrene i forening efter Myndighedslovens regler.

ii. Efter Forsørgsloven udgør en faders normalbidrag $\frac{3}{5}$ af udgifterne til barnets under-

hold, mens en moders normalbidrag udgør $\frac{2}{5}$. Dette må antages fastsat under hensyn til mænds og kvinders gennemsnitlige økonomiske evne. - Det gøres i øvrigt ofte gældende, at når moderen har barnet hos sig, og hun kun får normalbidrag, kommer hun trods det højere faderbidrag reelt til at bære den betydeligste del af byrden ved barnets underhold, dels på grund af de direkte udgifter til barnets tøj, mad o.s.v., dels på grund af udgifterne til børnepasning, der er nødvendige, for at hun skal kunne passe et erhvervsarbejde, og endelig fordi omsorgen for barnet i det hele hæmmer hendes erhvervs-evne.

2. Nogle retsregler inden for sociallovgivningen.

Hustruens forsørgelsespligt over for manden efter Forsørgsloven ophører allerede ved separation eller i visse tilfælde af samlivsophævelse, mens manden i et vist omfang har forsørgelsespligt over for hustruen også i separationstiden. Når skilsmisse er opnået, bortfalder begges forsørgelsespligt i forhold til det offentlige fuldt ud.

Der findes i forsørgslovgivningen særlige bestemmelser om hjælp i overgangstiden til gifte kvinder, der bliver alene, men ingen bestemmelser om tilsvarende hjælp til enligblevne mænd, heller ikke når de har omsorgen for mindreårige børn.

Med hensyn til de enligblevne kvinder er enker samt kvinder, der bliver skilt uden foregående separation, bedre stillet end fraseparerede kvinder. Forladte, men ikke fraseparerede kvinder, har ingen adgang til denne særlige hjælp i overgangstiden.

For så vidt angår muligheden for at opnå en varig ydelse — en egentlig socialpension — før folkepensionsalderen er der principielt ligestilling mellem mænd og kvinder, samt gifte og ugifte efter Invaliddepensionsloven. Enligblevne og i et vist omfang også enlige kvinder over visse aldersgrænser har derudover en særlig mulighed for at opnå en social førtidspension i medfør af Enkepensionsloven af 1959. Det er dog kun visse grupper enker, der har et *egentligt retskrav* på en sådan pension.

Bestemmelserne om adgangen til at opnå alderspension er heller ikke på alle punkter ens for mænd og kvinder. Mænd får først ret til indtægtsreguleret folkepension, når de fylder 67. Enlige kvinder får ret til denne pension, allerede når de fylder 62, og det samme gælder

gifte kvinder, såfremt ægtefællen får indtægtsreguleret folkepension eller invalidepension. For andre gifte kvinder gælder aldersgrænsen på 67. Den samme aldersgrænse gælder generelt for begge køn med hensyn til retten til at opnå folkepensionens mindstebeløb og egenpension efter loven om Arbejdsmarkedets Tilægspension.

Både i Norge og Sverige er der principielt samme aldersgrænse for begge køn efter de til folkepensionen svarende ordninger.

3. Andre bestemmelser.

På grund af Ligningslovens henvisning til folkepensionsbestemmelserne bliver enlige barnløse kvinder beskattet efter den lempeligere forsørger skala, når de bliver 62, mens enlige barnløse mænd først opnår denne fordel, når de fylder 67.

IV. Lovregler angående betydningen af familiemæssig status.

Diskussionen om det såkaldte forsørgerbegreb tager ofte sit udgangspunkt i bestemmelser, der giver særlige fordele til gifte personer eller til enlige forældre til mindreårige børn. Det kan derfor være praktisk at sammenholde nogle af de vigtigste bestemmelser af denne type.

I den nedenstående oversigt er det for så vidt angår gifte personer særskilt fremhævet, om de opnår den pågældende fordel alene i kraft af ægteskabet, eller om retsstillingen er afhængig af, om der er børn, eventuelt om den forbedres, hvis dette er tilfældet.

A. Bestemmelser, der angår gifte personer.

1. Skattelovgivningen.

i. *Nygifte reglen* er en bestemmelse, der medfører en betydelig skatteletelse for familien, hvis den nygifte hustru opgiver sit arbejde inden for tre måneder efter ægteskabets indgåelse. Skattefordelen er ikke betinget af, at ægteparret har eller venter børn.

ii. *Forsørgerfordelen* er fordelene ved, at gifte personers indtægter beskattes efter en lempeligere skala end ugifte barnløse. Den opnår man uafhængigt af, om der er børn i ægteskabet.

I Norge opnår man kun en ubetydelig skattefordel, hvis ægteskabet er barnløst. Forsørgerfordelen øges for hvert barn. - I Sverige findes en lempeligere skala for beskatning af gifte personers indtægter.

iii. *Hustrufradrag* - det særlige fradrag i anledning af hustrus selverhverv — gives, uanset om der er børn i ægteskabet.

I Norge gives det kun, hvis der er mindreårige børn. I Sverige er hustrufradraget - »erhvervsfradraget« - ubetydeligt for barnløse.

2. *Socialt prægede forsikringsordninger.*

i. Den almindelige sygeforsikring.

Sygekassegrænsen - den indtægtsgrænse, der er bestemmende for, om medlemmerne skal henføres til sygekassernes A-afdelinger eller til deres B-afdelinger - er højere for gifte personer end for enlige, men den forhøjes med et fast beløb for hvert barn.

ii. Sygedagpenge efter Sygeforsikringsloven.

Den gifte mand er berettiget til de højere dagpenge som forsørger, selv om der ikke er børn, og i øvrigt også selv om hustruen har indtægter.

iii. Arbejdsløshedsforsikringen.

Også her er den gifte mand berettiget til forsørgerdagpenge, uanset om der er børn i ægteskabet, og uanset om hustruen har indtægter. Herudover ydes der børnetillæg, hvis der er børn i ægteskabet.

iv. Folke- og invalidepensionen.

Efter denne lovgivning gives der ægteskabstillæg, uanset om der er børn i ægteskabet. - Der gives endvidere særskilt børnetillæg.

Til sammenligning kan anføres, at selve dagpengebeløbene i norske og svenske socialforsikringer gradueres efter den forsikredes indtægt. Derudover findes der i betydeligt omfang regler om børnetillæg.

I en række norske sociale forsikringsordninger - herunder sygeforsikringen - omfattes forsørgede ægtefæller af forsikringen uden konjunktforhøjelse for medlemmet.

3. *Andre bestemmelser.*

i. Huslejetilskudsordningen.

For at opnå ydelser efter denne lovgivning er det ikke tilstrækkeligt, at boligtageren er gift — støtten ydes på nærmere angivne vilkår til børnefamilier.

ii. Tjenestemandsløvgivningen.

Den gifte værnepligtige tjenestemand bevarer en større andel i lønnen end den ugifte. Han

har denne ret, uanset om der er børn i ægteskabet og uanset hustruens eventuelle egen indtægt.

iii. Enkepensionsregler.

Ret til enkepension i forbindelse med tjenesteforhold opnår man ganske uden hensyn til, om der er eller har været børn i ægteskabet. Enkepensionsretten efter Enkepensionsloven af 1959 udvides derimod, når der er mindreårige børn.

B. *Bestemmelser, der angår enlige personer med børn.*

1. *Skattelovgivningen.*

Der er ingen bestemmelser, der hjemler en enlig kvinde, der bliver moder, ret til skattelempelse på grund af forandringen i hendes livsforhold, og der er hverken for enlige mænd eller kvinder, der forsørger mindreårige børn ret til noget skattefradrag svarende til det såkaldte hustrufradrag. I Sverige ydes det til hustrufradraget svarende fradrag *også* til enlige forældre med erhvervsarbejde.

Enlige forsørgere med mindreårige børn beskattes ligesom gifte mænd efter den lempeligere forsørgerskala.

2. *Socialt prægede forsikringsordninger*

Inden for dette område ligestilles enlige forsørgere med gifte mænd.

3. *Andre bestemmelser.*

Enlige forsørgere af børn er bedre stillet end gifte med hensyn til adgangen til at opnå huslejetilskud.

Efter Ulykkesforsikringsloven samt efter den norske tjenestemandspensionsordning og den svenske tillægspensionsordning ydes der en højere børnepension i de tilfælde, hvor der ikke efterlades en ægtefælle, der har ret til ægtefællepension. Sådanne bestemmelser kan efter omstændighederne have stor betydning for enkemænd, der forsørger mindreårige børn.

Sammenfattende bemærkninger.

Baggrunden for bestemmelser af denne type - regler, der knytter en fordelagtig retsstilling til det forhold, at man er gift, eller at man har mindreårige børn — vil naturligvis som oftest være at søge i socialpolitiske, fordelingspolitiske og lignende hensyn, og det ville derfor falde uden for rammerne af en juridisk undersøgelse at kommentere dem nærmere. Når de er med-

taget i undersøgelsen, skyldes det for det første, at det, som foran anført, er regler af denne type, der i et vist omfang giver anledning til de jævnlige diskussioner om, hvorvidt man er forsørger af ægtefællen, eller om man kun bør betragtes som forsørger i forhold til børn. Det skyldes endvidere, at de kriterier, der er lagt til grund ved udskillelsen af den begunstigede personkreds enten udtrykkeligt eller mere indirekte er knyttet til stillingen som forsørger enten i forhold til en ægtefælle eller i forhold til børn, altså til livsforhold, der er centrale emner inden for familieretten.

Når forsørgelse efter én lov kun tillægges betydning, hvis det er forsørgelse af børn, medens det i et andet tilfælde er tilstrækkeligt, at man er gift, og når manden undertiden anses som forsørger af hustruen, mens hun omvendt ikke anses som forsørger af ham, skal man dog ikke fra et familieretligt synspunkt lægge for meget heri. - Hvorfor man i det ene tilfælde lader de samfundsmæssige fordele gå til ægtefæller, uanset om de har børn eller ej, og i andre tilfælde kun lader fordelene komme børnefamilierne til gode er - som også nævnt ovenfor - et spørgsmål, der som regel må afgøres ud fra socialpolitiske og lignende overvejelser. Det må på den anden side stærkt understreges, at man normalt ikke ud fra de familieretlige regler kan udlede noget som helst om, hvorledes og i hvilket omfang man bør begunstige familiegrupper i forhold til enlige. At f. eks. begge ægtefædder i deres privatretlige forhold har ansvaret både for deres eget underhold og for familiens, har ikke nogen direkte logisk sammenhæng med, hvordan man vil eller bør fordele skattebyrden mellem gifte og ugifte, eller hvilket system man vil anvende for at aflaste familierne med hensyn til de høje boligudgifter i det nyere byggeri.

Ikke mindst inden for de forsikringsprægede ordninger *kan* begunstigelse af gifte og personer med børn dog i et vist omfang give anledning til juridiske problemer. Det har ikke inden for denne undersøgelses rammer været muligt at foretage en gennemgribende undersøgelse af dette spørgsmål, der er yderst kompliceret, og hvis løsning også i et vist omfang afhænger af, hvorledes de pågældende ordninger er organiseret og finansieret.

Udgangspunktet for problemstillingen er, at hvis gifte personer eller enlige forældre, der er medlemmer af en kollektiv sikringsordning, uden forhøjelse af kontingentet opnår ret til ydelser til deres familiemedlemmer eller til

højere egenydelse på grund af deres familiemæssige status, vil dette medføre, at de enlige og barnløse i et vist omfang kommer til at bidrage til de ydelser, der tilgår familierne, med mindre disse ydelser finansieres på anden måde, f. eks. ved tilskud fra det offentlige.

Et eksempel på, at familiemedlemmer er dækket af en socialforsikring uden ekstraudgift for den forsikrede, er den danske sygeforsikrings regel om, at mindreårige børn er forsikret i kraft af forældrenes medlemskab. I Norge er også forsørgede ægtefæller, som før anført, forsikret uden kontingentforhøjelse for den forsikrede ægtefælle, men både i Danmark og Sverige skal der betales særskilt kontingent for forsørgede ægtefæller, herunder hjemmearbejdende husmødre.

Gifte mænd opnår her i landet højere dagpenge i tilfælde af sygdom end f. eks. ugifte, barnløse mænd uden at skulle betale højere bidrag. Retten til den højere ydelse er altså begrundet i deres ægteskabelige status.

Der synes i det hele i Norden og i Tyskland at være en ret udbredt tendens til at lade alle medlemmer af kollektive forsikringsordninger - gifte og ugifte, mænd og kvinder — betale samme bidrag ganske uanset værdien af de ydelser de får ret til for sig selv og deres familiemedlemmer.

Det engelske socialforsikringssystem er derimod bygget på aktuarmæssige principper, hvilket betyder, at de gifte mænd kommer til at betale for ydelser til deres familiemedlemmer. Også pensionssystemet for offentlig ansatte i dette land er stærkt præget af princippet om, at de gifte mænd skal betale bidrag svarende ikke alene til de ydelser, de personlig kan opnå, men også til de ydelser - herunder enkepension - som kan tilflyde medlemmerne af deres familie, jfr. ovenfor s. 96.

V. Nogle problemer vedrørende gifte kvinders arbejdsforhold.

Det store flertal af mænd, gifte såvel som ugifte, har uden afbrydelse erhvervsarbejde, fra de slutter deres uddannelse, til de må opgive det på grund af alder eller sygdom, og selv med det skiftende familie- og samfundsmønster lægger de stadig i ganske overvejende grad deres hovedsagelige arbejdsindsats uden for hjemmet.

De gifte kvinders arbejdsmonster er langt mere varieret. Dette har på mange måder skabt retlige problemer.

A. Den hjemmearbejdende husmoder.

Som det er fremgået flere steder i betænkningen, er der uden for familieretten nogen tilbageholdenhed med at anerkende den økonomiske værdi af husmoderens arbejde, selv i børnefamilier, jfr. bl. a. ovenfor kapitel 12, II C 1. om erstatning for tab af forsørger. Husmødre kan f. eks. heller ikke - selv mod betaling af det fornødne kontingent - opnå maksimumdagpenge efter sygedagpengeordningen.

Vesttysk retspraksis har på en lang række felter stærkt understreget, at husmoderens arbejde ikke alene har en etisk, men også en betydelig økonomisk værdi.

Et særligt vigtigt spørgsmål i den moderne socialforsikringsret er husmoderens stilling i pensionsordninger som de nordiske tillægspensionsordninger og andre sociale alders- og invalidepensionsordninger. Det har således været diskuteret, om *gifte* kvinder skulle være gratis medlemmer, i hvert fald i perioder, hvor de havde omsorgen for små børn.

B. Den erhvervsarbejdende gifte kvinde.

1. Sambeskatningen.

Det forhold, at ægtefællers indtægt sammenlægges og gøres til genstand for fælles ligning, medfører i en del tilfælde, at indtægter indtjent af gifte personer bliver højere beskattet, end hvis indtægten var blevet indtjent af to enlige personer. Ganske vist opnår de forsørgerfordelen, idet de beskattes efter den lempeligere forsørgereskala, men til gengæld rammes en del ægtepar med ikke helt lave indtægter af skatteprogressionen. - Disse regler er *ikke sarskilt rettet mod hustruens indtægt*, men ikke mindst i de tilfælde, hvor hustruen ikke er permanent i erhverv, vil denne negative sambeskatningseffekt ofte blive taget i betragtning, når familien tager stilling til, om hustruen bør have erhvervsarbejde eller ej, jfr. i denne forbindelse de ovenfor s. 50 citerede bemærkninger i den i 1963 udsendte betænkning om ægtefællers beskatning.

Den vesttyske forbundsforfatningsdomstol har tilsidesat dette lands tidligere sambeskatningsregler som stridende mod visse bestemmelser i grundloven.

2. Problemer inden for socialforsikring

m. v.

Den omstændighed, at mange gifte kvinder ikke permanent er i erhvervsarbejde eller ikke

har heldagsarbejde giver tekniske vanskeligheder, f. eks. angående oparbejdelse af anciennitet med hensyn til socialforsikringsrettigheder, herunder retten til pension. Inden for arbejdsløshedsforsikringen stilles der krav om, at man skal stå mere varigt til rådighed i fuld normal arbejdstid. Afslår den gifte kvinde skifteholdsarbejde af hensyn til familien, vil dette medføre konsekvenser for hendes rettigheder.

Graviditet og fødsel er også forhold, der må tages hensyn til i socialforsikringsretten.

Spørgsmålet om finansieringen af socialforsikringer har i udlandet vist sig efter omstændighederne at kunne *give* anledning til problemer omkring den gifte kvindes erhvervsarbejde, i hvert fald hvis medlemsbidraget er så betydeligt, at det kan påvirke kvindernes stilling til valget mellem udearbejde og hjemmearbejde. Dette forhold blev da også behandlet indgående i en af den amerikanske kvindekommisssions særbetænkninger. Baggrunden var, at den amerikanske sociale alders- og invalideforsikring giver gifte kvinder gode rettigheder i kraft af mandens forsikring, og disse rettigheder forøges kun i beskedent omfang, hvis de tager arbejde uden for hjemmet og derved bliver pligtige til selv at betale sædvanligt medlemsbidrag. I England har man undgået disse problemer inden for den sociale forsikringsordning ved at give den gifte kvinde adgang til i det store og hele at nøjes med at være forsikret som familiemedlem i kraft af mandens medlemskab. Hvis hun selv ønsker det, kan hun dog mod at betale sædvanligt bidrag være personligt medlem af forsikringen med de deraf flydende rettigheder, men kun relativt få gør brug af denne mulighed.

3. Særlige spørgsmål angående hustruer, der hjælper manden i hans erhverv.

Også disse kvinder frembyder problemer inden for socialforsikringen. Det skal her særlig nævnes, at mens der gives mænd, der hjælper i hustruens virksomhed, adgang til at blive forsikret for sygedagpengenes maksimum, indrømmer man kun den medhjælpende hustru ret til at blive forsikret på samme vilkår som hjemmearbejdende husmødre.

Inden for skattelovgivningen gives der efter loven ikke ret til det såkaldte hustrufradrag for medhjælpende hustruer. Derimod er der adgang til dette fradrag i de tilfælde, hvor det er manden, der hjælper i hustruens virksomhed.

VI. Sammenligning af retsstillingen inden for forskellige områder af retssystemet.

Efter anden verdenskrig oprettede man i den tyske Forbundsrepublik et juridisk tidsskrift, hvis formål det var at belyse familiens retlige stilling inden for alle retsområder, bl. a. med det udtrykkelige formål at undersøge, hvorvidt praktiske problemer, der opstår i familiens forskellige livssituationer, behandles forskelligt, alt efter hvilket lovgivningsområde de i den enkelte situation henhører under. Man var nemlig blevet opmærksom på, at der i et vist omfang finder »ressortbetinget« forskelsbehandling sted af ganske parallelle problemer.

Dette er et vigtigt spørgsmål, og det har, som anført i indledningen til dette kapitel, netop været et af hovedformålene med denne fremstilling at søge at tilvejebringe materiale, der kan belyse, om der findes tilsvarende problemer i dansk ret. Heller ikke på dette område har det imidlertid været muligt at foretage en endelig og tilbundsående undersøgelse.

I nogle tilfælde synes der dog at være en klar indre modstrid. Et eksempel herpå er det, at såvel den familieretlige lovgivning som forsorgslovgivningen pålægger hustruen samme ansvar for børnenes underhold som manden, mens reglerne om arbejdsløshedsforsikring nægter hende adgang til at opnå forsikringsdækning for denne pligt på lige fod med manden.

I det hele taget er der modstrid mellem *på den ene side* de love, der udtrykkeligt understreger, at manden må betragtes som familiens forsørger eller hovedforsørger - tilmed i de tilfælde, hvor hustruen har erhvervsarbejde i samme omfang som han -, og *på den anden side* familieretten og forsorgslovgivningen, der klart understreger, at begge ægtefæller har samme pligter og rettigheder med hensyn til familiens underhold. Til sammenligning hermed kan anføres, at moderne vesttysk ret - både litteratur og domspraksis — har været ganske særlig opmærksom på de tilsvarende problemer i tysk ret, og at man derfor jævnlig har sammenholdt reglerne om ægtefællernes privatretlige ansvar for familiens underhold med deres stilling, f. eks. i sociale forsikringsordninger og andre kollektive sikringsordninger med det formål at undgå indbyrdes uoverensstemmelser på de forskellige lovområder. I forbindelse hermed har man ofte diskuteret betydningen af, at den hjemmearbejdende husmoders arbejde for familien bliver genstand for en ensartet vurdering inden for alle områder af retssystemet.

Som et yderligere punkt, hvor der formentlig i et vist omfang mangler fuld overensstemmelse mellem forskellige lovområder kan nævnes familieretten og familiepensioneringsreglerne, se også ovenfor under III. 2. f. Dette kommer særlig klart frem i de tilfælde, hvor man nægter kvinder ret til i tilfælde af deres død at sikre deres forsørgelse af børnene ved en børnepension i pensionsordninger, hvor der er en ubetinget ret til børnepensioner til afdøde mandlige medlemmers børn. Men også med hensyn til pensioner til efterladte ægtefæller synes der at være en indre modstrid mellem familierettens bestemmelser om ægtefællernes ansvar for familiens underhold og familiepensioneringens princip, hvorefter kun manden og ikke hustruen kan sikre sin forsørgerydelse fortsættelse i tilfælde af dødsfald. Det kan i denne forbindelse nævnes, at mens man i Danmark næppe ville kunne akceptere en familieretlig lovgivning, der som den engelske giver hustruen en ubetinget ret til forsørgelse i ægteskabet, uden at der pålægges hende tilsvarende pligter over for manden, eller som den vesttyske kun giver hustruen en subsidieret ret til at have erhvervsarbejde, er grundprincipperne i familiepensioneringen med hensyn til beskyttelse af efterladte ægtefæller ens i Danmark, England og Vesttyskland: Der er oftest ikke enkemandspension, men som hovedregel en ubetinget ret til enkepension, dog at der inden for de sociale pensionsordninger i et vist omfang findes bestemmelser, hvorefter det har betydning, at der er børn i ægteskabet.

En sammenligning af stillingen inden for familieret og pensionsret er så meget mere naturlig, som man i engelsk socialforsikringsret antager, at hustruens ret til ydelser baseret på mandens forsikring — derunder enkepension - har nøje sammenhæng med hendes ret til at blive forsørgt af ham.

I tysk ret — hvor problemet om den gifte kvinde i erhvervslivet jævnligt diskuteres i domspraksis og familieretlig litteratur — har forbundsforfatningsdomstolen, der ellers i sin praksis har Jagt megen vægt på, at ligestillingsgrundsætningen virkelig gennemføres, derimod udtalt, at begunstigelsen af enkerne med hensyn til pensioner er berettiget ud fra det socialpolitiske hensyn, at man derved over for de gifte kvinder understreger, at de kan forblive i hjemmet, ikke alene mens manden er i live, men også efter hans eventuelle død. Men den

moderne norske socialforsikrings regler om pension til efterladte ægtefæller tager sit udgangspunkt i, at gifte kvinder - med behørig hensyntagen til deres livsforhold - har samme pligt til at forsørge sig ved arbejde som gifte mænd, og er her i overensstemmelse med den nordiske familielovgivning.

Der opstår naturligvis mange grænsetilfælde, hvor det kan være vanskeligt at afgøre, om tekniske og lignende problemer inden for de pågældende områder er årsag til eventuelle forskelle inden for lovområderne. Som eksempler herpå kan nævnes, at mens familielovgivningen stiller sig neutral overfor, hvorledes ægtefællerne vil tilrettelægge deres tilværelse og fordele indtjeningen af indtægterne mellem sig, medfører den tidligere omtalte regel om beskattning af nygifte ægtepar en væsentlig begunstiggelse af de familier, hvor hustruen - uanset om hun har børn eller er gravid - opgiver sit erhvervsarbejde ved ægteskabets indgåelse. Det er da også i litteraturen antaget, at denne regel har betydelig indflydelse på den nygifte hustrus afgørelse af, om hun vil fortsætte i erhverv eller ikke.

Det er imidlertid ikke alene med hensyn til selve lovbestemmelsernes indhold, at ressortfordelingen kan få betydning. Også ved udøvelsen af administrative beføjelser kan dette forhold have indflydelse. Dette kan i og for sig ikke undre. Ethvert administrationsapparat bliver ganske naturligt præget af, hvad der er institutionens *hovedformål*. Som eksempler på de problemer, der kan opstå på disse områder, kan nævnes den nuværende praksis med hensyn til børnetilskud i tilfælde af samlivsophævelse, separation og skilsmisse. På dette område kan det nok forekomme en familieretsjurist fremmed, at børnetilskud i så vidt omfang følger faderen i den første tid efter ægteskabets sammenbrud, også hvis børnene bliver hos moderen, ja endog kan komme en stedfader til gode, selv efter et ganske kort ægteskab. Det virker heller ikke stemmende med privatrettens grundtanker, at børnetilskuddet i tilfælde af faderens død kan anvendes til betaling af hans restskat, endog i de tilfælde, hvor moderen ikke hæfter for den, fordi hun har fået boet udlagt for begravelsesomkostningerne.

Man kan endvidere nævne de administrative afgørelser efter den tidligere tjenestemandsløvslov, når gifte kvindelige tjenestemænd ansøgte om

at blive aflønnet som forsørgere. Praksis ville her vel nok være blevet en noget anden, hvis disse afgørelser var blevet henlagt til de myndigheder, der afgør familieretlige sager. Det samme gælder formentlig afgørelser af spørgsmål om, hvornår kvinder kan opnå ret til de højere forsørgerydelser efter Arbejdsløshedsloven. Som et eksempel kan anføres den tidligere nævnte afgørelse, hvor retten til arbejdsløshedsdagpengenes forsørgersats blev frataget en enlig kvinde med et barn og tillagt hendes samlever. Det må også i denne forbindelse nævnes, at man fra arbejdsløshedsforsikringens side stadig fastholder, at ordet »forsørger« i Arbejdsløshedsloven skal fortolkes således, at det omfatter tidligere gifte personer med egen husstand (f. eks. barnløse enkemænd), mens gifte kvinder - også gifte kvinder med børn - ikke anses som familieforsørgere, jfr. ovenfor III, 2. b.

VII. Afsluttende bemærkninger om ligestillingsproblematikken.

I en undersøgelse, der angår mænds og kvinders stilling i familien, må spørgsmålet om kønnenes ligestilling uundgåeligt komme til at spille en dominerende rolle, og denne problemstilling har da også jævnligen været det centrale punkt, både i de tre første hovedafsnit og i dette kapitel.

Som allerede i indledningen fremhævet må det, når man konstaterer retlig forskelsbehandling, altid undersøges, om og i hvilket omfang der bag en sådan forskelsbehandling ligger en forskel i kønnenes livsforhold af en sådan art, at den bør få betydning ved reguleringen af det pågældende lovområde. Dette er spørgsmål, som man ofte drøfter fra et juridisk synspunkt, f. eks. i den familieretlige litteratur. Der må imidlertid efter sagens natur være adskillige områder, hvor man inden for en juridisk undersøgelses rammer ikke kan forsøge at give en endelig besvarelse af disse spørgsmål, men i hvert fald i et vist omfang må henvise til andre samfundsvidenskaber.

Hvor vanskeligt det er at nå frem til en endelig løsning, illustreres bedst ved, at man udmærket kan komme ud for, at forhold, der i det ene land betragtes klart som forskelsbehandling, meget muligt i et andet land ikke anses som en reel diskrimination, men derimod som en ordning, der er baseret på virkelige forskelle mellem kønnene. Således forkastede de nordiske familieretskommissioner i sin tid den

hidtidige ægteskabsrets principper, hvorefter manden var familiens overhoved og havde rådigheden over fællesboet, og vor nugældende ægteskabslovgivning er helt i overensstemmelse med kommissionens grundtanker, men så sent som i 1965 fandt den franske justitsminister, at en ægteskabslovgivning af samme indhold som den tidligere danske ikke stred mod den grundlovsfæstede lighedsgrundsætning, fordi den stemte med en naturlig arbejdsdeling i ægteskabet. I den tyske Forbundsrepublik har man derimod ganske delt den nordiske opfattelse, og i tiden efter anden verdenskrig er adskillige love - også familieretlige - blevet tilsidesat som grundlovsstridige, fordi de på den ene eller anden måde gav manden forrang frem for hustruen.

Vestysklands erfaringer med hensyn til lighedsgrundsætningens gennemførelse understreger et andet vigtigt punkt, nemlig at *hvis* man anerkender, at kønnene bør være ligestillede, er det af stor praktisk betydning at åbne mulighed for, at grundsætningen kan *håndhæves*, således at man ikke blot er henvist til at søge eventuel forskelsbehandling afskaffet ad politisk vej, ved organisationshenvendelser til myndighederne og på lignende måde. Dette forhold er formentlig også en medvirkende grund til, at FN's kvindekommision i sit i 1966 udarbejdede forslag til en deklARATION om afskaffelse af forskelsbehandling af kvinder har medtaget en bestemmelse om, at ligestillingsprincippet bør optages i landenes grundlove. Såfremt dette skete her i landet, ville det medføre, at man kunne få domstolenes afgørelse af, hvorvidt love, der gav mænd og kvinder en forskellig retsstilling, stred mod lighedsgrundsætningen.

Som retsstillingen er i dag, **vil** en lov ikke kunne tilsidesættes, selv om en domstol skulle komme til den opfattelse, at den førte til en diskrimination mellem mænd og kvinder, der var uden reel grund og udelukkende var baseret på kønsforskellen.

Derimod må man formentlig antage, at i de

tilfælde, hvor der er virkelig tvivl om en lovs fortolkning, vil domstolene tage det udgangspunkt, at det ikke er lovens hensigt at skabe en reelt ubegrundet forskelsbehandling. Også andre lovfortolkningsspørgsmål vil kunne indbringes for domstolene. Som konkrete tilfælde, hvor dette problem kunne tænkes at opstå, kan nævnes spørgsmålet om mands og hustrus retsstilling efter folke- og invalidepensionslovenes udbetalingsbestemmelser og arbejdsløshedslovens udtryk »forsørger«, der ikke er nærmere fastlagt i selve loven, men kun i et cirkulære.

Ganske vist er ligestillingsproblematikken et centralt punkt i denne undersøgelse, men dog ikke dens hovedtema. Det vigtigste formål med den har, som nævnt i indledningen, været at kortlægge de betydningsfuldeste af familiens retlige problemer, både dem, der angår familiegruppen i dens forhold til omverdenen og dem, der angår familiemedlemmerne i deres indbyrdes forhold. Hensigten hermed har været at belyse de hovedfaktorer, der ligger bag diskussionen om det såkaldte forsørgerbegreb. Som det vil være fremgået, eksisterer der ikke noget sådant almindeligt begreb, som man kan udlede noget fra. Man kan altså ikke ved at søge at opretholde eller bekæmpe et forsørgerbegreb løse nogen af de mange problemer, der ligger bag diskussionen om det. Man kan højst komme til at tilsløre den virkelige problemstilling. Bag debatten angående forsørgerbegrebet ligger imidlertid det faktum, at der findes en lang række retsregler, som er med til at lægge rammen om familiernes daglige tilværelse og i mange tilfælde kan få en ganske betydelig indflydelse på deres livsmønster. Det er derfor vigtigt både for familierne og samfundet, at disse regler udformes således, at de tjener både individ, familie og samfund på den bedst mulige måde.

UNDERSØGELSE AF EGEN- OG FAMILIEPENSIONSREGLER I PENSIONS KASSER OG PENSIONS FORSIKRINGSORDNINGER

Med Forsikringsrådets bistand og vejledning er der foretaget en undersøgelse af reglerne vedrørende egenpension samt ægtefælle- og børnepension i en række større pensionskasser og pensionsforsikringsordninger. Stud. jur. Klaus Holmstrup har foretaget den tilgrundliggende bearbejdelse af materialet, herunder gennemgangen af samtlige pensionskassevedtægter.

I. Pensionskasser under tilsyn af Forsikringsrådet.

Materialet omfatter samtlige pensionskasser med over 50 medlemmer, ialt 114 kasser med tilsammen 76.542 medlemmer.

Der foreligger ikke fuldstændige oplysninger om antallet af mandlige og kvindelige medlemmer i de enkelte kasser, således at disse tal ikke har kunnet indarbejdes i nedenstående oversigt. Der findes kvindelige medlemmer i det store flertal af kasserne, ofte i betydeligt antal.

Materialet kan indeles i følgende grupper:

A. Kasser med 1) alderspension for begge køn fra samme alder, 2) bidragssatser, pensionskala og evt. maksimum for egenpension ens for begge køn, og 3) enkepension, men ej enkemandspension.

38 kasser med 28.368 medlemmer.

Inden for denne og de følgende grupper findes der i de enkelte kasser varierende regler om ret til børnetillæg og børnepension for medlemmerne.

Af praktiske grunde anvendes udtrykket *børnepension* om *ydelse beregnet til underhold af et afdød medlems børn*, hvad enten ydelsen er et tillæg til enkepension, en selvstændig børne-

pension eller er betegnet på anden måde i vedtægten. Udtrykket *børnetillæg* vil blive anvendt om *tillæg til egenpension* beregnet til underhold af pensionistens børn.

De forskellige børnetillægs- og børnepensionsregler fordeler sig som følger:

a. Børnetillæg til egenpension.

	Kasser	Medlemmer
Intet tillæg.....	16	6.777
Tillæg for begge køn.....	18	19.518
Tillæg for mænd. Tillæg for kvinder betinget af, at medlemmet er enlig forsørger el. lign. vilkår....	1	265
Tillæg for mænd, men ej for kvinder.....	3	1,808
	38	28.368

b. Børnepension.

	Kasser	Medlemmer
Ingen børnepension.....	1	821
Børnepension for begge køn....	14	8.957
Børnepension for mænd. Børnepension for kvinder betinget af, at afdøde var enlig forsørger el. lign.	16	15.932
Børnepension for mænd, men ej for kvinder	5	2.325
Børnepension for begge køn, men betinget af, at medlemmet (uanset køn) var enlig forsørger el. lign..	2	333
	38	28.368

B. *Kasser med 1) forskellig aldersgrænse for alderspension for mænd og kvinder, 2) bidrags-satser, pensionskala og evt. maksimum for egenpension ens for begge køn, og 3) enkepen-sion, men ej enkemandspension.*

40 kasser med 13.165 medlemmer.

I denne gruppe bliver kvinderne tidligst pensionsberettigede, som regel 5 år før mændene. De hyppigste aldersgrænser er 60 eller 62 år for kvinder og 65 eller 67 for mænd. Laveste pensionsalder for kvinder er 55 år, for mænd 60 år. Højeste pensionsalder for kvinder er 65, for mænd 70 år.

Vedtægternes bestemmelser om børnetillæg og børnepension fordeler sig som følger:

a. Børnetillæg til egenpension.

	Kasser	Medlemmer
Intet tillæg	29	8.830
Tillæg for begge køn	5	928
Tillæg for mænd. Tillæg for kvin- der betinget af, at medlemmet er enlig forsørger el. lign.	1	1.276
Tillæg for mænd, men ej for kvinder	0	0
Tillæg for begge køn, men kun til invalidepension	5	2.131
	40	13.165

b. Børnepension.

	Kasser	Medlemmer
Ingen børnepension	5	622 ¹⁾
Børnepension for begge køn	20	4.500
Børnepension for mænd. Børne- pension for kvinder betinget af, at afdøde var enlig forsørger el. lign.	12	4.513
Børnepension for mænd, men ej for kvinder	3	3.530
	40	13.165

¹⁾ I en af disse kasser (283 medl.) kan der bevilges børnepension til forældreløse børn uanset det af-døde medlems køn.

C. *Kasser med 1) ens bidrags-satser for begge køn. 2) forskellig pensionskala og forskel pa evt. maksimum for egenpension, 3) med enke-pension men uden enkemandspension*

a) *6 kasser for foreninger med medlemmer med højere uddannelse. 6.523 medlemmer.*

Det drejer sig i alle tilfælde om nyere kasser eller kasser med vedtægter af nyere dato, opbygget stort set efter forsikringsmæssige principper, således at alle medlemmer, uanset køn, får ydelser af samme værdi for deres bidrag udregnet efter de almindelige aktuariemæssige principper, der anvendes i kollektive pensionsforsikringsordninger, se neden for under II.

Alle medlemmer betaler ens bidrag. Der er ved beregningen af ydelserne taget hensyn til, at de to køn har forskellig dødelighed og forskellig invaliditetshyppighed. De mandlige medlemmer bærer udgiften til enkepensionen.

I to af kasserne er der 70 års grænse for alderspension for mænd, mens grænsen kun er 65 år for kvinder. Der er ret til børnepension for alle medlemmer, men i flere af kasserne udgør denne pension en højere procentdel af alderspensionen til børn af kvindelige medlemmer end til børn af mandlige medlemmer. Der er børnetillæg i de 5 af kasserne, i to tilfælde dog kun til invalidepension, ikke til alderspension.

b) *6 kasser for medlemmer med erhverv, der i overvejende grad udøres af kvinder. 17.878 medlemmer.*

Det drejer sig også her om kasser med nyere vedtægter opbygget efter forsikringsmæssige principper. Mænd og kvinder har ret til alderspension fra samme alder. Der er ikke børnetillæg i nogen af kasserne, men derimod ens børnepension for medlemmer af begge køn. Kvindelige medlemmers bidrag kan nedsættes på betingelse af, at den bortfaldende del af bidraget anvendes til indkøb af overlevelsereente til fordel for ægtefællen. Medlemmets egen pension må i så fald bestemmes ud fra det reducerede bidrag. To af kassernes medlemmer har benyttet sig af adgangen til at tegne overlevelsereente.

Der er 17.807 kvindelige medlemmer og 71 mandlige medlemmer i de 6 kasser.

D. *4 kasser med udelukkende mandlige medlemmer. 1149 medlemmer.*

Alle kasserne har enkepension og børnepension, men ingen har børnetillæg.

E. 3 kasser, hvoraf de to efter vedtægten kun omfatter kvindelige medlemmer, og den tredje omfatter medlemmer med en uddannelse, der normalt kun gennemgås af kvinder.
1944 medlemmer.

Kasserne har hverken enke- eller enkemandspension. Der er ikke børnetillæg, og i de to af kasserne ej heller børnepension.

F. 17 kasser med varierende vilkår.
7.515 medlemmer.

I en række af kasserne opnår kvindelige medlemmer ret til alderspension 5 år før mandlige medlemmer. Der er enkepension i alle kasser. I én kasse (343 medlemmer, hvoraf ca. $\frac{1}{3}$ er kvinder) udgør mændenes bidrag normalt $6\frac{1}{4}$ pct. mod kvindernes $5\frac{1}{4}$ pct., men kvinderne kan ved at betale samme bidrag som mændene få pensionsret for én forsørget (også ægtefællen). 4 kvindelige medlemmer har benyttet sig af denne ret, tre til fordel for et barn og én til fordel for en moder. — I en anden kasse (3.925 medlemmer) kan opsparet beløb anvendes til køb af livrente for ægtefællen.

I denne gruppe fordeler vedtægtsbestemmelserne om børnetillæg og børnepension sig således:

a. Børnetillæg til egenpension.

	Kasser	Medlemmer
Intet tillæg	12	2.164
Tillæg for begge køn	4	1.426
Tillæg for begge køn efter bestyrelsens skøn	1	3.925
	17	7.515

b. Børnepension.

	Kasser	Medlemmer
Ingen børnepension	1	54
Børnepension for begge køn	5	1.350
Børnepension for mænd. Børnepension for kvinder betinget af, at afdøde var enlig forsørger el. lign.	6	1.253
Børnepension for mænd, men ej for kvinder	2	797
Børnepension for mænd, betinget af, at afdøde var enlig forsørger	2	136

	Kasser	Medlemmer
Børnepension for begge køn, men betinget af, at afdøde var enlig forsørger	1	3.925
	17	7.515

Sammenfattende bemærkninger.

Med hensyn til egenpension er der stort set ligestilling i gruppe A, dog at der i et mindre antal kasser ydes børnetillæg til mænds egenpensioner, men ikke til kvinders, eller i hvert fald kun på visse betingelser. I gruppe B og gruppe C har kvinder fordelagtigere egenpensionsvilkår, idet de enten kan opnå pension ved en tidligere alder eller med et højere maksimum. I hvert fald i gruppe B hænger den lavere pensionsalder for kvinder formentlig i vidt omfang sammen med, at de virksomheder, som pensionsordningen er knyttet til, kræver, at kvinder tager deres afsked i en yngre alder end mændene.

For samtlige grupper er det et fællestræk, at der er enkepension i alle kasser, hvor der er eller kan formodes at være mandlige medlemmer. Endvidere opnår mandlige medlemmer i det altovervejende antal kasser ret til pension til deres børn, ganske uafhængigt af, om de ved dødsfaldet er enlige forsørgere eller uafhængigt af enkens erhvervs- og formueforhold.

Bortset fra ganske enkelte kasser er det kun ved den nyeste udvikling i kasser med udelukkende eller næsten udelukkende kvindelige medlemmer, at der er åbnet nogen mulighed for at sikre kvindelige medlemmers efterladte mænd.

Det er imidlertid også almindeligt, at kvindelige medlemmers stilling med hensyn til børnepension er dårligere end mændenes. I nogle kasser opnår de end ikke nogen sikring af børnene, selv om de er enlige forsørgere ved et eventuelt dødsfald, og mens det er sjældent, at der er opstillet noget vilkår for pension til mandlige medlemmers efterladte børn, er det ikke sjældent, at børnepensionsret for kvindelige medlemmer er gjort betinget af, at de er enlige forsørgere. Det bemærkes herved, at ret til kollektiv børnepension for kvindelige medlemmer først i 1959 indgik i forsikringsselskabernes beregningsgrundlag.

De i gruppe A nævnte kasser har en ordning, der er meget nær beslægtet med tjenestemandspension.

lovens. Selv når det lægges til grund, at kvindernes gennemsnitlige levealder er højere end mændenes, og at de har en højere invaliditetsrisiko, er udgangspunktet alligevel i disse kasser, at kvindelige medlemmer opnår en ydelse, der må antages at være af lavere aktuarmæssig værdi end de mandlige medlemmers.

Med hensyn til gruppe B, hvor kvinderne som oftest opnår ret til egenpension 5 år tidligere end mændene, er der ikke grund til at antage, at der er større forskel på den aktuarmæssige værdi af de samlede ydelser (egen- og familiepension) til de to køn. Det afhænger dog naturligvis i det enkelte tilfælde af kassens vedtægt.

I de forsikringsprægede kasser i gruppe C får alle medlemmer som følge af systemets opbygning samme aktuarmæssige værdi. I disse kasser er problemet derfor kun ydelsestypen. Udviklingen synes at gå i retning af, at de kvindelige medlemmer får kompensation for værdien af enkepensionen ved forbedring af egenpensionen og børnepensionen, mens det stort set kun er i de kasser, der overvejende består af kvindelige medlemmer, at disse har nogen mulighed for at sikre deres mænd i tilfælde af dødsfald. Disse bestemmelser er kun blevet udnyttet i ringe omfang. Vedtægterne er imidlertid af ret ny dato.

Det har ikke inden for rammerne af denne undersøgelse været muligt at søge frem til den historiske baggrund for udviklingen inden for pensionskasserne. Man kan dog sikkert tillade sig at gå ud fra, at det ikke er noget tilfælde, at så stort et antal af vedtægterne, særligt i gruppe A og B, har meget væsentlige træk til fælles med Tjenestemandsløvens system. Det bestyrkes også af, at man genfinder andre aæk end de foran beskrevne i mange af vedtægterne. Nogle kasser — men ikke i gruppe C — har således vilkår om, at kvindelige medlemmer ikke samtidig kan oppebære enkepension og enten løn eller egenpension. En enkelt af disse kasser bestemmer dog, at et kvindeligt medlem gift med et mandligt medlem af kassen kun skal betale halvt bidrag. De andre kasser følger Tjenestemandsløvens system, hvorefter begge ægtefæller, trods den nedsatte ret til ydelser, skal betale samme bidrag som andre medlemmer.

Der findes også kasser, hvor børnepensionen bortfalder, hvis den efterlevende ægtefælle indgår nyt ægteskab, jfr. Tjenestemandsløvens § 68.

Den omstændighed, at enken indgår nyt ægteskab, medfører *ikke* bortfald af hendes pension i de i gruppe C nævnte kasser. Uden for denne gruppe er bortfald hovedreglen, jfr. herved den tilsvarende regel i Tjenestemandsløvens § 68. Spørgsmålet er herefter blot, om pensionsretten genopstår, hvis det nye ægteskab opløses på grund af død eller skilsmisse.

I gruppe A og B fordeler tallene sig således:

	Kasser	Medlemmer
Enkepension bortfalder ikke....	8	4.264
Enkepension bortfalder delvis...	2	1.529
Enkepension bortfalder helt	68	35.740
	78	41.533

Når pensionen bortfalder ved nyt ægteskab, følger man i flertallet af tilfælde Tjenestemandsløvens bestemmelse om, at pensionsretten genopstår, når ægteskabet opløses (49 kasser med 29.919 medlemmer).

II. Kollektive pensionsforsikringer.

Materialet inden for dette område omfatter kollektive pensionsforsikringsordninger tegnet dels i tre større private forsikringsselskaber, der har specialiseret sig i pensionsforsikring, dels i Statsanstalten for Livsforsikring; undersøgelsen er dog begrænset til at angå ordninger med mindst 100 forsikrede, og omfatter herefter 94 ordninger med 25.901 forsikrede, hvoraf 21.246 er mænd og 4.655 er kvinder.

Som i gruppe I drejer det sig om pensionsordninger, der er etableret kollektivt for hele personalet i en virksomhed eller i visse tilfælde for medlemmer af en faglig organisation, og hvor udgiften til præmie eller bidrag fordeles mellem arbejdstagerne og deres arbejdsgivere.

Udgangspunktet for pensionsordninger, der er baseret på en kollektiv pensionsforsikringsaftale, er, at de omfatter alderspension og invalidepension samt kollektiv enkepension og meget ofte også kollektiv børnepension til mandlige medlemmers børn (se i det hele Anders Hansen: Livsforsikringsvirksomhed, 2. udg. (1960), s. 68-69).

Også for kvindelige forsikredes børn er der i et vist antal tilfælde kollektiv børnepension, men der findes en del ordninger, hvor sikring

af disse børn sker ved, at den forsikrede mod nedsættelse af egenpensionen *kan* tegne arverente for barnet. Sådanne ordninger er altså ikke obligatoriske.

Kollektiv enkemandspension kendes ikke, men det sker, at overenskomsterne åbner mulighed for, at en kvindelig forsikret *kan* tegne overlevelserente for sin mand mod tilsvarende reduktion af egenpensionen. Et af de selskaber, der har bidraget med oplysninger til undersøgelsen, har oplyst, at det også i forsikringsordninger, hvor der ikke er udtrykkelig hjemmel til ydelser til kvindelige forsikredes efterladte ægtefæller eller børn, optager fremsatte anmodninger om tegning af overlevelsere eller arverenter til sædvanlig behandling, således at de kvindelige forsikrede også her har mulighed for at opnå ydelser til deres efterladte familie. Disse tilfælde er i den nedenstående oversigt henført til samme kategori som de ordninger, hvor muligheden for at tegne overlevelsere eller arverente er nævnt i overenskomsterne.

Materialet kan inddeles i følgende grupper:

A. *Ordninger med 1) alderspension for begge køn fra samme alder, 2) ensartede regler for begge køn med hensyn til præmiesatsens forhold til lønnen eller pensionssatsernes forhold til gagen.*

Her inden for findes følgende to hovedgrupper:

a. *Ret til enkepension, men ingen ret til ydelser til enkemand.*

8 ordninger med 1.612 medlemmer, deraf 1.306 mænd og 306 kvinder.

Inden for denne og de følgende grupper findes varierende bestemmelser om børnetillæg til de forsikredes egenpension og om ydelser til afdøde medlemmers børn (kollektiv pension eller arverente).

1 Børnetillæg til egenpension.

	Ordninger	Medlemmer	Mænd	Kvinder
Intet tillæg	4	1.086	894	192
For mænd, men ej for kvinder	4	526	412	114
	8	1.612	1.306	306

ii. Børnepension m. v.

	Ordninger	Medlemmer	Mænd	Kvinder
Ingen børnepension	3	947	813	134
For mænd, men ej for kvinder	5	665	493	172
	8	1.612	1.306	306

b. *Ret til enkepension samt mulighed for en ydelse til enkemand i form af overlevelsere.*

10 ordninger med 4.159 medlemmer, heraf 3.241 mænd og 918 kvinder.

i. Børnetillæg til egenpension.

	Ordninger	Medlemmer	Mænd	Kvinder
Intet børnetillæg	9	3.800	2.909	891
For mænd, men ej for kvinder	1	359	332	27
	10	4.159	3.241	918

ii. Børnepension m. v.

	Ordninger	Medlemmer	Mænd	Kvinder
Ingen børnepension	1	798	693	105
Kollektiv børnepension for mænd og kvinder	6	1.200	696	504
Kollektiv børnepension for mænd, arverente for kvinder	3	2.161	1.852	309
	10	4.159	3.241	918

B. *Ordninger med 1) forskellig aldersgrænse for alderspension for mænd og kvinder, 2) ensartede regler for begge køn med hensyn til præmiesatsens forhold til lønnen eller pensionssatsernes forhold til gagen.*

I denne gruppe bliver kvinderne egenpensionsberettigede før de mandlige forsikrede. De

hyppigste aldersgrænser er 60 eller 62 år for kvinder og 65 eller 67 år for mænd.

Der findes her følgende undergrupper:

a. *Ret til enkepension, men ingen ret til ydelser til enkemænd.*

23 ordninger med 7.566 medlemmer, deraf 5.855 mænd og 1.711 kvinder.

i. *Børnetillæg til egenpension.*

	Ord- ninger	Med- lemmer	Mænd	Kvinder
Intet børnetillæg . . .	21	7.210	5.597	1.613
For mænd, men ej for kvinder	1	159	152	7
For begge køn	1	197	106	91
	23	7.566	5.855	1.711

ii. *Børnepension m. v.*

	Ord- ninger	Med- lemmer	Mænd	Kvinder
Ingen børnepension	3	736	498	238
For mænd, men ej for kvinder	9	3.654	2.907	747
Kollektiv børnepension for begge køn.	9	2.803	2.257	546
Kollektiv børnepension for mænd, arverente for kvinder . .	2	373	193	180
	23	7.566	5.855	1.711

b. *Ret til enkepension samt mulighed for ydelser til enkemænd i form af overlevelsrente.*

31 ordninger med 7.442 medlemmer, deraf 6.173 mænd og 1.269 kvinder.

i. *Børnetillæg til egenpension.*

	Ord- ninger	Med- lemmer	Mænd	Kvinder
Intet børnetillæg . . .	30	7.330	6.111	1.219
For mænd, men ej for kvinder	1	112	62	50
	31	7.442	6.173	1.269

ii. *Børnepension m. v.*

	Ord- ninger	Med- lemmer	Mænd	Kvinder
Ingen børnepension	1	877	667	210
Børnepension for mænd, arverente for kvinder	20	3.661	2.917	744
Waisenrente ¹⁾ for mænd, arverente for kvinder	7	1.180	952	228
Kollektiv børnepension for begge køn	3	1.724	1.637	87
	31	7.442	6.173	1.269

¹⁾ Børnepension til forældrelose børn.

c. *Ret til enkepension samt mulighed for ydelser til enkemænd på basis af enten en blandet livs- og kapitalforsikring eller en kombineret invalide- og kapitalforsikring.*

9 ordninger med 1.683 medlemmer, deraf 1.337 mænd og 346 kvinder.

Der er ingen bestemmelser om børnetillæg til egenpension.

Børnepension m. v.

	Ord- ninger	Med- lemmer	Mænd	Kvinder
Børnepension for mænd, arverente for kvinder	8	1.533	1.201	332
Waisenrente for mænd, arverente for kvinder	1	150	136	14
	9	1.683	1.337	346

C. *Ordninger, hvor der tegnes kollektiv forsikring for mænd, men individuel forsikring for kvinder.*

5 ordninger med 1.707 medlemmer, deraf 1.687 mænd og 20 kvinder.

Der er enkepension og kollektiv børnepension for alle mandlige medlemmer, i én kasse dog kun i form af waisenrente. Der er ikke børnetillæg til egenpension.

D. Forskellige ordninger.

I to ordninger med 550 medlemmer (465 mænd og 85 kvinder) har mandlige forsikrede mulighed for en højere egenpension end kvinderne.

I 6 ordninger med 1182 medlemmer er der ikke kvindelige forsikrede.

Sammenfattende bemærkninger.

I langt de fleste af de forsikringsordninger, der omfattes af undersøgelsen, er der invalidepensioner for alle forsikrede. I enkelte ordninger er der dog kun ret til invalidepension for mandlige medlemmer.

Der er to ordninger, hvor *gifte* kvinder ikke kan være medlemmer.

I en del ordninger findes der bestemmelser om, at kvinder skal have opnået en højere alder end mænd eller have en højere anciennitet end disse for at blive medlemmer af pensionsordningen. Det er for eksempel ikke ualmindeligt, at kvinder først kan blive medlemmer, når de er fyldt 30 år, mens mandlige funktionærer i det pågældende firma indtræder ved en væsentlig yngre alder.

I nogle tilfælde er den øverste aldersgrænse for indtræden i pensionsordningen højere for mænd end for kvinder.

Den altovervejende hovedregel med hensyn til alders- og invalidepension er imidlertid, at der er ligestilling mellem mandlige og kvindelige forsikrede med hensyn til de ydelser, de personlig kan opnå. Det må også erindres, at den omstændighed, at det drejer sig om forsikringsordninger, betyder, at de forsikrede, ligesom i de under I, afsnit C a og b nævnte pen-

sionskasser, får ydelser, der er aktuarmæssigt beregnet i forhold til præmierne. Det gælder både for egenpensioner og for ydelser til efterladte familiemedlemmer.

Selv om der - som det er fremgået af undersøgelsen - er adskillig forskel på de ydelser, mandlige og kvindelige forsikrede kan sikre *deres familie* i tilfælde af deres død, er der således ikke tale om, at kvinder får en lavere aktuarmæssig værdi end mænd.

Med hensyn til *arten* af ydelser til efterladte familiemedlemmer må det fremhæves, at kollektive børnepensioner til kvindelige forsikredes børn findes i ikke så få ordninger og formentlig har fundet stigende anvendelse inden for de senere år. I nogle ordninger er der en højere børnepension til kvindelige forsikredes børn.

Det fremgår dog af de ovenstående tal, at kvinder stadig i vidt omfang er henvist til at tegne arverente for deres børn, og at den eneste måde, hvorpå de normalt kan sikre deres ægtefælle, er ved at tegne overlevelsrente. Blandt de praktiske *følget* af dette system må fremhæves, at det medfører, at de kvindelige forsikredes efterladte i disse tilfælde skal betale arveafgift af ydelsernes kapitaliserede værdi. Derimod svares der ikke arveafgift af de kollektive enke- og børnepensioner.

I de tilfælde, hvor der som oven for under B, gruppe c, indgår en kapitalforsikring i pensionsordningen, finder Forsikringsaftalelovens almindelige bestemmelser om livsforsikringer anvendelse, med mindre andet er særskilt bestemt. Det betyder, at udgangspunktet ved denne type rettigheder er, at der ikke gøres forskel på mænds og kvinders efterladte.

Retten til at oppebære enkepension bortfalder ikke, selv om enken indgår nyt ægteskab.

LITTERATUR OG FORKORTELSER

A. Litteratur.

Stoffet til nærværende afhandling er på grund af emnernes karakter i vidt omfang hentet fra værker, som angår helt andre hovedspørgsmål end de i denne bog behandlede, og som ligger uden for den sædvanlige juridiske litteraturs område; det er kun inden for ægteskabsretten og for så vidt angår spørgsmålet om erstatning for tab af forsørger, at der findes samlede fremstillinger af de pågældende problemkomplekser. Det ville derfor være vanskeligt og lidet hensigtsmæssigt at give en fuldstændig liste over de bøger og artikler, som fremstillingen støtter sig til. Nedenstående litteraturoversigt omfatter derfor kun værker, som enten berører centrale emner i afhandlingen eller indeholder ikke helt korte afsnit, der angår dens sagsområde. Endvidere er der medtaget nogle bøger, der giver en bredere og mere almindelig fremstilling af familie- og kvindeproblemer, og som har givet nyttigt baggrundsmateriale til den juridiske gennemgang af spørgsmålene.

1. Erstatningsret.

Jørgensen, Stig: Erstatning for personskade og tab af forsørger, 2. udgave (1963) med tillæg (1965).

2. Familieret.

Andersen, Ernst: Familieret (1964).
Andersen, Ernst: Ægteskabsret I (1954), II (1956).
Betænkninger fra Justitsministeriets Ægteskabsudvalg
I: nr. 305 (1962) om skifte mellem ægtefæller,
II: nr. 369 (1964) om ægteskabs indgåelse og opløsning samt forældremyndighed og samkvemsret,
III: nr. 415 (1966) om ægteskabets retsvirkninger.
Borum, O A: Familieretten, 2. del, 2. udgave (1946).
Munch, Mogens: Formueforholdet mellem ægtefæller (1955).

Udenlandsk materiale.

Arnholm, C. J.: Familierett, 3. udgave, Oslo (1958).
Renard, C: Le regime matrimonial de droit commun, Bruxelles (1960).
Schmidt, Folke: Äktenskapsrätt, Stockholm (1963).
UN Seminars on the Status of Women, 1961, 1962, 1963 og 1964, New York (udgivet de foran anførte årstal).

3. Forskelligt materiale af mere almindelig karakter.

Familien og Samfundet, redigeret af Henning Friis, 3. udgave (1964).

Kvinderne og Valgretten, redigeret af Ellen Strange Petersen (1965).

Madsen, Børge O: Familiens økonomiske livsløb (1964).

Udenlandsk materiale.

American Women, betænkning afgivet af den af præsident Kennedy i 1961 nedsatte Commission on the Status of Women, Washington (1963).

Kvinnors liv och arbete, redigeret af E. Dahlström, Stockholm (1962).

Report of the Committee on Civil and Political Rights, afgivet af et underudvalg af den af præsident Kennedy i 1961 nedsatte Commission on the Status of Women, Washington (1963).

4. Pensionsordninger.

Betænkning nr. 324 (1963) om almindelig folkepension.

Betænkning nr. 341 (1963) om arbejdsmarkedets tillægspension.

Betænkning nr. 205 (1958) om problemerne omkring en almindelig enkepension.

Betænkning nr. 384 (1965) vedrørende tjenestemænds adgang til almindelig folkepension.

Vestberg, Adam: Privatrettens regler om pension. U.f.R. 1964 B., side 9 ff.

Udenlandsk materiale.

Michanek, E.: Socialboken, 15. oplag, Stockholm (1966).

Sosialtrygdene i Norge, udgivet af Rikstrygdeverket i Oslo (1966).

Report of the Committee on Social Insurance and Taxes, afgivet af et underudvalg af den af præsident Kennedy i 1961 nedsatte Commission on the Status of Women, Washington (1963).

5. Social lovgivning og sociale dagpengeforsikringer.

Andersen, Bent Rold: Nyere målsætninger i socialpolitikken (1963).

Betænkning nr. 359 (1964) om familiepolitik.

Blume, H: Lov om invalide- og folkepension og lov om omsorg for invalidepensionister og folkepensionister (1965).

Christiansen, Arne: Hvem hjælper? 3. udgave (1961).

Dich, Jørgen: Socialpolitikens teori. Læren om de offentlige tilskud (1964).

Holm, Vagn: Nøgle til lov om offentlig forsorg af 1961 (:1961).

Håndbog i Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring i Danmark. Udgivet af arbejdsløshedskassernes samvirke (1963).

Sygeforsikringsloven: Noteudgave 1961, udgivet af Socialt Tidsskrift.

Udenlandsk materiale.

Michanek, E.: Socialboken, 15. oplag, Stockholm (1966).

Family, Child and Youth Services, udgivet af F.N., New York (1965).

6. *Skatteret.*

Betænkning nr. 327 (1963) om ægtefællers beskatning. Glistrup, Mogens: Skatteret (1957).

Nielsen, Thøger: Bodel, boslod og særeje i skatteretlig belysning, side 329-348 i: Festskrift til professor, dr. juris O. A. Borum (1964).

Nielsen, Thøger: Indkomstbeskatning I (1965).

B. Forkortelser af love m. v.

Arbejdsløshedsloven

lov nr. 179 af 23. juni 1932 om arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring, se nu lovbekendtgørelse nr. 238 af 27. juni 1962 med senere ændringer.

Arveloven

lov nr. 215 af 31. maj 1963 med senere ændring.

Arbejdsmarkedets tillægspension, loven om se ATP loven.

ATP loven

lov nr. 46 af 7. marts 1964 om arbejdsmarkedets tillægspension med senere ændring.

Barneloven

lov nr. 200 af 18. maj 1960 om børns retsstilling med senere ændring.

Enkepensionsloven af 1959

lov nr. 70 af 13. marts 1959 om pension og hjælp til enker, se nu lovbekendtgørelse nr. 268 af 26. august 1964 med senere ændringer.

Folkepensionsloven

lov nr. 218 af 4. juni 1965 om folkepension med senere ændringer.

Forsorgsloven

lov nr. 169 af 31. maj 1961 om offentlig forsorg, se nu lovbekendtgørelse nr. 232 af 26. maj 1965 med senere ændringer.

Funktionærloven

lov nr. 261 af 9 juni 1948 om retsforholdet mellem arbejdsgivere og funktionærer, se nu lovbekendtgørelse nr. 131 af 29. april 1964.

Færdelsesloven

lov nr. 153 af 24. maj 1955, se nu lovbekendtgørelse nr. 231 af 27. juni 1961 med senere ændringer.

Invalidepensionsloven

lov nr. 219 af 4. juni 1965 om invalidepension m.v. med senere ændringer.

Ligningsloven

lov nr. 517 af 19 december 1942 om påligning af indkomst- og formueskat, se nu lovbekendtgørelse nr. 421 af 6. december 1965.

Menneskerettighedserklæringen

F.N.s verdenserklæring om menneskerettighederne af 10. december 1948.

Myndighedsloven

lov nr. 277 af 30. juni 1922 om umyndighed og værge mål med senere ændringer.

Retsplejeloven

lov nr. 90 af 11. april 1916 om rettens pleje, se nu lovbekendtgørelse nr. 286 af 1. juli 1963 med senere ændringer.

Reralideringsloven

lov nr. 170 af 29. april 1960 om revalidering med senere ændring.

Skattekontrolloven

lov nr. 392 af 12. juli 1946 om selvangivelse af indkomst og formue m. v., se nu lovbekendtgørelse nr. 212 af 19 juni 1964.

Statsskatteoven

lov nr. 149 af 10. april 1922 om indkomst- og formueskat til staten med senere ændringer.

Sygeforsikringsloven

lov nr. 239 af 10. juni 1960 om den offentlige sygeforsikring, se nu lovbekendtgørelse nr. 160 af 4. april 1963 med senere ændringer.

Tjenestemandsløven

(Tjenestemandsløven af 1958)

lov nr. 154 af 7. juni 1958 om lønning og pension til statstjenestemænd med senere ændringer.

Tjenestemandsløven af 1919

lov nr. 489 af 12. september 1919 om statens tjenestemænd.

Tjenestemandsløven af 1931

lov nr. 98 af 31. marts 1931 om statens tjenestemænd.

Udskrivningsloven

lov nr. 119 af 31. marts 1966 om udskrivelse af indkomst- og formueskat til staten for skatteåret 1966/67.

Ulykkesforsikringsloven

lov nr. 183 af 20. maj 1933 om forsikring mod følger af ulykkestilfælde, se nu lovbekendtgørelse nr. 259 af 18. august 1964 med senere ændringer.

Ægteskabslov I

lov nr. 276 af 30. juni 1922 om ægteskabs indgåelse og opløsning med senere ændringer.

Ægteskabslov II

lov nr. 56 af 18. marts 1925 om ægteskabets retsvirkninger med senere ændringer.

C. Fortegnelse over andre anvendte forkortelser.

BGHZ: Entscheidungen des Bundesgerichts in Zivilsachen.
B Verf GE: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts.
B Verw GE: Entscheidungen des Bundesverwaltungsgerichts.
Fam.R.Z.: Zeitschrift für das gesamte Familientecht.

NJW Neue Juristische Wochenschrift.

Ot.prp.: Norsk odelstingsproposition.

Rt.: Norsk Retstidende.

SOU: Statens offentliga utredningar.

Tidsskrift for Rettsvidenskab.

UfR: Ugeskrift for Retsvæsen (H: højesteretsdom).

Vers R.: Versicherungsrecht.

VL: Vestre Landsrets Tidende.

VRS: Verkehrsrechts-Sammlung.

SAGREGISTER

Tallene henviser til sidenummer.
Se endvidere indholdsfortegnelsen og resumeet s. 110-13.

- Arbejdsløshedsforsikring
- børnetillæg 44, 63, 118 ff., 124, 128
 - faktisk forsørgerforholds afgrænsning 54, 61 ff.
 - forsørgerreglernes overførelse til lovgivningen om uddannelse af ikke-faglærte 59, 122
 - forsørgerstatus 43, 54, 61 ff., 64, 118, 128
 - gifte kvinders adgang til dagpenge 43 ff., 45, 61 ff., 118 ff.
- Arbejdsmarkedets Tillægspension
- egenpension 42, 44, 45, 46
 - enkepension 44, 88
- Arveafgift af pensionsydelse
- til efterladte familiemedlemmer 136
- Arverente
- til børn af kvindelige medlemmer i kollektive pensionsforsikringsordninger 87, 134 ff.
- Arveret
- ligestilling mellem ægtefæller 77, 100, 104
 - sammenligning med familiepenionsreglernes grundsætninger 104
- Barselsdagpenge
- se under: sygeforsikring (dagpenge for lønarbejdere)
- Beværetbevilling
- forskel på enkens og enkemandens adgang til overtagelse af bevilling 78, 100, 121
- Biblioteksafgift til forfattere
- ligestilling mellem mænd og kvinder med hensyn til ydelser til efterladte ægtefæller og børn 87 ff., 100
 - samt med hensyn til ydelser til fraskilte ægtefæller 71
- Biografloven
- pension til bevillingshaveres enker 87
- Bodelingsregler
- ved separation m. v. 65
 - ved død 77, 100
- Bunden opsparing 28, 117
- Børn
- (se også under: børnepension, børnetilskud, forsørgelse, stedbørn, underhold)
 - biblioteksafgift til afdøde forfatteres børn 87 ff.
 - bidrag til børn af enker og enkemænd 88
 - børnetillæg ved folke- og invalidepension 34, 63
 - børnetillæg i arbejdsløshedsloven 63, 118, 124, 128
 - børnetilskud i skattelovgivningen 34 ff., 64, 74 ff., 122, 128
 - erstatning for tab af forsørger 19 ff.
 - forsørgelsespligten over for det offentlige 36 ff., 73 ff., 122
 - forskudsvis udbetaling af bidrag fra det offentlige 74
 - forældremyndighed mens samlivet består 33, i tilfælde af separation og skilsmisse 73, 115
 - genoptagelse af spørgsmålet om faderskab 33, 114
 - huslejetilskud 63, 124
 - normalbidrag 74, 122
 - som forsørgere af sig selv 64
 - udbetaling af offentligretlige underholdsydelser 34 ff.
 - udbetaling af privatretlige underholdsydelser 34 ff.
 - underholdsbidrag 34, 74 ff.
 - underholdspligt efter familieretten 36 ff., 73 ff
 - værgemål 34-5
 - ydelser efter ulykkesforsikringsloven 82
- Børnepension 102 ff., 120 ff.
- arverente til børn af kvindelige medlemmer i private pensionsforsikringsordninger 87, 134 ff.
 - i pensionskasser 86, 130 ff.
 - i udenlandske pensionsordninger, se kapitel 14, samt 101 (Norge, Sverige, Tyskland), 102 ff. (Sverige)
 - tjenestemandreglerne 85, 101, 103, 120
- Børnetillæg
- se under: arbejdsløshedsforsikring, folkepension og invalidepension
- Børnetilskud 34, 64, 74, 122, 128
- forslag til lov om børnetilskud og andre familieydelse 35, 122
- Dagpenge
- for arbejdsløse, se under: arbejdsløshedsforsikring
 - for ikke-faglærte under uddannelse, se under: uddannelse af ikke-faglærte arbejdere
 - for lønarbejdere, se under: sygeforsikring
 - under barsel, se under: sygeforsikring
- Deltidsarbejde
- se under gifte kvinder
- Efterindtægt
- for tjenestemænd 78, 121
 - for funktionærer 78, 121
- Ejendomsskatter
- gifte kvinders hæftelse 21
- Enkemandspension 101 ff., 119 ff.

- biblioteksafgift til afdøde forfatterinders mænd 87 ff., 100
 - i pensionsordninger, der giver ret til en kapitaludbetaling 87, 120, 135
 - overlevelserente til enkemænd efter kvindelige medlemmer af kollektive pensionsforsikringsordninger med forsikringselskaber 87, 134 ff.
 - overlevelserente til enkemænd efter kvindelige medlemmer af pensionskasser 86, 131, 135
 - udenlandske regler, se kapitel 14 samt **101** (Norge, Sverige, Tyskland), 102 (Sverige), 104 (USA), 120 (Norge, Sverige, Tyskland)
- Enkemænd**
- børnebidrag efter forsorgsloven 88
 - erstatning for tab af forsørger 79 ff., 100, 119
 - ingen adgang til udvidet forsorgshjælp i forbindelse med dødsfald 78
 - overtagelse af bevrærterbevilling 78, 100, 121
 - overtagelse af firma 78
 - overtagelse af lejemål 78, 100
 - overtagelse af lån efter landbrugslovgivningen 79, 100, 121
 - skattelempelse ved dødsfald 78
 - ydelser efter ulykkesforsikringsloven 81 ff., 100
- Enkepension** 48, 88, 102 ff., 107 ff., 119 f f., 127 ff.
- bevarelse af retten ved separation og skilsmisse 71
 - biblioteksafgift til afdøde forfatteres hustruer 87 ff., 100
 - efter biograflovgivningen 87
 - efter enkepensionsloven af 1959, se under denne lov
 - i pensionsordninger, der giver ret til en kapitaludbetaling 87, 120, 136
 - kollektive pensionsforsikringsordninger 87, 105, 133 ff
 - pensionskasser 86, 105, 130 ff.
 - reglerne om samgifte tjenestemænd 85
 - tjenestemandens regler 43, 84 ff., 101, 119 ff.
 - udenlandske regler, se kapitel 14 samt 06 ff. (England, USA) og 127 ff. (England, Norge, Sverige, Tyskland)
- Enkepensionsloven af 1959**
- børnetillæg 88
 - pension til enker 88, 102, 103, 119, 121
 - pension til fraskilte, fraseparerede og andre enlige kvinder 71
 - overgangshjælp m. v. til enker 77
- Enker**
- (se også under: enkepension)
- børnebidrag efter forsorgsloven 88
 - erstatning for tab af forsørger 79 ff., 100, 119
 - forsorgsydelser i forbindelse med dødsfald 77
 - førtidspension efter enkepensionsloven 71, 88
 - overtagelse af bevrærterbevilling 78, 100, 121
 - overtagelse af firma 78
 - overtagelse af lejemål 78, 100
 - overtagelse af lån m. v. efter landbrugslovgivningen 79, 100, 121
 - skattelempelse ved dødsfald 78
 - ydelser efter ulykkesforsikringsloven 81 f f., 100
- Enlige forældre**
- adgang til at søge faderskabssag genoptaget 33, 114
 - forsørgerstatus i offentligretlig lovgivning 63
- Erstatningsansvar**
- ægtefællers retsstilling 30
- Faderskabssag**
- adgangen til at søge genoptagelse 33, **114**
- Familiebolig** 19
- Familieoverhoved** 116
- i fransk familieret 12, 129
 - i hollandsk familieret 11, 12-13
 - i skattelovgivningen 13 ff., 55 ff., 116 ff.
- Familiepension**
- danske regler: se indholdsfortegnelsen til kapitel 13 og under: enkepension, enkemandspension og børnepension.
 - udenlandske regler 120 ff., 127. Se iøvrigt: indholdsfortegnelsen til kapitel 14 samt under: enkepension og enkemandspension.
- Firmaloven**
- enkers og enkemænds benyttelse af firmanavn 78
- Folkepension** 42, 44, 45, 59, 62, 71, 88, 123
- bidrag påhviler ikke gifte kvinder 59
 - børnetillæg 34, 63
 - forskellige aldersgrænser for mænd og kvinder 71, 88, 123
 - udbetaling, når begge ægtefæller er pensionsberettigede 21 f f., 115 ff.
 - ægtefællers tilbagebetaling af uretmæssigt oppebåret pension 30
 - ægteskabstillæg 62
- Folkeregisterloven** 18, 116
- Forsorgsloven**
- børnebidrag til enker og enkemænd 88
 - forskudsvis udbetaling af børnebidrag 74
 - forsørgelsespligt over for børn 36, 73 ff., 122 ff.
 - forsørgelsesret i Danmark for udenlandske, dansk gifte kvinder 17
 - hjælp til værnepligtiges hustruer og børn 38 ff.
 - hustru og børn følger manden med hensyn til retlig opholdskommune 16, 116
 - normalbidrag til børn 74, 122 ff.
 - retsstillingen, når den ene ægtefælle er dansk, den anden udenlandsk 17, 116
 - ægtefællers forsørgelsespligt over for det offentlige i tilfælde af separation m.v. 69 f f., 123
 - ægtefællers gensidige forsørgelsespligt under samlivet 36, 37 ff.
 - uddannelseshjælp til enlige mødre 70
 - udvidet hjælp til fraskilte og fraseparerede kvinder 70
 - ydelser i forbindelse med dødsfald til enker 77
- Forsørgelse**
- (se også under: underhold og forsorgsloven)
- adgangen til at forsikre forsørgerydelser i levende live kapitel 6
 - adgangen til at sikre forsørgerydelser i tilfælde af dødsfald, se indholdsfortegnelsen til kapitel **13-15** samt 101 ff., 121 ff. og 127 ff.
 - sondringen mellem forsørgere og ikke-forsørgere i den offentligretlige lovgivning kapitel 8, kapitel 9, 121 ff., 127
- Forsørger, tab af**
- erstatning til enker, enkemænd og børn 79 ff., 100, 119
- Forsørger begrebet**
- (se også under: forsørgerdefinitioner og forsørgelse)
- i almindelighed 7, 64, **121**, 130, **kapitel 8 og 9**

- praktiske konsekvenser 53 og 60 (tjenestemandreglerne), 54 og 61 ff. (arbejdsløshedsforsikring), 59 (folkepensionsbidrag), 62 (sygeforsikring), 55 ff. (særlig 57-58) og 62 (skattelovgivningen)
- Forsørgerdefinitioner 64, 118 ff., 121 ff.
(se også under: forsørgerbegrebet og indholdsfortegnelsen til kapitel 9)
 - aldersgrænsen lavere for enlige kvinder end for enlige mænd efter skattelovgivningens forsørgerregler 56, 124
 - arbejdsløshedslovgivningen 54, 61
 - skattelovgivningen 55, 56
 - tjenestemandlovgivningen 53 ff.
 - sygeforsikringsreglerne 59
- Forældre
se under: enlige forældre, ægtefæller og børn
- Forældremyndighed
se under: børn
- Fraseparerede kvinder og mænd:
se under: fraskilte og fraseparerede kvinder og mænd
- Fraskilte og fraseparerede kvinder
 - bevarelse af retten til enkepension 71
 - fordeling af personlige skatter ved skilsmisse og separation 15, 65, 117
 - ikke forsørgelsespligt over for det offentlige i separationstiden med hensyn til mandens underhold 69, 123
 - pension efter enkepensionsloven af 1959 71
 - privatretlig underholdspligt over for manden 66 ff.
 - over for børn 73 ff.
 - udvidet hjælp efter forsørgsloven 70
- Fraskilte og fraseparerede mænd
 - fordeling af personlige skatter ved skilsmisse og separation 15, 65, 117
 - forsørgelsespligten over for det offentlige med hensyn til den fraseparerede hustrus underhold 69 ff., 123
 - ingen adgang til udvidet hjælp efter forsørgsloven 71
 - privatretlig underholdspligt over for hustruen 67, over for børn 73 ff.
- Fremmedlovgivningen 17 ff., 116
- Funktionærloven
 - deltidsarbejde 45, 52
 - opsigelser i anledning af ægteskabs indgåelse 48
- Førtidspension
(se også under: invalidepension)
 - til enker, fraskilte og fraseparerede 71, 88
 - til mænd efter folkepensionslovens § 2, stk. 3
- Giftede kvinder
(se også under: børn, gifte kvinders erhvervsarbejde, gifte kvinders arbejde i hjemmet, ægtefæller)
 - adgangen til at sikre efterladte familiemedlemmer pensionsydelse kapitel 13-15, 119 ff., 130 ff.
 - betegnes som bipersoner 14 (skattelovgivningen), 16 og 36 ff. (socialstatistik)
betragtes som medlemmer af mandens husstand 14 (kommuneskatteloven), 18 (folkeregisterloven)
 - dagpenge for ikke-faglærte arbejdere under uddannelse 59, 122
 - dagpenge i sygdomstilfælde 42, 43, 45, 46, 59, 62 (forsørgerdefinitionen), 119
 - deltidsarbejde 45 ff., 52, 63, 81, 126
 - forsikring af arbejdsydelse i socialforsikringer m. v. 42 ff.
 - halv flyttegodtgørelse efter tjenestemandloven 61, 119
 - hustrufradrag 31, 51, 126
 - ikke ansvar for indbetaling af bunden opsparing 28, 117
 - kan i visse tilfælde ikke pensionsforsikres 45
 - lærlinge- og medhjælperkontrakter kan ophæves ved ægteskabs indgåelse 48 ff.
 - medhjælpende hustruer 31, 46, 126
 - normalt ikke-forsøgere i offentligretlig lovgivning, der sonderer mellem forsørgere og andre 60 ff., 121 ff.
 - nygiftereglen 49, 123, 128
 - retsstillingen i arbejdsløshedsforsikringen 43 ff., 54, 59, 61 ff. (forsørgerdefinitionen), 118
 - retsstillingen med hensyn til indgivelse af selvangivelse og betaling af personlige skatter 24 ff., 116 ff.
 - sambeskatning 50 ff.
 - skattelempelse, når erhvervsarbejde opgives ved indgåelse af ægteskab 49, 123, 128
 - udbetaling af folke- og invalidepension 21 ff., 115 ff.
 - udbetaling af kapitalpension ved indgåelse af ægteskab 50
- Giftede kvinders arbejde i hjemmet
se også under: gifte kvinder, ægtefæller, underhold
 - erstatning efter ulykkesforsikringsloven 45, 46, 81 ff., 100
 - erstatning for tab af forsørger til enkemænd og børn 79 ff., 119
 - forsikring af arbejdsydelsen i sociale forsikringer m. v. 42 ff.
 - i relation til familiens underhold 37 ff., 42, 79 ff., 100, 126
 - omfattet af invalidepensionslovgivningen 42
- Giftede kvinders erhvervsarbejde
(se også under: gifte kvinder, underhold og ægtefæller)
 - dets betydning for familiens levestandard 103 ff.
 - erstatning til mand og børn for tab af forsørger 79 ff., 119
 - forsikring af arbejdsydelsen i socialforsikringer m. v. 43 ff.
 - i relation til familiens forsørgelse 38 ff., 61 ff., 64, 79 ff., 104, 121 ff., 127
 - tekniske problemer i sociale forsikringer m. v. 47, 126
- Giftede mænd
(se også under: børn, ægtefæller)
 - adgangen til at sikre efterladte familiemedlemmer pensionsydelse kapitel 13-15, 119 ff., 130 ff.
 - arbejde i hjemmet 37, 39
 - betegnes som familieoverhoved i skattelovgivningen 13 ff., 55 ff., 116 ff.
 - forsørgerstatus efter offentligretlig lovgivning, der sonderer mellem forsørgere og andre, kapitel 9
 - højere tjenestemandsløn end ugifte under værnepligt 61, 124

- ikke skattelempelse, når erhvervet opgives i forbindelse med ægteskabs indgåelse 49
 - som husstandsoverhoved 14 (kommuneskatteloven), 18, 116 (folkerasterloven)
- Husbondmyndighed 9, 12
- Huslejetilskud
- beregnes efter antallet af børn 63, 124
- Husmødre
- se under: gifte kvinder og gifte kvinders arbejdsde i hjemmet
- Husstandsoverhoved
- i kommuneskatteloven 14
 - i folkerasterloven 18, 116
- Hustrubidrag
- tidsbegrænsning af 67 f. f. 115
- Hustrufradrag 31, 51, 126
- Ikke-forsørger
- se under: forsørgelse, gifte kvinder og ægrefæller
- Indekskontrakter
- ingen pristalssikring af efterladt ægtefælle 89
 - kan tegnes af gifte kvinder 28
- Indfødsret
- gifte kvinders retsstilling uafhængig af maidens 16, 116
 - ægtebørns stilling normalt afhængig af faderens 16-17, 116
- Indtægtsgrenser
- deres betydning i sociallovgivningen 51
- Invalidepension 42, 44, 45, 46
- børnetillæg 63
 - til hjemmearbejdende gifte kvinder 42
 - udbetaling, når begge ægtefæller er pensionsberettigede 21 f. f., 115 ff.
 - ægtefællers tilbagebetaling af uretmæssigt oppebåret pension 30
 - ægteskabstillæg 62
- Kapitalbindingskonti
- kan oprettes af gifte kvinder 28
- Kapitalpension 87, 120
- udbetaling ved kvindens indgåelse af ægteskab 50
- Kirkeskat
- fortolkningen af grundlovens § 68 i relation til indtægt indtjent af gifte kvinder, der ikke er folkekirkemedlemmer 14, 117
- Kollektive pensionsforsikringer
- forskel på mænds og kvinders retsstilling 45, 133 ff.
 - pension til efterladte børn 87, 133 ff.
 - pension til efterladt ægtefælle 87, 105, 120, 133 ff.
- Kommunalpolitiske rettigheder
- den gifte kvindes tidligere stilling som biper-son 15
- Kvindekommission, den amerikanske 8, 11, 3⁷, 44, 51, 96 ff., 107, 108, 109
- Landbrugslovgivningen
- enkers og enkemænds overtagelse at lån m. v. 79 100, 121
- Lejeloven
- enkers og enkemænds overtagelse af lejemål 78, 100
- tilkendelse af lejlighed ved separation og skilsmisse 71
- Levestandarden, sikring af i sociale forsikringer 102 ff., 120
- Ligelønskonventionen 11, 61, 78, 101, 108, 119
- Ligeløn 8. 53 ff., 58, 61
- Ligestilling mellem kønnene 7 ff., 10 ff., 128 ff.
- (dette emne behandles direkte eller indirekte i de fleste afsnit, og der henvises derfor kun til visse hovedpunkter)
- det almindelige princip i familieretten og arveretten 10, 12, 77, 100, 104 114, 127, 129
- i forvaltningsretten 23
- problematikken i familie pensionsordninger 101 ff., 105
- problematikken med hensyn til finansiering af kollektive og sociale sikringsordninger 106 ff.
- Lærlingeloven
- opsigelse af læreforhold i anledning af ægteskabs indgåelse 48
- Medhjælpende hustruer
- se under: gifte kvinder
- Medhjælperloven
- opsigelse i anledning af ægteskabs indgåelse 48
- Menneskerettighedserklæringen 10, 15, 101
- Menneskerettighedskonvention, den europæiske 10, 101
- Navneregler 13, 114
- Normalbidrag 74, 122
- Nygifteleglen
- se under: personlige skatter
- Overgangshjælp til enker 77
- Overlevelsereente
- som efterladtesikring for enkemænd efter kvindelige medlemmer af pensionskasser og kollektive pensionsforsikringsordninger 86, 87, 131, 133 ff.
- Pension
- se under: arbejdsmarkedets tillægspension, børnepension, enkepension, enkemandspension, enkepensionsloven af 1959. folkepension, invalidepension, kollektive pensionsforsikringer, pensionskasser, tjenestemandspension
- Pensionskasser
- forskel på mænds og kvinders retsstilling 45, 130 ff.
 - pension til efterladte børn 86, 130 ff.
 - pension til efterladt ægtefælle 86, 130 ff.
- Personlige skatter
- (se tillige under: ejendomsskatter)
- børnetilskud 34 ff., 64, 74 ff., 122, 128
 - enlige kvinder opnår forsørgerstatus ved en lavere alder end enlige mænd 56, 124
 - fordelingen ved separation og skilsmisse 15, 65, 117
 - forsørgerdefinition 55, 62
 - gifte kvinders ansvar for skattens betaling 24 ff., 116 ff.
 - hustrufradrag 31, 51, 126
 - kommuneskatteloven 14, 57
 - maidens stilling som familieoverhoved 13 ff., 55 ff., 116 ff.,
 - norske regler 27, 117

- nygiftereglen 49, 123, 128
 - sambeskatning 23 ff., 50, 65, 126
 - skattelempelse ved dødsfald for enker og enke-mænd 78
 - skattelettelse ved indgåelse af ægteskab med hen-syn til hustruens indtægt (nygiftereglen) 49, 123, 128
 - splittingsystemet 19
 - svenske regler 28, 117
 - sømandsskatteloven 14, 56
- Sambeskatning
se under: personlige skatter
- Samgiftede tjenestemænd
- enkepension 85
- Separation
se under: fraskilte og fraseparerede kvinder og mænd
- Skatter
se under: personlige skatter og ejendomsskatter
- Skifte
- bodelingsregler ved separation m. v. 65, ved død 77, 100
- Skilsmisse
se under: fraskilte og fraseparerede kvinder og mænd
- Socialforsikringer
- finansiering 106 ff.
- gifte kvinders adgang hertil, kapitel 6 (person- lige ydelser), 88 ff. og 103 ff. (ydelse til efter- ladte familiemedlemmer)

Sparebeviser 28

Stebørn
- børnetilskud tilkommer stedfaderen 75, 118, 128

Straf
- ægtefællers retsstilling 31

Sygeforsikring 41, 43, 45, 46, 59, 124
- dagpenge for lønarbejdere under sygdom og bar- sel 42, 43, 45, 46, 59, 62 (forsørgerdefinitio- nen), 107, 119, 124, 125

Sømandsskatteloven 14, 56

Tillægspensionsordninger 42, 44, 45, 46, 83, 88 (ATP- loven, pristalsreguleret alderdomsopsparring), 91 ff. (svenske regler), 94 (norske regler), 102 ff.

Tjenestemandsløven
- deltidsarbejde for kvinder med børn 45, 52, 63
- enkepension 43, 84 ff., 101, 119 ff.
- flyttegodtgørelsesreglerne (særregler for gifte kvinder) 61, 119
- løn til værnepligtige 61, 124

Tjenestemandspension
- enkemænds stilling 101, 120
- finansiering 45, 108
- til tjenestemandens børn 85, 101, 103, 120
- til tjenestemandens enker 43, 84, 101, 119

Uddannelse af ikke-faglærte arbejdere
- gifte kvinder får dagpenge som ikke-forsørger 59, 122

Uddannelseshjælp til enlige mødre 70

Udlæg hos ægtefæller 20, 29 ff.

Ulykkesforsikring 44, 46
- erstatning for værdien af hustruens arbejde i hjemmet 45, 81-82, 100
- ydelser til enker, enkemænd og børn 81-82

Underholdsbidrag
- principper for fastsættelse af dets størrelse 68
- tidsbegrænsning af hustrubidrag 67 f f., 115
- til børn 34, 74
- til hustruen 67 ff.
- til manden 66

Underholdspligt
se også under: børn og ægtefæller
- mellem ægtefæller under samlivet 36 ff.
- mellem ægtefæller ved separation og skilsmisse 66 ff.
- overfor børn 36 ff., 73, 122 ff.

Valgmenighedsloven 18, 116

Værgemål 34 ff.

Værnepligtige
- hjælp til hustruer og børn efter forsorgsloven 38 ff.
- løn til værnepligtige tjenestemænd 61, 124

Ægtefæller
(se også under gifte mænd og gifte kvinder)
- adgang til at forpligte den anden ægtefælle 20 ff., 29
- ansvar for skattens betaling, se under: person- lige skatter
- ansvar for økonomiske forpligtelser 20, 65
- deres forsikringsretlige stilling 30
- erstatningsansvar 30
- forskellig retsstilling for mand og hustru baseret på, at alene manden anses som forsørger 7, 53 (tjenestemandsløven) 54 (arbejdsløshedsloven), 57 (sømandsskatteloven), 59 (uddannelse af ikke-faglærte, lønarbejderdagpenge), 61 (flytte- godtgørelse til tjenestemænd). Se også indholds- fortegnelsen til kapitel 9 og 118 ff.
- forskel på mands og hustrus adgang til at rejse sag om faderskabet til børnene 33, 114
- forskelsbehandling med hensyn til adgangen til børnetillæg til private egenpensioner 45, 130 ff.
- forsørgelsespligt mellem parterne indbyrdes i for- hold til det offentlige 36, 37 ff. (gunstigere rets- stilling for hustruen i tilfælde af samlivsophæ- velse og separation) 69 ff.
- forsørgelsespligt over for børn i forhold til det offentlige 36 ff., 74, 122
- fuldmagt til at handle på hinandens vegne 20, 29
- indbyrdes underholdspligt efter familielovgiv- ningen, kapitel 5 (under samlivet), 66 ff. (ved separation og skilsmisse)
- rådighed over indtægt og formue 19 ff.
- udbetaling af folke- og invalidepension, når begge er pensionsberettigede 21 f f., 115 f f.
- udlæg for gæld 29 ff.
- underholdspligt efter familielovgivningen over for børn 34, 73
- valg af bopæl 12

Ægteskabstillæg
se under: folkepension og invalidepension

